

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

150 DE ANI DE LA RĂSCOALA LUI TUDOR
VLADIMIRESCU

NOI MĂRTURII CONTEMPORANE ASUPRA MIȘCĂRII DIN
1821 N. ADĂNILOAIIE și GH. DUZINCHEVICI

TUDOR VLADIMIRESCU LA VIENA (IUNIE—DECEMBRIE
1814) EMIL VIRTOSU

NOI DOCUMENTE PRIVIND BUNURILE RĂMASE DE LA
TUDOR VLADIMIRESCU TOMA C. BULAT

PARTICIPAREA PANDURILOR ROMÂNI LA CEA DE-A
DOUA LUPTĂ DE LA DRĂGĂȘANI (7/19 IUNIE 1821)

IOAN I. NEACȘU

DATE NOI DESPRE MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ CONDUSĂ
DE TUDOR VLADIMIRESCU (REFUGIAȚII ÎN DIS-
TRICTUL BRAȘOV) GEORGETA PENELEA

AȚIUNI DIPLOMATICE LA POARTĂ ÎN LEGĂTURĂ CU
MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN 1821

MUSTAFA A. MEHMET

ANUL REVOLUȚIONAR 1821 ÎN ISTORIOGRAFIA ROMĂ-
NEASCĂ (contribuție bibliografică) NICOLAE LIU

DISCUȚII
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
ÎNSEMĂNĂRI

TOMUL 24 — 1971

1

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA; ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; I. BĂNYAI, MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, paratt 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea de comerț exterior — „LIBRI”. Boîte postale 134 — 135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an

Adresa redacției : B-dul Aviatorilor, nr. 1

București, tel. 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 1

S U M A R

150 DE ANI DE LA RĂSCOALA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

	<u>Pag.</u>
N. ADĂNILOAIE și GH. DUZINCHEVICI, Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821	3
EMIL VÎRTOSU, Tudor Vladimirescu la Viena (iunie-decembrie 1814)	21
TOMA G. BULAT, Noi documente privind bunurile rămase de la Tudor Vladimirescu	33
IOAN I. NEACȘU, Participarea pandurilor români la cea de-a doua luptă de la Drăgășani (7-19 iunie 1821)	41
GEORGETA PENELEA, Date noi despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu (refugiații în districtul Brașov)	61
MUSTAFA A. MEHMET, Acțiuni diplomatice la Poartă în legătură cu mișcarea revoluționară din 1821	63
NICOLAE LIU, Anul revoluționar 1821 în istoriografia românească (contribuție bibliografică)	77

GRIGORE PLOEȘTEANU, Un iluminist român în secolul al XIX-lea — Paul Vasici	93

LADISLAU BÁNYAI, Contribuția MADOSZ-ului la concentrarea forțelor antifasciste sub îndrumarea Partidului Comunist Român (1933—1937)	115

DISCUȚII

GHEORGHIIE CRONȚ, Feudalismul bizantin	139

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică consacrată aniversării unui sfert de veac de la Conferința Națională a P. C. R. din octombrie 1945 (<i>I. Apostol</i>); Sesiunea științifică dedicată aniversării nașterii lui F. Engels; A XVII-a sesiune de vară a Centrului de studii superioare de civilizație medievală din Poitiers (7 iulie—4 august 1970) (<i>Constantin Șerban</i>); Cel de-al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene (Atena, 7—13 mai 1970) (<i>Al. Duțu</i>); Cel de-al XLV-lea Congres de istorie a Risorgimentului consacrat centenarului unirii Romei cu Italia (<i>Matei Ionescu</i>)	153

MIRON CONSTANTINESCU, CONSTANTIN DAICOVICIU, HADRIAN DAICOVICIU, TRAIAN LUNGU, ION OPREA, ȘTEFAN PASCU, ARON PETRIC, ALEXANDRU PORȚEANU, GHEORGHE SMARANDACHE, <i>Istoria României — Compendiu</i> , București, Edit. didactică și pedagogică, 1970, 728 p. + 16 pl. + 15 h. (Radu Manolescu și Dan Berindei).	167
* * * <i>Filozofia istoriei. Studii</i> , Edit. politică, București, 1969, 280 p. (Valeriu Stan)	174
* * * <i>Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis</i> , sub redacția lui Witold Biegański, Piotr Stawiecki și Ianusz Wojtasik, Varșovia, Edit. Ministerului Apărării Naționale, 1970, 570 p. (C. Rezachevici)	179
PAUL COLES, <i>The ottoman impact on Europe</i> , Thames and Hudson, London, 1968, 216 p. (cu 119 ilustrații, 16 în culori) (T. Gemil și I. Ciupercă)	183

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — N. HUSCARIU, <i>Alexandru Constantinescu</i> , Edit. politică, București, 1970, 256 p. (M. Rusenescu); * * * <i>Satu-Mare. Studii și comunicări</i> , vol. I, Oradea, 1969, 240 p., 54 planșe și figuri (Viorica Ursu); VASILE NETEA, <i>O zi din istoria Transilvaniei. 1 decembrie 1918</i> , Edit. „Albatros”, București, 1970, 208 p. + 16 f. ilustr. (Nicolae Liu); dr. Arpad Löbl, <i>Vasile Goldiș și chestiunea națională a românilor ardeleni și bănățeni</i> , în <i>Zbornik za društvene nauke</i> , Edit. Matica Srpska, Novi Sad, 1969, fasc. 53, p. 111—126 (S. Iancovici); Istorie Universală. — GUY FOUR QUIN, <i>Seigneurie et féodalité au Moyen Age</i> , Paris, Presses Universitaires de France, 1970, 248 p., „L’historien”, section dirigée par Roland Mousnier, 2 (Radu Manolescu); ROBERT FOSSIER, <i>La terre et les hommes en Picardie jusqu’à la fin du XIII-e siècle</i> , tome I—II, Paris, Louvain, Nauwelaerts, 1968, 2 vol.: 435 + IV (—VIII) p. + 18 f. pl. + 5 f. h. (I); p. 437—824 (—826) + 4 f. pl. + 5 f. h. (II) (S. Columbeanu); STEVEN RUNCIMAN, <i>The Great Church in Captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek war of Independence</i> , At the University Press, 1968, X+445 p. (Dan A. Lăzărescu); ALVARO JARA, <i>Problemas y métodos de la historia económica hispanoamericana</i> , Caracas, Imprenta universitaria, 1969, 89 (—93), p. (Ioan I. Neacșu)	189

NOI MĂRTURII CONTEMPORANE ASUPRA MIȘCĂRII DIN 1821

DE

N. ADĂNILOAIE și GH. DUZINCHEVICI

Ridicarea poporului nostru la luptă, în anul 1821, împotriva orânduirii feudale și a regimului turco-fanariot — numită de specialiști *răscoală populară, revoluție* ori *mișcare revoluționară* — reprezintă un eveniment de mare însemnătate în istoria României. Indiferent de denumire, mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu este considerată unanim de istorici ca o etapă importantă în lupta poporului român pentru eliberarea socială și națională. Acad. A. Oțetea, în ultima sinteză consacrată istoriei poporului român, consideră mișcarea din 1821 drept o revoluție „care a deschis o nouă epocă în istoria noastră, epoca modernă”¹.

În articolul de față — prilejuit de împlinirea a 150 de ani de la mișcarea lui Tudor — nu intenționăm să analizăm care denumire circumscrisă mai exact acestui măreț eveniment istoric, nici dacă istoria modernă a României începe la 1821 ori mai înainte. Cercetările viitoare, inclusiv descoperirea unor documente edificatoare, vor clarifica aceste probleme controversate. Ne propunem doar, în paginile ce urmează, să aducem în circuitul științific câteva mărturii contemporane noi, menite să contribuie la adâncirea unor aspecte mai puțin studiate ale insurecției din 1821. Documentele la care ne referim — descoperite și copiate, în anii anteriori, din fondul „Landes Präsidium” al arhivelor din Cernăuți — aduc informații interesante despre: preocupările lui Tudor de a înarma oștirea, raporturile acestuia cu Bimbașa Sava și cu Al. Ipsilanti, acțiunile eteriștilor în Moldova, poziția oscilatorie a boierilor, atitudinea Austriei față de evenimentele din principate, implicit despre ecoul mișcării în Bucovina.

Mărturiile acestea, provenind în majoritate de la autoritățile habsburgice din Bucovina ori de la diferiți agenți austrieci și corespondenți de presă din principate, completează informațiile documentare din seria

¹ *Istoria poporului român*, sub redacția acad. A. Oțetea, București, Edit. științifică, 1970, p.221.

nouă a importanței colecții Hurmuzaki², cât și pe cele publicate de M. Popescu³ din arhivele poliției vieneze.

Documentele—inspirate în general de politica reacționară a regimului absolutist habsburgic—privesc defavorabil lupta antiotomană a insurgenților români sau greci. Cancelarul Metternich, apărătorul zelos al absolutismului, prin măsuri severe, urmărea să înăbușe orice răscoală din interiorul țării și să oprească mișcările revoluționare la granițele Imperiului austriac multinațional. Au fost trimiși diferiți agenți austriei în Moldova și Țara Românească pentru a culege informații referitoare la acțiunile întreprinse de insurgenți ori la starea de spirit a populației. Informațiile, culese aproape zilnic la fața locului, erau aduse la cunoștința autorităților austriece din provinciile de la granițele imperiului, care se învecina cu „focarele revoluționare”, iar de aici, coroborate și sintetizate, erau trimise la Viena.

Unii dintre agenți, îndeplinind și rolul de corespondenți de presă, trimiteau aceleași informații, concomitent, atât autorităților—în cazul de față celor din Bucovina—, cât și ziarelor austriece din Viena și Augsburg.

De altfel, poliția austriacă cenzura corespondența, își scotea copii după ea și uneori o oprea cu totul, luând astfel ziarelor posibilitatea de a publica știri interesante despre progresul mișcărilor revoluționare din Principatele Române. Se urmărea ca anumite informații să nu fie publicate spre a feri populația asuprită de o contaminare revoluționară⁴. În general, din corespondența aceasta reiese și îngrijorarea autorităților habsburgice în privința unei eventuale extinderi a spiritului revoluționar în districtele transilvănene și bucovinene locuite de români⁵.

Anul 1821 găsea Bucovina—după aproape o jumătate de veac de la anexarea ei de către habsburgi—transformată într-un simplu cerc administrativ și subordonată guberniului provincial din Liov⁶. Administrația cercuală a Bucovinei—denumită *Kreisamt* chiar și în unele documente românești ale vremii—avea în fruntea ei (în calitate de „*Kreishauptmann*” sau „*Bezirkshauptmann*”) pe baronul Iosef von Stutterheim, consilier aulic. Acesta primea informații de la comisarii de graniță din Suceava și Sinauți, de la starostii austriei din Fălticeni, Piatra-Neamț și Bacău, de la consulatele din Iași și București ori de la anumiți agenți trimiși în principate spre a aduna știri despre desfășurarea evenimentelor. La rîndul său, Stutterheim trimitea rapoarte detaliate către guvernul Galiciei, iar uneori direct către autoritățile de la Viena.

Toate documentele de care ne ocupăm sînt în limba germană, cu excepția unuia singur; ele sînt datate după stilul calendaristic nou (gregorian), stilul oficial în Imperiul habsburgic. Întrucît documentele au fost copiate în extenso și se află în posesia autorilor pînă la o eventuală publicare, trimiterele se vor face numai la numărul și data fiecărui act. De altfel,

² Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki (serie nouă), vol. II. Rapoarte consulare austriece 1821—1823, sub îngrijirea acad. A. Oțetea. Documente publicate—după ediția din 1940 de I. Nistor—de Dan Berindei, București, Edit. Academiei, 1967; idem, vol. III. Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Documente culese și publicate de acad. A. Oțetea, București, Edit. Academiei, 1967.

³ Mihail Popescu, *Contribuții documentare la istoria revoluției din 1821*, București, 1927.

⁴ *Ibidem*, p. 4.

⁵ Cf. Hurmuzaki, vol. XX, p. 544 (Documente publicate în 1910 de I. Nistor).

⁶ Vezi Teodor Bălan, *Forum Nobilium din Bucovina*, 1927, p. 10; idem, *Teodor Racocce și „Crestomaticul românesc”*, 1925, p. 24.

numai câteva dintre acestea aveau un număr de înregistrare, majoritatea lor, fiind foi volante, erau grupate în cadrul fondului „Landes Präsidium” la anul 1821.

Primul document, fiind expedit din Odesa, este datat după stilul vechi—25 februarie 1821. Fiind scris la 3 zile după intrarea lui Al. Ipsilanti în Iași—cînd mișcarea grecească a căpătat o oarecare publicitate—, el reflectă ecoul primelor proclamații eteriste. „Toată Grecia este în plină răscoală împotriva turcilor—se menționează în acest document—; de aici au plecat în ultimele patru zile 1 200 greci la Iași, unde este locul de concentrare... Fiecare a căpătat banii de drum din casieria greacă și pașapoarte fără formalitățile care se cer de obicei. Toți grecii care stau în serviciul Rusiei sînt concediați pe loc la cererea lor; circulă proclamații ale principilor Cantacuzino și Ipsilanti;... toate armele noi și vechi care s-au putut găsi au fost cumpărate de greci”. În continuare se afirmă că planul insurtecției ar fi fost „alcătuit de mai mulți ani de Capodistria”, se dă ca certitudine faptul că „Rusia este de acord” cu Eteria și se presupune că, în scurt timp, va participa direct la luptă „cu atît mai sigur cu cît Austria, fiind destul de ocupată în Italia, nu este în stare să se împotrivescă în mod energic”⁷.

Informația mai deosebită este aceea că la Odesa circulau și proclamații ale principelui Gh. Cantacuzino—alături de ale lui Ipsilanti—încă de la începutul mișcării, ceea ce denotă că acesta se bucura de o anumită influență asupra grecilor și avea un rol de seamă în cadrul conducerii eteriste. Pînă acum se cunoșteau doar proclamațiile lui Cantacuzino din luna mai și iunie 1821, cînd a fost retrimis de Ipsilanti în Moldova să „restabilească buna orînduială” și să reorganizeze mișcarea eteristă de acolo⁸.

La 12 martie (stil nou) 1821, comisarul districtual din Suceava, Burian, raportează șefului administrației cercuale că, după informațiile sale, eteriștii ar fi omorît la Iași un „număr de peste 30” de turci, iar la Botoșani „toți turcii au fost numai arestați”. După publicarea proclamației eteriste, prin care moldovenii sînt îndemnați la răscoală împotriva turcilor, domnitorul M. Suțu a parcurs „străzile orașului Iași, înconjurat de 60 de arnăuți înarmați, a liniștit spiritele”, cerînd tuturor să se „unească pentru apărarea cauzei comune”. Izbucnirea revoltei ar fi fost pusă la cale de un eterist, anume tufecibașa Gheorghe, om de încredere al principelui Al. Ipsilanti, care a venit „înainte cu trei luni la Iași” și a reușit să cîștige „prin daruri și promisiuni pe toți arnăuții în secret, așa încît turcii n-au aflat nimic despre această înțelegere îndreptată împotriva lor”. După ce menționează răscoalele din Muntenia, Ianina și Moreea, Burian întrebă pe consilierul Stutterheim dacă n-ar fi necesară o întărire a graniței „deoarece Bucovina se compune în cea mai mare parte din moldoveni”⁹. Comisarul din Suceava anexează la raport proclamația lui Ipsilanti către moldoveni, precizînd că a primit-o „de la Nicolaus de Popovici, care s-a întors ieri din Fălticeni”.

⁷ Documentul nr. 1, din 25 februarie / 9 martie 1821.

⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Eteria în Principatele Române*, vol. IV, Edit. Academiei, 1960, p. 187.

⁹ „Ob bei so gearteten Umständen eine Cordons Verstärkung nicht nothwendig sey, wird dem hohen Ermessen unterzogen, da die Bucovina auch grösstenheils aus Moldauern besteht” (documentul nr. 2 din 28 februarie/12 martie 1821).

Dintr-o altă adresă reiese că Burian ceruse starostelui agenției austriece din Fălticeni, Ballomiri, un exemplar tipărit al proclamației eteriste către moldoveni și anumite precizări referitoare la venirea „mai multor generali imperiali ruși la Iași”. Probabil Ballomiri i-a trimis imediat, prin N. Popovici, textul proclamației, iar informațiile solicitate a doua zi. În răspunsul său, starostele din Fălticeni descrie evenimentele petrecute la Iași, subliniind că știrile sosesc greu la isprăvnicia locală deoarece serviciul de poștă stă la dispoziția eteriștilor. Toți caii de poștă urmau a fi trimiși în ziua de 15 martie în apropiere de Roman, pe unde Ipsilanti avea să treacă „cu noile sale trupe spre Focșani”¹⁰.

Comisarul sucevean l-a anunțat apoi pe Stutterheim că „s-a pus în legătură cu starostele agenției din Fălticeni” spre a putea obține „informații sigure despre evenimentele din Moldova” și-i trimite, în anexă, primul raport al acestuia. Menționând că la Suceava circulă zvonul despre „o puternică armată rusească care se găsește în drum spre Țara Românească”, Burian roagă „să i se transmită un avans pentru a putea culege informații mai multe prin oameni demni de încredere care vor fi trimiși la Botoșani și Fălticeni, sub diferite pretexte. Fără aceste cheltuieli secrete—motiva Burian—n-ași putea să comunic decât vorbăria unor oameni neinformați”¹¹.

Pe de altă parte, la 16 martie guvernul Galiției—alarmat de întinderea insurecției, de „legătura ei cu Rusia”—cerea lui Stutterheim informații sigure și urgente despre mișcările din Moldova și-i pune la dispoziție în acest scop bani și chiar pașapoarte în alb. „Este de cel mai mare interes—scrie guvernul—de a observa întâmplările și mișcările din Moldova și Basarabia pe căi demne de încredere și de a obține anumite informații despre acestea cât se poate de repede. V-am împuternicit deja în ordinul meu din 14 al acestei luni de a ridica de la casieria cercuală sumele necesare pentru acest scop. Subliniez că ar fi de dorit ca un funcționar al Kreisamt-ului sau un alt individ, demn de încredere, să fie imediat trimis la Iași pentru a face observațiile la care ne-am referit. Las la aprecierea dv. alegerea acestui om și a mijloacelor de a rămâne într-un contact permanent cu el pe o cale sigură, aflarea informațiilor, precum și alegerea pretextului sub care să fie trimis. Vă atrag însă atenția să se evite cu grijă orice prilej care ar putea să inspire vreo bănuială autorităților din Iași și în special consulului rus de acolo”. S-a ordonat „ca oficiile de vamă de la graniță... să vă dea tot concursul. Totodată anexez 4 pașapoarte încălitate în alb pentru a fi întrebuintate. Așteptăm cât mai grăbnic raportul detaliat despre măsurile luate și despre avansurile indicate casieriei cercuale pe socoteala casei filialei poliției”¹². Spre a-l încredința pe Stutterheim de gravitatea situației, guvernul îi expedia o informație alarmantă din Odesa, cerându-i totodată ca știrile importante și urgente să-i fie trimise la Liov prin curieri speciali.

Rapoartele șefului administrației cercuale nu s-au lăsat așteptate. De altfel, Stutterheim trimisese și mai înainte guvernului din Liov informații interesante despre mișcările din principate. Cîteva rapoarte au luat drumul Vienei; într-unul din acestea, din 14 martie, Stutterheim scria că „un corp de 1 000 călărași înarmați”, format de eteriști în Moldova,

¹⁰ Documentul nr. 4.

¹¹ Documentul nr. 5 din 2/14 martie 1821.

¹² Documentul nr. 6 din 4/16 martie 1821 (Taaffe către „K.K. Herrn Hofrath und Bukowiner Bezirkshauptman von Stutterheim”).

urmează să fie „trimis îndată în Țara Românească ca să se unească cu răsculații lui Vladimirescu, pentru a apăra pe locuitori de incursiunile turcilor din Silistra, Rusciuc și Vidin”¹³.

La 18 martie, Stutterheim raporta guvernului Galiției că, încă înainte de intrarea eteriștilor în Moldova, „un trimis al lui Vladimirescu a venit la Chișinău cu scrisori urgente către guvernatorul Basarabiei, generalul Intzov, și către principele Ipsilanti” ; o proclamație a lui Tudor, care mai înainte fusese interzisă de poliția locală, a putut apoi (probabil la intervenția guvernatorului) „să circule fără restricții”. La sfârșitul raportului, șeful Kreisamt-ului ținea să precizeze că Ipsilanti a plecat la 13 martie din Iași la Roman, iar de aici va merge în Muntenia spre a se uni cu oștile lui Tudor Vladimirescu¹⁴. Demnă de subliniat rămîne însă informația dată de Stutterheim despre circulația proclamației lui Tudor printre locuitorii din sud-estul Rusiei. Probabil printre eteriștii de acolo.

Comisarul austriac din Suceava comunica la 18 martie lui Stutterheim că, după știrile primite, în Moldova se strâng sume mari de bani „parte benevol, parte prin constrîngere” pentru întreținerea și echiparea trupelor eteriste. Se menționează cazul bancherului grec Pavli din Iași, care „a trebuit să contribuie cu 40 000 ducăți” și căruia la început îi fusese confiscată întreaga avere fiindcă nu voise să subscrie de bună voie. Detășamentele eteriste sînt formate din greci, sirbi și bulgari. Cei care se înrolează voluntari sînt plătiți foarte bine ; fiecare primește lunar între 50—100 de piaștri.

Burian compătinește pe negustorii turci, cărora eteriștii le-au confiscat toată averea, vînzîndu-le mărfurile la prețuri minimale și „ruinîndu-i complet”. El opinează ca turcilor refugiați la Suceava „să li se permită șederea . . . acolo unde o vor cere . . . și să li se dea ocazia să-și agonisească mijloacele de trai”¹⁵.

Despre recrutările eteriștilor în Moldova relatează și o depeșă din 23 martie a agenției austriece din Iași către Kreisamt. Se subliniază că înrolările continuă zilnic și sosirea grecilor din Rusia de asemenea. Jafurile comise pînă atunci de arnăuți „au încetat datorită introducerii unei discipline mai severe”. Agenția își exprimă apoi temerea că armata rusă staționată „la vărsarea Prutului cu Dunărea . . . pare să aibă destinația să intre în Moldova îndată ce garnizoanele turcești ar trece granițele teritoriale”¹⁶.

Spre sfârșitul lunii martie—după cum se știe—s-au primit în principate depeșele de la Laybach prin care se anunța oficial că țarul Rusiei a dezavuat Eteria. Al. Ipsilanti fusese de altfel anunțat mai înainte de această dezavuare. M. Suțu, domnul Moldovei, a fost de asemenea înștiințat că țarul dezaproabă răzvrătirea sa împotriva Porții otomane, că armatele ruse nu vor sprijini pe eteriști împotriva turcilor, dar că atît el, cît și moldovenii care nu se simt în siguranță pot găsi adăpost pe teritoriul Rusiei. În aceste împrejurări, la 29 martie (10 aprilie, stil nou), M. Suțu renunță la domnie și părăsește Moldova, recomandînd instituirea unei căimăcâmii provizorii care să gospodărească țara și să dea ascultare Porții otomane.

¹³ Vezi Nestor Camariano, *Tudor Vladimirescu în lumina unor documente din Arhivele din Viena*, în „*Studii*”, anul XVI, 1963, nr. 3, p. 616.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Documentul nr. 7 sin 6/18 martie 1821.

¹⁶ Documentul nr. 8 din 11/23 martie 1821.

Sosind la isprăvnicia din Fălticeni declarația de abdicare a lui Suțu, împreună cu alte circulare ale divanului Moldovei (inclusiv cea referitoare la obligația eteriștilor de a părăsi „țara întreagă în timp de șapte zile”), starostele agenției austriece din localitate se grăbește să înștiințeze comisariatul districtual al Sucevei despre noua stare de lucruri¹⁷. Acesta, la rîndu-i, trimite de urgență administrației cercuale a Bucovinei copia raportului starostelui Ballomiri.

Cu toate măsurile luate de divan în privința „restabilirii ordinii”, în toată Moldova starea de confuzie și de nesiguranță s-a accentuat brusc. Îngrijorarea cauzată de jafurile unor cete de arnăuți nedisciplinați și mai ales teama de invazia turcilor răzbunători îi făceau pe mulți moldoveni să se refugieze peste graniță, mai ales în Bucovina. La 12 aprilie (31 martie stil vechi) Burian comunica lui Stutterheim că „de două zile numărul fugarilor din Moldova devine din ce în ce mai mare”. Conform dispozițiilor primite, el întocmea și trimitea către Kreisamt liste cu persoanele care se refugiaseră în districtul Sucevei. Se întorceau totodată din Moldova „în număr mare—scrie Burian—supușii noștri emigrați din Transilvania și Maramureș în urma foametei din trecut”. Cu alte cuvinte, românii transilvăneni, în vreme de foamete, găsiseră adăpost și hrană la frații lor din Moldova, iar acum, din cauza tulburărilor, se reîntorceau în locurile natale. Comisarul districtual ținea apoi să reliefeze că, din cauza situației tulburi și a stagnării comerțului în Moldova, clăcașii „refuză lucrarea ogoarelor”, iar „cei mari în parte au fugit, în parte se pregătesc de fugă”¹⁸.

Un alt grup de mărturii documentare de care ne ocupăm îl constituie câteva rapoarte redactate sub forma unor însemnări zilnice și expediate, la anumite intervale, din București către administratorul domeniului de stat din Gura Humorului, iar de aici către Kreisamt. Unele dintre ele sînt semnate, altele nu, dar autorul lor poate căpăta o relativă identificare după analiza conținutului și succesiunea însemnărilor. Emitentul este un corespondent de presă, un oarecare Popovici (probabil Nicolans, cel semnalat la Suceava la începutul lunii martie) de la „Wiener Allgemeine Zeitung”. Pentru a-și îndeplini mai ușor atribuțiile, el s-a alipit personalului consulatului austriac din București¹⁹ și astfel a putut afla multe amănunte necunoscute publicului larg, amănunte pe care se grăbea să le relateze ziarului și uneori și administrației Bucovinei.

Mărturiile lui zilnice, culese la fața locului, erau însoțite și de observații personale destul de interesante; numai că—după cum am menționat mai înainte—nu toate acestea ajungeau la redacția ziarului. Descoperite de cenzură, unele ajungeau fragmentate, iar altele se împotmoleau definitiv în dosarele poliției secrete vieneze. În legătură cu această corespondență, baronul Schustekh, comandantul suprem al trupelor imperiale din Transilvania, ținea să atragă atenția poliției habsburgice scriind, din Sibiu, la începutul lunii aprilie 1821, următoarele : „Mă grăbesc să anexeze la prezenta o copie a unei scrisori din București, descoperită la poștă, care cuprinde informații în genere dintre cele mai exacte. Scrisoarea este adre-

¹⁷ Documentul nr. 13 din 1/13 aprilie 1821.

¹⁸ Documentul nr. 11 din 31 martie /12 aprilie 1821.

¹⁹ Mihail Popescu, *op. cit.*, p. 4.

sată redactorului de la «Allgemeine Zeitung», îl indică pe numitul Popovici ca corespondent și ne procură înlesnirea de a putea opri toată această corespondență la poșta imperială din Viena în urma constatării înaltelor organe de drept”²⁰. Faptul că M. Popescu a descoperit, în arhiva poliției din Viena, anumite materiale întocmite de Popovici în luna martie 1821 demonstrează însă că organele serviciului secret austriac interceptaseră corespondența acestuia încă înainte de sesizarea baronului Schustekh.

De altfel, poliția habsburgică a interceptat și oprit și relatările lui Karl Goll, corespondent al ziarului „Augsburger Allgemeine Zeitung”. Acesta mărturisește că a „cutreierat țara în toate direcțiile” (e vorba de Moldova), făcându-și legături „cu mai mulți partizani de vază ai Austriei”²¹. Corespondența lui Goll—descoperită în arhiva poliției din Viena—a fost emisă în lunile martie și aprilie din București și din Sulița moldovenească. Corespondența trimisă din București la 31 martie/12 aprilie 1821 se aseamănă întrucîtva, în privința aprecierii și succesiunii unor știri, cu relatarea lui Popovici expedită cam în același timp în Bucovina. Probabil, la București, cei doi corespondenți de presă au conlucrat, făcînd chiar schimb de informații.

Corespondențele trimise de Popovici către redacția ziarului vienez „Allgemeine Zeitung” și oprite de poliția austriacă încep la data de 3 martie (stil nou) și se încheie la 7 aprilie, iar însemnările găsite în arhivele bucovinene se referă la intervalul cuprins între 3 aprilie și 14 mai 1821. Întrucît primele au fost publicate de M. Popescu, ne vom ocupa numai de cele descoperite în fondul Landes Präsidium. Chiar și dintre acestea din urmă, două au fost deja publicate după variantele aflate la arhivele din Viena și Budapesta.

Raportul lui Popovici din 7 aprilie (stil nou) este singurul care-i poartă semnătura; el cuprinde însemnările zilnice făcute în București între 3 și 6 aprilie. Din lectura lui rezultă însă că Popovici a trimis informații în Bucovina și înainte de această dată. Deoarece raportul a fost înaintat și ziarului menționat, într-o variantă prescurtată, noi vom insista în special asupra pasajelor inedite.

Raportul acesta conține o foarte interesantă descriere a lui Tudor Vladimirescu, pe care o vom da integral. Iată cum l-a văzut Popovici pe conducătorul mișcării din 1821: „Tudor a primit de la o persoană demnă de încredere știrea despre scrisoarea dvs; el a manifestat disprețul său față de purtarea lui Ipsilanti. Descrierea lui Tudor pe care v-am trimis-o înainte este falsă; nu ni s-a arătat cel adevărat. O persoană necunoscută aici mi-a procurat ocazia să-l văd de aproape; am fost postat într-un loc de unde l-am putut observa o oră întregă. Este de vîrsta mea, puțin mai înalt decît mine, are o față lunguiață, bărbătească, ochii negri, are un mic neg pe partea stîngă a nasului prin care e ușor de recunoscut, poartă pe cap o căciulă neagră, complet rotundă de miel, cizme înalte cu carîmbul alb, restul îmbrăcăminteii se aseamănă cu a negustorilor. Este înarmat cu 2 pistoale și un pumnal, vorbește destul de bine nemțește, ceea ce m-a mirat foarte mult, și pare să fie un om cu sînge rece. Cînd a vorbit cu acea persoană s-a făcut mai mult de 10 ori roșu și palid deoarece i-a dezvăluit secrete,

²⁰ *Ibidem*, p. 41—42.

²¹ *Ibidem*, p. 36.

pe care nu puteam să le aud. Această întâlnire a fost aranjată într-un han fără ca publicul să fi putut să știe ceva”²².

Textul de la cuvintele „are o față lunguiață...” și pînă la „om cu sînge rece” este redat cu mici deosebiri și în documentul publicat de M. Popescu; acolo se precizează însă că Tudor este „de vîrstă mijlocie”²³ și nu se face nici o comparație cu vîrsta și statura lui Popovici, amănunte care se vede că erau mai cunoscute adresantului din Bucovina decît celui din Viena.

Întîlnirea menționată de la han a avut loc în ziua de 4 aprilie (stil nou), concomitent cu sfințirea „drapelului libertății” de către eteriști în casa lui Belu.

În ziua de 5 aprilie „Tudor a chemat un turnător de clopote” și i-a cerut să „toarne 30 de tunuri din clopotele bisericilor”; de asemenea unui lăcătuș i-a cerut să-i facă „3 000 de baionete”.

Un alt fragment inedit din raport se referă la secretarul consulatului Austriei din București. „Pe d-l de Udritzky — scrie Popovici — vi-l prezint dvs. Trebuie să remarc că este un om prietenos care a intervenit pentru mulți oameni la Tudor și la alți căpitani ca să le fie restituite lucrurile răpite, ceea ce s-a și întîmplat... Dl. Ott a vrut să înființeze un corp german, însă dl. Udritzky a împiedicat aceasta”²⁴. De altfel, într-o relatare anterioară, Popovici arătase că inginerul Ott, „care se găsea mai înainte pe lângă autoritățile din Gura Humorului și care locuiește acum aici, și-a pus în cap să constituie o legiune germană sau o miliție orășenească, nustrind speranța că guvernul îl va sprijini cu bani și probabil își va îmbunătăți starea atît de proastă”, dar germanii înstăriți din București s-au împotrivit și „numai calicimea” i s-a alăturat²⁵.

Raportul următor, trimis la 10 aprilie, cuprinde însemnările, în continuare, pe ultimele patru zile. O variantă a acestui document, descoperită de acad. A. Oștea în arhivele din Budapesta, a fost publicată în seria nouă a colecției Hurmuzaki²⁶. Cu ajutorul variantei se poate stabili că adresantul este administratorul domeniului de stat din Gura Humorului²⁷. Raportul informează despre întîlnirile lui Tudor, în București, cu Iordache, Farmache, Bacanoglu și alți căpitani eteriști, despre discuțiile comandirului cu Udritzky, despre sosirea avangardei lui Al. Ipsilanti la Colentina etc.

Alte știri se referă la acțiunea unui fost ofițer austriac — Bratzki —, care, „purtînd steagul revoluționar”, a încercat să formeze un detașament german în slujba mișcării lui Tudor; cu toate protestele și intervențiile lui Udritzky, el a reușit să înroleze 25 de supuși austrieci din București. Emitentul se arată îngrijorat de faptul că lăcătușul Adamsberger s-ar fi an-

²² Documentul nr. 9 din 26 martie/7 aprilie 1821.

²³ Mihail Popescu, *op. cit.*, p. 13.

²⁴ Documentul nr. 9.

²⁵ Mihail Popescu, *op. cit.*, p. 29—30.

²⁶ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki* (seria nouă), vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, p. 199—200.

²⁷ Probabil că nici Popovici nu era prea străin de Gura Humorului, din moment ce scrie familiar acestui administrator și totodată îi amintește că inginerul Moritz von Ott este cel care „se găsea mai înainte” la Gura Humorului.

gajat să fabrice contra cost tunurile pentru Tudor, iar inginerul Ott ²⁸ ar fi „preluat construcția șanțurilor”, acestea ar compromite pe supușii austrieci în ochii turcilor. „Oare vor cruța turcii pe nemți, dacă vor auzi că nerații dau soldați, tunuri și chiar șanțuri?” ²⁹.

Rapoartele care conțin însemnările dintre 10 aprilie și 14 mai (stil nou) n-au fost aduse la cunoștința publicului nostru sub nici o formă. Din această cauză le vom acorda un spațiu mai larg, redând chiar pasajele mai deosebite. Popovici arată că în ziua de 10 aprilie a sosit poșta aducând ziarele apărute pînă la 29 martie. Deoarece acestea „conțineau știri despre activitatea lui Ipsilanti și Tudor, s-au răspîndit cu mare repeziciune și au ajuns în mîinile acestor 2 personaje. Un martor ocular povestește că Tudor a plîns la lectura acestora. Cu mîinile ridicate a strigat: «Pe mine mă numesc un rebel deoarece am îndrăznit să arăt Porții și celorlalte mari puteri asupririle strigătoare la cer față de bieții mei compatrioți. Eu nu duc război cu Poarta, nici nu intenționez aceasta, însă eu invoc puternicul scut al celor 2 monarhi să ia apărarea patriei noastre asuprite și să intervină la Poartă»⁴. A doua zi Tudor a trimis un curier la Laybach, cu o scrisoare către împăratul Austriei.

Al. Ipsilanti s-ar fi lăsat mai puțin impresionat de conținutul ziarelor. Afirmînd că este general rus, declara că „nu știe ce vor ziarele de la el, totul ar fi numai politica Rusiei în Europa”, iar în ce-l privește „n-ar fi primit încă răspuns de la împăratul Alexandru la depeșele expediției de la Iași”. Atît Ipsilanti, cît și principele Gh. Cantacuzino „sînt îmbrăcați în haine negre, însă nu în uniforme rusești”. În ziua de 13 aprilie—după ce a primit răspunsul, indirect, de la Capodistria, prin care a fost „muștrat cu asprime” și i s-a interzis să poarte titlul de general ori să calce teritoriul rusesc—, Ipsilanti „a părăsit Colentina și s-a îndreptat, în marș forțat, spre Țirgoviște”. Unui fost secretar al tatălui său, care i-a cerut lui Ipsilanti lămuriri în privința proclamațiilor ce „sînt în dezacord cu ziarele”, acesta i-a răspuns: „împăratul Alexandru!”. Ipsilanti spunea că împăratul i-ar fi scris că „din considerație față de meritele tatălui său i-a iertat ușurătatea”, sfătuiindu-l să părăsească repede Bucureștii. „Acum—accentua Popovici—avem explicația pentru întreprinderea lui și ocuparea pozițiilor militare la Țirgoviște. Acest tînăr de 32 de ani a reușit să înșele prin acțiunea lui 2 principate și mai mult de 3 milioane de oameni”. Foarte mulți locuitori au emigrat și întreaga țară a fost jefuită.

Emitentul îl învinuiește pe consulul Pini că ar fi „cauza principală a acestei situații rele;... el a asigurat că Rusia are mîna în joc, în cancelaria lui au fost recrutate, în mod public, trupe pentru Ipsilanti”. Se menționează apoi că „partizanii lui Ipsilanti” cît au stat în București au jefuit multe case boierești din capitală și de la țară, au devastat conacul

²⁸ În privința inginerului Moritz von Ott, într-o scrisoare atribuită lui Gh. Lazar, din 28 aprilie 1821, se spune: „Sinior Ott, măcar că în vara trecută a agonisit 12 000 lei, acu n-are ce mîna. El a făcut fel de fel de proiecturi slugerului Tudor, însă Tudor nu l-a ascultat fiindcă cere bani mulți”. În privința situației materiale precare a lui Ott, observăm deci că știrea concordă cu afirmațiile lui Popovici (*Documente privind istoria României. Răscola din 1821, Documente interne*, vol. II, Edit. Academiei, 1959, p. 106).

²⁹ Documentul nr. 10 din 29 martie/10 aprilie 1821. Vezi un raport mai amplu în privința evenimentelor petrecute între 7—14 aprilie, trimis de Karl Goll ziarului „Allgemeine Zeitung” din Augsburg, publicat de Mihail Popescu în *op. cit.*, p. 37—41.

principelui Brîncoveanu de la Mogoșoia și „au incendiat marea lui bibliotecă de 3000 de cărți în copertă de marochin“.

În continuare, se subliniază că „de cînd a plecat Ipsilanti, și Tudor a preluat din nou poliția, nu se mai aud împușcături, nici nu se aude despre jafuri“. Tudor—afîindu-se de la 10 aprilie iarăși la Cotroceni—a chemat pe boieri la o nouă „consfătuire pentru a trimite o deputație către Poartă, dar fără succes“. De altfel, la 12 aprilie mitropolitul îndemnase pe boierii „rămăși încă, în număr de șase, să fugă“ din capitală. Boierii au fost într-o zi gata să fugă, dar „Tudor le-a interzis, și aceștia au rămas; într-o altă zi mitropolitul a vrut să plece, în ascuns, însă populația l-a oprit și l-a readus la mitropolie“. La 17 aprilie mitropolitul va repeta îndemnul „către boieri să fugă, dar populația îi va împiedica de la aceasta“.

Pe de altă parte se relatează că la 15 aprilie caimacamii noului domn Scarlat Calimach—care se retrăseseră la Ruscium—au scris mitropolitului și boierilor din București „ca să facă toate jertfele pentru a îndepărta pe Tudor de aici, apoi să trimită 3 boieri la Ruscium spre a se sfătui în legătură cu binele țării. Deci—conchide emitentul—pentru a patra oară s-a făcut acolo planul de a ucide pe Tudor fie pe față, fie în ascuns și de a trimite capul lui la Constantinopol“³⁰.

La 18 aprilie, Tudor „s-a împăcat cu Bimbașa Sava. Toată lumea e curioasă—seria Popovici—dacă Bimbașa îl va ucide pe Tudor sau acesta pe Bimbașa. Însă toți presupun că prima ipoteză va fi pusă în practică fiindcă în afară de corpul lui Bimbașa nu se află alți arnăuți în București“. Între București și Giurgiu țaranii, de frică, au părăsit satele. Turcii stau încă la Dunăre și „ne miră pe toți de ce nu vin“ spre capitală. Probabil că nu admit caimacamii aceasta „înainte de a fi încercat toate mijloacele pentru a-l suprima pe Tudor. Aceasta nu este așa de ușor—conchide emitentul—afară de cazul dacă Sava cumpără garda lui Tudor“.

Plîngerile repetate împotriva oamenilor lui Ipsilanti, l-au determinat pe Vladimirescu să-i scrie conducătorului eterist și să-l întrebe „de ce nu pleacă în patria lui“, ba chiar să-l amenințe „că-l va ataca dacă nu va pleca“.

Însemnările mai conțin și alte diverse informații. De pildă, se menționează că lăcătușul Adamsberger, care primise un acout de 700 de florini pentru „mașina de fabricat tunuri“, a fugit și, fiind prins, a fost bătut, cu îngăduința lui Tudor, iar apoi „închis într-o mănăstire“. Nemții care lucrau la afetele tunurilor au fost, de asemenea, bătuți pentru că „munceau prea puțin“. La 19 aprilie a plecat „primul transport de refugiați germani din București spre Brașov“; cu al doilea speră și emitentul să-și trimită familia. În seara zilei de 21, Udritzky „a trimis un curier la Brăila și astăzi un al doilea la Giurgiu și Ruscium, probabil pentru a culege informații despre puterea turcilor“³¹.

Ultimul raport din București cuprinde însemnările dintre 8—14 mai. La 5 mai emitentul mai expediase o scrisoare „via Iași, printr-un curier, din cauză că poșta din Transilvania n-a sosit de două ori în zilele fixate“. Curierul plecat a trebuit să se întoarcă din cauza turcilor și la „13 a fost trimis din nou“ în speranța că „va răzbate“ pînă la destinație. Lipsa scri-

³⁰ Documentul nr. 13 din aprilie 1821, probabil 10/22 aprilie (în text data e greșită 19/27 aprilie).

³¹ Ibidem.

sorii din arhivă presupune că acel curier n-a reușit să ajungă pînă în Bucovina, privindu-ne astfel de cunoașterea unor informații bucureștene de la sfîrșitul lunii aprilie și începutul lui mai.

La 8 mai „a sosit știrea din Brașov” că un preot luteran a „predicat în public”, în fața boierilor emigranți și a soțiilor lor, împotriva luxului dăunător pe care aceștia îl afișează. Arătînd pe boieroaicele „încărcate cu briliante”, în timp ce unii „n-au ce mînca”, predicatorul a subliniat că „nici nu este de mirare dacă poporul asuprit din Țara Românească s-a răscolat”.

Între boierii emigranți la Brașov discordia domnește ca și înainte : „Unii roagă neconținut pe împăratul rusesc să-i ocrotească, alții se adresează Porții și o roagă să se lase guvernul grecesc de pînă acum, a treia partidă în fine—care este cea mai slabă—se alătură lui Tudor. La întrunirile lor ajung pînă într-acolo încît se scuipe unul pe altul în față și-și fac reproșuri, că unul sau celălalt ar fi de vină pentru revoluție. Dacă i-am pune în cumpănă—scrie Popovici—nici unul nu este mai bun”. Informația privind gruparea boierilor favorabilă lui Tudor Vladimirescu este interesantă și oarecum nouă. Se naște totuși o întrebare : ce boieri și din care categorie erau cei care formau această grupare ? Orice răspuns ar lăsa însă o nedumerire logică : de ce boierii în cauză au fugit la Brașov—cînd oastea pandurilor s-a apropiat de capitală—și n-au rămas la București să colaboreze cu Tudor ?

La 10 mai emitentul ducîndu-se la mănăstirea Cernica a găsit pe mica insulă de acolo „6 000 de oameni refugiați, în majoritate săraci”. În aceeași zi a aflat că „Tudor, împreună cu boierii arestați”, a scris din nou Porții otomane redînd starea reală a lucrurilor și plîngîndu-se de boierii țării ; el a trimis o listă a boierilor „care au exploatat țara și s-au refugiat cu comorile lor”. Însuși Popovici recunoaște că soția lui Udritzky a reușit să-i scoată din țară—sub pretextul că sînt obiecte ale supușilor austrieci—lăzile cu lucruri ale principesei Suțu (sigilate cu insigna imperială) „în valoare de un milion”.

Începînd cu ziua de 11 mai, „Tudor s-a închis în mănăstirea Cotroceni și dacă este nevoie de el emite numai ordine scrise către mitropolit”³².

În ziua de 12 mai a sosit la București curierul de la Silistra și a adus știrea că „acei 2 boieri care au fost trimiși acolo, ca deputație, au fost arestați, însă depeșele lor au fost expediate la Constantinopol”. E vorba de stolnicul C. Borănescu și pitarul Ioniță Jianu (fostul haiduc) trimiși cu scrisori către Poartă la 18/30 aprilie 1821. Pașa de la Silistra l-a întrebat pe curier dacă în Muntenia se află și trupe rusești. Comentînd acest lucru, Popovici scrie că turcii nu intră în țară „din cauza rușilor, ceea ce este însă foarte dăunător pentru sârmanii de noi, deoarece peste scurt timp nu vom avea ce mînca ; pe de altă parte pleacă din București „zilnic, cu sutele la Ipsilanti și i se alătură” oameni sârmani, „lipsiți de cîștig și neavînd cu ce să-și întrețină zilele”.

Se relatează apoi că, pînă la sfîrșitul lunii aprilie, „prin trecătoarea Timiș au trecut în Transilvania peste 100 000 de suflete”. La 14 mai, sosind un martor ocular de la Brașov, „a povestit că a întîlnit acolo atîția emigranți, încît a crezut că tot Bucureștii au emigrat ! Oamenii lui Ipsilanti

³² Documentul nr. 14 din 2/14 mai 1821.

țin ocupate două pasuri și percep de la fiecare trăsură, fără deosebire, 10 piaștri“.

Ipsilanti a făcut o recunoaștere la Cîmpulung și apoi s-a reîntors la Tirgoviște. Aici „a reținut 16 turme de oi ale supușilor austrieci“. Udritzky a intervenit în favoarea oierilor transilvăneni, dar „rezultatul este încă necunoscut“. Lui Tudor, Ipsilanti i-a răspuns—la o scrisoare anterioară—că „va înceta jafurile“ numai dacă i se vor pune la dispoziție „toate cele necesare“ și, cum „Tudor nu poate să facă aceasta, totul a rămas ca înainte“.

În încheiere, Popovici susține că a observat de la un timp „o anumită depresiune“ la căpitanii de panduri și chiar la Tudor, care „vrea să se retragă la sosirea turcilor“³³. Emitentul se angajează apoi să trimită „o copie“ a planului orașului³⁴ spre a se putea vedea „toate pozițiile ocupate de rebeli“. Dar, corespondența lui Popovici—care ne-a fost accesibilă—întrerupându-se aici, nu putem ști dacă și-a onorat sau nu promisiunea de a trimite în Bucovina acea copie a planului Bucureștilor.

Ultimul grup de documente de care ne ocupăm se referă la situația din Moldova, inclusiv de la granița Bucovinei, în perioada de declin a mișcării eteriste și de ocupare a țării de către trupele turcești. Astfel, la 28 mai 1821, Ritter von Buchenthal, comisarul de graniță din Sinăuți, scrie șefului administrației cercuale a Bucovinei că s-a întâlnit cu boierul moldovean Scarlat Miclescu care i-a comunicat mai multe noutăți : „Penedeca s-a întors săptămîna trecută la Iași cu 300 de eteriști și și-a însușit din nou puterea în Moldova“; el a trimis pe căpitanul Spiro Arvanitaki cu 15 eteriști la Botoșani pentru a supune orașul la o contribuție bănească“, a-l urmări pe un eterist care a trecut în Bucovina cu un mandat de 6000 de piaștri de la mitropolitul din Iași și „în fine pentru a împiedica concentrarea pușcașilor“ ce se face de către boieri la Plopeni. Se dau și unele știri eronate: anume că turcii ar fi incendiat Bucureștii și, în urma unei ciocniri cu „slugerul Tudor“, l-ar fi masacrat pe acesta; că pașa de la Brăila ar fi dispus ca trupele sale „să restituie persoanelor jefuite“ lucrurile furate etc.³⁵.

A doua zi, același comisar de graniță, într-un raport către Kreisamt, dă informații suplimentare obținute de la un trimis al său la Botoșani : doi eteriști din Botoșani, sub nume fals („un elvețian și un francez din Marsilia“), au trecut în Bucovina pentru a-l găsi pe tovarășul lor care a fugit cu banii; 7 000 de turci au intrat deja în Focșani; „Penedeca va încerca cu eteriștii săi să se refugieze în statele Austriei și de aceea își concentrează oamenii în direcția Botoșanilor“. Întrucît eteriștii sînt cu toții călări“, iar trupele de infanterie austriece existente în localitate și care vor mai sosi, conform ordinelor „prezidiale de la 28 mai, din cauza dislocării lor vor opune numai o slabă rezistență în diferitele puncte de graniță“, comisarul din Sinăuți propune lui Stutterheim să dispună aducerea a cel puțin „un divizion de cavalerie“ care—încartiruit „în mici detașamente“ în satele de la graniță—ar putea să fie întrebuințat „cu mai mult efect decît

³³ Ibidem.

³⁴ Probabil e vorba de un plan al Bucureștilor cu care fusese însărcinat, mai înainte, inginerul Freywald. Menționăm că Popovici relatase, în martie 1821, că s-a „mutat împreună cu dl. Freywald în palatul principelui Brîncoveanu“ (vezi Mihail Popescu, *op. cit.*, p. 30).

³⁵ Documentul nr. 15 din 16/28 mai 1821.

infanteria". Numai prin aceste mijloace—scrie Ritter von Buchenthal— „sper să pot împiedica intrarea forțată a eteriștilor în țară”³⁶.

De altfel, întărirea pazei graniței fusese cerută—după cum am menționat—și de comisarul de la Suceava, iar la 23 aprilie guvernul de la Liov dăduse instrucțiuni precise lui Stutterheim „pentru întărirea granițelor bucovinene... în vederea evenimentelor din Moldova și Muntenia”³⁷; de asemenea, la 20 mai noi măsuri opreau scoaterea și trecerea armelor în Principatele Române din cauza ridicării acestora „împotriva Împărăției turcești”³⁸.

Dintr-o notă a comisarului Burian către Kreisamt, aflăm că la 29 mai „s-a ținut o consfătuire a mai multor boieri la Plopeni” (lângă Suceava) discutându-se anumite măsuri privitoare la „eliberarea Moldovei de eteriști”³⁹. Comisarul de la Suceava întreabă pe Stutterheim „ce atitudine să aibă dacă s-ar hotărî înarmarea țării”. O altă știre pe care o comunică Burian este aceea că eteriștii, care ridică veniturile de la salina Ocnei, strigă în gura mare: „trăiască Ipsilanti care va ucide pe toți boierii și va împărți moșiile lor”⁴⁰.

La începutul lunii iunie (stil nou) comisarul de la Suceava anunță pe Stutterheim că cetele răzlețe de eteriști, care continuă să se afle în apropierea graniței, „pradă, fură și devastează conacele boierilor”; la Botoșani „ar fi adus circa 2 000 de vite furate”, cerind pe ele prețuri foarte mici, dar „nimeni nu vrea să le cumpere”. Eteriștii au declarat că, dacă boierii refugiați în Bucovina „nu se vor întoarce în Moldova, ei vor incendia satele noastre de la graniță”. Îndrăzneala lor — scrie Burian — „crește tot mai mult” și, neîntîmpinînd „nicăieri rezistență”, la o „slăbire a vigilenței la graniță, ar putea într-adevăr să devină periculoasă”⁴¹. Burian înștiințează pe superiorul său că 1 500 de eteriști sub conducerea principelui Gh. Cantacuzino se îndreaptă spre Iași și lasă garnizoane în toate orașele și târgurile mai importante. Totodată el îi trimite lui Stutterheim copii după proclamațiile lui Ipsilanti și Cantacuzino din care rezultă că misiunea acestuia din urmă era să oprească neorînduiele și să aducă liniștirea Moldovei. Comisarul sucevean arată însă că proclamația lui Cantacuzino „nu este respectată în Moldova, deoarece continuă jafurile și tulburarea liniștei”⁴².

Alte informații culese de Burian ori de starostele Ballomiri de la Fălticeni și transmise șefului administrației cercuale a Bucovinei se re-

³⁶ Documentul nr. 16 din 17/29 mai 1821.

³⁷ Documentul nr. 13 din 11/23 aprilie 1821.

³⁸ Documentul nr. 30.

³⁹ După cum se știe, în mai 1821, la sugestia vornicului Teodor Baș, unii dintre marii boieri, voind să arate turcilor că se desolidarizează de mișcarea eteristă, au încercat „să ridice satele ... asupra grecilor”, pentru a-i alunga din țară. În acest sens, boierii din nordul Moldovei, împreună cu cei refugiați în Bucovina, s-au întrunit la Plopeni lângă Suceava pentru a conveni asupra unor măsuri privitoare la alungarea eteriștilor și în genere a administrației grecești. Ispravnicul de Neamț, spătarul Sturdza, a lansat chiar un apel de înarmare către locuitorii Moldovei. Se crede că s-ar fi adunat circa 3 000 de țărani în apropierea Botoșanilor. Dar, la vederea acestei mulțimi, boierilor le-a fost mai „frică de propria lor clăcași” decît de greci și i-au sfătuit să se întoarcă acasă (Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești*, București, 1945, p. 192—193).

⁴⁰ Documentul nr. 18 din 17/29 mai 1821.

⁴¹ Documentul nr. 19 din 23 mai/5 iunie 1821.

⁴² Documentul nr. 20 din 26 mai/8 iunie 1821.

feră la înaintarea turcilor în Moldova și la prădăciunile acestora. Astfel, din dispozițiile date către isprăvnicia de Tecuci, la 10 iunie (29 mai stil vechi), rezultă că ienicerii, înclinînd „spre comiterea exceselor”, trebuie să fie aprovizionați de locuitori cu toate cele necesare; altfel comandantul nu va putea „menține ordinea în rîndul trupelor sale”. Dacă brutăriile nu dovedesc să fabrice pîinea pentru 15 mii de oameni, atunci să se pregătească și la sate „turtă și mălai”. În vederea sosirii trupelor otomane, Tecuciul primise ordin să pregătească: „30 000 pîini, 80 găini, 250 miei, 70 chile orz, 30 ocale miere, 50 ocale miere bulgărească,... 100 vedre cea-pă..., 400 căruțe cu fin, 400 lucrători manuali, 200 slujitori de poștă” etc. O nouă dispoziție către isprăvnicie era la fel de categorică: „Conform ordinului lui Kihaiia bei, să se pregătească cartiruire pentru 15 000 de oameni, toți emigranții să se întoarcă în țară, cei ce vor fi găsiți ascunși în păduri să cadă prin sabia (ca haini rebeli)”; boierii de toate categoriile „să se adune la Tecuci pentru a primi dispoziții”⁴³; comandantul turc să fie primit de boieri cu solemnitatea obișnuită⁴⁴.

Ballomiri informa pe comisarul districtual din Suceava că, la 17 iunie, un număr de 32 de turci au trecut prin orașul Piatra și au jefuit mănăstirea Bistrița. „Tot ce au găsit acolo, chiar și argintul de la icoanele bisericesti, a fost încărcat pe 7 care trase de boi”; pe economul mănăstirii l-au luat cu ei și l-au batjocorit. Mănăstirile Bisericiani, Pingărați și Tazlău—după relatările episcopului de Roman—„ar fi avut o soartă asemănătoare”. Din cei 1 000 de turci cîți erau la Bacău, „200 s-au îndreptat spre Roman și alți 200 spre Piatra”.

Pe de altă parte, eteriștii—arată Ballomiri—„cutreieră în grupuri de 10—20 de oameni, după plecarea principelui Cantacuzino, moșile boierilor, împart țăranilor recolta stăpînilor și comit jafuri și acte de violență față de oameni”⁴⁵.

Comisarul austriac din Suceava trimite către Kreisamt informațiile primite de la Ballomiri, împreună cu alte știri, despre acțiunile și efectivele eteriștilor de la Iași, inclusiv o copie a proclamației lui Gh. Cantacuzino din 1/13 iunie, prin care acesta declara că, deoarece boierii nu l-au sprijinit, se retrage de la conducerea Moldovei. După retragerea lui Gh. Cantacuzino la Stîncă și reluarea conducerii treburilor eteriste de către C. Pendedeca, „jafurile grecilor încep să fie mai strașnice”—scrie Burian⁴⁶. Totodată, Burian se arată îngrijorat că nu mai primise știri „de mai mult timp” de la starostele Wolf din Bacău, nici de la Rouschinski din Piatra-Neamț.

⁴³ Documentul nr. 17 din 29 mai/10 iunie 1821.

⁴⁴ În ordinul menționat se precizează că boierii care-l vor întîmpina pe comandantul turc „să nu fie îmbrăcați în haine de lux, înflorite, care displac turcilor, ci în haine de culoare închisă.”

⁴⁵ Documentul nr. 22 din 7/19 iunie 1821.

⁴⁶ Documentul nr. 23 din 8/20 iunie 1821. E de menționat că părerea comisarului din Suceava — și a altor funcționari austrieci — că principele Gh. Cantacuzino a încercat să tempereze abuzurile grecilor, iar acestea s-ar fi accentuat după retragerea lui precipitată din Iași, este confirmată de documentele vremii. În adevăr, de la întoarcerea lui în Moldova, Gh. Cantacuzino a căutat să curme starea anarhică existentă, a propus anumite măsuri reformatoare, încercînd să-i cîștige pe micii boieri și în genere pe locuitorii de partea insurrecției eteriste. El cerea ostașilor eteriști să nu ia de la locuitori „nici cel mai mic lucru prin silnicie”; lucrurile furate, cu excepția armelor, să fie înapoiate păgubașilor; pe locuitorii săraci să-i aperse „în orice împrejurare” și să se poarte cu ei „cu toată blîndețea”, pentru a șterge „din inimile lor teama nemărginită ce i-a cuprins”. Chiar după retragerea la Stîncă, el ordonă

O dată cu intrarea trupelor turcești în Iași, prădăciunile și teama locuitorilor din nordul Moldovei au luat proporții. Pe lângă teama de jafurile unor cete nedisciplinate de greci, venirea turcilor inspira groază. Oficiul austriac de vamă din Sinăuți scria la 28 iunie că venirea turcilor la Iași a produs populației orășenești și locuitorilor din interiorul Moldovei o mare panică, „încît toți se îmbulzesc spre graniță și fac toate eforturile de a găsi la noi în țară apărare și siguranță la apropierea trupelor turcești, declarînd că preferă să fie împușcați la granița austriacă de un soldat al unei puteri creștine decît să cadă în mîinile barbarilor”. Avînd în vedere „afluxul uriaș” al emigranților, oficiul de vamă este de părere ca comandantul de graniță al Bucovinei să „permită fugarilor nu numai intrarea la acest pod de graniță, dar și în alte părți, pentru a cruța omenirea suferindă, și să supună pe aceștia perioadei de carantină” la Sinăuți⁴⁷.

Un mare aflux de refugiați a avut loc peste cîteva zile și la Suceava, datorită răspîndirii zvonului că o ceată de 150 de greci ar intenționa să jefuiască și să incendieze orașul Burdujeni. Din această cauză, în după-amiaza zilei de 5 iunie, „s-au pus în mișcare toți locuitorii orașelului”, venind la punctul de graniță. Comisarul din Suceava înștiința pe Stutterheim că „mișcările din Burdujeni au impresionat și pe locuitorii de aici, toți se îndreaptă spre graniță, armata a ieșit pentru a apăra granița amenințată de o incursiune. În cazul extrem, dacă într-adevăr refugiații așezați la graniță ar fi amenințați de un atac, s-a hotărît, de acord cu armata imperială, să se permită intrarea lor la cerdacul 93 în apropierea podului acoperit și să-i supravegheze într-un loc deschis pînă ce primejdia va trece”⁴⁸. Burian a întărit imediat toate patrurile civile în orașul Suceava spre a nu avea surprize.

Este semnificativă relatarea comisarului Burian că mișcările de la Burdujeni „au impresionat” pe locuitorii din Suceava, care au mers să-i întîmpine pe frații lor din partea cealaltă a graniței bucovinene. În august 1821, aceiași români bucovineni aveau să-i primească „cu lacrimi de bucurie” pe ostașii eteriști care luptaseră eroic împotriva turcilor la mănăstirea Slatina⁴⁹. De altfel, un mare număr de români din Moldova au găsit, în acele împrejurări de restriște, adăpost la frații lor din Bucovina⁵⁰. Documentele vorbesc totodată de unele răzvrătiri în anul 1821 și printre locuitorii „din munții țării Galiției și a Bucovinei”⁵¹.

Documentele din vara anului 1821 ne dau și alte știri dispersate referitoare la lupta de la Stînca și la alte ciocniri dintre turci și eteriști, mai puțin cunoscute. E vorba de lupta de la Isvoru, în apropiere de Roman,

⁴⁷ Lui Penedeca și ostașilor eteriști să nu se amestece „cît de puțin în trebile” administrației, țării (Vezi *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, p.184–185 192–193; *ibidem*, vol. IV, p. 191–192). Dar abuzurile și vexațiunile comise de o serie de căpitani și de alte elemente nedisciplinate din oștirea eteristă n-au încetat, cu toate măsurile lui Gh. Cantacuzino. Comportarea acestor greci a contribuit la crearea unei atmosfere confuze — de teamă și suspiciune — care i-a făcut pe locuitori să nu înțeleagă țelurile mișcării eteriste și deci să nu se alătore eteriștilor în rezistența pe care aceștia au opus-o trupelor turcești în Moldova.

⁴⁸ Documentul nr. 24 din 16/28 iunie 1821.

⁴⁹ Documentul nr. 27 din 23 iunie; 5 iulie 1821.

⁵⁰ *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 272.

⁵¹ Vezi Teodor Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina, 1821 și 1848*, Buc., 1929.

⁵² I. Dîrdală, *Cîteva știri inedite cu privire la starea de spirit din districtele Sucevei la 1821*, p. 6 (manuseris).

din 14/26 iunie, și de cea de la Miclăușeni, pe malul Siretului, în ziua următoare. În prima luptă rezultatul a fost mult timp incert; spre sfârșitul zilei, turcii, primind întăriri de la Piatra și Roznov, i-au respins pe eteriști. În cea de-a doua luptă grecii, avînd forțe mai puține, au fost nevoiți să se retragă, iar turcii i-au urmărit pînă aproape de Tîrgu-Frumos⁵².

În august 1821, în afară de trupele căpitanilor Iordache și Farmache, mai existau în nordul Moldovei și alte cete eteriste care se hărțuiau necontenit cu turcii. La 22 august, Burian înștiința pe consilierul Stutterheim că „la Mălini s-ar afla 200 de eteriști, iar aproximativ tot atîția turci s-ar găsi la Fălticeni, care însă se retrag dacă dau de eteriști. Nu este sigur dacă o fac de teamă sau din cauza tacticii turcești; se pare că prima ipoteză ar fi justă, deoarece cînd dau de eteriști o iau totdeauna la fugă. Turcii din Fălticeni așteaptă întăriri și cîteva tunuri”⁵³. De teama acestor ciocniri, locuitorii au părăsit satele și s-au îndreptat spre granița Bucovinei.

Comisarul sucevean sublinia, în încheierea raportului său, că „mizeria în Moldova crește pe zi ce trece. Rezervele și recolta au fost în parte consumate, în parte risipite; pentru recolta din acest an nu se interesează nimeni. Orașele și satele sînt incendiate, bisericile și mănăstirile distruse, oamenii batjocoriți și uciși; orice negoț a încetat”⁵⁴.

Din corespondența relativ numeroasă purtată de comisarul sucevean cu informatorii săi din Moldova, starostii austrieci Ballomiri, Wolf și Rouschinski, ori cu căminarul Teodorache Ciurea din Fălticeni, se observă că aceștia îi cereau adesea lui Burian să transmită corespondențele lor și agentului Austriei de la Iași, Iosif Raab, refugiat și el în Bucovina, pentru ca acesta, la rîndu-i, să-l informeze pe Metternich. De aceea Burian insistă și el pe lingă Stutterheim să transmită anumite scrisori lui Raab, conform dorinței emitenților. Uneori scria textual: „Rog de a transmite informațiile primite de mine despre purtarea turcilor în Piatra, Bacău, Roznov și Roman d-ului agent Raab cu observația că ne-au fost trimise pentru a fi expediate mai departe”⁵⁵.

Se pare însă că Stutterheim nu prea considera de datoria lui să-l informeze periodic pe Raab, după cum și acesta din urmă se adresa foarte rar șefului administrației cercuale a Bucovinei. Așa se explică lipsa din rapoartele lui Raab către Metternich a unor informații interesante privitoare la evenimentele de la granița Bucovinei. Într-una din puținele note ale lui Raab către Kreisamt, agentul austriac scria, la 2 noiembrie 1821, că — după informații sigure — „jenicerii și tunarii care staționează la Iași continuă fărădelegile lor”, deși Salih Pașa consideră „că păgubașul are dreptul să-și reia lucrurile ce i-au fost furate, fără plată, oriunde și la oricine le-ar găsi”. Raab mai informează că la 17/29 octombrie o deputație a boierilor moldoveni, formată din vornicul Teodor Balș, căminarul Const. Cerchez și aga I. Gruzanu — înzestrată din vistieria țării și avînd scrisori de recomandație de la Salih Pașa —, a plecat spre Constantinopol pentru a „transmite Porții rugămîntea tuturor boierilor

⁵² Documentul nr. 25 din 17/29 iunie 1821 și documentul nr. 26 din 19 iunie/1 iulie 1821.

⁵³ Documentul nr. 29 din 10/22 august 1821.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Documentul nr. 26 din 19 iunie/1 iulie 1821.

moldoveni de a nu li se mai da greci ca domnitori, ci, conform obiceiului strămoșesc, să le fie îngăduit a alege domn din sinul lor”⁵⁶.

Acestea au fost principalele informații — despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu și despre acțiunile eteriștilor în principate — ce ni le-au furnizat mărturiile documentare aflate în fondul arhivistic bucovinean „Landes Präsidium” și pe care am considerat de datoria noastră să le aducem la cunoștința publicului.

Menite să completeze ori să întărească izvoarele existente, aceste mărturii documentare vor contribui, credem, la o mai bună cunoaștere a atmosferei generale care domnea la 1821 în Principatele Române și la o mai exactă caracterizare a evenimentelor istorice de atunci.

⁵⁶ Documentul nr. 31 din 21 octombrie/2 noiembrie 1821.

TUDOR VLADIMIRESCU LA VIENA

(iunie—decembrie 1814)

DE

EMIL VÎRTOSU

Ridicat de lângă pământ și neumblat prin școli, Tudor Vladimirescu avea, în schimb, o foarte bună „școală a vieții”. Deși simplul fiu de țăran sărac, el ajunge, totuși, om cu stare și cu destulă carte, în măsură să cunoască pravilele țării, să înțeleagă și să vorbească grecește; iar negoțul și călătoriile cu același fel de trebi, în Banat și în Ardeal, îi aduseseră cunoașterea oamenilor, a locurilor, ca și a limbii germane („spricht ziemlich deutsch”)¹, toate acestea altoite pe un fond sufletesc de inteligență rectilinie, pe o concepție gravă, spartană, a vieții individuale și sociale.

Ajunge boiernaș de țară, întâi comis, apoi sluger, iar în administrația Țării Românești ține mica slujbă a vătășiei plaiului Cloșanilor din Mehedinți, în subordinea directă a ispravnicului de județ. În sfârșit, vremurile tulburi, de neconținute lupte între turci și ruși îl aduc să fie „comandir” al pandurilor între 1806—1812 și să cunoască, astfel, și limba rusească².

Era om profund în gândire, prompt la hotărâre, aprig în exprimare și acțiune; om de cuvânt, credincios și corect în raporturile cu semenii săi, spunând fiecăruia, mare și mic, și binele și răul pe care le găndea despre faptele lor, evitând echivocul și autoumilierea.

Lui Tudor Vladimirescu, pe care îl cunoaște de mult amar de vreme, ca pe unul care crescuse în bună parte pe lângă casa părinților săi, Nicolae Glogoveanu³ îi da o delicată și grea însărcinare. Elena, soția sa

¹ Pentru aspectele de politică generală și specială a Țării Românești în cadrul Imperiului turcesc, vezi A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești, 1821-1822*, București, 1945. Informația că Tudor vorbea „binișor” germana ne-o dă Fleischhackl von Hackenau, consulul austriac la București (*Hurmuzaki*, XXI); vezi și M. Popescu, *Contribuțiuni documentare la istoria revoluției din 1821*, București, 1927, p. 7—9 (extras din „Revista arhivelor”, nr. 4, 1927).

² Legăturile dintre Tudor Vladimirescu și armata rusească între anii 1806—1812 se pot urmări documentar, dar parțial, în *Răscoala din 1821. Documente interne*, I, București, 1959 (*Documente privind istoria României*).

³ Pentru raporturile dintre Tudor și N. Glogoveanu, vezi textele publicate de N. Iorga, *Serisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815 ...*, cu 5 scrisori de

— numită, în gustul grecesc al vremii, Elenco —, fiica fostului ban Constantin Ghica, plecată încă din vara anului 1813 la Viena, împreună cu tatăl său, cu copila Masinca (Maria) și cu două slujnice, să se caute cu doctorii de acolo la boala de piept de care suferea, se prăpădise la Viena în primăvara următoare (5/17 mai 1814), la boală adăugându-se și mîhnirea de a afla că banii și lucrurile ei cele mai de preț, mai ales giuvaericele, păstrate într-o bisactea, îi fuseseră sfeterisite de verișoara și prietena sa, Elenco Fălcoianu, aflată tot la Viena.

Să descurce aceste treburi, să plătească datoriile, să aducă în țară lucrurile ce se vor mai putea găsi și, o dată cu ele, și pe copila rămasă orfană de mamă, iată pentru ce, la 2 iunie 1814, pleca, de la Rușava (Orșova) — unde se afla încă din prima parte a lunii mai — spre Viena, Tudor Vladimirescu. Acesta făcuse și pînă atunci scurte, dar repetate călătorii în imperiul chesaro-crăiesc, fie la Orșova, fie la Băile de la Mehadia, unde cunoștea îndeaproape pe protopopul Nicolae Stoica, căruiua avea să-i ceară cîndva *Istoria* lui Petru Maior și calendare de Buda, scoase de Z. Carcalechi, pentru lectură⁴.

Pleca din Orșova pentru că aici avea doi buni cunoscuți, pe neguțătorii Ghiță Opran și Răducan Nicolau, iar cu ajutorul acestuia din urmă își și organizează tot ce privea călătoria sa prin imperiul chesaro-crăiesc pînă la Viena: banii — numerar și credit —, itinerarul și comunicațiile sigure, directe și rapide prin poștă, cu cei din țară.

Fără să știm exact drumul pe care Tudor îl urmează pînă la Viena — cunoscută la noi sub denumirea de Beci —, înțelegem totuși că merge cu poștalionul pe calea obișnuită, prin Pesta. După 12 zile el intră în capitala Austriei și trage la casa în care locuise Elena Glogoveanu. Se duce apoi la părintele acesteia, fostul ban Constantin Ghica, stabilit de mai mult timp la Viena, iar la 16 iunie este la Hristodulos Ghirlakidis, grec trăit în Țara Românească și bun prieten cu banul și care ajunsese la Viena Kirlian baron de Langenfeld. Ca să ne dăm seama de prețuirea deosebită de care se bucura Tudor Vladimirescu în ochii celor care îl cunoșteau este de ajuns să cităm încheierea scrisorii în limba greacă pe care baronul de Langenfeld o adresa, la Cerneți, lui Nicolae Glogoveanu, după această vizită: „Pe cînd pecetluiam scrisoarea veni și arhon slugerul Theodor ... Ați făcut foarte bine și foarte înțelepțește că ați trimis un astfel de om; cu chipul acesta, fiecare chestiune se va isprăvi foarte iute și în foarte bună rînduială”⁵.

La Viena, Tudor află că boala de care suferise Elena Glogoveanu era „molipsitoare și primejdioasă”, că cea mai mare parte din banii și lucrurile furate fusese regăsită, cu puțin înainte de sosirea sa, de poliția vieneză, iar hoțul — mai bine spus hoțoaica — pus la popreală.

Pe lîngă banul Constantin Ghica și baronul de Langenfeld, cu care se sfătuiește îndelung și repetat pentru rezolvarea treburilor lui

11 pagini facsimilate, extras din „An. Acad. Române”, S'ria a II-a, t. XXXVII, Mem. Sect. Ist. Buc., 1914; Emil Virtsu, *Mărturii noi din viața lui T. Vladimirescu*, Buc., 1941, vezi și Al. Bălinescu, Ion Călin, Ion Popescu, *Documente noi în legătură cu răscoala poporului de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu*, Craiova, 1951.

⁴ Memoriile acestuia, la Acad. Republicii Socialiste România, ms. 5 520.

⁵ Scrisoarea lui Ghirlakidis, în traducere românească după originalul grecesc, în „Arhivele Olteniei”, XV (1936), p. 391—395: *Cu privire la Tudor Vladimirescu*.

Nicolae Glogoveanu, la Viena mai este, între alții, și „Chir Nicola”, cunoscut de aproape al familiei, căruia toți îi scriau numai în limba greacă. Acesta este Nicola sau Nicolae Cutcudache, macedo-român ajuns neguțător de piei la Viena. El locuia în Fischhof, nr. 557, avea cinci copii nevîrstnici și împreună cu soția sa Ecaterina dăduseră, în tot timpul bolii Elenei Glogoveanu, dovadă de un adînc devotament, îngrijind-o în tot felul.

Traiful la Viena al aceloră dintre români care nu făceau acolo vreun negoț sau nu aveau o altă ocupație lucrativă, adică al aceloră care veniseră să se caute de boală sau numai să trăiască într-un oraș mare, din veniturile primite de la moșiile din țară, era relativ strîmtorat, din pricina scumpetei, a puținului numerar de care puteau dispune, dar mai ales datorită faptului că nu mai beneficiau, ca în țară, de produse alimentare în cantități arhisuficiente, venite, direct și fără bani, de la moșie; nici de toate serviciile gratuite, prestate de țărani și slugile multiple; nici de mijloacele de transport ca și gratuite. Pentru toate acestea, la Viena trebuiau să plătească scump și în numerar. Pe de altă parte slugile aduse din țară trebuiau și ele hrănite, îmbrăcate și chiar plătite, deși într-o mai mică măsură decît dacă ar fi fost băștinașe din Viena.

Trebuiau, totodată, să-și țină rangul, adică să facă unele cheltuieli somptuarii, necesare pentru bunul lor credit social, pentru legăturile cu cercurile înaltei aristocrații vieneze. Iar bătrînul ban Constantin Ghica le și făcea aceste cheltuieli, ca și baronul de Langenfeld, acesta din urmă devenit vienz. Dovadă sînt relațiile dobîndite de amîndoi, relații care ajungeau pînă la Curtea imperială și care se oglindesc în ce scria baronul de Langenfeld lui Nicolae Glogoveanu, în legătură cu copila Masinca: „Prea iubită dvs. și a mea Masincuța merge bine cu sănătatea și din zi în zi crește la corp și la minte. O cunoaște toată familia imperială și însuși împăratul: ea e un înger”⁶.

În afară de cei amintiți, la Viena se mai afla și „coconul” Matei și „coconițele”, nenumite, rude apropiate ale lui Nicolae Glogoveanu; cel dintîi știm că „șade osebit tot la Dudescu”.

Bolnavă, Elena Glogoveanu fusese tratată în „conzilie” (consult) de „cei mai vestiți medici ai împăratului”: Frank, Krasin, Malfatti și Nord, pe lângă medicul curant Iosif Lantz. Despre acesta din urmă, numit doctor „Lauși” în scrisorile trimise de la Viena, „baronul” scrie lui N. Glogoveanu: „Nu numai ca medic, dar ca un frate și prieten sincer, zi și noapte, mai cu seamă iarna, și deseori după miezul nopții, în puterea iernei, de trei sau patru ori pe zi venea de vedea pe răposata”. În total, Lantz face peste 500 de vizite, pentru care mai avea de primit circa 200 de florinți.

După stadiul inițial de largă informare, preocuparea cea mai importantă și mai urgentă a lui Tudor era să obțină de la „Landrecht” (Landrecht — tribunalul nobililor și al străinilor) restituirea lucrurilor de preț, regăsite de poliția vieneză, lucruri care, potrivit legii austriece, aveau să fie înapoiate numai copiilor — ca moștenitori direcți ai mamei, și numai la majoratul lor, adică peste cîțiva ani de zile.

⁶ Scrisoarea lui Ghirlakidis, baron de Langenfeld, publicată în „Arhivele Oltenici”, b.c.

Dar cine se putea gândi să se mai întoarcă la Viena mai târziu, pentru a relua aceste lucruri, și când? De aceea, întâi încearcă să mute procesul la București, dar nu reușește. Atunci, procesul continuă la Viena.

Doi „avocatori”: Rihtăr (Richter) și Șfaigăr Hagman (Schweiger Hackmann), „ce i-au pus judecata asupra pricinii lucrurilor”, aveau să se ocupe îndeaproape de formalitățile legate de această chestiune. Evident, noi taxe și noi onorarii!

Ca să poată obține totuși restituirea lucrurilor de la Landrecht atunci, adică încă fiind la Viena, Tudor scrie din nou la Cerneți, lui Nicolae Glogoveanu: „Să ceri dumneata ca să poruncească măria sa la divan, să dea în scris ponturile prăvilii noastre și să le întărească și divanul, arătând că poți dumneata a le chironomisi <a moșteni lucrurile răposatei>, după cum știu eu că stă în prăvilile noastre ...”.

Cînd îi sosește această hîrtie cerută din țară, Tudor se îndreaptă către „domnul Șabert” (Schabert), „sicritariul cel mare”, căruia îi va duce cîțiva „funți” de zahăr, ciocolată și cafea, „fiindcă l-am rugat de au talmăcit jalba și buiurdisma grecească dupe cum am zis noi ... fiind fără cale făcută la București ...”.

De aici noi termene la judecată, de aici prelungirea șederii lui Tudor la Viena, spre nemulțumirea sa și a celui ce-l trimisese acolo! Dar treburile trebuiau totuși descurcate. De aceea, la scrisorile prin care N. Glogoveanu îl învinuiește că zăbovește prea mult la Viena, Tudor îi răspunde: „Eu de aici nu poci pleca, pînă nu vom isprăvi și cu aceasta <preluarea lucrurilor de la Landrecht> și cu datoririle care sînt”.

Sau, altădată: „De a lăsa lucru jos, după atîta trudă și cheltuială și să plec, nu puteam, că apoi nici nu mai era puțință de a mai scoate cevași la urmă”, ba „de trei ori m-am și bolnăvit tare, văzând că nu poci săvârși treaba”.

Dar cînd află că N. Glogoveanu îl învinuiește că de la Viena s-ar fi repezit pe ascuns în țară, la Cerneți, Tudor îl apostrofează, plin de indignare: „Știi bine că nici într-un chip, de a merge eu pe la acel loc, la această vreme, nu să poate! Și pentru ce nu judeci, mă mir! Și iar, cum poți socoti dumneata că voi fi eu un om atîta fără de cinste, ca să las treaba dumitale jos și să plec? ...”.

Cu alt prilej, Tudor îi trimite lui Glogoveanu socoteală de toți banii cheltuiți, cu de-amănuntul, pînă la o para, pentru drum și judecată. Arată în același timp că pentru masă a cheltuit 2 100 florinți, dar „aceștia nu să pun, ci rămîn cheltuiți din punga mea, fiindcă pentru mîncarea și beutura mea s-au cheltuit”. Și încheie cu o constatare, pe care o repetă cu fiecare prilej: „Grea este foarte cheltuiala în Viena!”.

În sfîrșit, Landrechtul recunoaște dreptatea cererii și dispune restituirea lucrurilor de preț ale Elenei Glogoveanu. Cu prilejul acesta luăm cunoștință de giuvaericalele unei tinere boieroaiice: cercei cu „berliant”, inele cu pietre prețioase și simple verighete, brățări, ace de cap, lanțuri, tabachere, toate de aur; ceasornic mic cu lanț și de lanț atîrnînd „18 parcele de aur de multe feluri”; un „zmaragd”, diamante și altele.

În cele din urmă la 25 noiembrie îi poate scrie în țară lui N. Glogoveanu: „Despre știința pravililor care am și după multă silință ce am pus, am isprăvit!...”. Și a hotărît să plece „poinîine, cu tot calabalîcu”.

Să plece spre țară se gîndise Tudor încă de pe la mijlocul lunii iulie, însă formalitățile administrative și judecătorești, procurarea actelor necesare din țară, judecata, discuțiile, opunerea Landrechtului la restituirea lucrurilor, greutatea cu scoaterea pașaportului, pregătirile de plecare și alte pricini îl fac să poată pleca din Viena de-abia la 22 decembrie⁷. În legătură cu obținerea pașaportului, el luase legătura cu legația Rusiei și obținuse o intervenție favorabilă din partea lui Nesselrode, cum vom vedea mai departe⁸.

Înainte de plecarea din Viena, ca om practic ce era, Tudor vinde unele lucruri de îmbrăcăminte ale răposatei, convingînd de aceasta și pe N.Glogoveanu, căruia îi spune că nu face să le mai păstreze, mai ales că răposata lăsase și multe datorii: „Va să fie cîteva rochii și altele, neîmbrăcate nicidecum. Dară eu am socotit: de vom vedea că să pot vinde cu preț bun, să să dea și acelea, să nu șaze banii închiși. Și știi dumneata că modele se schimbă în toate zilele”.

Plătește datoriile răposatei: la giuvaergiu, la o „boltă” (magazin), pentru „boncele” ale slujnicilor. Și altele, și altele.

Dar mai presus de orice, se ocupa de copila Masinca: „Dumneaei coconițăi Masicuței, pe care milostivul Dumnezeu să o trăiască, i-am croit alte haine și așternut. Coccoane, cînd o vei vedea, toată mîhnirea va să-ți treacă: mare parigorie <mîngiere> în toată vremea va să fie dumitale aceasta coconiță. Căci n-are protivnică la frumusață și la înțelepciune; va să fie cea întâi în Țara Românească, că ș-aici este aleasă și vestită!”.

Arătîndu-i pregătirile pline de grijă pe care le face pentru a o aduce în țară pe vreme de iarnă, îl lămurește astfel pe N. Glogoveanu: „Am gătit pe coconiță cu haine de iarnă și am plătit la o carătă bună, chirie din Viena până la Rușava, 480 florinți, în care merg oamenii ca în sobă... care putea veni copila mai bine decît vara. Am vorbit și cu doftorii și mi-au zis că cu acest mijloc pot merge copiii oriunde, și iarna ca și vara”.

Dar, cînd, după plecarea din Viena, în ziua de 22 decembrie, banul Constantin Ghica, socrul lui N.Glogoveanu și bunic al copilei, trimite și o ia, oprind-o astfel să mai plece și hotărînd s-o țină pînă la primăvară la Viena, Tudor nu se poate împotrivi. Îi scrie îndată în țară lui N. Glogoveanu și-i vorbește, pe de o parte, de „fireasca nebunie ce o are” banul, dar în același timp îl consolează, spunîndu-i: „Am legat eu cu dumnealui <banul> și cu domnul baron Langhifelt, dupe ce au poprit-o, ca să-i pue o slujnică vrednică și învățată; ca să-i fie pentru căutare și pentru învățatură. Că, dupe cum este coconița Masinca copilă ca un inger, poate de loc să să deprinze la tot felul de învățatură și la limbă ... Să o lași acolo, să crească și să învețe cu tot șartul, dupe cum să învăță oamenii aici, de nu rămân dobitoace, ca la noi!”.

Încheind, adaugă și un argument *ad personam*: „Acum, după ce i-au scris unii alții <banului Ghica>, că dumneata te plimbi cu o ipochimenă <persoană> numai de 12 ani și ai hotărât ca să te căsătorești cu

⁷ Pentru îndeplinirea tuturor formalităților cerute de judecată și pentru însemnarea tuturor cererilor într-un fel care să fie valabil și pentru autoritățile chesaro-erăciesti, Tudor confecționează la Viena două sigilii („ștempe adecă peceti”), unul cu inițialele latine ale lui N. Glogoveanu, altul cu inițialele sale: T.W.P. (Theodor Wladimiresko porutcie).

⁸ Vezi *Răscoala din 1821. Documente interne*, I, București, 1959 (*Documente privind istoria României*).

aceia, dumnealui <banul Ghica> de tot s-au picarisit <supărat> și au zis că cine știe cum va trăi copila, acolo, și au hotărât de au poprit-o...”.

Tudor definește, când îi vine la îndemână, în trăsături realiste și aspre, portretul moral al banului Costache Ghica. După ce mai înainte vorbise de „fireasca nebulie” a acestuia, adaugă : „Aici am avut a petrece treburile ca așa om, care m-au afanisit. De așa fi știut de una ca aceasta, măcar că oricât te-ai fi supărat dumneata, n-aș fi venit aici...”.

Și, cu alt prilej : „Grăești dumneata pentru dumnealui boeru, că ar fi trebuit să spargă acel zăpis. Dar dumnealui un așa lucru mare că nu face, ci și copiii și însuși se pregătesc de foame, țipă ca șerpilor și nu-i caută ; iar la alte necuviincioase lucruri au dat peste 20 de mie ; precum și lucrurile dumitale, care lipsăse, tot așa s-au dat...”.

În sfârșit, prevăzând imputările și acuuzările pe care se așteaptă să le primească din țară, de la Nicolae Glogoveanu, răspunde — anticipând prevenitor — cu această pagină demnă de marii moralști francezi ai secolului al XVIII-lea : „Știu că dumneata, nejudecând, poate să fii turburat tare asupra mea, din pricina rămănerii coconitei Masincuții, socotind că din nesilița mea, căci am zăbovit, s-au pricinuit rămăneria.

Dar să judeci, dumneata, adevăru, socotind cele drepte : că eu, de n-ași fi vrut din toată inima ca să slujăsc dumitale, nici n-ași fi plecat peste atâta loc depărtat ! Că dumneata nu m-ai trimis cu sila ! Și poți socoti dumneata că nici un om, până la cel mai mic, nu-și voește necinstea, ci tot omul se străduiește să fie cinstit către stăpân. Asămene și eu, văzând că am venit atâta loc, cu atâta osteneală și cheltuială, am socotit să nu mă întorc fără de nici o ispravă. Că, de le-ași fi lăsat, toate cele de la judecată era pierdute ; că după aceia umbla acel neam tiran și îndăremnic, de m-au sucit în mii de învățituri, ca să mă mănânce...”.

Iar în altă scrisoare : „Și pentru ce nu judeci, mă mir ! Și iar, cum poți socoti dumneata că voi fi eu un om atâta fără de cinste, ca să las treaba dumitale jos și să plec ? Că știi bine că eu aici alt lucru n-am avut, ci numai pentru treaba dumitale am venit, ca să-ți slujesc !...”.

Are inițiativă în toate și judecă fără cruțare oamenii și lucrurile : „La bisărica din Viena să cuveniia ca, pentru pomenirea răposatei și a dumitale, să dăm vreo 200 de florinți, ca să să facă nește odăjdii bisăricii, din stofa ce au fost pe tron. Dar, epitropii bisăricii, mai la urmă, mi-au dat această socoteală de atâta sumă, zicând că atâta trebuie. Apoi eu, văzind necuviincios lucru, n-am dat așa sumă, ci le-am dat răspuns că atâta sumă mare nu să poate și nu stă la mâna mea, fiindcă *aceasta să face din voiață, iar nu cu datorie*...”.

Plecând spre țară, la 22 decembrie 1814, Tudor aducea între bagajele sale, pentru Nicolae Glogoveanu, ca „deftorii”, 10 sticle cu „balsam” ; dar nu-i cumpăra pușca cerută, pentru că nu găsisese, la Viena, cea pe care o dorise ; cum nu-i cumpăra nici caleașcă, pentru că era prea scumpă și trecuse momentul când putea fi transportată, cu ușurință și mai ieftin, pe drumul Dunării.

Încărcat cu lucrurile de preț și cu tot ce mai rămăsese nevîndut din gospodăria de la Viena a Elenei Glogoveanu, Tudor Vladimirescu pleacă deci spre țară pe același drum ca la sosire și ajunge la Orșova în prima decadă din ianuarie 1815...

Ce a aflat, a văzut, a cunoscut și a trăit Tudor Vladimirescu în cele două sute și mai bine de zile pe care le-a petrecut în Austria și îndeosebi la Viena?

Evident, călătoria însăși îi aduce în față, în primul rînd, pitorescul locurilor, al oamenilor, al limbilor multiple vorbite în țara pe care o străbate și la dus și la întors. Însă cu unele dintre acestea era, în parte, familiarizat încă din vechile sale călătorii la Orșova și în Transilvania.

Șederea îndelungă la Viena, contactul nemijlocit cu realitatea socială și cu administrația chesaro-crăiască îl fac să simtă și să trăiască febra marii capitale, în ajunul și în timpul congresului care avea să împartă moștenirea napoleoniană și să hotărască, pentru cîteva decenii, soarta țărilor Europei.

Dar Tudor este un om taciturn, mai ales în scrisori, și nu vorbește decît foarte rar de altceva decît de treburile pentru care este pornit. La aceasta se adaugă și nevoia de a face în străinătate economie la bani și a duce un trai strîmătorat, ceea ce-l face ca într-o scrisoare către Nicolae Glogoveanu să-i explice stilul relativ telegrafic în care-i scrie: „Cinstite cucoane, să nu te superi, că plătim la poște cu dramu, de aceia este hîrtie puțină”.

Va lipsi deci din scrisorile sale o descriere a Vienei pitorești, o prezentare a tot ce se putea vedea pe străzile, piețele și în grădinile Vienei. Nici chiar de Prater și de promenade nu va spune un singur cuvînt, deși, neîndoios, le-a cunoscut. Între altele, poate și pentru că timpul și gîndul îi erau prinse, în cea mai mare parte, de „blestemățiile Mariei” (slujnică) și de „nebuniile cele mari ale dumnealui boierului” (banul Ghica), care, cum arătam mai înainte, l-au „afanisit”, „nebunii” pe care tot Tudor trebuia să le îndrepte. Dar chiar și în aceste momente de adîncă nemulțumire, Tudor nu se lăsa pradă descurajării și oboselii, deoarece „eu totdeauna caut mai înainte interesul stăpînilor mei și al meu, decît nebunia oamenilor”.

Observația pertinentă nu-i lipsește, dar aceasta este numai în legătură cu treburile sale, și am putea spune că răzbate printre rînduri. Călător fiind și avînd neconținut a călători, face, în legătură cu aducerea în țară a copilei Masincuța, unele constatări de ordin practic: „Iar eu, măcar că am zăbovit, dar mi-am avut socoteala, fiind că drumul de aici, din Țara Nemțască, are la fieștecare 2 ceasuri conace, mai bune decît cele de frunte case din București; drumu este bun”.

Tot în legătură cu Masinca, dar de astă dată cu rămînerea ei la Viena relevă deosebirea dintre starea învățămîntului public în Țara Românească și la Viena: „Pe coconița Masinca să o lași acolo <la Viena>, să crească și să înveță cu tot șartu, dupe cum să învață oamenii aici, de nu rămân dobitoace, ca la noi . . . căt și ceilanți coconi mi-au zis că ar fi bine să-i trimeți acolo, și este mijloc a să da acolo, la un loc prea sigur și cu cheltuală mai puțină decăt cheltuești dumneata, cu dascăli și cu slujnicele la noi, și tot nu să caută, nici nu să învață copiii cum să cade”.

Iar la această demonstrație verbală, abstractă, adaugă și fapte reale, pe care le-a verificat personal: „Și, așezîndu-i dumneata, acolo, poți fi și mai fără de griji, dupe cum am văzut toți copiii boierilor moldoveni, acolo, prea cu bună orînduială învățându-să”.

Dar observațiile sale nu se mulțumesc numai cu punerea în lumină a tot ce consideră bun, deosebit de bun, în Austria și la Viena. Spiritul critic, care îl face să vadă relele din țara sa, îl face să nu accepte nimic în mod necritic. Prestigiul imperiului chesaro-crăiesc și mirifica Viena nu-i întunecă justa apreciere a realităților. Astfel, Viena birocratică, Viena judecăților, cu avocați, onorarii, taxe de timbru, termene, amînări și recursuri, această Viena, pe care ajunge să o cunoască de aproape, nu-l cîștigă, ci dimpotrivă! Îl contrariază la fiecare pas și el își exprimă această contrarietate, fără a evita termenii tari. Așa, de pildă, necăjit de faptul că Landrechtul nu-i dă drept la despăgubiri, morale și materiale, pentru toate prejudiciile cauzate de hoață, exclamă: „Că vezi, dumneata, cum sînt afurisiții de nemți: umblă numai cu drăcenii, să stingă pe oameni!”. Și, în exprimarea lui de om al pămîntului, el continuă: „Mai bine să fi crăpat Fălcoianca când au făcut aceasta, de ne-au băgat prin judecată drăcească!”.

Scumpetea traiului îl supără tot atît de tare. Cu alt prilej lasă să se vadă că, în fond, supărarea lui mare vine din aceea că, străin fiind și om trăit la țară, trebuie să stea prea mult la Viena, să piardă un timp prețios și mai ales să cheltuiască așa cum se cheltuiește într-un oraș mare: „Mi-am pierdut vremea atîta diastimă și m-a stins și cu cheltuiala!” Să cheltuiască deci din cale-afară și pentru transport, și pentru masă, și pentru judecată, încît cheltuiala ajunge o obsesie: „Mi se cutremură creerii din cap pentru așa groaznică cheltuială a aceștii țări!”. La acestea se adaugă și faptul că era neconținut hărțuit de nerăbdarea, necunoașterea realităților și lipsa de înțelegere de care dădea dovadă N. Glogoveanu, cel ce-l trimisese la Viena și căruia îi explica în toate felurile: „Căci știi dumneata judecățile evropenilor, că să trag cu anii”, adăugînd: „Dar mă silesc foarte și peste câteva zile gîndesc că voi isprăvi; că marea și nesuferita cheltuială a Țării Nemțești vîrtos m-au supărat ”.

Se duce la Schönbrunn („Șeimprun”), la Hitzing („Hițing”), cu căruța; în drum spre Viena se oprește și la Pesta. Dar nici un cuvînt despre ce a văzut și cît l-a interesat. Ca, de altfel, cum am spus, și despre Viena însăși. De aceea, este mai bine și necesar să vorbim despre ceea ce, în atară de pitoresc, distractiv și instructiv, a putut să vadă, să audă și să-l intereseze într-un mod deosebit, în tot timpul cît a străbătut imperiul chesaro-crăiesc și a stat la Viena.

Este sigur că, deși lipsit de gazete, el a aflat încă din țară despre abdicarea lui Napoleon (aprilie 1814) și relegarea lui în insula Elba. Și, în legătură cu aceasta, tot din țară era informat despre convocarea Congresului de la Viena, pentru restatornicirea Europei, zdruncinată de războaiele napoleoniene.

În străinătate, Tudor este preocupat, între altele, și de păstrarea bunului renume al neamului său printre străini. Abaterile, cînd le constată, îl mîhnesc adînc și o spune răspicat, chiar, sau mai ales, atunci cînd este vorba de un mare boier: „În scurt, urmările dumnealui <ale banului Constantin Ghica>, tot neamul românesc boieresc, adică slava cea mare care au rumânii în Evropa, dumnealui au stricat-o de tot”.

În congres, vienezii vedeau o încheiere fericită a nenorocirilor aduse țării lor de luptele duse împotriva lui Napoleon și de ocuparea repetată a capitalei lor, de către același învingător, acum, în sfîrșit, făcut inofensiv.

Viața politică a Vienei era dominată de pregătirile ce se făceau de Metternich, în așteptarea sosirii împăraților, regilor și miniștrilor: ai Prusiei, Austriei și ai altor țări mari și mici, ca și a împăratului Alexandru I al Rusiei. Aceste pregătiri distrează poporul și îl fac să bage mai puțin de seamă că, în fond, congresul servește la întărirea reacțiunii, a despotismului. În Viena se vorbea de planurile și dorințele împăraților, ale regilor și ale miniștrilor, de căpătuirea lor sau de recăpătarea vechilor lor stăpîniri; de teama că Rusia sau Prusia să nu pună mîna pe cea mai mare parte din prada luată de Napoleon. Dar nu se vorbea și despre suferințele și dorințele popoarelor înseși. Poporul vienez era lăsat să se bucure, fie chiar și numai cu privirea, de serbări și de prezența oaspeților iluștri. Baluri, recepții, mascarade, reprezentații fastuoase în palatul prințului Razumovski, în sala Redutei, ca și în alte palate, publice și particulare; echipaje bogate trecînd în trap pe străzile Vienei; costume strălucitoare, multicolore și împodobite, ale suveranilor, ale nobililor, ale miniștrilor; slugile palatelor îmbrăcate în livrea cu fireturi; exclamațiile, ovațiile, curiozitatea și șoaptele; prezența multiplă a agenților secreți ai poliției lui Metternich, pe străzi ca și în palate, toate acestea întrețineau animația mulțimii, îi abăteau atenția de la alte preocupări și dădeau tuturor acea impresie puternică, de mare și continuă sărbătoare, impresie concretizată în acele vorbe de spirit repetate și acceptate ca o realitate: „Congresul dansează! Congresul se amuză!”.

Iar pentru iubitorii de muzică, grandioasa prezență pe străzi și în palate a lui Ludwig van Beethoven, ca și executarea multora din compozițiile sale, aduceau o satisfacție deosebită, de înaltă sărbătoare.

Toate acestea distrăgeau atenția opiniei publice de la lucrările înseși ale congresului, ale cărui hotărîri se luau între două serbări, într-un cerc foarte restrîns, Metternich și împăratul Alexandru al Rusiei avînd ultimul cuvînt.

Dar o realitate care își făcea din ce în ce mai mult drum în spiritul public local era reînvierea patriotismului german, după marea bătălie a popoarelor de lângă Lipsca (1813), patriotism care începea să sperie și să dorească o lume mai bună, mai dreaptă, ce avea să se ridice pe ruinele orînduirii feudale, care își trăia ultimele clipe de strălucire înșelătoare.

În același fel, grecii și românii care locuiau în Viena, atrași de mirajul libertății și al independenței lor naționale, susținuți și de vienezii simpatizanți ai vechilor elini, vedeau și așteptau de la congres numai bine pentru patriile lor subjugate de turci. De aceea, încă de la 28 iulie, Tudor Vladimirescu, făcîndu-se ecoul acestor frămîntate așteptări, scria plin de subînțelesuri lui Nicolae Glogoveanu, în țară: „Vremea pe aici este tăcere, nimic mișcare. Se așteaptă, la octomvrie, din toate părțile miniștri pentru Congres, și vine și împăratu Rusiei. Să sună că atunci va fi ceva și pentru locurile acelea < țările române >; ci mult au fost, puțin au rămas!”.

Această patetică exclamație a lui Tudor are la bază zvonurile care circulau între grecii și valahii aflați la Viena. Și anume, în cercurile filoelene „se știa” că țarul Alexandru al Rusiei ar fi poruncit lui Caragheorghe al Serbiei să plece incognito la Viena și să-i aștepte sosirea acolo. Pentru toți cei direct interesați nu era nici o îndoială că această știre

era adevărată și că, la congres, țarul Rusiei avea să-și pună în aplicare planurile sale, încă neștiute cu certitudine, dar presupuse, planuri privind nu numai soarta Serbiei, dar și a țărilor române.

Aceeași exclamație mai aduce cu sine și un alt ecou politic, dovădind că prin miinile și spiritul lui Tudor trecuse o anumită broșură tipărită în limba germană de patrioți greci, la Tübingen : *Der Congress in Wien*, și colportată liber la Viena. Despre zvon, ca și despre această broșură, considerată ca foaie volantă (*Flugschrift*), ajunse amîndouă și în Țara Românească, broșura mai ales sub forma unor extrase în limba greacă, vorbesc numai pe scurt rapoartele consulului austriac de la București, Fleischhackl von Hackenau, spunînd că textul amintit, al cărui autor nu se cunoaște, trata despre definitiva și totala împărțire a imperiului turcesc din Europa, ca și de alungarea turcilor din Europa și restaurarea Eladei⁹. Așa se explică și exclamația taciturnului Tudor : văzînd entuziasmul, înflăcărata credință a celor din jurul său, el nu s-a mai putut stăpîni și, luînd condeiul, a scris apăsător : „Să sună <se spune > că atunci va fi ceva și pentru locurile acelea; ci mult au fost, puțin au rămas !”.

Ajungînd în iunie 1814 la Viena, Tudor Vladimirescu avea să întilnească aici mulți oameni pe care-i știa din țară și cu care, după punerea la cale a treburilor ce-l aduseseră acolo, avea să tăinuiască despre trecutul, prezentul și viitorul patriei. Cu acest prilej a putut să afle de la Hristodulos Ghirlakidis, acum Kirlian baron de Langenfeld, tot ce se putea ști despre trista soartă a lui Riga Veleștinul, premergătorul independenței grecești, pe care baronul îl cunoscuse bine și-l sprijinise cu mai mult de douăzeci de ani înainte și care se jertfise pentru libertatea Greciei.

Tot prin el, sau prin alții, a putut cunoaște Tudor pe Anthim Gazi, patriot grec, cărturar și editor al prea cunoscutei reviste grecești, tipărită la Viena : *Ἐρμῆς ὁ λόγιος* („Mercurul savant”), revistă pe care probabil o văzuse, sau despre care auzise, încă în țară fiind.

Iar de la fostul ban al Țării Românești, Constantin Ghica, „boerul bătrîn” — cum îl numește Tudor — , a putut afla cu de-amănuntul intervențiile pe care acesta și alți mari boieri, refugiați la Brașov, în mai-iunie 1802, de spaima cîrjaliilor, le făcuseră pe lângă Napoleon Bonaparte căruia i se jeluiseră în scris și-i ceruseră să-i scape de sub turci.

Dar, paralel cu preocupările patriotice și cu treburile pentru care venise la Viena, Tudor se ocupă și de propriile sale interese. Bizuindu-se pe partea activă pe care o luase în războiul cu turcii, pe atenția de care se bucurase din partea cercurilor militare rusești, Tudor adresează țarului Alexandru, prin legația Rusiei de la Viena, cererea de a fi despăgubit de prădăciunile suferite de la turcii din Ada-Kaleh în timpul războiului din 1806—1812. Cererea, adusă la cunoștința împăratului, îi fusese admisă în principiu, urmînd ca despăgubirile să fie fixate după întoarcerea țarului în Rusia.

În același timp, tot din cercurile legației rusești, cercuri unde era cunoscut și apreciat, Tudor va fi primit și unele asigurări pentru soarta

⁹ Raportul acestuia în *Hurmuzaki*, XXI.

viitoare a țărilor române. Ce anume? Desigur, ceea ce și el visa : eliberarea lor de sub turci !

Dar mai presus de toate acestea, Tudor Vladimirescu a putut cunoaște și înțelege sensul larg și adevărat a ceea ce se numea atunci politica europeană contemporană, meandrele acestei politici, raportul real de forțe dintre țări, rolul de arbitru pe care îl deținea în acest congres împăratul Alexandru I al Rusiei, rolurile minore jucate de ceilalți suverani, ca și situația specială a Turciei.

Această mare experiență de viață, ca și învățătura câștigată din cunoașterea speranțelor filoelene îl vor întări definitiv în convingerea că numai acțiunile maselor largi ale poporului român vor putea aduce eliberarea patriei sale de sub turci și câștigarea independenței naționale.

Ceea ce va și încerca să realizeze, prin marele său act de la 1821.

NOI DOCUMENTE PRIVIND BUNURILE RĂMASE DE LA TUDOR VLADIMIRESCU

DE

TOMA G. BULAT

Despre „rămasurile” lui Tudor Vladimirescu ne vorbește el însuși, dacă admitem ca autentic actul-copie al cărui cuprins ni-l dă C.D. Aricescu în lucrarea sa despre mișcarea revoluționară din 1821, și numeroase acte publicate în anii din urmă¹. T. t. așa de aproximativă este și „Lista de rămasurile lui Tudor, făcută de Judecătoria de Mehedinți la anul 1838”, publicată în aceeași lucrare². Știrile pe care le dă profesorul N. Bănescu în studiul său *Moștenirea lui Tudor Vladimirescu* sînt luate din dosarele adiacente ale chestiunii și provin din anul 1832³. Dacă știrile lui Aricescu pornesc din acte-copii sau din mărturii orale, iar ale profesorului Bănescu din mărturii mai tîrzii cu un an și provin de la ocîrmuirea Argeșului, ceea ce înfățișăm noi aici are meritul de a fi chiar informațiile inițiale ale acestei chestiuni; averea și moștenitorii eroului. Și mai precis: ne ocupăm aici numai de averea lui Tudor slugerul de la Cerneți, unde, „cînd nu se afla vîtaf de plai, Tudor își petrecea timpul la locuința sa din Cerneți, unde trăia retras, vizitînd numai pe vărul său Ioniță Burileanu și pe amicii săi Gărdăreanu și Miculescu . . .”⁴.

Aceste știri ne-au căzut sub ochi într-un chip neașteptat. Răsfoind materialul referitor la înființarea școlilor în „orașele de căpetenie”, potrivit dispozițiilor Regulamentului organic, am dat și peste aceste știri precise și prețioase⁵.

¹C.D. Aricescu, *Acte justificatoare la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 14—15. Vezi și *Documente Privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. III, București, Edit. Acad., 1960, p. 344—346 și 429—446.

² *Ibidem*, p. 222. Mi-a fost peste putință de a identifica dosarul nr. 13 256 de la Arhivele statului, la care se referă Aricescu.

³ N. Bănescu, *Moștenirea lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. XI, partea a II-a, 1910, p. 334—336. Și aici mi-a fost peste putință să identific dosarele menționate, din cauza schimbării numărătorii pieselor respective la Arhivele statului București.

⁴ C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 25.

⁵ Arhivele statului București, Logofeția pricinilor bisericesti, 1831, dos. 697.

Cernețiul era la 1831 capitala ținutului Mehedinți, cum Urziceni era a județului Ialomița, Rușii de Vede a Teleormanului, iar Găești a Vlașcăi. Eforia școlilor cere Marii vornicii a trebilor din lăuntru să dispună ca fiecare oraș să-și găsească o casă, „adică trei odăi pentru locuința a doi dascăli și alte două săli măricele pentru învățătură”⁶. Se indica să se caute acestea la mănăstirile din orașele respective sau la alte case obștești, în caz de lipsă. Cernețiul, oraș mic, era în situația celor din urmă. De aceea obștea orașului, în frunte cu serdarul Ștefan Miculescu, se adresează direct generalului Kiseleff rugînd să li se pună la dispoziție casa, un loc slobod, o vie cu pomet și pivniță de zid și o făcae de moară, toate proprietățile „unui sluger Tudor Vladimirescu, ce au murit sterp”⁷, și cu care puteau să desăvîrșească cerințele înființării școlii și ale locuinței „dohtorului”. Primind cererea orașenilor din Cerneți, generalul Kiseleff o înaintează marelui vistier, care credem că la acea dată era Filipescu Vulpe. Acesta, legist, dispune să se dea porunci la toți ocîrmuitorii de județe din țară să cerceteze dacă nu se află „un firesc și pravilnic moștenitor” al slugerului Tudor, și numai în caz de lipsă, cererea Cernețiului va fi satisfăcută⁸. Dispoziția vornicului se îndeplinește surprinzător de urgent, cum se vede din răspunsurile sosite și aflate în dosarul respectiv. În urma cercetărilor apar doi moștenitori: un Ioan Vladimirescu, fiul unui văr al doilea al „Domnului Tudor”, iar celălalt moștenitor era un copil nevîrstnic al fratelui lui Tudor, anume Papa=Pavel, care și acesta murise în răzmeriță, după mărturisirea postelnicelului Ioan. Soția lui Papa, adică Pavel, se recăsătorise cu logofătul Dumitrache Golumbeanu, iar copilul deci, minor, avînd 10—12 ani, era sub epitropia noului său tată. Se fac declarațiile de rigoare, sub garanția a trei boieri din Craiova, că „pravilnicul” moștenitor este acel copil al lui Papa (Pavel), nepot de frate al lui Tudor slugerul. Mama minorului, Bălașa, ca și noul său soț, nu se grăbesc să reclame drepturile moștenitorului, din cauză că în 1824 ea avusese să răspundă pentru o datorie a cumnatului său Tudor. Ca măsură de prevedere ei cer ca cinstita Dvornicie să dispună ca, prin publicații, să se afle dacă slugerul Tudor a lăsat datorii sau nu. Ca urmare, Marea vornicie intervine către Logofeția dreptății, în ale cărei atribuții intră de-acum chestiunea, să ia măsurile trebuincioase.

Aici, mărturiile noastre se termină. Dar, din studiul profesorului N. Bănescu aflăm că se ivește „porucicu Makedonki” cu zapis pentru o datorie de 21 903 lei. În urma acestei constatări, Marea vornicie scrie la 16 mai 1832 judecătoriei județului Mehedinți să se scoată la mezat averea slugerului Tudor Vladimirescu în puterea zapisului pomenit⁹. Iar Aricescu scrie: „Proprietățile sale din Cerneți le posedă D. Gărdăreanu, printr-un act de cumpărătoare de la 1838: ele au fost vîndute pentru datorie către stat”. Autorul acestei știri era la Cerneți, la 12 martie 1872, și se poate ca informația să fie exactă¹¹. Iar moștenitorul „pravil-

⁶ Ibidem, f. 3.

⁷ Curios, formula „un sluger Tudor” este puțin peiorativă, pentru cel care fusese „Domnul Tudor”.

⁸ Arhivele statului București, Logofeția pricinilor bisericesti, 1831, dos. 697; vezi și C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii* ..., p. 34, n. 2.

⁹ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 339.

¹⁰ C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii* ..., I, p. 34, n. 2.

¹¹ *Ibidem*, p. 28 (C. Hristescu din Severin).

nic” n-a avut nimic din strădania unchiului său, în a cărui luptă pierise însuși tatăl său, Papa.

Pentru exemplificare reproducem aici un număr de nouă documente găsite în Arhiva istorică centrală, în fondul Legofeției pricinilor bisericesti, Administrative, dos. 697/1831, f. 219—341.

I

Reçu ce 21 Décembre 1831

Priimită la masă Dechembr. 29.

Către Extelenția sa deplin Imputernicitul Prezedent al Principaturilor Moldaviei și Valahii ghinăral-leutenant, ghinăral adiotent și cavaler de multe orduri Pavel Dimitrie Kiselef.

† Cu toată supunerea facem prea plecată arătare, că în orașul nostru Cernețu din Valahia mică, un sluger Tudor Vlădimirescu, ce au murit sterp, are un loc pă care este făcută și o casă de zid, cum și alt loc slobod lângă casăle clericului popa Ioniță i o vie cu pomet și pivniță de zid, în Dealul Poiana Hoțeasca și o făcae mică de moară, pă apa Pleșuva numai vadul mori. Și din pricină că nu are clironomi casăle ce sânt pă acel loc s-au dărăpănat cu totu, vica s-au părăsit, moara ce era s-au prăpădit. Și din vreme în vreme se vor părăsi toate. Orașul nostru este întrebuițat pentru multe căte le avem de lipsă pă care le cere trebuința căci mic orași fiind și fără nici un venit, nu avem casă de școală spre învățtura copiilor nici casă pentru șăderea dohtorului.

De acea cu umilință ne rugăm Extelenții tale să te milostivești asupra-ne cu acest ajutori că să slobози poruncă către cine să cuvine pentru aceste acareturi ale răposatului Tudor să rămăe dăruite arătatei trebuință obști pă seama orașului. Și cu întărirea Exțelenții tale, să aibă putere orașul ca casăle cele dărăpănate, cu tot cuprinsul locului lor să le facă meremet să le întrebuițăm de șicoală. Iar celălalt loc slobod să facem pă dănsu casă dă șăderea dohtorului, cum și viia i pometu și pivnița și vadul de moară, fiind supusă stricăciunii să avem voe a le vinde la mezat prin știrea trebunalului. Și căți bani vor eși din trăsăle să-i întrebuițăm în cheltuielile faceri acestor casă. Și cu acest ajutor ce ne vei face va rămănea nemuritor numele Exțelenții tale.

Prea plecați slugi

Ștefan Miculescu sărdar și cu toată obștea orașanilor din Cerneți

Pe această cerere generalul Kiselef pune următoarea rezoluție: „Au Conseil administrative p(ou)r statuer et me face une réponce”. Iar mai jos se citește: „să se facă porunci către otcirnuitorii județelor arătindu-li-se împrejurările cuprinse într-această jalbă și sciiindu-li-să ca să le publicarisească prin suptocirnuitori plășilor în tot cuprinsul județelor. Și de să va afla vre un firese și pravilnic moștenitor al răposatului slugeru Tudor, în soroc de patru luni să arate la stăpănire, ca să să cerceteze de-i se cuvine a moșteni; că, când până la însemnatul soroc nu să va arăta, atunci stăpînirea va împlini cererea obștii orașului Cerneți.

Dechembr. 28

Filipescu (?)

II

Porunci obștești

„Fiindcă obștea orașului Cerneți din sud Mehedinți, prin jalbă către Extelenția sa D. deplin Imputernicitului prezedent, am propus ca într-acel oraș mai nainte vreme aflându-să

un sluger Tudor Vlădimirescu, ce au murit sterp și având un loc pă care este făcută și o casă de zid, cum și alt loc slobod lângă casele cliricului popa Ioniță, i o vie cu pomete și pivniță de zid în Dealul Poiana hoțească, și o făcaie mică de moară pă apa Pleșovei, numai vadul morii și din pricină că nu are clironom, casile ce sânt pă acel loc, s-au dărăpănat cu totul, viile s-au părăsit, moara ce are s-au prăpădit, și din vreme în vreme se vor părăsi toate, cerând orășanii de acolo, ca să li se dea aceste acareturi dărăpănate și părăsite, în stăpânirea lor spre a le întrebuița, însă casele pentru școlile obștești, locul cel slobod să facă pă dânsul case pentru șiderea do(f)torului, cum și viea cu pometu i pivnița și vadul de moară fiind supusă stricăcioni să aibă voe a le vinde prin mezat și cliți bani vor prinde pă dîusele, să-i întrebuițeze în cheltuielile facerii acestor case. Drept aceea pă temeiul rezoluții Exț. sale D. president să scrie acei ocîrmuiri că, prin suptocîrmuitori plășilor, să publicarisească în tot coprinsul aceluși județ, dacă să află vre un firese și pravilnic clironom a mai sus numitului răposat sluger Tudor, în soroc de 4 luni să să arate la stăpînire, ca să să cerceteze, și când se va găsi clironomul pravilnic să să dea în stăpînirea lui toate aceste acareturi, alți numai să aibe destoinice documenturi, ca să poată fi crezut, eară cînd pînă la arătatul soroc nu să va arăta alt nimerea clironom, atunci stăpînirea va împlini cererea obștii pomenitului orași Cerneți, din județul Mehedinți. Eară acum de primirea acestei porunci și întocmai urmare să aibă vornicia răspunsu.

1831 Dechembr. 28

No. 1787 Slam Rîmnic	1796 Teleorman .
1788 Brăila	1797 Mușcel
1789 Buzău	1798 Argeși
1790 Saac	1799 Olt
1791 Prahova	1800 Romanați
1792 Ialomița	1801 Vilcea
1793 Dîmbovița	1802 Dolj
1794 Ilfov	1803 Gorj
1795 Vlașca	1804 Mehedinți

III

Primit Ghenar. 8

Cinstita mare dvornicie din lăuntru a Țării Rumânești

Ocârmuirea județului Gorj

Primind porunca cinst. Vornicii cu No. 1 803: am văzut cele coprinzătoare în pricina rămasurilor slugerului Tudor Vlădimirescu, care să cere de către obștea Cernășenilor supt numire că numitul sluger au murit fără de clironom, și să poruncește ca să cercetezi și fiind vreun clironom pravilnic, să să arate cu documenturi, ca să poată fi crezut, prin care spre răspuns fac cunoscut cinst. Vornicii că numitul sluger are clironom pravilnic, nepot de frate, fecior al răposatului vistierului Papa Vlădimirescu, căruia i să face cunoscut, a să arăta la cinst. Vornicie cu documenturile cele cuviincioase.

832 Ghenar 2

Pentru dum. ocârmuitoru în lipsă de boală N. Rusănescu

„Să stea la dela Ghenuarie 8, Filipescu”

IV

Primit Ghenar 10

Cinstiții Dvornicii din lăuntru
Ocirnuitorul județului Vilcii

După porunca cinstiții marii Dvornicii, de supt No. 1801 : făcându-să publicații prin suptocirnuitori în tot cuprinsul județului, pentru rămasurile unui sluger Tudor Vlădimirescu, ce au murit, că de să va găsi vreo rudă să să arate la stăpînire cu documenturile ce va avea. Astăzi s-au arătat aici la ocîrnuire un postelnicele Ioan Vlădimirescu lăcuiitor de aici din orașul Rimnecului, înfățișînd o arătare în scris coprinzătoare că ar fi fost nepot dă văr al 2^{lea} aceluia sluger Tudor : ear vre un document nu ar fi avînd, după al căruia înscris scoțîndu-să copie întocmai iată să alătură cinstiții Vornicii pă lăngă acest raport.

832 Ghenar 6

Sluger D. Bobescu, sameș
„Să stea la dela 832 Ghenar 11, Filipescu”

V

Cinstitei Ocîrnuiri
plecată arătare

Din publicațiile ce s-au făcut dă către cinstita ocîrnuire pă la ocîrnuitori plășilor acestui județ am luat înțelegere că rămasurile răposatului sluger Tudor Vlădimirescu să cer a lua dă către pămăntenii cernățeni, să să întrebuițeze în cheltuielile orașului pușinul lor venit și că de nu va fi rămas vreo rudenie cu răposatu să va da hotărîre peste patru luni la cererea ce fac orașenii. Iar de-s va găsi vre o rudă a răposatului să-s arate cu documenturile ce va avea la stăpînire spre a să da hotărîre.

Cu plecăciune arăt cinstitei ocîrnuiri că răposatul sluger Tudor, fiind necăsătorit au fost avut cel mai de aproape rudă pe frate-său vistierul Papa *carele s-au și prăpădit în trecuta răzvrătire și de nu-i va fi rămas vre un copil pe urmă-i*, altă rudenie nu mai are afară de mine aflăndu-să tată-său cu tată-meu văr al 2^{lea}. Pentru care de aș fi știut că n-au mai rămas nimeni din vistierul Papa fratele răposatului sluger Tudor aș stăpîni acele pușine clironomii de cînd s-au prăpădit răposatul : ar fi urmat trebuința ca să merg a-m căuta acele rămasuri. Eu însă dau în cunoștința cinstitei ocîrnuiri că vre un document în scris nu am eu care să mă dovedesc de rudă cu răposatul, căci sînt 25 de ani de cînd din mica copilărie mă aflu așăzat aici la acest județ Vilcea unde sînt și căsătorit, și nici din pămănteni cernățeni nu mă pot cunoaște căci și răposatul tată-mieu au fost șazut în Craiova earăși din mica copilărie ne mai fiind altă rudenie de căt mine. Nu rămîne alta de căt prea cinstita stăpînire să-mi descopere aceste ale mele drepturi, de mi să vor cădea după coprinderea Pravilii, ca o rudenie ce mă aflu cu acest răposat și acele acareturi să mi le dăzrobească de supt a cui mină să vor afla încotropite. De aceea fierbinte mă rog cinstiții ocîrnuiri spre a chibzui cuviincoasele mijloace spre descoperirea a lor mele pierdute dreptăți.

832 Ghenr. 4

Plecat cinstitei ocîrnuiri

Ioan Vlădimirescu postelnicele *

Scoasă întocmai după original, 1832 Ghenr. 6, Sluger D. Bobescu sameș

*) Cel care semnează aceste rînduri a cunoscut în Rimnecul Vilcii un descendent al acestuia, care se numea tot Vlădimirescu și pretindea că este ruda eroului nostru.

VI

Cinstita Dvornicie mare din lăuntru a Prințipatului Țării Rumânești ocîrmuirea județului Dolj

† După porunca cinstitei Dvornicii dă la 28 ale trecutului Decembre supt No. 1 802 făcîndu-să obștii acestui județ cunoscut ca orice clironom va fi al răposatului slugerului Teodor Vladimirescu să să arate în soroc dă 4 luni la cinstita mare Dvornicie ca să i se dea în stăpînire lucrurile răposatului sluger ce le are la Cerneți sud Mehedinți pă care le-ar fi cerut orășanii de acolo a le lua pă seama orașului : să face cu plecăciune cunoscut Cinstitei Dvornicii că atît suptocîrmuitorii de plasa Amărăzii și Gilortul au răportuit la ocîrmuire, că după știința ce au luat, firese clironom al pomenitului sluger au dovedit a fi un fiu nevîrsnic al răposatului visticrului Papa fratele slugerului, care să află sub creșterea unui Dumitrache Golumbeanul, ce ține de soție pă muma numitului, cum și chear acel Dumitrache Golumbeanul s-au înfățișat la ocîrmuire cu alăturatul înscris ce să trimete în orișjinal după iscălitura a trei fețe dintre cei de frunte boari dă aici din Craiova, din care va lua cinstita Dvornicie pă larg înțălegere ; i s-au zis numitului Dumitrache Golumbeanul ca să vie însuș a să înfățișa la cinstita Dvornicie și au răspuns că să află om scăpătat, precum și acel copil nepot al răposatului sluger nu are nici un avut și așa nu să poate îndeletnici dă a veni, lăsîndu-să întra-ceasta, precum cinstita Dvornicie va găsi cu cale. Dă aceea și făcîndu-să cunoscut, rămîne precum cinstita Dvornicie va hotărî.

Secretar N. Iliescu

Anul 1832 luna Febr. 22,

Rezoluția :

„Fiîndcă cercetarea acestii pricini și punerea în lucrare să atinge de atribuția Logofeții pricinilor bisericesti, să să dea în cunoscută-i curgerea pricinii pohtîndu-să a bine voi să facă cuviincioase punere la cale întru aceasta. Și de săvîrșirea ei să va da să aibă și Vornicia răspunsu”

Filipescu, Febr. 26.

VII

Printr-acest înscris al nostru dăm încredințare Bălașei fică răposatului Vlăduțu Gălcescu din sud Gorji, că o știm cu adevărat că au ținut întru căsătorie pe vt vist Papa fratele slugerului Teodor Vladimirescu, cu care au făcut și-un copil în vîrstă de ani zece, ce trăește, și clironeamă dar cu dănsul Papii, și că mărităndu-să numita de al doilea are acum soț pe logof. Dumitrache Golumbeanul. Și spre credința celor de mai sus s-au dat aceasta la mîna numitii Bălașa Vladimiresca

Ștef. Bibescu, Iord. Zătreanu

1832 Febr. 12

VIII

Primit Febr. 25

Cinstita mare Dvornicie din lăuntru

Ocirnuitorul județului Gorj

După porunca cinstitei Dvornicii ce s-au primit către aceasta ocărmuire încă de la 28 ale trecutului Dechembr. cu No. 1 803 : ca să cercetezi și fiind vre un clironom pravilnic al slugerului Teodor Vlădimirescu, să i să faci cunoscut, a să arăta la cinst. Dvornicie în soroc de patru luni, ca să i să dea în stăpânire rămasurile numitului sluger ce le are în sud Mehedinți. Am mai înștiințat cinst. Dvornicii și de la 2 ale trecutului Ghenar cu No.4, că clironom pravilnic are slugerul Teodor nepot de frate, fiu al vistierului Papa Vlădimirescu, carele are vârstă de ani 12. Și făcându-se cunoscut atât lui cât și mumei sale, a să arăta la cinst. Dvornicie, pentru primirea clironimii unchi-său, au dat răspuns că să sfiește a să face clironom mai înainte până nu va lua știință și de datoriile care poate să aibă mortul sluger, rugându-să a arăta milostivire cinst. Dvornicie asupra-i să faci mai întâi o publicație de obște ca cei ce vor fi având să ea de la sluger Teodor Vlădimirescu unchi-său, să să arate cu documenturile ce vor avea în soroc hotărât, ca văzându-se și ce datorii să aleg bune pă urma numitului, să i să faci cunoscut, ca să-și ia seama de să poate face clironom, sau nu. Pentru care nu lipsăse a da în cunoștința cinst. Dvornicii propunerea nevârșnicului, și binevoind Cinst. Dvornicie a arăta milostivire asupra-i să va urma cele după cuviință, asupra rugăciunii sale.

K. Krețeanu

832 Febr.20

S. N. Rușănescu

„Să să alătore la de la fiindcă s-au făcut cuviincioasa punere la cale după raportul ocirnuirii județului Dolj cu No. 545’

Filipescu Febr. 26

IX

No. 409, Febr. 28

Oțnoșenie către cinstita

Logofeție a dreptății

Obștea orașului Cerneți sud Mehedinți, prin jalbă către exțelenția sa D. deplin Impunitic Prezident, au propus că într-acelel oraș, aflindu-se mai înainte vreme un sluger Tudor Vlădomirescu, ce au murit sterp, e-au rămas un loc, pe cari este făcută și o casă dă zid, cum și alt loc slobod lângă casele clericului popa Ioniță, i o vie cu pomet, și pimnița de zid în Dealul Padina hoțească, și o făcae mică de moară pă apa Pleșuva, numai vadu mori, și din pricină că nu are moștenitori, casele ce sânt pă acel loc s-au dărăpănat cu totul, vicia s-au părăsit, moara ce era s-au prăpădit, și din vreme în vreme să vor părăsi toate, cerind orașani de acolo, ca să li se dea aceste acareturi dărăpănate și părăsite în stăpînirea lor, spre a le întrebuița. Însă casele pentru școala publică, locul cel slobod ca să faci case pentru șăderea dohtorului, cum și vicia cu pomet, și pivnița și vadul de moară fiind supuse stricăcionii, să aibă voe a le vinde prin mezat și căți bani vor prinde pă dinsele să-i întrebuițeze în cheltuielile clădirii acestor case, căci acest oraș mic aflându-se fără nici un venit nu are

casă dă școală spre învățatura copiilor, nici casă pentru șaderea dohtorului. După care jalbă a orașanilor, pă temeiu rezoluții dată de către D. deplin imputernicitul Prezedent, s-au scris ocirmuitorilor di pe la județe, ca să publicarisească prin supt ocirmuitorii plășilor împrejurrările de mai sus, că de să află vreun firesc și pravilnic moștenitor al răposatului slugerului Tudor, să să arate în soroc de 4 luni la stăpînire. Ear cind pînă la însemnatul soroc dă 4 luni nu să va arăta, atunci stăpînirea să împlinească cererea obștii orașului Cerneți. Și fiindcă acum după răporturile ce au primit Vornicia de la ocărmuirea județului Dolj și Gorj, cum și din alăturatul înscris ce să trimite în cope, cu iscălitura a trei fețe dintre boeri din Craiova, să dovedește pravilnic moștenitor al pomenitului sluger un copil al vistierului Papa Vlădimirescu, frate cu slugerul Tudor, care copil nevirstnic să află supt creșterea unui Dumitrache Golumbean, ce ține de soție pă muma numitului, și căruia Golumbean arătându-i-să dă către acele ocirmuiri ca să vie însuși a să înfățișa aici la stăpînire, au răspuns că aflîndu-se om scăpătat, precum și acel nepot al răposatului sluger neavînd nici o stare nu se poate îndeletnici de a veni, fără numai către ocirmuitorul județului Gorj au răspuns că să sfiește a să face moștenitor mai nainte pînă nu va lua știință și de datoriile care poate să aibă mortul sluger, rugându-se a arăta milostivire stăpînirea asupra-i, și să facă mai întli și o publicație de obște, ca cei ce vor fi avînd să ea de la slugerul Teodor unchi-său, să se arate cu documenturile ce vor avea în soroc hotărît, ca văzîndu-să ce datorii să leg bunc pă urma numitului, să-și ea seama de să poate face clironom sau nu.

De aceea fiindcă această cercetare și punerea în lucrare să atinge de atribuțiile acei cinstite Logofeții, Vornicia cu cinste o dă în cunoștința Logofeții, spre a face cuvincioasa punere la cale ce se va socoti într-această pricină avînd și Vornicia răspunsu de săvîrșirea ce să va da''.

PARTICIPAREA PANDURILOR ROMÂNI LA CEA DE-A DOUA LUPȚĂ DE LA DRĂGĂȘANI (7/19 IUNIE 1821)

DE

IOAN I. NEACȘU

Atenția celor ce au descris această memorabilă luptă a fost îndreptată, cum era și firesc, asupra desfășurării acțiunii centrale a oștirii Eteriei, condusă de Alexandru Ipsilanti, pe care ei au prezentat-o cu multe amănunte, în special memorialistul Laurençon¹. La rîndul său, colonelul Voinescu, care l-a copiat pe precedentul, l-a completat, menționînd pentru prima oară participarea pandurilor români la cea de-a doua luptă de la Drăgășani². Apoi Ilie Fotino a descris episodul intervenției pandurilor români la această luptă³, pe care memorialistul Cioranu a copiat-o și a completat-o cu unele detalii, fără să îndrepteze erorile de localizare ale precedentului⁴. Istoricul Aricescu a preluat datele ultimilor doi — evitîndu-le erorile — și le-a completat cu mărturiile bătrînilor panduri, dezvoltînd aceleași episoade în cadrul lucrării sale⁵. Ceilalți istorici care au scris ulterior nu au făcut decît să reia problema pe baza aceluiași izvoare folosite de Aricescu, fără a aduce noi precizări.

O analiză mai aprofundată a izvoarelor vechi și a altora mai noi — care de multe ori se contrazic — ne va permite să facem unele precizări și localizări cu privire la desfășurarea operațiilor celei de-a doua lupte de la Drăgășani, precum și rolul formațiunilor de panduri români.

Intrarea armatelor Imperiului otoman în Țara Românească, după ocuparea Bucureștilor și în special după înaintarea lor spre Tirgoviște, a determinat conducerea Eteriei să-și retragă forțele principale spre Oltenia, unde, cu ajutorul pandurilor români, spera să opună rezistență în zona mănăstirilor fortificate și apoi să facă joncțiune cu sîrbii. Insuccesul oștirii Eteriei, după prima ciocnire cu forțele turcești lingă mănăstirea

¹ F.G. L(aurençon), *Nouvelles observations sur la Valachie . . .*, Paris, 1822, p. 99—102.

² Colonel I. Voinescu, *O aruncătură de ochi asupra evenimentelor de la 1821*, în „Revista Carpaților”, I (1860), aprilie, p. 150.

³ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Aleksandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821 supranumită Zavera*, București, 1874, p. 169—176.

⁴ N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 306—310 (Mihai Cioranu, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*).

⁵ C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 228—295 (cap. XXXIII „Bătălia de la Drăgășani”).

Nucet, l-a hotărît pe Alex. Ipsilanti să părăsească în mod precipitat lagărul de lângă Tîrgoviște, să-și modifice planul de acțiune și să-și pregătească retragerea spre Transilvania, pe valea Oltului, prin județul Vîlcea. Zona de operații aleasă în acest județ permitea asigurarea flancurilor, care urmau să se sprijine pe fortificațiile mănăstirilor Hurez și Curtea de Argeș, iar linia de comunicație și retragere corespundea scopului propus, fiind axată perpendicular pe zona de operații. Prin noul plan adoptat se împiedica joncțiunea forțelor turcești din Muntenia cu cele din Oltenia, se evita încercuirea forțelor eteriste în localitatea Rîmnicu-Vîlcea și se păstra liberă linia de retragere spre Transilvania.

Oștirea Eteriei a început retragerea spre Rîmnicu-Vîlcea prin Pitești. Această distanță a fost parcursă în trei zile. Moralul era foarte scăzut, din cauza greutăților drumului și a lipsei de provizii. „Cu toate acestea, batalionul sacru (al mavroforilor) înainta mereu pe acest drum ...”⁶. În noaptea de 30 mai/11 iunie spre 31 mai/12 iunie 1821, corpul principal al oștirii Eteriei (6 000 de oameni), condus de Alex. Ipsilanti, a trecut riul Olt cu ajutorul unui pod umblător, iar în ziua de 31 mai/12 iunie a ocupat orașul Rîmnicu-Vîlcea și a început să-l fortifice⁷. La 2/14 iunie, s-a terminat adunarea la Rîmnicu-Vîlcea a tuturor formațiunilor ce aparțineau de corpul principal al oștirii Eteriei⁸ (vezi crochiul anexă).

Aproape concomitent cu instalarea grupului principal al forțelor eteriste în orașul Rîmnicu-Vîlcea, două detașamente eteriste i-au asigurat flancurile împotriva unor eventuale atacuri turcești, ce s-ar fi îndreptat spre mănăstirea Cozia pentru a tăia linia de comunicație și de retragere spre Transilvania. Un detașament, condus de către serdarul Giuvara Diamandi (Iamandi), a ocupat mănăstirea Hurez⁹, și altul,

⁶ N. Iorga, *Izvoarele contemporane* ..., p. 307 (Mihai Cioranu).

⁷ *Documente privind istoria României, Răscola din 1821*, vol. V, București, Edit. Acad., 1962, p. 312, 431 și 522 (efectivul de 6 000 de oameni dat de Liprandi este cel mai apropiat de realitate, căci el se referă numai la grupul principal al oștirii Eteriei, care a trecut Oltul, fără detașamentele eteriste de la Hurez și Curtea de Argeș, precum și fără efectivele pandurilor), *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. III, București, Edit. Acad., 1967, p. 326 (evident că în cifra de 9 000 de oameni dată de Schustekh sînt incluse și efectivele pandurilor români — foști sub conducerea lui Tudor Vladimirescu și Ioan Solomon —, care la acea dată se aflau tot la Rîmnicu-Vîlcea). La trei zile după retragerea oștirii pandurilor români de la Drăgășani, Alex. Ipsilanti, cu întreaga oaste a Eteriei, a sosit dincolo de Olt, în fața Rîmnicului-Vîlcea (N. Iorga, *Izvoarele contemporane* ..., p. 208; Chiriac Popescu, *Memorii despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu*).

⁸ *Doc. ist. Rom. Col. Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. III, p. 314; *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. II, București, Edit. Acad., 1967, p. 713.

⁹ *Doc. rîsc. 1821*, vol. V, p. 313 și 431. Probabil din cauza ordinului primit din partea conducerii oștirii Eteriei, el a părăsit în grabă oastea pandurilor români, fapt ce justifică neparticiparea detașamentului său la prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821). O analiză amănunțită a memoriilor lui Liprandi ne permite să rectificăm o afirmație mai veche că Diamandi a avut o atitudine șovăielnică pe timpul acestei lupte deoarece el a executat misiunea ce i-a fost încredințată atunci de conducerea Eteriei (vezi Ioan I. Neacșu, *Luptele locuitorilor din Oltenia cu turcii în ultima fază a răscoalei din 1821*, în „Studii”, XV (1962), nr. 5, p. 1 207—1 208). După o corespondență a funcționarilor de vamă austriece de la Turnu-Roșu, cu data de 3/15 iunie 1821, slugerul Costin, fost căpitan în oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu și apoi trecut la turci, s-a întors cu 400 de ostași turci de-a lungul lanțului munților de la Tirgu-Jiu, pe la mănăstirea Hurez — peste riul Lotru —, să cadă în spatele răsculaților la mănăstirea Cozia, unde se afla ostatică soția sa, și astfel să încercuiască pe toți insurgenții adunați la Rîmnicu-Vîlcea (*Doc. ist. Rom., col. Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. III, p. 313—314).

condus de către căpitanul Ioan Farmache, a ocupat episcopia Curtea de Argeș¹⁰.

Între timp avusese loc prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821), cu care prilej, într-un atac dezlănțuit de la nord spre sud, pandurii români reușiseră să încercuiască trupele turcești fortificate în „mănăstirea” situată la marginea ținutului și în cele două case boierești. Apoi, după terminarea muniției, oștirea pandurilor români s-a retras în cursul nopții spre nord, într-o poziție bună, nu departe de Rîmnicu-Vilcea¹¹. Atît pandurii lui Ioan Solomon, rămași sub conducerea lui Anastasie Mihaloglu (zis și Mihalopol), cît și cei de sub conducerea lui Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan (din oastea lui Tudor Vladimirescu), împreună cu căpeteniile lor, au ieșit în întîmpinarea oștirii Eteriei la Rîmnicu-Vilcea. Căpeteniile pandurilor, în număr de vreo 40, au făcut o jalbă către Alex. Ipsilanti ca să-l aducă pe Tudor Vladimirescu. Cererea lor nefiind satisfăcută, ei au plecat mîhnîți la locurile lor¹². Pe de altă parte, D. Macedonschi a aflat de la arnăuții lui Vasile Caravia despre sfîrșitul tragic al lui Tudor Vladimirescu, fapt pentru care i-a făcut reproșuri prințului Ipsilanti. El a afirmat — după cum ne încredințează Liprandi — că l-a amenințat pe prinț „că va ataca pentru aceasta pe eteriști”, însă el a jurat că nu este adevărat. În cele din urmă Macedonschi i-a promis că-l va ajuta. Ipsilanti nu a insistat asupra acestui punct, deoarece Iordache Olimpiotul intrase în tratative cu căpitanii de panduri, de la care a obținut promisiunea că-l vor accepta de comandant în locul lui Dimitrie Macedonschi¹³. Tot după mărturia lui Macedonschi, în rîndurile oștirii Eteriei starea de spirit era proastă. La numeroși căpitani de arnăuți oamenii lor începuseră să fugă. „Numai batalionul sacru părea că este mulțumit de apropierea dușmanului. Inmurile libertății răsuna pe toate străzile Rîmnicului ...”¹⁴.

În aceste împrejurări, la 4/16 iunie, o dată cu zorile, Alex. Ipsilanti — fără a avea un plan precis — a plecat din Rîmnicu-Vilcea spre Drăgășani, cu grupul principal al oștirii Eteriei, însoțit de oastea pandurilor români, ultimii fiind trecuți sub conducerea directă a lui Iordache Olimpiotul. Efectivul total a fost de peste 11 000 de oameni (6 000 oastea Eteriei și 5 000 oastea pandurilor), inclusiv detașamentul lui Diamandi, care venise de la mănăstirea Hurez¹⁵. Ipsilanti a petrecut prima noapte

¹⁰ *Doc. răs. 1821*, vol. III, p. 89, 315 și 433 (detașamentul se compunea din 600 de arnăuți și două tunuri care au fost lăsați de Iordache Olimpiotul).

¹¹ Ioan I. Neașu, *Prima luptă a pandurilor români cu turcii la Drăgășani (29 mai 1821)*, în „Studii”, tom. 18, 1965, nr. 5, p. 1 095.

¹² *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 572 („Amintirile lui Dumitrache Protopopescu din Severin despre răscoala din 1821”). Retipărire după: C.D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluției române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 44.

¹³ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 313, 431—432 și 522; N. Iorga, *Izvoarele contemporane* ..., p. 208—210 (Chiriac Popescu).

¹⁴ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 312 și 431.

¹⁵ *Doc. ist. Rom. Col. Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. II, p. 719; *ibidem*, vol. III, p. 346; N. Iorga, *Izvoarele contemporane* ..., p. 218 (Chiriac Popescu); *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 312, 314, 431—432 (Liprandi datează plecarea batalionului sacru al mavroforilor din Rîmnicu-Vilcea spre Drăgășani la 1 iunie și a lui Alex. Ipsilanti la 2 iunie, ceea ce nu corespunde realității). Efectivele date de Chiriac Popescu și Mihai Cioranu sînt exagerate. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că pînă la acea dată dezertaseră numeroși arnăuți din oastea Eteriei.

(4/16 spre 5/17 iunie) la Ocna¹⁶ și ulterior și-a stabilit cartierul său general într-un mare conac boieresc din satul Bucșeani, care face parte din comuna Ionești, la 16 km (15 verste) nord de Drăgășani¹⁷. Pe de altă parte, Dimitrie Macedonschi precizează în relatările sale făcute lui Liprandi că, aflind de încercarea lui Iordache Olimpiotul de a atrage pe căpitanii de panduri sub conducerea sa, el i-a trimis îndată pe toți din Rîmnicu-Vilcea la mănăstirea Tismana și la Cloșani, pentru a face joncțiunea cu pandurii de acolo, oprind pe lângă dînsul numai două căpitanii (600 de panduri), cu intenția de a-i urma a doua zi¹⁸. La rîndul său, Protopopescu relatează că pandurii au plecat din Rîmnicu-Vilcea la Drăgășani a doua zi după ce făcuseră jalbă către Ipsilanti¹⁹, deci o dată cu oștirea Eteriei și nu mai tîrziu, așa cum a afirmat Macedonschi. Protopopescu mai spune că pandurii au mers prin ploii timp de patru zile și că trei părți dintre ei, „din cei mai voinici”, au plecat pe la casele lor²⁰. După o legendă păstrată în comuna Ionești, din care face parte satul Bucșeani, se pare că „pe aci au avut loc încăierări între pandurii lui T. Vladimirescu și eteriștii lui Alex. Ipsilante”²¹, deci în apropierea locului unde ultimul își stabilise cartierul general. După altă legendă din aceeași comună reiese că întinsele păduri din împrejurimi au servit de adăpost pandurilor lui Tudor Vladimirescu²². Toate aceste indicații ne permit să stabilim că oastea pandurilor români însoțise oștirea Eteriei pînă la satul Bucșeani, de unde, după o scurtă ciocnire cu subunitățile eteriste ce păzeau cartierul general al lui Ipsilanti, cei mai mulți dintre pandurii au plecat acasă pentru apărarea căminurilor lor împotriva invadatorilor. De aceea oștirea pandurilor români nu a mai fost trimisă la mănăstirea Tismana și la Cloșani direct din orașul Rîmnicu-Vilcea, așa cum afirmă Macedonschi. Apoi forțele eteriste și cu cetele de panduri care mai rămăseseră sub conducerea eteristului Anastase Mihaloglu, precum și a altor căpetenii de panduri, ca: Dumitrache Protopopescu, Chiriac Popescu, Mihai Cioranu, Enache Căcalețeanu, Ioan Oarcă etc., cu un efectiv de circa 800 de panduri, s-au apropiat de Drăgășani²³. Credem că în aceste împrejurări Ipsilanti l-a trimis pe boierul Constantin Herescu să-l aducă pe Dimitrie Macedonschi de la Rîmnicu-Vilcea²⁴.

Între timp, turcii înfricoșați după prima luptă cu pandurii români, care avusese loc la Drăgășani în ziua de 29 mai 1821, au rămas pe loc în cele cinci mănăstiri fortificate²⁵. Forțele turcești din zona celor cinci

¹⁶ *Doc. ist. Rom. Col. Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. II, p. 719.

¹⁷ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 314 și 432.

¹⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 314 și 432. Vezi și Ioan I. Neacșu, *Luptele locuitorilor ...*, p. 1206.

¹⁹ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 572.

²⁰ *Ibidem*, p. 572. Chiriac Popescu afirmă că, în timp ce Ipsilanti se afla în tabără la sud de râul Bistrița, „... pandurii au fugit jumătate, și privește și rămășița lor spre fugă. ...” (N. Iorga, *Izvoarele contemporane ...*, p. 211).

²¹ Pr. Pavel Ionescu, *În ogorul parohiei (comunei Ionești)*, Rm. Vilcea (1945), p. 15.

²² C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vilcea*, București, 1893, p. 207; *Marele dicționar geografic român*, vol. IV, București, 1901, p. 60.

²³ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 572; N. Iorga, *Izvoarele contemporane ...*, p. 220, 307—309.

²⁴ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 314 și 432.

²⁵ N. Iorga, *Izvoarele contemporane ...*, p. 206—209 și 219. Vezi și Ioan I. Neacșu, *Prima luptă a pandurilor ...*, p. 1 095; *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821* vol. IV, București, Edit. Acad., 1960, p. 265.

mănăstiri nu depășea efectivul de 3 000 de oameni ²⁶. Turcii de la Drăgășani, „văzînd cîmpul și tufele de la Drăgășani pînă la riul Bistrița pline de ostașii noștri . . . , au ieșit din mănăstire și din cele două case pe cîmp cu intenția de a se îndepărta pe drumul Craiovei” ²⁷.

După sosirea oștirii Eteriei în apropiere de Drăgășani, comanda tuturor trupelor concentrate acolo a fost încredințată lui Iordache Olimpiotul și a fost numit ca înlocuitor al acestuia Vasile Caravia, comandantul artileriei ²⁸. La rîndul său, Alex. Ipsilanti a rămas în continuare la Bucșeani (16 km nord de Drăgășani), unde își stabilise cartierul său general ²⁹. Apoi s-a întocmit un plan de acțiune împotriva forțelor turcești, care a fost precedat de o recunoaștere a terenului ³⁰. S-a hotărît ca, pe lângă atacul frontal ce urma să aibă loc pe cîmpia Drăgășanilor la sud-est de această localitate, să se execute și un atac de învăluire pe la vest de dealul Drăgășanilor (zis și dealul Oltului), pentru a intercepta linia de comunicație între mănăstirea Drăgășani și mănăstirea Șerbănești, cu scopul de a împiedica retragerea forțelor turcești din mănăstirea Drăgășani sau intervenția celor din mănăstirea Șerbănești. Despre această acțiune memorialistul Protopopescu, după sosirea sa aproape de Drăgășani, împreună cu ceilalți panduri români, ne informează: „Și să vorbea, seara fiind, pe subt amiazi, să rămîie pe loc, ca dimineața să ocolească pînă în zori pe turci; și să traseră (pandurii) pe la pimniți (ale viilor), mai pe deal” ³¹. Pe de altă parte, după o tradiție păstrată în satul Sutești (jud. Vîlcea), „bătrînii spun că în cîmpia de lângă podul Verdei s-a adunat ceata de panduri a căpitanului Oarcă și chiar de aici au pornit primul atac, după care au fost siliți a se ascunde în pădure, căci îi copleșise numărul cel mare al turcilor” ³². Aceste informații ne permit să precizăm că manevra de învăluire a fost pregătită în seara zilei de luni 6 iunie, în apropiere de satul Călina, și că ea a fost executată a doua zi dimineață, marți 7 iunie, înainte de revărsatul zorilor, de către ceata de panduri de sub conducerea căpitanului Oarcă. Pandurii români, buni cunoscători ai pămîntului și pădurilor țării, s-au dus pe poteci ascunse prin vii, traversînd dealul Drăgășanilor (zis și dealul Oltului) și au ocupat prin surprindere podul Verdei (situat la confluența pîrîului Verdea cu riul Peșteana). Ei s-au instalat pe cîmpia de la marginea de sud-est a satului Sutești, fără să fie observați de turcii instalați în mănăstirea Șerbănești, aflată la o distanță de 3/4 de oră de mănăstirea Drăgășani. Din această poziție, detașamentul pandurilor români avea posibilitatea să intercepteze în mod eficace linia de comunicație între mănăstirea Drăgășani și mănăstirea Șerbănești. Tot din acest loc pandurii conduși de Oarcă puteau să-și conjuge efortul cu detașamentul mixt de arnăuți și panduri care, după cum vom vedea, urmăreau să

²⁶ *Doc. ist. Rom. Col. Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. III, p. 351; N. Iorga, *Izvoarele contemporane . . .*, p. 219 (Chiriac Popescu). Vezi și Ioan I. Neacșu, *Prima luptă a pandurilor . . .*, p. 1093. După Liprandi, se aflau la Drăgășani circa 2 500 de turci (*Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 316 și 434).

²⁷ N. Iorga, *Izvoarele contemporane . . .*, p. 212 (Chiriac Popescu).

²⁸ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 312, 315, 431 și 433.

²⁹ *Ibidem*, vol. V, p. 432; *Doc. răs. 1821*, vol. IV, p. 262.

³⁰ N. Iorga, *Izvoarele contemporane . . .*, p. 306 (Mihai Cioranu).

³¹ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 572.

³² C. Alessandrescu, *op. cit.*, p. 423.

apere podul de lângă satul Zlătărei (situat la nord de această localitate, pe riul Peșteana). Prezența pandurilor români la satul Sutești, chiar în caz de neintervenție, stînjenea orice acțiune a turcilor instalați în mănăstirea Șerbănești, prin faptul că de acolo ei puteau interveni eficace în orice direcție.

Pe baza informațiilor istorice și a datelor geografice vom încerca să restabilim desfășurarea acestei memorabile lupte. În ziua de luni 6/18 iunie, batalionul sacru cu artileria (compusă din cinci piese mici) și alte unități ale oștirii Eteriei, totalizînd circa 6 000 de oameni, s-au adunat la Drăgășani; însă nu sosiseră toți ostașii, iar căpitanul Iordache Olimpiotul aștepta să-i vină de la Curtea de Argeș detașamentul său lăsat acolo sub comanda căpitanului Farmache³³. A doua zi de dimineață (marți 7/19 iunie), la cartierul general al prințului Ipsilanti, a sosit Herescu împreună cu D. Macedonschi și Hagi Prodan, care erau însoțiți numai de 14 panduri români. Macedonschi i-a propus prințului să renunțe la lupta pe cîmp deschis la Drăgășani, să ocupe cele opt drumuri ce se întîlnesc la Drăgășani numai cu ambuscade, iar cu forțele principale să ducă „un război de hărțuială” (în altă parte „război de gherilă”), mai potrivit cu genul trupelor din oastea Eteriei. Ipsilanti a acceptat sfatul lui Macedonschi și i-a scris în acest sens lui Iordache Olimpiotul la Drăgășani³⁴; însă, așa cum vom vedea în paginile ce urmează, evenimentele s-au desfășurat altfel.

În altă parte³⁵ am arătat că pe cîmpul de la sud-est de orașelul Drăgășani, unde se întîlnesc opt drumuri, urma să aibă loc cea de-a doua luptă de la Drăgășani din 7/19 iunie 1821; iar „mănăstirea” Drăgășani era situată pe o *terasă* lângă cîmpia cu același nume, în apropiere de Bateă (azi castelul de apă)³⁶.

În dimineața zilei de marți 7/19 iunie 1821 a fost declanșat atacul oștirii Eteriei împotriva turcilor aflați la Drăgășani. Această luptă este descrisă foarte amănunțit de Laurençon și de către o serie de martori oculari ale căror date au fost redată de către Liprandi, de baronul Schustekh și de funcționarii de vamă de la Turnu-Roșu. Participarea la această luptă a pandurilor români a mai fost descrisă de memorialistul Dumitrache Protopopescu, de bătrîni panduri în lucrarea lui C.D. Aricescu și de către unele legende locale³⁷. Din analiza acestor date rezultă următorul *plan de acțiune*:

³³ *Doc. ist. Rom. Col. Hurmuzaki* (Serie nouă), vol. III, p. 346; *Doc. rîsc. 1821*, vol. V, p. 315 și 433 (Liprandi datează sosirea trupelor eteriste la Drăgășani în noaptea de 4 spre 5 iunie, ceea ce nu corespunde realității).

³⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 314—315 și 433; N. Iorga, *Izvoarele contemporane ...*, p. 211—212 (Chiriac Popescu).

³⁵ Ioan I. Neacșu, *Unele precizări cu privire la prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821)*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Acad., 1965, harta anexă; Ioan I. Neacșu, *Prima luptă a pandurilor ...*, harta anexă.

³⁶ În zilele noastre, pe această cîmpie de la marginea *terasei* (lîngă castelul de apă) se află clădirile unui nou cartier al orașului. Informații verbale cu privire la locurile unde s-au desfășurat cele două lupte de la Drăgășani (29 mai și 7/19 iunie 1821), precum și asupra episodului de la Sutești, din 7 și 8 iunie 1821, ne-au fost confirmate în luna iulie 1968 la Craiova și Rîmnicu-Vilcea de către pr. D. Bălașa (din Craiova, care a locuit mult timp la Sutești, jud. Vilcea) și de către avocatul Ion Vasile (din Drăgășani, originar din această localitate), cărora le aduc mulțumiri pe această cale.

³⁷ F.G. Laurençon, *op. cit.*, p. 99—102; col. I. Voinescu, *op. cit.*, p. 150; Maxime Raybaud, *Mémoires sur la Grèce, pour servir à l'histoire de la guerre de l'indépendance ...*, tome I, Paris, 1824, p. 244—246; Ilie Fotino, *op. cit.*, p. 169—176; N. Iorga, *Izvoarele con-*

1) *Obiective* : forțele turcești fortificate în „mănăstirea” Drăgășani (de la marginea *terasei*) și în cele două case vecine (situat spre nord-est de „mănăstire”); podul de peste Peșteana (situat la nord de satul Zlătărei, jud. Vâlcea — dincolo de Drăgășani, într-un loc mlăștinos, în apropiere de dealul Drăgășanilor), pentru a împiedica joncțiunea cu turcii fortificați în mănăstirea Șerbănești (pe harta lui Laurençon locul luptei este plasat din eroare pe malul stîng al Oltului — la est de acest rîu —, însă dispozitivul este orientat corect pe hartă față de „mănăstire” și față de marginea pădurii).

2. *Direcția de atac* : a) Coloana principală de la nord-vest spre sud-est (de la drumul de poștă nord-Drăgășani spre Batcă). b) Coloana secundară (de manevră) dinspre vest spre est (pe drumul de la Sutești către podul situat la nord de Zlătărei).

3. *Dispozitiv* : a) Coloana principală :

— Linia I: Avangarda: un lătaț de arnăuți, împreună cu Vasile Caravia.

— Linia II: Centrul: batalionul sacru al mavroforilor (600 de oameni), sub conducerea lui Nicolae Ipsilanti și cu cinci tunuri mici (în altă parte numai trei). Aripa dreaptă: detașamentul de „albanezi, voluntari etc.”. În lucrarea lui Laurençon sînt menționați ca atare; însă în realitate este vorba de detașamentul mixt de arnăuți și *panduri români* conduși de Iordache Olimpiotul și Anastase Mihaloglu, cu trei tunuri mici ale căpitanului Enache Cacaleteanu. Tot aci se aflau detașamentul de cazaci (în altă parte cazaci greci) și detașamentul de lăncieri (în altă parte husari). Aripa stîngă: corpul de arnăuți al lui Vasile Caravia. Rezerva: corpul prințului Alexandru Ipsilanti (la piciorul *terasei*), corpul prințului Gheorghe Ipsilanti și corpul prințului Nicolae Ipsilanti. b) Coloana secundară (de manevră): detașamentul de *panduri români* (50 de oameni), condus de căpitanul Ioan Oarcă.

4. *Executarca atacului* :

Faza I (înainte de ora 10) :

Așa cum am arătat în paginile anterioare, înainte de revărsatul zorilor zilei de marți 7/19 iunie 1821, detașamentul pandurilor români, condus de căpitanul Oarcă, s-a instalat în tabără pe cîmpia de la marginea de sud-est a satului Sutești, de unde avea posibilitatea să apere podul de peste rîul Peșteana și să-și conjuge efortul cu cel al detașamentului mixt de arnăuți și panduri ce urma să apere podul situat la nord de satul Zlătărei.

În dimineața aceleiași zile, Iordache Olimpiotul, sosind pe cîmpia de la Drăgășani, a dat dispoziții ca oastea Eteriei să ocupe locurile stabilite prin planul de acțiune, iar căpitanului Anastase Mihaloglu, împreună cu detașamentul mixt de arnăuți și panduri, i-a ordonat să treacă dincolo de Drăgășani peste podul situat la nord de satul Zlătărei („într-un loc mlăștinos” și unde albia rîului Peșteana este mai lată de

temporane . . . , p. 209—214 (Chiriac Popescu) și 306—310 (Mihai Cioranu); C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 288—292; *Doc. rîsc. 1821*, vol. II, p. 258, 270; *ibidem*, vol. IV, p. 264—265; *ibidem*, vol. V, p. 97—98, 314—319, 432—436, 481, 522—524, 572—573 (Dumitrache Protopopescu); *Doc. ist. Rom. Col. Hurmuzaki* (Serie nouă), *op. cit.*, vol. II, p. 719; *ibidem*, vol. III, p. 345, 346 și 351; C. Alessandrescu, *op. cit.*, p. 423; Pr. C. Ionescu, *Monografia comunei Șişeștii-de-Jos din județul Mehedinți*, București, 1905, p. 4, nota 1; Șt. Ionescu-Cheianu, *Geografia județului Vâlcea*, partea I, ed. a V-a, București, 1893, p. 71 („între comunele Călina și Prundeni a fost în anul 1821 lupta eteriștilor cu turcii”).

25 m). Mihaloglu și-a așezat tabăra lângă acel pod pentru a împiedica joncțiunea forțelor turcești din mănăstirile Drăgășani și Șerbănești. Turcii din Drăgășani, văzînd că oștirea Eteriei înainta fără frică și temîndu-se să nu fie înconjurați, au trimis 150 de călăreți împotriva lui Anastase Mihaloglu, însă acesta a respins atacul, și călăreții turci au fost siliți să se retragă. La rîndul lor, turcii aflați în mănăstirea Șerbănești au atacat același detașament, însă ei au fost respinși de către căpitanul Oarcă cu pandurii de la Sutești, ce veniseră în ajutorul detașamentului mixt, care apăra podul de lângă Zlătărei.

Între timp, Iordache Olimpiotul s-a dus din nou pe cîmpia de la Drăgășani, unde l-a rugat și îndemnat pe Vasile Caravia, care se afla în fața oștirii Eteriei cu un lanț de arnăuți formînd avangarda (linia I), ce preceda batalionul sacru al mavroforilor (linia II), să nu înceapă lupta pînă nu va aduce propriul său detașament de la Curtea de Argeș. Iordache nu voia să pornească în acea zi la atac pentru că nu toate forțele eteriste se așezaseră la locurile stabilite. În același timp, trupele erau oboșite din cauza marșului executat pe ploaie și din cauza noroiului.

La rîndul lor, turcii nu intenționau să opună rezistență forțelor superioare ale atacatorilor și se pregăteau de retragere.

Faza II (după ora 10) :

Caravia, desconsiderînd ordinul lui Iordache Olimpiotul, fără a preveni pe ceilalți comandanți de unități — cu totul independenți de el — , a dat ordin lanțului de arnăuți din avangardă să deschidă foc asupra celor 200 de delii (călăreți turci), care protejau retragerea trupelor turcești. Aceștia, văzînd că nu este nici un fel de legătură între unitățile eteriste și că forțele principale se aflau destul de departe prin vîi, s-au năpustit cu toată graba asupra celor ce deschiseseră focul contra lor. Ei au gonit pe arnăuții care se aflau în fața lor, la o distanță de vreo jumătate de kilometru în spatele batalionului sacru și l-au atacat pe acesta din spate. Batalionul rînduit în careu a întîmpinat pe dușmani cu toată hotărîrea cu focuri de pușcă și prin cîteva salve de tun și l-a respins. Atunci mavroforii au constatat că la tunurile lor lipsesc titilele și că pentru o salvă de tun ei trebuiau să alerge printre rîndurile ostașilor ca să caute iască. În acest timp, cavaleria arnăuților lui Caravia, care fusese respinsă, nu s-a mai gîndit să reia atacul împotriva turcilor pentru a veni în ajutorul batalionului sacru, iar restul arnăuților călări ce se aflau dispersați în viile de pe dealul Drăgășanilor nu au fost dispuși să degajeze pe mavrofori. Deliii care se depărtaseră la o bătaie de pușcă de batalionul sacru, cînd au văzut că arnăuții călări nu se gîndeau să se angajeze în luptă, au reluat atacul împotriva mavroforilor cu mai multă impetuoșitate. Caravia, care se afla la tunuri, nu s-a așteptat la un al doilea atac și, întorcîndu-și calul, a fugit în spatele arnăuților săi. Între timp, batalionul sacru a întîmpinat pe inamic cu curaj, însă ei fiind destul de neinstruiți pentru a executa o tragere regulată, după o salvă aproape generală, nu au mai putut executa altele. Artileria nu mai era în stare să acționeze și astfel deliii au avut posibilitatea să rupă repede frontul și să intre în careu. Caravia, împreună cu arnăuții lui, în loc să dea ajutor batalionului sacru, îndată ce a văzut că focul s-a oprit, a fugit atrăgînd după el și pe arnăuții căpitanilor care se aflau în vîi, în frunte cu Diamandi, fără să mai poată fi oprit de cineva. Intervențiile

lui Nicolae Ipsilanti, Iordache Olimpiotul, Dimitrie Macedonschi și mai tirziu chiar ale comandantului de căpetenie Alexandru Ipsilanti au fost zadarnice.

După aceea, Iordache Olimpiotul, care se îndepărtase pentru a aduce detașamentul său de la Curtea de Argeș, văzînd situația grea în care se afla batalionul sacru al mavroforilor, s-a înapoiat — împreună cu cei 60 de arnăuți ce erau cu el — la detașamentul mixt (arnăuți și *panduri români*), aflat sub conducerea lui Anastase Mihaloglu. Întregul detașament mixt porni la atac împotriva deliilor turci de la Drăgășani, lăsînd paza podului de lingă Zlătărei în grija pandurilor români conduși de Oarcă. Cînd detașamentul a ajuns pe cîmpul Drăgășanilor, turcii rupseseră careul mavroforilor. Ostașii detașamentului au năvălit împotriva deliilor cu atîta vitejie, încît îi siliră pentru un moment să se retragă și au reușit să ia înapoi două tunuri, steagul sacru și să salveze mai mulți mavrofori. Turcii, văzînd dezordinea din oastea Eteriei, au năvălit din nou asupra mavroforilor și asupra detașamentului mixt, care avea efective mici. Totuși căpitanul Enache Cacaleteanu a reușit să tragă o salvă de tun, după care a fugit. Turcii atunci au luat curaj și au atacat detașamentul mixt, cu care prilej au împușcat iapa lui Iordache Olimpiotul. După o scurtă rezistență, detașamentul mixt a fost nevoit să se retragă pe drumul de poștă spre Rîmnicu-Vilcea prin culoarul de pădure aflat în dreapta și în stînga drumului de poștă dintre Drăgășani și Călina, pînă la piscul ce-i zice al Călinii (situat între comunele Călina și Prundeni). Acolo arnăuții și *pandurii români* au opus rezistență, și turcii s-au întors înapoi. Ulterior detașamentul mixt condus de Mihaloglu s-a retras la satul Bucșeani, și de acolo pînă la mănăstirea Cozia a protejat retragerea resturilor oștirii Eteriei. De la Cozia pandurii români împreună cu eteristul Mihaloglu s-au dus la mănăstirea Tismana, unde au continuat să lupte împotriva turcilor.

Între timp, detașamentul de panduri români condus de căpitanul Ioan Oarcă a opus rezistență la podul de lingă Zlătărei, împotriva turcilor ce atacaseră din direcția mănăstirii Șerbănești. Acest mic detașament, depășit de forțele superioare turcești, a fost nevoit să se retragă lingă pîriul Verdea, la marginea satului Sutești, unde a opus o rezistență îndirjită împotriva aceluiași forțe turcești, fapt ce, desigur, a contribuit la încetarea luptei împotriva celor ce rezistau la piscul Călinei și deci a urmării resturilor oștirii Eteriei. Rezistența detașamentului pandurilor români conduși de Oarcă s-a prelungit și a doua zi (8 iunie 1821), cu care prilej turcii au pierdut peste 200 de oameni și au încetat atacul. Credem că la această luptă de lingă pîriul Verdei și de la satul Sutești se referă o tradiție păstrată în comuna Șișeștii de Jos din județul Mehedintși, unde au luptat o serie de panduri români din comuna sus-menționată: „După înfrîngerea zavergiilor de la Drăgășani, pandurii din Șișești s-au refugiat într-o căsuță; mai mulți turci călări au dat asalturi, ca să dea foc căsuței. Gărulea al nostru, care era cel mai bun țintaș, spunea tovarășilor săi: « Uitați-vă la turcul cu calul numai roate » și, trăgînd, îl ucidea, apoi cel cu calul vînat, pe cel cu calul roib etc., împușcînd mulți turci. Mai în urmă un turc pedestraș s-a furișat în învîlmășeală și, ascunzîndu-se într-o groapă de argea, a început a împușca

pe ai noștri din căsuță printre bîrne, după ce își pusese învelitoarea capului în vederea alor noștri, în care ei trăgeau, crezînd că-i turcul. Mai tîrziu a văzut Gărulea cu adevărat pe turc și, arătîndu-l tovarășilor săi, l-a împușcat. A căzut însă și Gărulea, căci turcul trăsese în el în același timp”.

În cursul nopții de 8 spre 9 iunie 1821, detașamentul lui Oarcă s-a retras în pădurile vecine, scăpînd astfel prin eroismul lor urmărirea de către turci a resturilor oștirii Eteriei care se retrăgeau în mare grabă spre Rîmnicu-Vilcea, împreună cu Alex. Ipsilanti, care nu a fost prezent pe cîmpul de luptă și a lăsat să fie sacrificați mavroforii din batalionul sacru.

Comparația între cele două lupte de la Drăgășani (29 mai și 7/19, iunie 1821) ne-a fost redată de cîțiva contemporani ai evenimentelor, care au făcut aprecieri foarte clare. Unul este Chiriac Popescu, care în calitatea sa de căpitan în oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu și de fost participant la cele două lupte a scris că: „... împreună cu pandurii uniți într-un trup de 4 500 ...” mai înainte de venirea lui Ipsilanti la Drăgășani, „... gonește un trup de turci de 3 000 aleși, ținînd bătălia douăzecișipatru de ceasuri cu turcii ...”, în schimb Ipsilanti cu oștirea sa „... fugi din războiul tot acelor turci fără a sta la foc...”³⁸. Altul este Ioan Dobrescu din București, care consemnează în cronica sa — într-o frază compătimitoare — următoarele: „Iar la Drăgășani, la bătaia dintii (29 mai 1821) s-au răpus turcime multă, iar în cea de-al doilea (7/19 iunie 1821) n-au scăpat nici apostat, nici săracii creștini. Tot au pus turcii supt sabie. Mare pierdere s-au făcut acolo”³⁹. În fine, anonimul care a scris *Expediția din 1821 a lui Ipsilanti în Principatele dunărene* ne relatează: „Niciodată dușmanul nu spera să obțină o astfel de nimicire, cînd el fusese oprit timp de mai multe zile numai de detașamentul pandurilor și nu avusese curajul să-i atace, ci stătea întărit în regiunea Drăgășani, de teama acestora”⁴⁰.

Mărturie a sacrificiului suprem pentru eliberarea de sub jugul Imperiului otoman o constituie troițele presărate pe dealul Drăgășanilor și pe cele învecinate ridicate în cinstea pandurilor români⁴¹ și monumentul mavroforilor greci ridicat de colonia greacă din România pentru preamărirea eroilor batalionului sacru⁴².

Cu prilejul acțiunii întreprinse de pandurii români în cea de-a doua luptă de la Drăgășani s-a putut constata că ocuparea prin surprindere a podului Verdea și instalarea lor pe cîmpia de lîngă marginea satului Sutești s-a executat cu multă îndemînare. Ca și în alte împrejurări, și de data aceasta, surpriza pe cîmpul de luptă a constituit trăsătura carac-

³⁸ N. Iorga, *Izvoarele contemporane* ..., p. 219—220.

³⁹ Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)*, în *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, 1966, p. 355—356.

⁴⁰ *Doc. răs. 1821*, vol. IV, p. 265.

⁴¹ Informații verbale despre acestea mi-au fost date în luna iulie 1968 la Rîmnicu-Vilcea de către profesorul Victor Măndoiu (din Rîmnicu-Vilcea, originar din Drăgășani), învățătorul pensionar Ștefan D. Popescu (din Rîmnicu-Vilcea, originar din Bărbătești, jud. Gorj) și învățătorul pensionar Savu Popescu (din Crețeni, jud. Vilcea, originar din această localitate), cărora le aduc mulțumiri pe această cale.

⁴² C. Alessandrescu, *op. cit.*, p. 136—139; *Marele dicționar geografic român*, vol. III, București, 1900, p. 238 („Lîngă vechiul cimitir este monumentul ridicat de colonia greacă din România, în memoria mavroforilor căzuți în luptă la 1821”).

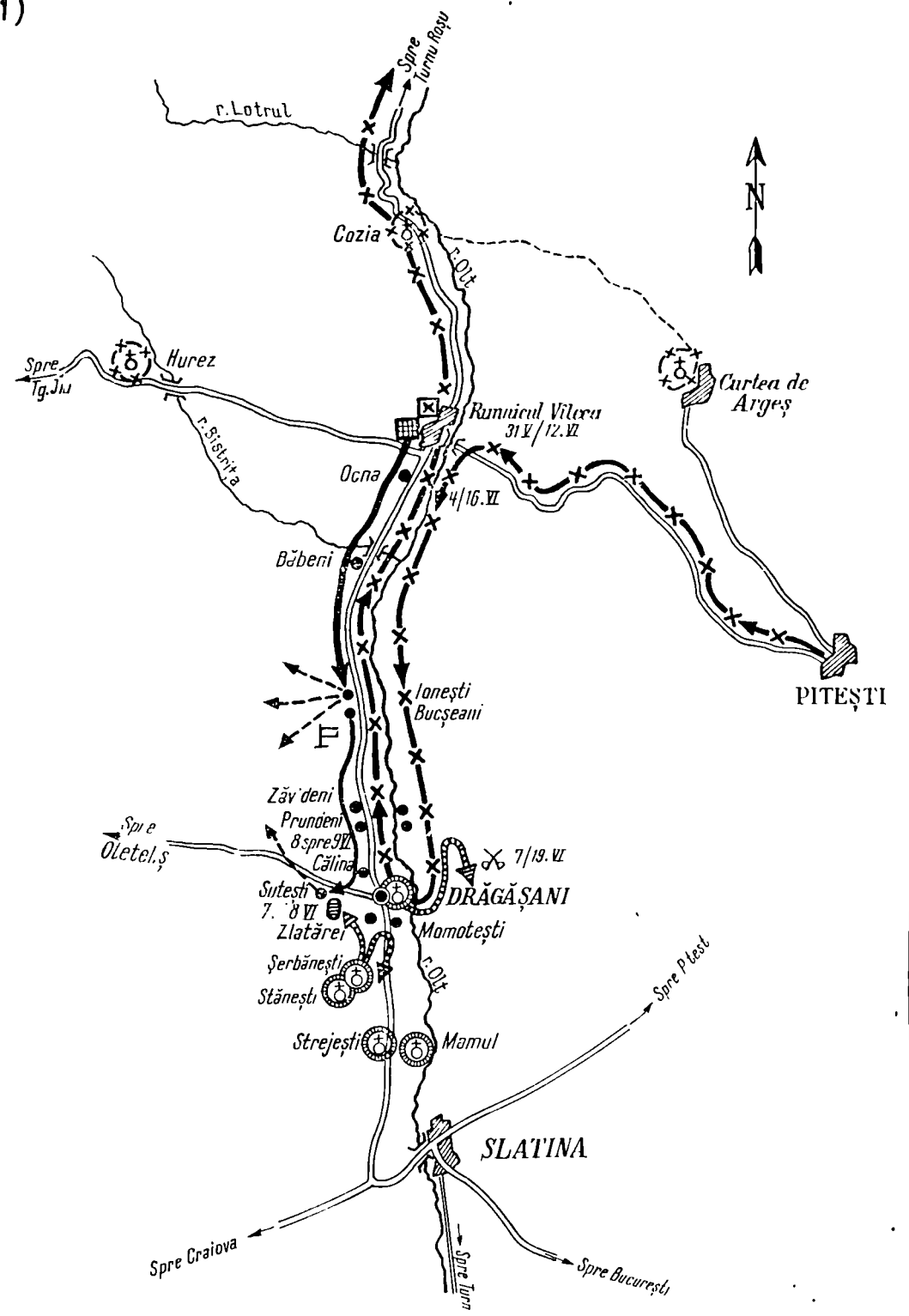
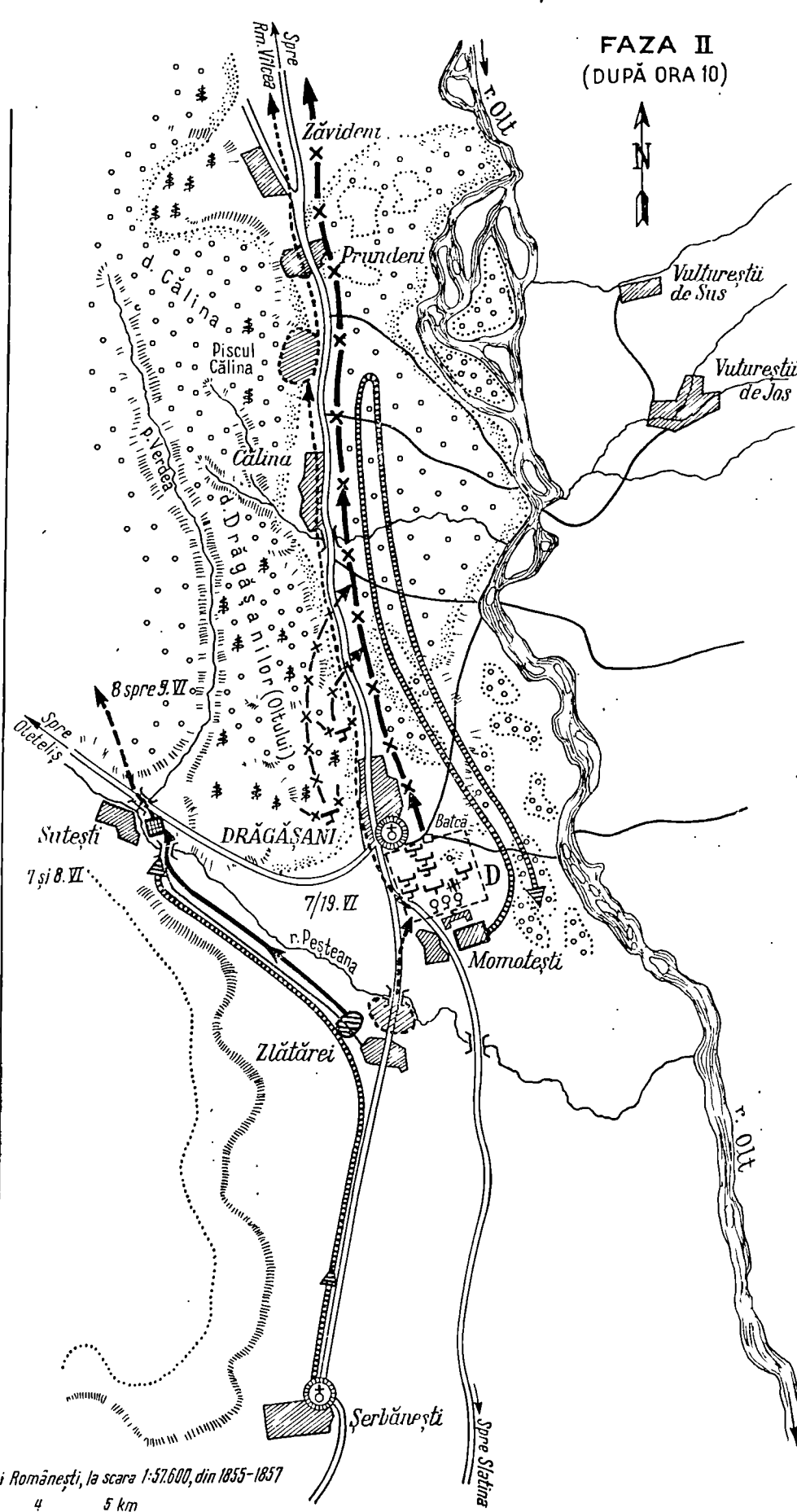
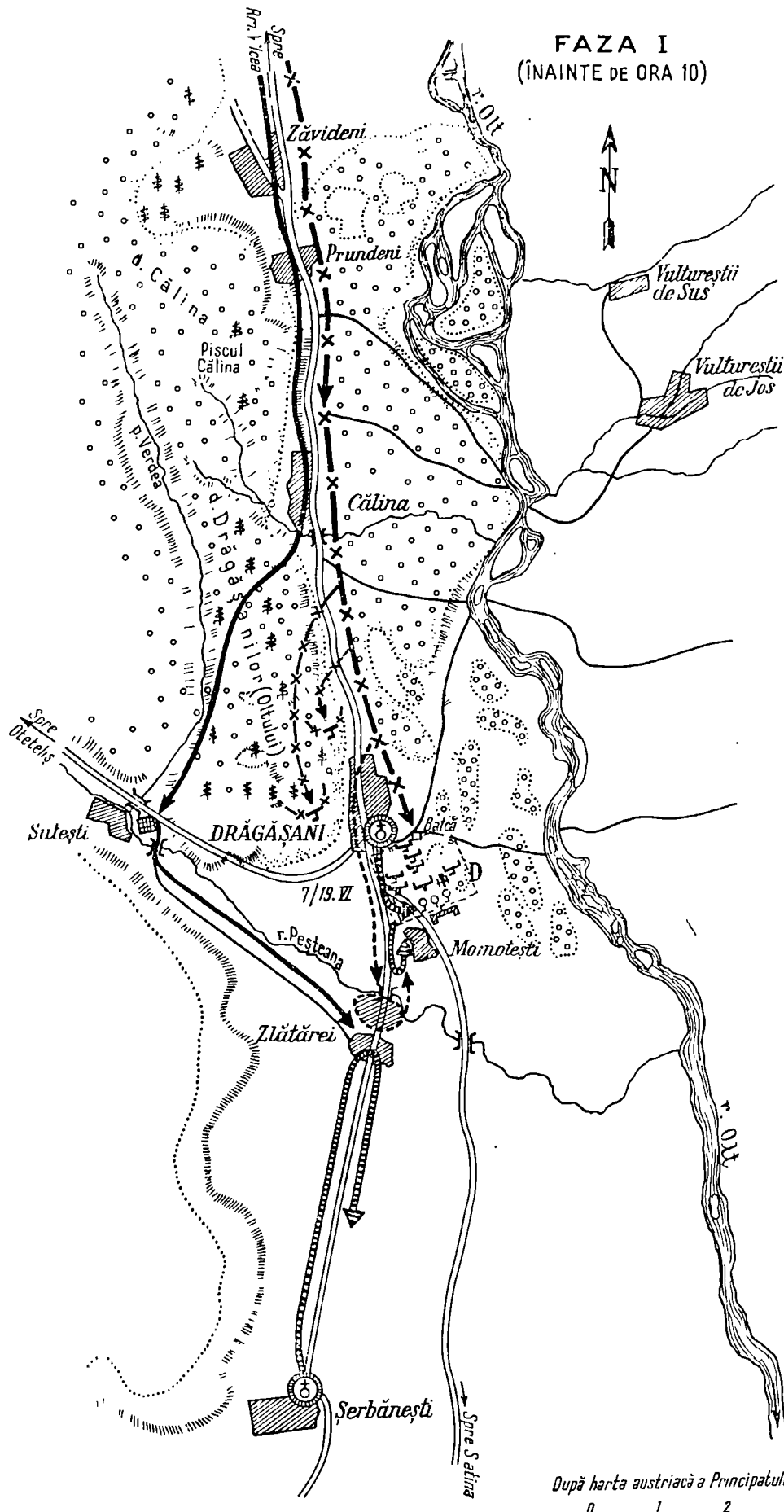
teristică a artei militare tradiționale românești. Acțiunea îndrăzneță a micilor formațiuni de panduri a oprit atacul forțelor otomane superioare din punct de vedere numeric și cu mare experiență în luptă. Execuția atacului și tenacitatea în apărare sînt dovezile pregătirii militare temeinice a pandurilor care a fost realizată de către Tudor Vladimirescu, precum și ale înaltului lor patriotism.

În concluzie, putem afirma că, în cea de-a doua luptă de la Drăgășani (7/19 iunie 1821), intervenția pandurilor români conduși de căpitanul Oarcă a avut un rol important. Atacul acestora din tabăra de lângă satul Sutești s-a dezlănțuit cu multă hotărîre împotriva flancului stîng și spatelui oștirii otomane, care disociase atacul batalionului sacru al mavroforilor pe cîmpia Drăgășanilor. Efectivul redus al pandurilor nu le-a dat însă posibilitatea să susțină mult timp atacul, dar rezistența lor în tabăra situată lângă podul din vecinătatea satului Sutești a atras forțele oștirii otomane, care nu a mai continuat urmărirea și distrugerea totală a oștirii Eteriei, aflată în plină retragere spre frontiera Transilvaniei.

Astfel, pandurii români și mavroforii din batalionul sacru, prin sacrificiul vieții lor, s-au înfrățit în lupta comună dusă împotriva Imperiului otoman.

DESFAȘURAREA CELEI DE A DOUA LUPTE DE LA DRĂGĂȘANI (7/19 Iunie 1821)
CROCHIU PRELUCRAT DE IOAN I. NEACȘU

După harta rusă a teatrului de război în Europa anilor 1828-1829, la scara 1:420 000, din 1835
0 5 10 20 30 40 50 verste
0 10 20 30 40 50 km

- LEGENDA**
- Tabără panduri
 - Tabără eteriști
 - Cartierul general al lui Alex. Ipsilanti
 - Drum parcurs de oastea pandurilor și detașamentul capitanului Ioan Iarcă
 - Drum parcurs de oastea Eteriei
 - Drum parcurs de detașamentul mixt de arnăuți și panduri
 - Poziție ocupată de detașamentul pandurilor condus de Iarcă
 - Drum parcurs de forțele turcești
 - Poziție ocupată de detașamentul mixt de arnăuți și panduri, conduși de Atanase Mihaloglu
 - Manastire ocupată și apărată de eteriști
 - Arnăuți călări
 - Dispozitivul de luptă al oastei Eteriei pe câmpul Drăgășanilor
 - Manastire ocupată și apărată de turci
 - Deli (calareți turci)
 - Lupta eteriștilor cu turcii 7/19 iunie 1821

NOTĂ: Corectată după unele detalii planimetrice aflate pe hartă anexă
L. uer-a-a F.G. Lurc, von, Nouvelles observations sur la Valachie... Paris, 1822

DATE NOI DESPRE MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ CONDUSĂ DE TUDOR VLADIMIRESCU

(Refugiații în districtul Brașov)

DE

GEORGETA PENELEA

După un secol și jumătate, mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu continuă să suscite atenția cercetătorilor prin materialul de arhivă dat mereu la iveală și care proiectează lumini noi asupra acestui eveniment. Prestigiosul volum Hurmuzaki, apărut în urmă cu patru ani¹, a făcut accesibile documente valoroase, păstrate în arhivele budapestane, despre răsunetul mișcării din Transilvania.

Îndemnați de acest exemplu, am întreprins unele investigații în Arhivele statului din Brașov și la Muzeul Bran *. Cum era de așteptat, unele documente, mai ales din fondul *Actele magistratului*, vin să se calcheze pe cele deja publicate. Altele, inedite, aduc precizări asupra raporturilor intervenite între magistratul Brașovului și slujbașii săi din district și refugiații din Țara Românească.

Pornind de la documentul 304 al sus-amintitului volum, care dă situația numerică a refugiaților din Țara Românească în districtul Brașov, în vara anului 1821², am cercetat tabelele nominale pe sate și târguri cu cei 864 de capi de familie. Ne-a reținut în special atenția faptul că, în pofida numeroaselor liste publicate cu persoane intrate în Transilvania prin diferite puncte de frontieră, cele menționate în documentele aflate

¹ *Documente privind istoria României* (Hurmuzaki, seria nouă), vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, București, 1967.

* Am luat cunoștință de existența documentelor discutate aici la Muzeul Bran, care posedă copii transcrise și traduse din limba germană în anii 1957—1958 de doamna Valeria Căliman. Ulterior am făcut confruntarea la Arhivele statului din Brașov.

² Vezi și Arhivele statului din Brașov — în continuare A.S.Bv. —, fond. *Actele magistratului* — în continuare AM — 2 424 1821, an. 4. Pentru Sibiu, vezi C. Göllner, *Refugiații din Țara Românească la Sibiu în anul 1821*, Sibiu, 1956.

la Braşov³ nu figurează acolo, cu câteva excepții, asupra cărora avem însă dubii, deoarece pot fi omonime.

În primăvara anului 1821, magistratul oraşului Braşov, în urma dispozițiilor primite de la guvernul Transilvaniei, a admis staționarea refugiaților în cuprinsul oraşului și al districtului, dar a încercat să limiteze sau să împiedice găzduirea lor în satele limitrofe. La alarma lansată de Andreas Bokros, castelanul Branului, în legătură cu așezarea acestora în zona Branului⁴, magistratul ordona, la 31 martie, „să părăsească locurile din apropierea Țării Românești, unde nu pot fi tolerați, punînd în pericol situația generală, și să se mute mai adînc în district la Vulcan, Bod și Feldioara”⁵.

Zona Branului constituia cu precădere un punct nevralgic pentru autoritățile imperiale; era locuită în mod compact de români care, datorită îndeletnicirilor — în majoritate economi de oi —, cît și condițiilor locale precare de aprovizionare, se orientau cu totul spre Țara Românească. Apoi situația juridică ambiguă a acestor sate — au fost încorporate hotarelor austriece abia în 1840 — îndreptăța chiar pe un funcționar imperial să remarce: „Se pune întrebarea: din ce țară trag mai mult folos, unde pot locui mai bine și ce i-ar reține să nu plece în Țara Românească pentru a scăpa de iobăgia Braşovului?”⁶. În sfîrșit, o cauză imediată de îngrijorare o constituiau și conflictele, ajunse în martie 1821 în fază acută, dintre colibașii brăneni și Andreas Bokros⁷.

Dificultățile provocate de afluența noilor veniți n-au întirziat să apară: pe de o parte, numărul lor mare în oraș (cu suburbiile) și în district⁸ a creat perturbații în aprovizionare⁹ și cazare; pe de altă parte, compoziția heteroclită a acestora (boieri, slujbași, slugi, arnăuți, preoți etc.) făcea ca unii să fie susceptibili a fi atacați de răsculații veniți din Țara Românească, iar alții, folosind ospitalitatea magistratului, ca și legăturile cu românii din district, să-și procure arme și să-i atace pe boierii refugiați sau să treacă înapoi în patrie. Această eventualitate o exprima același Bokros cînd scria: „Slujitorii boierilor refugiați, cît și oameni răi de aici trec în Țara Românească și se alătură răsculaților de acolo și astfel periclitează siguranța publică și este de temut ca acești dezertori... să treacă dincoace într-o noapte cu o ceată nestăpînită pentru a jefui pe stăpînii lor... aici unde nu se poate opune decît prea puțină rezistență sau chiar de loc”¹⁰.

Perspectiva unui atac din Țara Românească îndeamnă comanda-mentul de frontieră a dispune, la 26 martie, să se ridice ruguri de alarmă și pichete de pază la Șanțul Vechi, Tirlungeni, Baciș și Satulung, pentru

³ A.S.Bv., AM 3 208 1821, an. 1—21.

⁴ Vezi adresa maiorului Dorsner către magistrat asupra situației din Bran și dispoziția care s-a dat colibașilor de a declara orice străin găzduit (A.S.Bv., AM 1 068/1821).

⁵ A.S.Bv., AM 1 082/1821.

⁶ A.S.Bv., Acte administrative nefnregistrate, dos. V, nr. 19, an. 1.

⁷ Vezi în acest sens rezoluția inspectorului Reiner privind vidarea nefnțelegerilor (A.S.Bv., AM 876 1821).

⁸ A.S.Bv., AM 2 424/1821, an 4. și 5. Cf. Hurmuzaki..., doc. 303 și 304. Erau 7 204 refugiați în oraș și 4 859 în district.

⁹ A.S.Bv., AM 2 424/1821, an. 2.

¹⁰ A.S.Bv., AM 1 082 1821, an. 1.

a da astfel operativ semnalul învecinatelor Trei Scaune¹¹. Castelanul Bokros, temător de ivirea răsculaților și el însuși ținta unor repetate reclamații ale colibașilor brăneni, raporta, la 10 aprilie, magistratului ca țărani din Rucăr depozitează arme la Șirnea¹². Pentru mai multă siguranță, dezarmează pe brăneni, confiscându-le 13 puști, 12 pistoale și o sabie¹³. Atmosfera de spaimă care domnea la Bran îi face pe trabanții castelului să rețină — samavolnic — armele ce le aveau asupra lor negustorii pentru propria apărare¹⁴. În același context un ordin imperial din 16 martie și retransmis din Cluj de guvernatorul Transilvaniei, Georg Bánffy, la 5 mai, interzicea livrarea de arme răsculaților munteni și moldoveni. Guvernatorul adăuga și oprirea eliberării de pașapoarte, indiferent de motiv, pentru regiunile răsculate¹⁵. Cîteva zile mai târziu, la 11 mai, revine, într-o scrisoare către judele Brașovului, Franz von Kronberg, îngăduind acordarea pașapoartelor pentru sudiții k.k. care urmau însă, la întoarcere, să fie supuși unei verificări spre a se vedea dacă nu au fost cîștigați de „amăgiri neîntemeiate”¹⁶. Numai că eliberarea pașapoartelor se făcea mai mult pe riscul solicitanților, căci autoritățile militare anunțau încontinuu lipsa oricărei siguranțe a persoanei dincolo de frontieră¹⁷.

În ceea ce privește atitudinea ce urma a fi adoptată față de refugiați, ea era determinată de împărțirea lor, în mare, în două categorii: „loialii” (boieri, slujbași etc.) și „rebelii” (eteriști, panduri etc.). Față de primii, Consiliul de Război din Viena și-a precizat poziția la 24 martie, cînd a declarat că ajutorarea lor materială este exclusă și, în măsura în care nu se pot susține singuri sau prin conaționali, să se întoarcă în țară¹⁸.

Pentru a avea o evidență exactă, magistratul orașului Brașov a cerut la 18 iulie¹⁹ autorităților districtuale (funogi, jurați, juzi, notari) conscrierea refugiaților. Înregistrarea celor 864 de familii s-a făcut în grabă, de aceea sub raportul identificării prezintă o serie de dificultăți: multe persoane figurează fără numele patronimic, altele cu numele de botez însoțit de un rang boieresc mărunț: „boier Dobri”, „stolnic Neculaie”, „postelnicele Ianache” etc. Starea socială nu a fost totdeauna consemnată și mai ales, cu cîteva rare excepții, nu s-a specificat locul de baștină al refugiaților. În sfîrșit, ortografierea numelor e adesea aproximativă. În această împrejurare ne-am văzut obligați să menționăm aici doar persoanele identificate cu certitudine²⁰ din rîndul boierimii și negustorimii.

Astfel în cele 20 de localități ale districtului Brașov situația este următoarea:

Ghimbar, o familie.

¹¹ A.S.Bv., AM 1 068/1821.

¹² A.S.Bv., AM 1 218/1821. Comună situată la 18 km depărtare spre sud de Bran.

¹³ A.S.Bv., AM 1 338 1821.

¹⁴ A.S.Bv., AM 2 227/1821.

¹⁵ A.S.Bv., AM 1 465 1821.

¹⁶ A.S.Bv., AM 1 705 1821.

¹⁷ Vezi avertismentul dat de comandantul trupelor de graniță din Brașov, gl. Leibinger (A.S.Bv., AM 2 402 1821).

¹⁸ Hurmuzaki ..., doc. 72. Vezi ordinul primit la Brașov la 13 aprilie (A.S.Bv., AM 1 241/1821).

¹⁹ A.S.Bv., AM 2 308/1821, an. 9.

²⁰ După I.C. Filitti, *Arhondologia Munteniei de la 1822—1828*, în „Revista arhivelor”, nr. 4/1927, și același, *Catagrafia oficială de țoți boierii Țării Românești la 1829*, București, 1929; Șt. Grecianu, *Genealogiile documentare ale familiilor boierești*, I, București, 1913.

Cristian, 20 de familii, din care : Istrate Urianu medelnicer și Toma Urianu, fecior de boier din Cimpulung. Mai apar : un negustor de oi grec, doi argați la vama turcească, un croitor, un circiumar, un lăcătuș etc.

Rîșnov, 112 familii, din care : Nicolae Papazoglu, sluger din Tîrgoviște ; Ioniță Periețianu, fecior de boier din Romanai ; Cristache Greceanu, medelnicer din București ; Nicolae Popescu, sluger din Pitești ; Ioniță Birleanu, sluger din Rușii de Vede ; Alecu Baruț, fecior de boier din Dîmbovița ; Gheorghe Turnavitu, serdar din Pitești ; Anastasie, polcovnic din Cîmpina ; Matei Berindei, medelnicer din Rușii de Vede ; Constantin Mavrodin, stolnic ; Gligoraș Apostol, clucer din Muscel ; Costache Eliat, fecior de boier din Muscel ; Iancu Glava, clucer ; Alecu Milcoveanu, fecior de boier din Olt ; Iordache Bărbătescu, fecior de boier din Dîmbovița ; Costi polcovnic din Vilcea ; Mihalache Izvoranu, clucer de arie din Slatina ; Gherasim (Rătescu), episcop de Buzău. Mai apar : un cofetar, un ișlicar, un bogasier, un croitor.

Vîlcan, 64 de familii, din care 52 de negustori : Toma Vladislavovici, Ion Astafiru, Vasile Popovici, Th. Siberi, Iene Mărgărit etc.

Codlea, 4 familii, din care : Gh. Baldovin, sluger.

Hălchiu, o familie.

Feldioara, 4 familii.

Măieruș, o familie.

Sînpetru, 7 negustori din Ianina ²¹.

Hărman, 26 de familii.

Prejmer, 76 de familii, din care : Scarlat Petrescu, stolnic din București, și negustorii Iacob Măgirdici, Iacob Mircor, Nicolae Ismatacov și Dimitrie Delamanga.

Baciu, 105 familii, din care : Tănase Bălăceanu, medelnicer ; Gheorghe Pisculescu din Pisculești (Hagiești—Ialomîța) ; Serghe Vericeanu, biv căpitan za dorobanți din Ploiești ; Tomiță Turnavitu, sluger.

Turcheș, 148 de familii, din care : Gh. Mehtupciu, sluger din București ; Stan Pisculescu, căpitan za lefegii din Berlești (Hagiești—Ialomîța) ; Alex. Neculescu, clucer din Slam—Rîmnice ; negustori : Măgirdici Sacovici, Manuc Simanov.

Cernat, 34 de familii.

Satulung, 65 de familii : 28 de boieri (din care Ioniță Tătăranu, medelnicer), 23 de negustori, 3 preoți, 6 agricultori, 5 slujbași.

Tîrlungeni, 30 de familii, din care : 8 ciocoi, 2 turci, 7 greci.

Purcăreni, 19 familii, din care : 13 boieri, 5 negustori.

Tohanu Nou, 30 de familii, din care : Apostol și Ioniță Racoviceanu, feciori de boieri din Muscel ; Costache Topoloveanu, fecior de boier din Leordeni ; Nicolae Rucăreanu, treti logofăt din Cimpulung ; Ion Gigirtu, pitar din Slatina ; Răducanu Vărzaru, fecior de boier din Argeș.

Zărnești, 65 de familii, din care : 22 de boieri și 28 de negustori. Boieri : Dumitrache Greceanu, sluger din Caracal ; Nicolae stolnic și Iamandache Gigirtu din Slatina ; Grigore Tigveanu, treti logofăt din Pitești ; Costache Brătășanu, fecior de boier din Romanai ; Ion Maican, vtori vistier din Ploiești. Dintre negustori : familia Mustacov.

²¹ Cu mențiunea : „... au sosit rind pe rind la Sînpetru avînd un certificat din Timișul de Sus și declară că s-au ocupat cu diferite negustorii în Țara Românească, dar din cauza tulburărilor izbucnite nu s-au putut reîntoarce la locurile de baștină (A.S.Bv., AM 3 208/1821, an.11).

Bran, 54 de familii, din care : Constantin Budișteanu, postelnicul din Budișteni—Muscel. Apoi : 8 mămulari, 2 negustori, 3 circiumărese 1 cojocar, 1 salahor, 2 cantori, 4 preoți *.

Persoanele suspectate a fi participat la răscoală au fost constant privite cu ostilitate de autoritățile orașenești. Documentele din arhivele brașovene rețin o serie de nume de panduri sau simpatizanți care au fost arestați și interogați din ordinul magistratului. Așa sînt : Oprea Juvelcă (din Schei), Stoica Oprea Peticilă ²² (din Bran), Anastasie Leontopulo ²³ (din Rusia), Iancu Dănescu (din Țara Românească), Petru Papandoglu (rus din Iași), Vasile Goga (din Rucăr), Dumitru Peltian (din Buzău), Chirilus Bercea (din Ianina, preot grec), Nicolae și Alexei Alexandrovici (din Corfu), George Sisketti (din „Nixor al Chivosio”), Spiro Garopolo (din Cenafolato), Iorasim Cavallie (din Cenilos), Marine Pană Nipolit (din Cefalonia), Pavli Caritiopulo (din Cevalinie), Miculi Carața (din Iași), Panaiot Giovanni Betroni (din Rusia), Anghel Popasu și Constantin Manuilovici (din Siștov), Ștefan Ioan (din Craiova), Ioan Boț (din Serbia), Dumitru Ciolac și Cociu Abigiu (din „Tüdsihim”), Stoian, Enciu (din Turcia) etc. ²⁴.

Ca motiv al detențiunii figurează : „din cauza vorbirilor revoluționare”, „suspectat de a fi întreținut legături cu răsculații din Țara Românească”, „un arnăut de-ai lui Ipsilanti”. Cei amintiți mai sus au fost arestați între 4 aprilie și 18 iunie. După această dată numărul refugiaților suspecti — originari din Rusia, cele șapte insule grecești de sub suzeranitate engleză, Grecia și Moldova — crește considerabil. Brennerberg, directorul poliției din Brașov, sugerează să fie trimiși peste Prut ²⁵. Mai drastic, generalul Leibinger cere, la 19 iunie, urmărirea cu strășnicie a arnăuților intrați cu sprijinul sudiiților și poruncește să se tragă „în primul rînd călăuzei un glonte în cap” ²⁶. În aceeași zi poliția din Brașov expediază guvernatorului un raport alarmant despre afluența de refugiați

* Precizăm că printre refugiați mai figurează — neidentificate — persoane din familiile : Grecescu, Greceanu, Anagnoste, Arion, Giurescu, Marghiloman, Vlădoianu, Buzescu, Brăiloiu, Gănescu, Cuțarida, Iorga, Dona, Berindei.

²² Originar din Sohodol (lingă Bran—*n.n.*), hergheliegii la Grigoraș Ghica în Țara Românească. E arestat la 4 aprilie la Bran, bănuț de colaborare cu grupul de răzvrățiți condus de Gh. Ciontulac (A.S.Bv., AM 1 494 1821, an. 1 și 2, cea din urmă cuprinde interogatoriul luat în închisoarea din Brașov). Acest Ciontulac ar putea fi fostul vameș de la Dragoslavele în 1814 și pe care Caragea îl destituie din cauza „netrebnicilor” sale, interzicîndu-i ocuparea vreunei slujbe (Arh. Ist. Centr., ms. 74, f. 160), dar care doi ani mai tîrziu adună dijmăritul în jud. Muscel (Arh. Ist. Centr., ms. 85, f. 521).

²³ Trecuse granița pe la Bran, unde încercase să arunce niște „scripte cu conținut suspect”. S-a înrolat în corpul lui Ipsilanti — așa cum a declarat poliției — cu credința că acesta are asentimentul țarului, dar, cînd a văzut contrariul, l-a părăsit (A.S.Bv., AM 1 560 1821).

²⁴ A.S. Bv., fond. Zuchthaus Protocoll 1818—1822, între nr. 1 025—1 179.

²⁵ A.S. Bv., AM 1 991 1821.

²⁶ A.S.Bv., AM 1 990/1821, an. 1.

„rebeli”²⁷, la care Bánffy răspunde următoarele: cei care au participat cu arma în mână la răscoală trebuie trimiși înapoi peste graniță în Țara Românească, indiferent de soarta ce-i așteaptă; e o măsură luată de conivență cu autoritățile rusești. Admițând în continuare imigrarea arnăuților și pandurilor, Cabinetul k.k. și-ar strica bunele raporturi cu Poarta otomană, iar expulzându-i peste Prut s-ar periclita relațiile cu rușii. Menținerea „rebelilor” pe teritoriul Transilvaniei va duce în mod inevitabil la fricțiuni cu boierii refugiați. Lucrurile procurate prin rapt de răsculații refugiați și reclamate de boieri, în cazul în care primii nu recunosc pe loc fapta, urmau a fi sigilate și deschisă discuția asupra lor abia după restabilirea ordinii în Țara Românească; se interzicea introducerea unei acțiuni în fața autorităților transilvane asupra evenimentelor petrecute peste munți sau asupra proprietăților de acolo²⁸.

Concomitent autoritățile militare anulează efectele acestui ordin al guvernatorului, căci dispun ca rămășițele trupelor ipsilantiste să fie admise a intra în Transilvania, dar să se opereze o triere în modul următor: cei valizi și fără avere să fie poftiți în armata k.k.; cei înstăriți să fie găzduiți, iar inapții săraci să fie conșcriși și expediați în interiorul principatului²⁹. Apoi, peste trei săptămâni, contele Bánffy își interpreta propriul ordin numai în ceea ce privește „căpeteniile cunoscute ale răsculaților”³⁰. În sfârșit, la 20 august, dispunea trimiterea partizanilor lui Ipsilanti în Bucovina³¹.

Starea de tensiune care domnea în Transilvania, în special în districtele limitrofe, era sporită de aceste ordine contradictorii. Expedierii în Bucovina a aderenților lui Ipsilanti, ordonată de Bánffy, i se dă curs de Brennerberg; el raportează la 29 septembrie că a trimis acolo 400 de persoane între 17 iulie și sfârșitul lui august, iar între 11 și 29 septembrie alte 93³². Or, o atare acțiune e considerată un act de indisciplină de vreme ce la 22 octombrie Consiliul de Război din Viena ordonă deschiderea unei anchete pentru a-i descoperi pe cei ce se fac vinovați de faptul că eteriștii continuă să se strecoare peste Prut³³.

Asemenea confuzii trebuiau puse, în parte, și pe seama întârzierii extraordinare cu care ajungeau unele ordine la cunoștința autorităților districtuale. Ca să dăm numai un exemplu, amintim că ordinul imperial prin care se interzicea accesul persoanelor expulzate din țările vecine,

²⁷ Vezi nota 25. Autoritățile militare brașovene fuseseră alertate și în legătură cu un oarecare Fabek, ce se dăd a drept căpitan în armata prusacă și care „și-a dat în vileag la Iași principiile revoluționare și ideile exaltate” și apoi s-a refugiat probabil pe teritoriul austriac (A.S.Bv., AM 3 153/1821). La fel era căutat un polonez, adjutant al „corpului de ulani”, proiectat în Țara Românească și care plecase la 25 aprilie din București spre Brașov cu intenția de a recruta dezertori din armata k.k. pentru acel corp (A.S.Bv., AM 1 515/1821).

²⁸ A.S.Bv., AM 2 140/1821, an. 1. Vezi în această ordine de idei stingerea acțiunii lui Ienache Polcovnicu împotriva serdarului Marcu pentru arenda neonorată a unei moșii din Țara Românească (A.S.Bv., fond. Acte judecătorești, 112/1822, an. 3).

²⁹ A.S.Bv., AM 2 172/1821.

³⁰ A.S.Bv., AM 2 360/1821.

³¹ B.A.R., Secția Msse., ms. 1 063, f. 356. Em. Virtosu, 1821. *Date și fapte noi*, București, 1932, p. IX, nota 2. Vezi repetarea ordinului de expulzare în Bucovina la 1 octombrie. Totodată se cerea slujbașilor din comunele libere și juraților din district să „urmărească cu tot zelul pe partizanii lui Ipsilanti și pe ceilalți arnăuți greci” (A.S.Bv., AM 3 096/1821).

³² A.S.Bv., AM 3 186/1821.

³³ Hurmuzaki ..., doc. 416.

cu excepția supușilor k.k., emis la 31 august, e primit și pus în aplicare la Brașov abia la 22 decembrie³⁴.

Și mai derutantă era în toamna anului 1821 pentru magistrat situația pe teren: grupuri de răsculați continuau să pătrundă înăuntru; boierimea mică și mijlocie, slujbașii ș.a. veniți încă din primăvară și vară și din care o parte fuseseră dirijați spre interior, acum, sub pretextul întoarcerii în Țara Românească, întirziau în satele românești de graniță. Marea boierime începuse să se resimtă de acest exil îndelungat și, cum ajutorul conștat de la autoritățile k.k. întirzia să vină, făcea contrabandă cu șaluri și alte obiecte de valoare, stîrnind protestele vămii districtuale³⁵. Populația nevoiașă a orașului se deda la acte ostile față de boieri³⁶. În sfîrșit, în ciuda raporturilor amicale inițiale între refugiați și gazdele lor din district, determinate de comunitatea etnică, cît și de legăturile economice dintotdeauna ale muntenilor cu transilvănenii, se produc numeroase conflicte aduse spre soluționare în fața magistratului³⁷.

Pentru linpezirea situației refugiaților aflători pe teritoriul districtului și soluționarea cererilor lor, guvernatorul Transilvaniei delegă pe baronul Brukenthal³⁸. În spiritul ordinelor anterioare, acesta cere să se facă o triere a refugiaților în funcție de capacitatea materială a fiecăruia. Arhiepiscopul Dionisie, care mai fusese și în alte rânduri purtătorul de cuvînt al boierimii pribegite³⁹, e rugat să facă selecția⁴⁰. El lasă însă lucrurile în suspensie și după cinci săptămîni Brennerberg, directorul poliției, e nevoit să-i ceară înapoi listele de boieri ce îi fuseseră remise pentru orientare⁴¹. Pe baza conscrierii din vară (vezi mai sus), Brukenthal dispune atunci să se precizeze cîte persoane se mai aflau în district, cîte se deplasaseră în interiorul Transilvaniei și cîte s-au întors în patrie. Operația urma să fie făcută—în 24 de ore—de tații de vecini, slujbașii din comunele libere, arendași și poliția orașului⁴².

Totodată Brukenthal constată că magistratul nu dăduse curs cu toată rigoarea repetatelor ordine de trimitere în comunele săsești a refu-

³⁴ A.S.Bv., AM 4 180/1821.

³⁵ A.S.Bv., AM 3 492/1821. Vameșul Samuel Barbenius preciza că va proceda la confiscarea mărfurilor și amendarea făptașilor cu îndoiul valorii bunurilor.

³⁶ „Tineri lipsiți de bunăvoință, ucenici, calfe, salahori” bruscau pe refugiați punînd magistratul într-o situație delicată (A.S.Bv., fond. Honterus, pach. 88/1821). La rîndu-i, comunitatea orașului, agasată, cerea sistarea ajutorării eteriștilor (A.S.Bv., AM 2 536/1821, an. 1, Centumviral Communit. Protocoll, 1821, IV A. 83, f. 154). Magistratul a rămas însă tot timpul, față de marea boierime în special, reverențios. Vezi în acest sens raportul adresat guvernatorului Transilvaniei în care se precizează că refugiaților li s-a pus în vedere să plece din district pînă la sfîrșitul lunii august, dar această somație nu s-a putut împlini „fără să se atingă de situația și rangul lor” (A.S.Bv., AM 2 421/1821, an. 2).

³⁷ Tohănenii se plîng că boierii refugiați își pasează vitele pe holarul lor, păgubindu-i (A.S.Bv., AM 1 900/1821). Patru frați Mățăoanu sînt împiedicați de castelanul din Bran să intre în posesia unei treimi a muntelui Nămaia pe care o aveau moștenire de la tatăl lor (A.S.Bv., AM 1 365/1821, an. 2). La fel brăncenii refuză să-i plătească boierului C-tin Eliat, refugiat în Rîșnov, arenda pentru pășunatul pe munții lui (A.S.Bv., AM 1 407/1821) etc.

³⁸ A.S.Bv., AM 3 906/1821, an. 1.

³⁹ Vezi în *Țara Btrsei*, 1/1930, p. 1—15.

⁴⁰ A.S.Bv., AM 2 544/1821.

⁴¹ A.S.B., AM 2 956/1821.

⁴² A.S.Bv., AM 3 418/1821, an. 1.

giaților⁴³. Tolerându-i în satele românești, aceștia au arvunit case pentru iarnă, și-au cheltuit banii și acum erau într-adevăr în imposibilitate de a se depărta în interiorul principatului sau de a se reîntoarce în patrie⁴⁴. În concluzie, Brukenthal reproșa magistratului că „a procedat cu prea mare indulgență față de refugiați”⁴⁵.

La un moment dat, problema lor părea insolubilă : o notă a agenției k.k. din București din 26 noiembrie ⁴⁶ informa că autoritatea suverană din Țara Românească interzice accesul persoanelor care nu-și pot dovedi integritatea morală prin acte. Căraușii prahoveni și mocanii—bănuiți a facilita trecerea frontierelor unor indezirabili—urmasu a fi sever controlați de vătafii de plaiuri⁴⁷. Interpretată à la lettre, această pretenție ar fi obligat magistratul Brașovului să elibereze certificate la cele câteva sute de familii refugiate din district, ceea ce, firește, era imposibil. S-a convenit ca numai în cazul cînd rămînerea în cuprinsul districtului s-a făcut independent de voința persoanei în cauză să se dea o asemenea recomandare, ca celui Andreiko Eskistambol, căpitan de panduri, arestat din eroare și căruia i se eliberează o dovadă de comportare ireproșabilă în timpul șederii în Transilvania pe baza dovezilor culese că nu a atentat cu nimic la averea supușilor k.k.⁴⁸.

Un ordin expres al guvernului cerea în noiembrie expedierea refugiaților peste graniță în opt zile⁴⁹. Sînt dispoziții rămase literă moartă ; în iunie anul următor von Kronberg, judele Brașovului, continua să-i poruncească lui Bokros, castelanul din Bran, ceea ce îi ceruse din primele zile ale exodului muntenilor : întoarcerea acestora în patrie sau deplasarea în interiorul principatului. Acum castelanul urma să beneficieze de ajutorul comandantului de frontieră⁵⁰.

Că în tot cursul anului 1821 și pînă în vara celui următor dispozițiile de îndepărtare a străinilor din satele românești mărginașe au rămas caduce, o probază și situația înfățișată de comandamentul frontierei magistratului : înzestrați cu pașapoarte pentru întoarcerea în țară, refugiații se opresc la colibașii din satele hotarului Bran, situate la sud de castel

⁴³ Vezi un ordin din 19 iunie asupra comportamentului ce trebuia a fi adoptat de străini (A.S.Bv., AM 1 593/1821. Vezi și Hurmuzaki, doc. 203); alt ordin din 7 iulie dat de Bánffy (A.S.Bv., fond. Acte domeniiale 2 139/1821, an. 1).

⁴⁴ Vezi cererile din diferite comune pendinte de Brașov de a nu fi îndepărtați : Satu-lung (A.S.Bv., AM 3 813/1821), Vulcan și Dîrste (AM 3 806/1821), Purcăreni (AM 3 878/1821), Bran (AM 3 963/1821), Baciul Turcheș și Cernatu — unde funogii raportează că refugiații cer să rămînă pînă la Sf. Gheorghe viitor (AM 3 804/1821). Vezi și Hurmuzaki ..., doc. 435, 441 și 443.

⁴⁵ A.S.Bv., AM 3 757/1821. Vezi și justificarea magistratului în anexa documentului. Cf. și Hurmuzaki ..., doc. 439.

⁴⁶ A.S.Bv., AM 4 171/1822, an. 2. Cf. C. Göllner, *op. cit.*, doc. XX, p. 43.

⁴⁷ A.S.Bv., AM 4 171/1822.

⁴⁸ A.S.Bv., AM 2 120/1821, an. 1.

⁴⁹ Vezi răspunsul lui Bokros că la Zărnești mai sînt 13 familii, la Tohanul Nou 5 și la Bran 8 (A.S.Bv., AM 3 885/1821, an. 1).

⁵⁰ A.S.Bv., fond. Acte Bran, 139/1822.

(între Moieci și Fundata—*n.n.*), și practică un comerț de contrabandă⁵¹ pentru care aceștia din urmă au o dexteritate bine cunoscută.

Treptat, firește, lucrurile au intrat pe făgașul normal, majoritatea pribegilor revenind în patrie. În vara lui 1822 faza acută a refugiului era depășită. Dar, prin numărul mare de persoane imigrate și prin complicațiile provocate în teritoriul de peste munți, „momentul transilvan” al mișcării lui Tudor Vladimirescu rămîne încă un cîmp deschis cercetărilor.

În acest context aducerea sumară în discuție a documentelor de mai sus a fost făcută cu intenția de a atrage atenția asupra fondurilor arhivale din Brașov, bogate în mărturii despre evenimentele de acum un secol și jumătate.

⁵¹ Ibidem, 138/1822. Despre apariția acolo a unor bande de hoți și despre ancheta ordonată în acest sens, vezi Hurmuzaki ..., doc. 512. Bokros, probabil mai mult pentru propria justificare decît ca o reflectare reală a situației, informa magistratul la 18 iunie 1822 că în cele 10 sate ale hotarului Bran mai sînt doar 5 familii, restul s-au întors în Țara Românească (A.S.Bv., AM 2 105/1822).

ACȚIUNI DIPLOMATICE LA POARTĂ ÎN LEGĂTURĂ CU MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN 1821

DE

MUSTAFA A. MEHMET

Ca manifestare a crizei sociale și politice, revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, angajase la vremea ei toate categoriile sociale interesate în descătușarea îngrădirilor feudale și cucerirea independenței politice a Principatelor Române.

Studiile întreprinse pînă acuma asupra diferitelor aspecte ale acestei „insurecții sociale și naționale” au fost concentrate într-o sinteză superioară în *Istoria României*¹, unde cauzele mișcării, relațiile cu Eteria, desfășurarea, ca și urmările ei sînt analizate multilateral și după cerințele istoriografiei contemporane. În această privință o semnificație deosebită prezintă și considerațiile asupra factorilor interni și internaționali care impun recunoașterea „calității de revoluție” a mișcării conduse de Tudor Vladimirescu².

În cele ce urmează vom încerca să analizăm cîteva documente turcești descoperite în ultima vreme în arhivele din Istanbul în legătură cu evenimentele din anii 1821—1822, comparîndu-le și cu alte documente osmane aflate în țară. Unele dintre ele se referă la pozițiile variate ale diplomației puterilor europene pe malurile Bosforului față de evenimentele din nordul Dunării, iar altele definesc mai bine raporturile politice ale Principatelor Române față de Poartă în noile condiții istorice. Nu ne vom opri aici asupra documentelor turcești referitoare la declarațiile Austriei de a nu acorda nici un fel de ajutor mișcării pornite din Oltenia³, la reproducerea unor comentarii din presa occidentală despre atitudinea diferitelor puteri vecine

¹ Cf. vol. III, Buc., Edit. Acad., 1964, p. 850 și urm.

² Cf. acad. A. Oțetea, *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, în „Studii”, revistă de istorie, 1967, nr. 4, p. 667—679.

³ Istanbul — Başbakanlık Arşivi, fond. Hatt-i-Hümayunlar, doc. nr. 45 465 D și 45 465 G; documentele din arhivele turcești citate în articolul de față au fost procurate sub formă de microfилme de către Direcția generală a Arhivelor statului — București. Ele se află în Arhiva istorică centrală — microfилme din Turcia — rola 8. În continuare nu vom mai indica acest fond.

față de evenimentele din principate⁴ și nici asupra documentelor privind dezaprobarea de către guvernul Rusiei a acțiunilor declanșate de Alexandru Ipsilanti⁵ sau de faptele eteriștilor⁶ ș.a., întrucît unele din ele au un caracter mai general, iar altele sînt cunoscute din surse interne sau europene⁷.

Documentele la care ne vom referi întăresc convingerea că mișcarea revoluționară din 1821 a prilejuit o intensificare deosebită a diplomației la Constantinopol, mai cu seamă reședința lui reis-efendi devenind un adevărat sediu al contactelor oficiale și neoficiale. Astfel, încă de la începutul evenimentelor, ținînd seama de situația generală din Europa, Rusia a evitat o intervenție directă, insistînd ca Poarta să ia măsuri mai hotărîte pentru reprimarea mișcării din principate. În această privință sînt grăitoare declarațiile ambasadorului Stroganof, care, pe lângă motivarea neamestecului Rusiei în acțiunea lui Al. Ipsilanti, găsea totodată insuficiente oștile otomane concentrate la Dunăre împotriva răsculaților și cerea să se facă „pregătiri mai mari pentru reprimarea lor”⁸. Într-un fel, el acuza chiar Poarta de „încetineală în această privință”⁹.

Dar intrarea oștilor turcești în principate și prelungirea regimului de ocupație au creat serioase motive de încordare, punînd în mișcare toată școala diplomatică a marilor puteri. În prima perioadă se constată o anumită solidarizare a statelor occidentale de partea Imperiului otoman. De pildă, Testa, dragomanul internunțiului Austriei, comunicînd, spre toamna anului 1821, că „împărăția Austriei apreciază foarte mult calea apucată de Înalta împărăție”, anunța totodată că internunțiului „i se dau sfaturi să se unească în această privință cu ambasadorii celorlalte state”¹⁰. Aceste instrucțiuni mergeau pînă la hotărîrea că Austria „va rupe alianța cu statul care va acționa contrar păcii”¹¹. De asemenea și ambasadorul Spaniei, explicînd, pe baza corespondențelor sosite de la consulul de la Odesa (*Hodjabei*), slăbiciunea efectivelor militare rusești concentrate spre hotarele Moldovei, declara confidențial că „dacă Rusia, contrar voinței statelor aliate, va declara de acum încolo, oricînd, război, atunci va fi nevoie ca și Spania, precum și celelalte state să declare și ele război împotriva moscoviților”¹². La fel și ambasadorul Suediei îndemna Poarta la împotrivire, apreciînd că în privința răscoalei grecilor și a numirii de domni în principate „Înalta împărăție are dreptate, iar Rusia nu are dreptate în pretențiile ei”¹³.

Deși nu se dădea prea multă crezare la Poartă unor asemenea declarații, ele explică totuși o anumită situație de fapt care a neutralizat orice posibilitate de conflicte armate, rezolvarea tuturor diferendelor alunecînd în sfera diplomației, dar solidaritatea marilor puteri se va deplasa în sensul

⁴ Ibidem, nr. 45 465 E.

⁵ Ibidem, nr. 45 465 H, 45 387 ș.a.

⁶ Ibidem, nr. 45 422, 45 424, 45 439.

⁷ Cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821 ...*, vol. I—V, Edit. Acad., Buc., 1959—1962.

⁸ Istanbul — Başbakanlık Arşivi — fond. Hatt-i-Hümayunlar, doc. nr. 45 387.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, doc. r.r. 45 452.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, doc. nr. 45 431.

forțării Imperiului otoman de a accepta cererile unor state. Principalele discuții au fost axate pe cele patru condiții formulate de Rusia și prezentate Porții la 18 noiembrie 1821 prin intermediul internunțului Austriei, Lutzov. Ele se refereau la retragerea oștilor otomane din principate și numirea domnilor, la repararea bisericilor dărmate în timpul evenimentelor, la revenirea la situația de dinainte în privința libertății religiei ortodoxe în Imperiul otoman și la deosebirea vinovaților de cei nevinovați pentru evenimentele din 1821.

Procesul-verbal al convorbirilor dintre reis-efendi și internunțul Austriei la 22 noiembrie 1821 (*26 safer 1237*)¹⁴ reprezintă un document deosebit de semnificativ pentru definirea liniilor politice ale Austriei și Porții, care se conturau în legătură cu aplicarea acestor condiții, în vederea lichidării diferendului ruso-turc din perioada respectivă.

De aici rezultă că Poarta, potrivit tratatelor anterioare, condiționa evacuarea principatelor de extrădarea celor fugiți în Rusia, văzând în aceasta potolirea mișcării, pe când Austria, deși se declara de acord cu punctele de vedere otomane, insista totuși pentru separarea celor două probleme, „cel puțin de astă dată”, cum spunea Lutzov, propunând pedepsirea vinovaților sub altă formă.

Intrucât celelalte trei condiții nu prezentau dificultăți, discuțiile s-au concentrat mai ales în jurul primului punct, care constituia pentru momentul respectiv adevăratul „nod gordian”, retragerea trupelor otomane din principate implicând, pe de o parte, extrădarea fugarilor aflați în Rusia, iar pe de altă parte numirea imediată a domnilor în Moldova și Țara Românească, ceea ce pentru unele puteri europene presupunea continuarea domniilor fanariote. Dar tocmai în această privință Poarta începe să-și formeze o anumită convingere care va veni treptat în întâmpinarea cererilor locuitorilor din țările române în legătură cu sistemul de guvernare a principatelor în viitor. Astfel, referindu-se la ura generală a musulmanilor împotriva grecilor, care se răsculasera, partea otomană punea întrebarea că, în aceste condiții de efervescentă și de pornire, „dacă s-ar numi voievozi dintre ei (dintre greci—*n.n.*), ce vor spune <musulmanii> și cum va fi cu puțință potolirea lor?”¹⁵

De asemenea, în urma motivărilor prezentate de Poartă în problema retragerii imediate a trupelor otomane din principate și a numirii domnilor, ambasadorul Angliei, Stratford Canning, la rîndul său, deși recunoștea, la întvederea cu reis-efendi, că „totul este așa cum susțineți”, a insistat totuși pentru atenuarea răspunsului dat de partea otomană la cele patru condiții, propunînd ca Poarta „să aleagă, cel puțin, pe doi dintre acești greci și să-i numească voievozi, care să fie reținuți aici (la Constantinopol—*n.n.*) pînă la liniștirea lucrurilor, nefiind nevoie să fie trimiși numai decît în cele două țări”¹⁶. Același ambasador observa totodată că refuzul de a numi domni imediat poate fi interpretat că Poarta „are în această privință vreun gînd tainic”¹⁷. Pentru a determina Poarta să accepte cererea privitoare la evacuarea grabnică a țărilor române și la numirea de domni, el a folosit toată gama diplomației engleze. Astfel, uneori acesta declara prin dragomanul

¹⁴ Ibidem, doc. nr. 45 466 B.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, doc. nr. 45 355.

¹⁷ Ibidem.

său că „dacă, după îndeplinirea condițiilor privitoare la cele două țări (*Memleketeyn*), Rusia va veni cu o altă cerere, atunci, la convorbire, Anglia se va obliga să folosească toată puterea ei în favoarea Imperiului otoman și împotriva Rusiei”, iar alteori amenința cu plecarea din Constantinopol¹⁸. Și ambasadorul Franței se asocia punctului de vedere exprimat de mai multe ori de internunțul Austriei, mediator principal¹⁹. Dar convingerea că Rusia nu va putea porni un război fără riscul încordării relațiilor cu celelalte mari puteri a determinat Poarta să aplice propria ei politică chiar și cu hotărârea „de a prefera războiul”, dacă Rusia, neacceptând amânarea evacuării principatelor și a numirii domnilor, după renunțarea la cererea de extrădare a fugarilor, va recurge la război. Aproape în toate convorbirile cu ambasadorii puterilor europene, turcii s-au referit atît la eventualitatea ocupării principatelor de către trupele rusești, după retragerea oștilor otomane, cît și la posibilitatea reizbuierii tulburărilor în cazul numirii de domni greci în condițiile de atunci. De aceea în primul caz ei au căutat să obțină garanții, iar în cel de-al doilea au adoptat politica tergiversării, sultanul Mahmud al II-lea însuși exprimîndu-și convingerea că, „îndată ce vor fi numiți voievozi în Țara Românească și Moldova, toate treburile Înaltei noastre împărății vor fi, naturalmente, dezorganizate”²⁰.

Marile puteri implicate în chestiunea orientală în această perioadă (Rusia, Austria, Anglia etc.) au insistat pentru desemnarea grabnică de domni în Principatele Române, sperînd prin aceasta să se asigure continuitatea domniilor fanariote. În fața politicii otomane de tergiversare a acestei probleme, ambasadorul Angliei a ținut să declare chiar că „dintre atîția greci nu se poate oare găsi acuma doi oameni care să fie desemnați și trimiși ca voievozi?”²¹. Dar Imperiul otoman s-a opus de la început, motivînd aceasta prin compromiterea grecilor în fața întregii lumi islamice.

De altfel, într-o expunere de motive din 2 decembrie 1821 (*7rebi I 1237*), concepută spre a fi distribuită reprezentanților străini, Poarta considera că, atîta vreme cît nu va fi sigură de greci, „nu este cu putință și nici nu se poate concepe să fie numiți voievozi doi dintre ei și să se predea în mîinile lor răzvrătitoare două țări prospere și bogate...”²².

Compromiterea totală a elementului grecesc, inclusiv fanariot, în ochii musulmanilor va favoriza astfel restabilirea domniilor pămîntene, punîndu-se totodată pe baze noi și întregul sistem de reglementare a raporturilor viitoare ale principatelor cu Poarta, sistem în care și capuchehăile autohtone vor avea un rol deosebit de important pe linia realizării unei autonomii propriu-zise. Un memoriu (*arzuhal*) prezentat de boierul muntean vornicul Nicolae Goleșcu a avut un efect hotărîtor asupra schimbării politicii otomane în guvernarea principatelor, determinînd chemarea delegațiilor de boieri munteni și moldoveni la Constantinopol în primăvara anului 1822. Arzuhalul respectiv a atras atenția marelui vizir, probabil El-Hadj Salih pașa (29 aprilie 1821—12 noiembrie 1822), care, ana-

¹⁸ *Başbakanlık Arşivi*, fond. Hatt-i-Hümayunlar, doc. nr. 44 127.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 45 466 F.

²⁰ *Ibidem*, nr. 44 127.

²¹ *Ibidem*, nr. 45 355.

²² *Ibidem*, doc. nr. 45 466 A.

lizindu-l cu ceilalți demnitari, l-a prezentat apoi sultanului cu un raport special (*telhis*)²³, din care aflăm, de fapt, de existența unui astfel de memoriu. În *telhis* se consideră oportună realizarea cererii de a fi izgoniți în Rumelia „toți boierii greci și cei de neam albanez și bulgar” abia după numirea domnilor, iar despre viitorii domni se face precizarea că „de vreme ce cei din neamul grec au făcut atâtea trădări, nu se cade onoarei împărăției să fie numiți voievozi iarăși dintre aceștia”²⁴. În același raport, marele vizir, referindu-se mai departe la obiceiul numirii în trecut a domnilor români dintre boierii pămînteni și la înlocuirea lor cu greci „din pricina unor fapte nepotrivite ale lor în trecut”²⁵, explică totodată sultanului că „acuma nu există altă cale decît alegerea și numirea lor iarăși dintre boierii pămînteni”. În acest scop el propune să fie chemați la Poartă, prin mijlocirea pașei de la Silistra, cîte un număr oarecare de „boieri pămînteni”, din Moldova și Țara Românească, pentru a se discuta cu ei toate problemele care privesc cele două principate. Printre cei invitați se cerea să se afle și cei patru boieri moldoveni, care veniseră deja mai înainte la Silistra, dar care fuseseră întorși în țară, „neîngăduindu-se, în condițiile de atunci, venirea lor” la Constantinopol, precum și „boierul care era autorul arzuhalului amintit mai sus”, adică vornicul Nicolae Goleseu²⁶.

Sultanul a aprobat toate aceste propuneri, menționînd în *hatt-i-hümayun*-ul scris deasupra textului raportului că „dacă se vor obliga să dea asigurări Înaltei noastre împărății, atunci este mai bine, din toate punctele de vedere, să fie numiți voievozi dintre pămînteni, decît să fie numiți de azi încolo dintre greci, după aceste trădări ale lor”²⁷. El a poruncit totodată marelui vizir în sensul că „scriind numai decît valiului de la Silistra și găsind, pe orice cale va fi cu putință, cîțiva boieri de treabă din Țara Românească și Moldova, ei să fie aduși încoace”²⁸.

Acest lucru a prilejuit, după 15 aprilie 1822 (*23 regeb 1237*), călătoria a 13 boieri (6 din Moldova și 7 din Țara Românească) la Constantinopol²⁹, unde au fost prezentate cunoscutele memorii care au constituit obiectul mai multor cercetări în istoriografia românească³⁰, ele fiind luate adesea ca documente de bază în aprecierea situației de atunci. Dar descoperirea în Arhivele de stat din Istanbul a unei variante turcești a memoriului prezentat la Poartă de boierii munteni impune o nouă apreciere a acestor documente. Varianta de care am amintit se află în copie într-o condică privind Țara Românească³¹.

Analizînd cauzele integrității textului grecesc al memoriului boierilor munteni față de *arzumahzarul moldovenilor*, corectat pe alocuri, Ghi-

²³ Ibidem, doc. nr. 45 441.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, nr. 45 384. Aici se dau numele și rangurile tuturor boierilor delegați. Acest document nu a putut fi microfilmă.

³⁰ Cf. de pildă Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X (documente privitoare la familia Râșcanu), Iași, 1915, p. 284–290 (memoriul muntenilor, text grec) p. 290–295 (trad. rom.) și p. 324–330 (mem. mold., text. grec), p. 330–333 (trad. rom.); Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, Buc., 1932, p. 155–158 (memoriul muntenilor) ș.a.

³¹ Istanbul, Başbakanlık Arşivi, fond. Enebi Defterleri, nr. 82/6.

bănescu conchidea că în primul caz „copistul a avut în față cererea boierilor în ultima sa redacțiune admisă de Poartă”³². Pe de altă parte însă, observînd neconcordanța dintre articolele cuprinse în acest memoriu și relatările jurnalistului călătoriei boierilor³³, același autor (Ghibănescu) pare sceptic cînd afirmă că „poate copia noastră nu cuprinde ultima redacțiune a arzului muntenesc”³⁴.

Într-adevăr, deși se intitulează *Traducerea unui document grecesc...*, totuși textul turcesc este cel care reprezintă, după părerea noastră, ultima formă admisă și varianta pentru care Poarta și-a luat de fapt anumite obligații oficiale. De altfel, așa rezultă și din raportul (*telhis*)³⁵ prezentat de marele vizir sultanului, îndată după numirea domnilor pămînteni în prima jumătate a lunii iulie 1822. În acest *telhis*, despre varianta turcească a memoriului se vorbește ca despre un document deja discutat și aprobat de forurile oficiale otomane, cerîndu-se de la sultan doar învoire pentru a se înmîna noilor domni, pe lângă firmanele de numire, și alte două porunci separate în care să fie enumerate „ponturile” cuprinse în memoriile respective, „deoarece — se spune în *telhis* — este necesar să se aducă pe rînd la îndeplinire toate articolele prezentate de boierii din Țara Românească și Moldova, care veniseră la Poarta fericirii”. Cu acest prilej au mai fost prezentate spre confirmare și modelul firmanelor de numire ce urmau să fie acordate lui Grigore Dimitrie Ghica și Ioan Sandu Sturza³⁶, textul notei de distribuit ambasadorilor străini în privința reglementării consulatelor din principate în conformitate cu cererile formulate de boieri³⁷, precum și instrucțiunile speciale de care trebuiau să țină seamă în activitatea lor noii *divan* — *efendi* ai Moldovei și Țării Românești, Ibrahim Nabi efendi și, respectiv, Ali Şehab efendi.

O caracteristică a acestei variante o constituie și faptul că cei care au redactat-o au introdus din cînd în cînd în text și termenul de *ihtilâl* (*ihtilâl*), care în accepția lui istorică înseamnă *revoluție* și care începe să fie folosit în izvoarele otomane pentru caracterizarea mișcărilor de proporții mari. Aceasta indică, în ultimă instanță, nu numai importanța acordată mișcării din 1821, dar și deosebirea, în mentalitatea contemporanilor, a caracterului ei față de răscoalele obișnuite.

Dacă analizăm asemănările și deosebirile dintre textele cunoscute și varianta nou descoperită a acestor memorii, constatăm, în primul rînd că în textul turcesc articolul referitor la desființarea domniilor fanariote nu prevede ca domni pămînteni să fie „numiți pe viață, fără drept de succesiune”, iar cererile inițiale care urmăreau concentrarea puterii în mîinile unui grup restrîns de boieri mari sînt contracarate prin sublinierea rolului domnilor și a atribuțiilor unor slujbași otomani aflați în țară, cum

³² Cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. XCII.

³³ Cf. M. Kogălniceanu, *Letopiseșele ...*, Buc., 1874, tom. III, p. 444.

³⁴ Cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. XCIX.

³⁵ Istanbul Başb. Arşivi, — fond. Hatt-i-Hümayunlar; doc. nr. 45 365.

³⁶ Cu ele au venit domni în țară (cf. Arh. ist. centr., Buc., Doc. turc., pach. II nr. 127, pach. VIII/1 169 și nr. 1 170).

³⁷ Ibidem, pach XVI; doc. nr. 1 674 și Başb. Arşivi., fond. Hatt-i-Hümayunlar”, doc. nr. 45 365.

erau *divan-efendisi*³⁸ și *baş-bešliagası*³⁹. De asemenea, textul turcesc al memoriului sancționează cu mai multă tărie participarea autorităților otomane de pe lângă domnie și în cazul desemnării de *tüfenkçi-başı*⁴⁰ și *delil-başı*⁴¹. Ele aveau un rol important și în ceea ce privește cererea de ajutor de la vizirii de la serhaturi în momentul izbucnirii unor revolte noi, de care se temeau în aceeași măsură atât boierii, cât și Poarta. Tot în sensul întăririi unui regim de *condominium* este formulat și articolul referitor la rămânerea în țară a străinilor de bună-credință, chezășia băștinașilor urmînd să se depună nu numai față de domni și boieri, ci și în prezența lui *divan-efendisi* și *baş-bešliagası*. Atribuțiile sporite ale acestor dregători izvorau și din faptul numirii lor direct de la Poartă, desființîndu-se astfel sistemul preferențial al domnilor fanarioți în selecționarea de *divan-efendisi* și *baş-bešliagası* etc., ceea ce este exprimat în termeni mult mai clari în varianta turcească a memoriului față de celelalte texte cunoscute.

Această variantă cuprinde și alte precizări. Astfel, în textele grecești și românești nu se indică numărul beșliilor care urmau să stea în țară pentru pază. Această amănunțime este atribuită în genere lui Ali bei, omul de legătură între boieri și Poartă și socrul valiului de Silistra, Mehmed Selim pașa, care a jucat un rol deosebit în timpul evenimentelor din 1821 — 1822.

Cu toate acestea, varianta turcească a memoriului cuprinde explicații ample despre beșlii, despre modul de întreținere și funcționare a acestui corp de ostași musulmani, ca și despre colaborarea lor cu gărzile recrutate dintre băștinași. Față de cei 1 000 de beșlii pentru Moldova, în Țara Românească trebuiau să șadă 2 000 de ostași turci, numărul lor urmînd să fie redus la jumătate în fiecare principat după restabilirea ordinii.

De asemenea, condițiile de intrare a străinilor în Țara Românească sînt mult mai bine precizate și mai categorice în textul turcesc, ca și articolul referitor la viitorul sudiților și al locuitorilor care trecuseră sub oblăduirea unor puteri străine. Concretizări asemănătoare se observă și în propunerile despre vînzarea proprietăților participanților la mișcarea din 1821, acest lucru trebuind să se facă după fixarea valorilor lor în prezența unui trimis otoman. O formulă mai prudentă s-a folosit însă față de averile școlilor grecești, probabil datorită caracterului lor obștesc. Pentru reglementarea statutului consulilor și dragomanilor lor în principate se prevede ca Poarta să aducă la cunoștința statelor în cauză normele cerute, ceea ce s-a și făcut prin notele speciale difuzate reprezentanților marilor puteri la Constantinopol⁴². Totodată, ținînd seama de piedicile puse de domnia fanarioți pentru prezentarea de *arzumahzaruri* către Poartă, boierii au introdus clauza venirii lor cu jalbe „fără să li se pună piedici din partea voievozilor”, iar toți grecii, albanezii, bulgarii sau sîrbii care puteau să rămîină în țară pe bază de chezășie din partea pămîntenilor nu mai aveau

³⁸ *Divan-efendisi*, secretarul de divan al domnului. Avea și un rol politic.

³⁹ *Baş-bešliagası*, —căpetenie peste gărzile de beșlii care aveau rolul de menținere a ordinei în țară.

⁴⁰ *Tüfenkçi-başı* (rom. *tufecibașa*) șeful pușcașilor, comandantul gărzii domnești.

⁴¹ *Delil-başı* (rom. *delibașa*), căpitan de delii (*deli*, vulg. din *delil*), în sens de viteji; corp de cavalerie ușoară pe lângă dregători otomani, inclusiv domnii români (în special sub fanarioți).

⁴² Arhiva istorică centrală, București, Doc. turc., pach. XVI/1 674 și *Documente private la istoria României — Răscoala din 1821*, vol. III, p. 108—109, nr. 39.

voie să participe la conducerea țării sau să ocupe dregătorii și nici acces la boierie. În felul acesta boierii pămînteni își apără interesele și obțin o serie de clauze în folosul lor. În problema achiziționării oilor cerute pentru Constantinopol au fost indicate două soluții precise și fundamental diferite : una referindu-se la intrarea saigiilor turci în țară cu anumite condiții, iar alta la procurarea oilor numai prin mijloace interne, fără amestec din afară.

Unele precizări suplimentare s-au făcut și în articolul privitor la strîngerea veniturilor închinatelor mănăstirilor din Orient. Astfel, pentru a se evita cu desăvîrșire orice amestec direct al patriarhului și călugărilor greci, diferendele dintre Țara Românească și mănăstirile din Orient, în cazul neachitării la timp de către localnici a daniilor făcute acestor mănăstiri, urmau să fie reglementate prin mijlocirea Porții și a capuchehăilor domnilor români de la Constantinopol.

Chiar și capuchehăile, boieri autohtoni, trebuiau să fie supravegheați de feciorii domnilor, trimiși pentru a se da asigurări Porții. În lipsa lor, se prevedea să meargă fetele, frații sau surorile domnilor. După cum se știe, beizadelele Costache Ghica și Nicolache Sturza s-au și prezentat la Constantinopol încă înainte de înapoierea delegațiilor de boieri⁴³. La început, beizadelele și capuchehăile au locuit în partea asiatică a Bosforului, dar acest lucru îngreunînd comunicarea cu autoritățile otomane au fost transferați în partea europeană, la Ortaköy⁴⁴. De altfel, precizarea semnificației politice a prezenței beizadelelor la Poartă a constituit obiectul unor discuții speciale. Astfel, într-o notă explicativă la arzul valiului de Silistra, din 22 octombrie 1822 (*25 muharrem 1238*), cu privire la sosirea beizadelei domnului Țării Românești, se afirmă că boierii arătaseră mai înainte neajunsurile folosirii termenului de „ostatic” (*rehin*), cerînd ca, oficial, ei să fie considerați „nazîri (miniștri, supraveghetori) pentru treburile pe care urmau să le aranjeze capuchehăile”⁴⁵. Acest lucru se reflectă de fapt și în textul turcesc al memoriului, unde nu apare termenul de *rehin* (ostatic), fiind înlocuit cu *nezaret* (supraveghere) și *ikame* (ședere) „cu scopul de a se da asigurări Înaltei împărății”, ceea ce constituie, desigur, un element de o importanță deosebită în aprecierea sensului raporturilor politice noi care se stabileau între Poartă și principate după revoluția din 1821. Înșiși domnii, în caz de mazilire, urmau să părăsească țara, stabilindu-se într-una din localitățile din Rumelia enumerate în memoriul turcesc. Un element precis este și cererea de desființare a școlilor grecești înființate de domnii fanarioți, pe considerentul că în ele „se învață lucruri potrivnice credinței și doctrinei populației Țării Românești”, iar veniturile afectate lor trebuiau inventariate ca și averile celor „vinovați” pentru mișcarea din 1821.

În același timp, articolul „Abuzurile iraturilor cari erau în curs pînă acuma de boieri să lipsească”, cuprins în textele grecești sau românești, a căpătat sensul ca dările instituite abuziv de domnii fanarioți să fie desființate, în timp ce „pontul” cu privire la cererea de „libertate a comerțului cu vite și zaharele de porumb ca în Moldova” lipsește total în varianta

⁴³ Başbak. Arșivi fond. Hat. Hüm., nr. 45.425, nr. 45.425 A și nr. 45.425 B. Vezi și V. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 448; Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 154.

⁴⁴ Başbak. Arșivi, fond. Hatt-i-Hümayunlar, doc. nr. 45.388.

⁴⁵ Ibidem, nr. 45.425.

turcească a memoriului boierilor munteni, deși acesta reprezenta un aspect important în ansamblul revendicărilor preconizate. După cum rezultă însă, problemele comerciale și industrial-economice nu au intrat atunci în sfera obligațiilor oficiale ale Porții, ele fiind lăsate la o parte în faza discuțiilor preliminare.

Pentru considerentele mai sus analizate, socotim că în aprecierea importanței memoriilor boierilor munteni și moldoveni trebuie să se țină seama în primul rând de variantele lor turcești pentru care Poarta și-a luat de fapt anumite angajamente. Ele s-au concretizat într-o serie de firme sau documente de alt caracter, în care sînt reproduse integral sau rezumativ articolele cuprinse în varianta prezentată, urmărindu-se în felul acesta aplicarea lor cu multă rigurozitate⁴⁶.

În această ordine de idei, ne exprimăm convingerea că și în cazul memoriului moldovenilor a existat o variantă turcească oficializată, cuprinzînd o serie de formulări diferite față de cele cunoscute. Aceasta rezultă și din raportul analizat mai sus al marelui vizir către sultan. Pe de altă parte, o serie de clauze cuprinse în presupusul text turcesc al memoriului moldovenesc, cum ar fi, de pildă, reducerea beșliilor la 500 de oameni, închiderea școlilor grecești, lichidarea amestecului direct al patriarhului din Constantinopol în administrarea veniturilor mănăstirilor din Orient ș.a., sînt reproduse sau parafrazate în firmele adresate lui Ioan Sandu Sturza, fie pentru numirea sa în Moldova, fie pentru îndeplinirea clauzelor memoriului respectiv. Exceptînd unele cazuri, se constată chiar o identitate cu textul arzumahzarului boierilor munteni, incluzîndu-se aici și articolul privitor la respectarea *nizamului* Moldovei cu serhaturile vecine⁴⁷, ceea ce nu apare în textul grecesc și era considerat ca unul din cele trei „ponturi” cerute în plus de boierii din Țara Românească⁴⁸.

Constatările de mai sus învederează faptul că memoriile Moldovei și Țării Românești, deși au pornit inițial de la redactări adaptate la condițiile specifice ale fiecărui principat, totuși, în faza lor finală, respectiv în variantele lor turcești, au căpătat un conținut unitar, lărgindu-se astfel și pe această cale bazele unor comunități de interese și de acțiuni comune, care se vor concretiza mai bine în marile evenimente din 1848 și apoi în procesul înfăptuirii Unirii Principatelor. De asemenea, dacă tratativele duse la, vremea lor de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare sau de alți domni români, în primele perioade ale contactelor cu turcii, nu pot fi reconstituite decît cu aproximație, cel puțin în faza actuală a documentației noastre, în schimb tratativele de la sfîrșitul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu deschid seria unor acțiuni diplomatice concrete și cu obiective precise, corespunzătoare noilor condiții interne și internaționale, ele constituind astfel un moment deosebit de important în istoria îndelungată a relațiilor româno-turcești. De altfel, în aprecierea efectelor pozitive ale acestor tratative, mai ales în restabilirea domniilor pămîntene, în reglementarea condi-

⁴⁶ Arh. ist. centrală, București, „Doc. diplomatica”, pach. II, nr. 127 și 130; pach. II/180, IV, nr. 303; XVI/1674.

⁴⁷ *Ibidem*, pach. VIII/nr. 1170, nr. 1175 ș.a.

⁴⁸ Cf. Ghibănescu, *op. cit.*, p. XCVII.

țiilor de reprezentare a principatelor la Poartă ș.a. trebuie avută în vedere și situația generală din Imperiul otoman, care intrase în perioada aceea într-o crescândă eferescență reformatoare, ceea ce va culmina cu *Hatt-i-Hümayun-ul de la Gülhane din 1839*, deschizătorul epocii *Reformelor*, cunoscută sub denumirea de *Tanzimat*. Se poate spune chiar că prima manifestare importantă a acestui curent reformator a fost tocmai stabilirea pe baze noi a raporturilor politice ale Principatelor Române față de Poartă începând din anul 1822, ca rezultat al unor contacte bilaterale și directe, iar documentele întocmite cu acest prilej au căpătat un caracter obligatoriu pentru ambele părți.

De aceea, pentru o cunoaștere mai bună, dăm mai jos traducerea integrală a variantei turcești a memoriului boierilor din Țara Românească :

A N E X Ă

*Traducerea memoriului prezentat de boierii munteni la Poartă în anul 1822.
Turcia — Istanbul — Başbakanlık Arşivi, Ecnebi defterleri, nr. 82/6 :*

Traducerea unui document grecesc care a fost prezentat de astă dată la Sublima Poartă de boierii din Țara Românească, veniți ceva mai înainte de accasta la Înalta Poartă.

Ca și boierii din Moldova, care veniseră mai înainte lingă valiul de Silistra, măria sa fericitul < Mehmed > Selim pașa, și care ceruseră voie să vină la Înalta Poartă pentru unele rugăminți și doleanțe, cind și aceștia, la rîndul lor, fiind supuși și raialele Înaltei Împărății, se rugaseră tot astfel de măria sa cel amintit mai sus și arătaseră situația lor, se aprobase cererea lor și, venind de astă dată la Înalta Poartă cu învoirea și îngăduința măriei sale, cel pomenit mai sus, cei șapte boieri spun și se roagă în sensul că, de la o vreme încoace, voievozii greci, care sînt numiți în Țara Românească, precum și boierii greci, care li se supun acestora, nu numai că persecută și tiranizează în fel și chip pe boierii băștinași și pe raialele țării, dar s-au obișnuit totodată să ia cu sila și să prade și averiile și lucrurile aflate în mîinile lor.

De asemenea, ei spun că și neputința de a-și împărtași starea lor și de a se jeli la Poarta fericirii se datorește numai și numai amenințărilor necontenite din partea celor anințiți mai sus, iar uneori se întîmplă să fie chiar și ucși în taină. De asemenea, ei zic că este clar că și cunoscutele evenimente de astă dată din cele două țări (*Memleketeyn*) s-au ivit numai din pricina răutăților și trădării celor pomeniți mai sus.

De aceea, avînd în vedere obișnuitele milostenii și îndurările generoase ale Înaltei Împărății, care se răspindesc peste toată lumea, și îndeosebi peste locuitorii și raialele țării amintite mai sus, ei îndrăznesc să ceară unele lucruri și să se roage pentru cele ce urmează :

1) În Țara Românească, arătată mai sus, să nu mai fie trimiși, de azi încolo, nici voievozi și nici boieri de neam grec, ci să fie ales și numit ca voievod, din partea Înaltei Împărății, careva dintre boierii pămînteni (*yerli*) care arată supunere și ascultare față de Înalta Împărăție și care se va preocupa și se va îngriji de îndeplinirea și executarea înaltelor porunci ce vor sosi. În felul acesta, dacă va fi numit voievod unul dintre boierii pămînteni, ei (boierii — *n.n.*) vor accepta ceea ce va trebui pentru cheazăuirea Înaltei Împărății, și în

forma în care va fi mai potrivit, și vor primi întocmai așa cum se vor da poruncile și așa cum va fi iradeaua pentru cereri (*teklifat*).

2) În general, este o îndatorire personală pentru voievodul care va fi numit să supravegheze neconținut cu atenție ca să nu se mai ivească, de azi încolo, nici un fel de revolte (*ihtilâl*) și tulburări în județele (*kaza*) și satele țării mai sus amintite. Toată lumea știe și a văzut din ce motive anume s-au ivit tulburările de acest fel, care s-ar putea să mai apară.

De aceea, deși voievozii numiți până acuma dintre greci (*Rum*) au desemnat, după cum au dorit, tufecibași (*tüfenkçi-başı*) și delibași (*delil-başı*) pentru ei fie dintre cei de neam grec, fie dintre arnăuți (*Arnavud*), și tot dintre aceștia au înscris și oșteri (*neferat*), totuși, în vederea înlăturării oricăror posibilități de izbucnire în viitor a tulburărilor de acest fel și pentru a se tăia din rădăcină urmările lor și pentru ca toate părțile să fie în siguranță, se cere ca voievodul care va fi numit de astă dată să nu mai înscris, de azi încolo, fie tufecibași, fie delibași, și nici oșteni dintre cei de neam grec sau dintre arnăuți.

3) Tufecibașii și delibașii să fie numiți și desemnați de voievozi, alegându-i prin mijlocirea și cu părerea lui *divan-efendisi* și a lui *baş-bešliagası*. Dar ostașii ce vor fi folosiți sub comanda lor să fie înscriși dintre raialele pământene care aduc chezași, discutându-se acest lucru între voievozi și boierii țării.

4) De asemenea, voievozii numiți până acum din tagma celor din Fanar (*Fenerli takımı*) aveau obiceiul să-și numească pe cine vroiau ca *divan-efendisi* și ca *baş-bešliagası*. Dar pentru voievozii care vor fi numiți de acum încolo să fie aleși și desemnați din partea Înaltei Împărății un *divan-efendisi* potrivit, precum și un *baş-bešliagası* capabil.

De asemenea, sub comanda acestui <baş> *bešliagası* să fie desemnați pentru paza țării 2 000 sau ceva mai mult de oșteni beșlii, dintre musulmani și cei de bună-credință. Totodată, lefurile (*ulûfe*) pentru numărul <de beșlii> care se folosesc din vechime în țară să fie acordate tot așa cum se dădeau ele de la început, iar lefurile trebuincioase pentru cei care trec peste acest număr să fie date din ocele care aparțin voievozilor și din alte avaeturi sau venituri asemănătoare ale lor.

De asemenea, aceștia (beșlii — *n.n.*) să aibă grijă de paza țării împreună cu căpeteniile și cu oștenii pământeni.

Totodată, mulțumindu-se cu lefurile și cu tainurile ce li se vor da de țară, atît ei (beșliii), cit și delibașii și tufecibașii să nu se amestece în treburile țării și să nu ceară, așa cum se făcea mai înainte, avaeturi sau alte lucruri de la locuitori, fără să fie nevoie. De asemenea, cei 2 000 de beșlii fiind în stare să asigure rînduiala (*nizam*) și liniștea, dacă se va dovedi după aceea că nu este nevoie de atîția beșlii, atunci să se îndepărteze și să se scadă jumătate din ei, dar 1 000 de oșteni să stea și să fie folosiți totdeauna.

5) Ferească Allah cel prealalt, dar dacă va fi să mai apară de acum încolo în Țara Românească o revoluție (*ihtilâl*) de felul revoluției care s-a ivit, atunci nu vor fi de ajuns beșliii și ceilalți oșteni aflați sub comanda lui *baş-bešliagası*. De aceea, spre a se aduce numai decît suficiente oști glorioase sub comanda celui pomenit mai sus, să se emită și să se trimită încă de pe acuma înalte porunci către măriile lor vizirii și beilerbeii de la scrhaturi pentru ca, în cazul aducerii la cunoștință și la cererea voievodului existent și a boierilor și a lui *bešli-agası*, în unire între ei, vizirii și mirimiranii amintiți să facă să ajungă numai decît oștile și tunurile și munițiile cerute, fără a mai fi nevoie de învoire din partea Înaltei Porți și pentru a nu trece vremea.

6) Întrucît nu se poate avea încredere în nici unul dintre toți cei de neam grec, albanez, bulgar și srb, și nici în călugării lor și nici în felurite alte, neamuri, care se află în țara mai sus amintită, să se emită o înaltă poruncă pentru ca toți cei de acest fel să fie trecuți și îndepărtați în Rumelia pentru a se asigura așa cum trebuie liniștea țării. Dar dacă pentru cei care nu se gîndesc la tulburări și sînt într-adevăr de bună-credință vor depune chezașie și băștinașii în fața lui *divan-efendisi*, al lui *baş-bešliagası* și în fața voievozilor, atunci un-

anumit număr de persoane de acest fel să fie trecute în condică (*deftler*), să fie oprite și să stea, fiind legate prin chezășie de acest fel, iar din partea voievozilor să li se dea în mîini teșcherele. Numai că, de azi încolo, să nu mai devină în țară boieri și alte căpetenii cei din neamurile acestea care vor fi oprite în țară și, pe scurt, să nu fie folosiți niciodată în treburile țării.

7) Să fie emise și trimise încă de pe acuma o poruncă strașnică adresată țării, precum și alte porunci adresate muhafizilor de la serhaturi pentru ca atît persoanele necunoscute, care s-au răspîndit în împrejurimi în timpul revoluției (*ihtilâl*) izbucnite mai înainte de aceasta în țară, cît și felurilele neamuri care vor fi ridicate și trecute de astă dată în Rumelia să nu mai calce niciodată în țară. Dacă cineva dintre cei de acest fel va veni la serhaturile împărătești fie din Rumelia, fie din celelalte împrejurimi și, arătînd că are vreo treabă specială, va cere să intre în lăuntru țării, atunci vizirii și celelalte căpetenii (*zabitan*) și judecătorii să-l cheme la ei și să-l cerceteze. Abia după dovedirea stării și situației lui, în cazul cînd nu se va vedea nici un fel de neajuns în lăsarea lui, să i se dea o teșcherea în mînă, arătîndu-se situația și înfățișarea lui, și apoi să fie predat capuchehăii țării de la serhat, iar acesta, la rîndul său, să-l dea pîrcălabului (*kapudan*) țării, care, la rîndul lui, să-l predea căpeteniei numite spătar (*isbatar*). Atunci, fiind cercetat în taină și iscodit, dacă se va adevăra că acel cineva face parte din tagma celor de bună-credință și dintre oamenii de afaceri, să fie lăsat să stea, dar pînă la terminarea treburilor sale, și să fie înapoiat îndată ce își va isprăvi treaba. Dar dacă se va înțelege că este un om nepotrivit, atunci să fie numaidecît izgonit și îndepărtat, fără să mai șadă.

De asemenea, așa cum s-a scris, să se arate grijă și atenție față de cei de acest fel și să nu fie lăsată nici o persoană a cărei situație e necunoscută.

8) Să se emită o poruncă înaltă, care să întărească înaltele porunci emise mai înainte, pentru ca adevărații sudiți străini, aflați în Țara Românească, să nu mai stăpînescă de azi încolo proprietăți și terenuri, așa cum li se interzicea cu înalt firman din trecut și pînă acuma. De asemenea, cei care stăpînesc să renunțe fără întîrziere la ele și să plece în țările lor, vînzîndu-le mușteriiilor pămînteni la valoarea lor.

Dar dacă cei de acest fel vor renunța să mai fie sudiți și vor accepta să devină raiale (*re'aya*), atunci să dea voievodului sened, precum că au primit cu voia lor să devină raiale.

De asemenea, să se ia hîrtiile de patente (*batenta*) aflate în mîinile acelora dintre raiale care, luînd patente pe o cale oarecare, pretînd că sînt sudiți, iar ele să fie întoarse la starea de raiale, așa cum au fost mai înainte. Astfel, de azi încolo, atît ele, cît și sudiții adevărați care au primit să devină raiale să fie introduși la dările țării. Numai că, de acum încolo, cei de acest fel să nu mai fie lăsați să se amestece în treburile țării și la arendări (*iltizam*).

9) Cînd cei din tagma sudiților, care vor veni în Țara Românească pentru negoț și afaceri, vor fi tratați potrivit obiceiului țării, ei să prezinte chezășie precum că vor accepta acest lucru și atunci să se dea voie pentru venirea și plecarea celor de acest fel, cu condiția ca ei să nu fie dintre greci, albanezi sau alte neamuri izgonite.

10) Să se dea porunci întărite ca, pentru treburile și afacerile, mici sau mari, ale țării, să fie desemnate, prin alegere de către voievozi, și folosite persoanele de bună-credință și cu purtări încercate și de încredere dintre pămînteni și să nu fie admisă sub nici o formă folosirea grecilor sau persoanelor de alte neamuri.

11) De asemenea, potrivit înaltele porunci acordate mai înainte în legătură cu privilegiile (*imtiyazat*) Țării Românești, să fie îndeplinite ca și în trecut cele necesare ocrotirii și protejării locuitorilor țării și, printre altele, să fie menținuți, ca și mai înainte, poslușnicii aflați, din trecut și pînă acuma, potrivit obiceiului, în suitele boierilor țării.

12) Proprietățile și pămînturile din țara amintită mai sus aparținînd fie celor fugiți, fie celor uciși din tagma trădătorilor să fie vindute la valoarea lor băștinașilor care le vor solicita, după ce ele vor fi înregistrate prin mijlocirea slujbașului care va fi desemnat de

astă dată din partea Înaltei Împărății, iar după ce se vor stabili starea și prețul lor, să se vadă ce trebuie făcut spre a fi împărțite și repartizate, după posibilitățile lor, sârmanilor locuitori care au suferit pagube și au avut necazuri din pricina întâmplărilor și evenimentelor de astă dată.

13) Deși în țara amintită mai sus stătea cite un consul din partea țărilor străine, totuși de la o vreme încoace sînt numiți consuli și dragomani (*tercuman*) nu dintre cei din națiile lor, ci dintre cei de neam grec, iar aceștia pricinuiesc țării multe pagube.

De aceea, pentru a-i ocroti și în această privință pe locuitori și pe sârmani, toate țările străine să fie sfătuite de Înalta Împărăție ca, de azi încolo, potrivit condițiilor prevăzute în beratele date din partea Înaltei Împărății, ei să nu mai fie numiți dintre raialele Înaltei Împărății, ci dintre cei din nația supușilor proprii ai statului respectiv, oricare ar fi statul acela.

Această situație să fie adusă și la cunoștința voievozilor cu o înaltă poruncă.

14) Deși, la început, în țara amintită mai sus nu erau decît un consul și un dragoman, totuși de la o vreme încoace consuli numesc cite un vechil (*vekil*) în fiecare județ (*kaza*), iar vechilii aceștia, la rîndul lor, contrar condițiilor împărăției și împotriva regulamentului (*nizam*) țării, înscriu ca sudiți pe locuitori și pe raiale, înșelîndu-i pe o cale oarecare. De aceea să se explice din partea Înaltei Împărății și să se dea sfaturi către statele străine și în chestiunea ca, de azi încolo, să stea în țară, așa cum a fost în trecut, doar cite un consul și un dragoman, iar vechilii lor de prin județe să fie înlăturați.

15) De asemenea, să se mențină *nizamurile* și obiceiurile care se respectă din trecut și pînă acuma între Țara Românească și serhaturile împărătești din vecinătăți.

16) Mai înainte, voievozii numiți dintre greci se împotriveau boierilor care voiau să vină la Poarta fericirii în legătură cu unele chestiuni privitoare la treburile țării. De aceea să se dea învoire și îngăduință ca, de azi încolo, un boier sau doi să vină cu jalbă (*malzar*) la Poarta fericirii pentru unele cereri, fără să li să pună piedici din partea voievozilor.

17) De asemenea, din trecut și pînă acuma, pentru oile cerute din Țara Românească, drept furnizări pentru Înalta Poartă, veneau saigii dintre albanezi și greci, iar ciobanii aflați în suitele lor făceau parte din ceata răufăcătorilor.

De aceea, de azi încolo, în vederea aducerii oilor ce se vor cere, *kasapbaşı* al Curții (*Hassa kasapbaşısı*) să numească și să trimită ca saigiu pe cineva cu adevărat orășean și care este omul său de încredere.

Acesta, la rîndul său, venind pînă la hotar cu ciobanii din suita sa, să-i oprească pe ciobani acolo, iar el să intre în țară și să trimită oile la serhat cu ciobanii valahi și apoi să le ia în primire ciobanii pe care i-a lăsat la serhat. Sau, dacă se va da iradea să fie aleși și numiți saigii dintre locuitorii din Țara Românească, atunci voievodul și boierii își vor lua asupra lor obligația ca oile cerute să ajungă la Poarta fericirii în întregime și întocmai.

18) Călugării (*keşiş*) greci care vin sub pretextul de a lua veniturile pe care strămoșii boierilor amintiți mai sus le-au dăruit pentru Athos (*Aynoroz*) și pentru unele biserici (*kiltse*) din alte părți, din veniturile bisericilor zidite de ei în Țara Românească, au trecut de la o vreme încoace la uzurpări și la opreliști și, luînd în stăpînirea lor bisericile cu pricina, îndrăznesc să facă tot felul de hăinii.

De asemenea, în școlile grecești zidite de voievozii greci se învață lucruri potrivnice credinței și doctrinei populației Țării Românești. De aceea, de azi încolo, să fie izgoniți și îndepărtați toți călugării greci aflați prin bisericile din Țara Românească, iar veniturile datorate bisericilor din acele părți, de felul celor arătate mai sus, să se trimită la timp. Dacă însă, de nevoie, se va întâmpla să întîrzie ceea ce trebuie dat de la o biserică oarecare, atunci să nu o ceară patriarhul grec de la Înalta Poartă trimițînd călugăr la fața locului, ci el să prezinte în această privință raport scris (*takrir*) la Sublima Poartă. Cînd va cere așa, Sublima

Poartă, la rîndul ei, să explice această situație capuchehăii Țării Românești de aici și, în felul acesta, să se ia venitul de care este vorba.

De asemenea, pentru a tăia din rădăcină tulburările, și școlile grecești să fie desființate și ruinate, iar veniturile ce se cuvin acestora, oricare ar fi ele, să fie înscrise și catastifate prin mijlocirea slujbașului Înaltei Împărății ce va fi desemnat pentru înscrierea averilor și pămînturilor fugarilor și ale celor uciși, așa cum s-a amintit mai sus. După ce se vor stabili starca și numărul lor, să se vadă ce va trebui de făcut.

19) În cazul cînd se va da voie boierilor țării să vină, la nevoie, la Poarta fericirii, așa cum s-a arătat mai sus, dacă aceștia se vor plînge împotriva voievodului țării, atunci pricina despre care s-a dat de știre sau plîngerea aceea să fie cercetate prima dată, așa cum trebuie, de Înalta Împărăție. Dacă se va adevăra, atunci pedepsirea voievodului depinde de Înalta Împărăție, dar dacă nu se va dovedi pricina anunțată, atunci să fie pedepsită fără întîrziere persoana respectivă fiindcă cele făcute cunoscute de pîrîtor nu sînt adevărate și fiindcă s-ar atribui unor gînduri ale sale de tulburare.

20) De asemenea, în vederea aranjării treburilor pe care le vor avea la Înalta Poartă voievozii ce vor fi numiți, să se dea voie să fie alși și desemnați doi boieri drept capuchehăi, cu condiția ca ei să fie în mod categoric dintre boierii pămînteni, iar unul dintre feciorii lor (ai voievozilor) să fie adus la Poarta fericirii pentru a-i supraveghea (*nezaret*) pe capuchehăile lor de la Poarta fericirii și pentru a da asigurări Înaltei Împărății, și să șadă pînă la mazilirea voievozilor. Cei care nu au feciori, să fie aduse fetele lor, iar dacă nu au nici fete, atunci să vină și să stea frații sau surorile lor, numai pentru a se da asigurări Înaltei Împărății.

De asemenea, după mazilire, și voievozii să fie puși să locuiască cu familiile și cu copiii lor în localități ca : Istanbul, Adrianopol (*Edirne*), Filipopol (*Filibe*), Tatar-Pazarı, Tekirdag (*Tekfurdagı*), pentru care anume din ele se va da atunci poruncă (*irade*).

21) De asemenea, dacă, în afara anumitor avături și venituri pe care le au din vechime voievozii în țară, mai sînt dări de opreliște și persecuții, pe care le-au născocit pe anumite căi voievozii greci, să se dea sfaturi strașnice cu înalte firmane ca ele să fie oprite și înlăturate.

ANUL REVOLUȚIONAR 1821
ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ
(Contribuție bibliografică)

DE

NICOLAE LIU

IZVOARE CONTEMPORANE. MEMORII

1. GENERALE

Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Comitetul de redacție : acad. Andrei Oțetea, redactor responsabil, Nichita Adăniloaic, Nestor Camariano, Sava Iancovici, Ioan Neacșu, Alexandru Vianu. [Vol.] I-III. Documente interne, [Vol.] IV. Eteria în Principatele Române. [Vol.] V. Izvoare narative, București, Editura Academiei R.P.R., 1959–1962, 422 p. (I); 407 p. (II); 551 p. (III); 351 p. (IV); 626 p. (V). La vol. III, indice și glosar pentru vol. I-III.

Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki. (Serie nouă). Vol. III. Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Documente culese și publicate de acad. A. Oțetea, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, 687 p.

2. SPECIALE

BATZARIA, N.: *Trei ordine imperiale turcești despre stările de lucruri din Muntenia și Moldova [1821].* „Adevărul”, 1931, mai 26, p. 3.

BOGDAN-DUICĂ, G.: *Un cîntec de la 1821.* „Convorbiri literare”, XXXVI (1902), p. 1045–1047.

COSMA, LUDOVIC: *Moldova și Muntenia de la 1820 pînă la 1829 în 53 de scrisori.* Traducere și prescurtare din rusește [după Ignatie Iakovenco]. „Neamul românesc literar”, II (1910), p. 499–506, 512–519, 564–573, 595–602.

{*Documente de la 1821*}. „Ioan Neculce”, Iași, 1930, p. 219–221, 229–232.

ERBICEANU, CONSTANTIN: *Scriterea Ieroschimonahului Arhimandrit Chiriac Romniceanu, Istorisirea evenimentelor de la 1821 incoace în Valahia pe care însuși le-a văzut, publicată după manuscrisul autograf.* „Biserica ortodoxă română”, XIII (1889), p. 25–33, 86–92, 165–175, 215–225, 228–295, 361–377, 412–448.

„STUDII”, tomul 24, nr. 1, p. 77–92, 1971.

- Fragmente istorice. Acte oficiale relative la întmplările petrecute în anul 1821.* „Buciumul român”, Iași, 1875, nr. 2, p. 65—70.
- GUBOGLU, M.: *Un mănunchi de documente turcești privind evenimentele din Țările Românești în jurul anului 1821.* „Revista arhivelor”, serie nouă, I(1858), nr. 1, p. 234—256.
- IORGA, N.: *Pîngerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudișilor străini din Moldova (1821).* „Analele Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria II, XXXV (1912), mem. 1, 11 p.
- IORGA, N.: *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu.* Documente contemporane. București, 1915, XXVI — 423 p.
- IORGA, N.: *Două pîngeri ale episcopului de Râmnic Galaction (1821).* „Analele Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria II, XXXV (1912), mem. 1,5 p.
Versiune franceză în : „Bulletin de la Séction Historique”, I (1913), nr. 2, p. 102 — 105.
- IORGA, N.: *O cronică în versuri despre 1821.* „Revista istorică”, XIX(1933), p. 244 — 245.
- LAHOVARI, GEORGE I.: *Ad acta anni 1821.* „Convorbiri literare”, XX(1887), p. 935 — 949.
- LUPAȘ, I.: *Cum trăiau în Brașov boierii refugiați din Țara Românească în timpul revoluțiunii lui Tudor Vladimirescu.* „Țara Birsei”, Brașov, IV(1932), p. 200 — 202.
- MUREȘIANU, A. A.: *Știri nouă despre refugiații munteni la Brașov în secolul al XVIII-lea și în răsmerița de la 1821.* „Țara Birsei”, Brașov, II(1930), nr. 1, p. 13—15.
- OPRESCU, ANTON: *Ceva despre revoluția din 1821 în țările române.* „Revista istorică”, VIII (1922), p. 95 — 97.
- PAPACOS'ȚEA, VICTOR: *Știri din presa rusă cu privire la turburările revoluționare din 1821.* „Revista istorică română”, XI — XII (1941 — 1942), p. 308 — 313.
- RÎMNICEANU, NAUM: *Poesiile Protosinghelului... asupra Zaverii scrise în 1821.* Publicate după original de Constantin Erbiceanu, București, 1890, 15 p.
- RÎMNICEANU, NAUM: *Istoricul Zaverii în Valahia.* Manuscris publicat de C. Erbiceanu. „Biserica ortodoxă română”, XXIII(1899), p. 416 — 433, 547 — 557.
Scrisori din 1821. „Revistă istorică”, I(1915), p. 141 — 142.
- SIRUNI, H. D.: *Documente turcești referitoare la evenimentele din 1821—1822.* București, Cartea Românească, 1940, 5 p. (Fundăția culturală Mihail Kogălniceanu).
- ȘTEFĂNESCU, MARGARETA: *Pușkin despre români.* „Arhiva”, Iași, XXXV(1921), nr. 3—4, p. 269 — 290.
- Unu documentu istoricu d'în 1821.* „Transilvania”, Brașov, I(1871), nr. 4, p. 45 — 46.
- URECHIA, V. A.: *Documente relative la anii 1800 — 1831,* în: V. A. Urechia: *Memorii prezentate Academiei Române în 1887 — 1888.* București, 1889, p. 121—158.
- XENOPOL, A. D.: *Note istorice asupra perioadei de la 1821 — 1848,* culese din gura dlui Ioan Ghica, fost ambasador al României la Londra, comunicate de... „Arhiva”, Iași, III (1890 — 1891), p. 556 — 561.

a) Eteria

- Amintiri despre Zavera de la 1821.* Moldova și Muntenia. „Analele Societății istorice Iuliu Barasch”, II(1888), p. 209 — 218; III (1889), p. 196 — 199.
- ARICESCU, C. D.: *Încă o probă despre neortodoxiile zavergiilor de la 1821.* „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II(1884), vol. I, p. 332 — 334.
- BELDIMAN, VORNICUL ALECU: *Eteria sau jalnicile scene prilejite în Moldavia din resvrătirile grecilor, prin șeful lor Alesandru Ipsilanti venit din Rusia la anul 1821.* Iasi, 1861, II — 143 p. cu un portr.

- BERECHET, ȘT. : A. S. Pușchin despre revoluția din 1821. „Neamul românesc literar”, II (1910), p. 713—716.
- BORTKIEVICI, dr. A. și C. IORDĂNESCU : *Document din vremea eteriei*. Scrisoarea lui Pușchin către A. N. Rajewski. „Revista Moldovei”, Botoșani, III(1924), nr. 10, p. 1 — 3.
- CAMARIANO, NESTOR : *O prețioasă proclamație a eteriștilor adresată popoarelor balcanice*. „Revista arhivelor”, serie nouă, X(1967), nr. 1, p. 97 — 102.
- CAMARIANO, NESTOR : *Un manuscris al unui eterist despre evenimentele de la 1821 din Moldova*. „Revista istorică română”, XVI (1947), fasc. 1 — 2, p. 80—97.
- CAMARIANO, NESTOR : ‘Η συλλογή πατριωτικῶν τραγουδιῶν Ἰασμάτων καὶ πονημάτων διαφόρων.’ Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος” XIV(1960), p. 342 — 370.
- CIORĂNESCU, AL. : *O însemnare românească despre Eterie*. „Revista istorică”, XX (1931), p. 308 — 311.
- E[RBICEANU, C] : *Cîteva acte relative la Istoria Românilor pe timpul Eteriei, 1821*. „Revista teologică”, Iași, 1900, p. 225 — 228.
- HOLBAN, TH. : *Știri despre anul 1821 în Principatele Române*. „Arhiva”, Iași, XXXV (1928), nr. 2, p. 140 — 142.
- IONESCU, D. : *Știri grecești privitoare la istoria noastră*. „Revista istorică”, XIX(1933), p. 244—226.
- IORGA, N. : *Deux lettres du capitaine Iordaki l’Olimpiote, un des chefs de l’Hétairie en 1821*. „Bulletin de l’Institut pour l’étude de l’Europe sud-orientale”, II(1915), p. 247 — 250.
- IORGA, N. : *Două cîntece despre revoluția de la 1821*. „Revista istorică”, XIV(1928), p. 348 — 350.
- IORGA, N. : *Un boier de provincie în timpul Eteriei și Regulamentului Organic*. „[Analele]Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria III, IX (1928 — 1929), p. 240—253.
- IORGA, N. : *Une nouvelle source roumaine sur la révolution grecque de 1821 sur le Danube*. „Revue historique du Sud-Est Européen”, Paris, Bucarest, VIII(1931), nr. 7 — 9, p. 223 — 226.
- IORGA, N. : *Știri noi cu privire la mișcarea grecească din 1821*. „Revista istorică”, XXVI (1940), p. 52 — 59.
- PAPACOSTEA, VICTOR : *Amintirile unui contemporan despre personajele din „Tragedia Moldovei”*. „Balcania”, IV(1941), p. 543 — 564.
- Pltngerea și tînguirea Valahiei asupra nemulțumirii străinilor ce au dărâpanat-o (eșită la Buda în anul 1825). Pentru nedreptatea ce i s-a făcut*. „Foae pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, IV(1841), p. 179 — 183.
- POTRA, GEORGE : *Noi documente din vremea Eteriei*. „Revista istorică”, XIX(1933), nr. 7—9, p. 229 — 233.
- REGLEANU, M. : *Un nou pamflet moldovenesc din vremea eteriei*. „Revista arhivelor”, (serie nouă), IV(1960), p. 204 — 214.
- SABĂU, IOAN : *Alcune testimonianze contemporanee alle vicende della lotta per l’indipendenza dei Greci negli anni 1821—1822*. „Académie Roumaine. Bulletin de la Séction Historique”. XXI(1939), p. 54 — 64.
Din Arhiva Ambasadei Spaniole de la Vatican.
- SCRIBAN, AUGUST : *Căpitanul Iordache la mînăstirea Secul*. După un martor ocular. Publicat de... „Arhiva”, Iași, III (1892), nr. 67, p. 424 — 427.
- SIRUNI, H. D.J. : *O versiune despre uciderea patriarhului grec în anul 1821. Rolurile lui Mihai Vodă și Alexandru Ipsilanti în această ocazie*. (După cronicarul armean Avedis Berberian). „Revista istorică”, XV(1929), nr. 4 — 6, p. 153 — 158.
- VÎRTOSU, EMIL : *Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei*. „Viața românească”, Iași, XXII (1930), nr. 4 — 5, p. 83 — 100.
- VÎRTOSU, EMIL : *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*. În : *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II. București, Editura Academiei, 1957, p. 465 — 540.

b) Tudor Vladimirescu. Mișcarea revoluționară de sub conducerea sa.

- Acte în legătură cu afaceri comerciale ale lui Nicolae Zoican și Tudor Vladimirescu [1810 — 1822].* Publicate de Al. Bărcăcilă. „Oltenia”, Craiova, I(1940), p. 104 — 112.
- Acte referitoare la Tudor Vladimirescu.* „Arhivele Olteniei”, Craiova, IX(1930), p. 44 — 45.
- Adevărata proclamație a lui Tudor Vladimirescu.* „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, XLIII (1880), nr. 84, p. 4.
- ARICESCU, C. D. : *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821.* Craiova, 1874, 227 p.
- Note numerotate de la I—XCIX la *Istoria revoluțiunii române de la 1821.*
- BALINTESCU, AL., ION CĂLIN, ION POPESCU : *Documente noi în legătură cu răscoala poporului de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.* Craiova, 1954, 83 p. — 5 f. facs. (Arhivele statului Craiova și Cabinetul pedagogic al Regiunii Craiova).
- BĂRCĂCILĂ, AL. : *Acte vechi inedite.* „Arhivele Olteniei”, Craiova, I(1922), p. 61 — 65.
- BĂRCĂCILĂ, AL. : *Cinci scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu.* „Arhivele Olteniei”, Craiova, II(1923), nr. 5, p. 27 — 28.
- BIANU, IOAN : *O scrisoare a Cavalerului de Gentz despre revoluția lui Tudor Vladimirescu.* „Analele Academiei Române”, seria II, XXXV(1912 — 1913), p. 59 — 60.
- BIANU, I. : *O scrisoare a lui Tudor Vladimirescu din 1815.* „Analele Academiei Române”, seria II, XXXIX(1916 — 1919), p. 9 — 10.
- BODIN, D. : *Observații asupra publicării unor documente despre Tudor Vladimirescu.* „Revista istorică română”, V—VI (1935 — 1936), p. 412 — 414.
- BODIN, D. : *Însemnări cu privire la Tudor Vladimirescu în războiul ruso-turc din 1808 — 1812.* „Revista Română”, VIII (1938), p. 235 — 239.
- BODIN, D. : *Note și documente în legătură cu Tudor Vladimirescu.* „Revista istorică română”, XI — XII(1941 — 1942), p. 313 — 322.
- BODIN, D. : *Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene.* „Revista istorică română”, XI — XII(1941 — 1942), p. 46 — 65.
- BULAT, T. G. : *Mărturii din timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu.* „Revista istorică”, XII(1926), p. 199—203.
- CAMARIANO, NESTOR : *Tudor Vladimirescu în lumina unor documente din arhivele din Viena*”, „Studii”, XVI (1963), nr. 3, p. 643 — 650.
- CIORANU, MIHAI : *Revoluția lui Tudor Vladimirescu.* București, 1858, IV — 120 p.
- CORIVAN, N. : *Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu*”. „Auarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”. Iași, V(1968), p. 195 — 201.
- Cu privire la Tudor Vladimirescu.* „Arhivele Olteniei”, Craiova, XV(1936), nr. 86 — 88, p. 391 — 395.
- DÎRZEANU, IOAN : *Revoluțiunea de la 1821.* „Trompeta Carpaților”, 1868, nr. 646 — 657, 659 — 662, 665 — 667, 671 — 679, 681, 682, 684, 685.
- DUMBRAVĂ, BUCURA (FANNY SECULICI) : *Despre scrisorile inedite ale lui Tudor Vladimirescu publicate de N. Iorga.* „Viața românească”, Iași, X(1915), vol. XXXVI, p. 35 — 39.
- DUMITRESCU-BISTRIȚA, GH. : *Din „gura poporului” despre Tudor din Vladimir.* „Arhivele Olteniei”, Craiova, III(1924), p. 256 — 257.
- ERBICEANU, C. : *Cîteva notițe privitoare la Tudor Vladimirescu.* Extrase dintr-un manuscris ce posed. „Biserica ortodoxă română”, XXVII(1903), p. 189 — 193.
- FOTINO, ILIE : *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821 supranumită Zavera.* Tradusă din limba ellena de P. M. Georgescu. Reveduta și editată de Dr. A. I. Fotino. București, 1874, XIII — 205 p.

- GĂZDARU, D. : *Una relazione manoscritta italiana sulla rivoluzione di Tudor Vladimirescu*. „Diplomatarium italicum”, Roma, III (1934), p. 240 — 273.
- GHICA, ION : *Scrieri, vol. III. (Scrisori către V. Alecsandri)*. Cu o prefață de Petre V. Haneș, București, 1914, p. 26 — 33, 59 — 89.
Scrisorile : Polcovnicul Ioniță Ceganu ; Din timpul Zaveriei.
- GLOGOVEANU, MARIA I. : *Acte referitoare la Tudor Vladimirescu*. „Arhivele Olteniei”, IX(1930), nr. 47 — 48, p. 44 — 45.
- GRECESCU, CONSTANT : *Încă un act în legătură cu mișcarea de la 1821 din Țara Românească*. „Revista istorică”, XVI (1964), p. 1 — 9.
- IANCOVICI, S. : *Unele documente inedite despre Tudor Vladimirescu*. „Studii”, XIII (1960), nr. 5, p. 125 — 146.
- IANCOVICI, SAVA : *Date despre Tudor Vladimirescu în publicațiile sovietice*. „Studii”, XIV (1961), p. 1045 — 1048.
- ILARION, episcop de Rimnic : *Un manuscris românesc scris de Arhimandritul Chiriac Romniceanu cuprinzând însemnări asupra genealogiei și activității lui Tudor Vladimirescu*. „Biserica ortodoxă română”, XIV(1890), p. 400 — 422.
- IORGA, N. : *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814 — 1815*. „Analele Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria II, XXXVII (1914), mem. 3, 40 p. Versiune franceză în : „Bulletin de la Section Historique”, III (1915), nr. 1, p. 50 — 52.
- IORGA, N. *O scrisoare a lui Tudor către Glogoveanu în 1814*. „Analele Academiei Române”, XXXVII (1914 — 1915), p. 49 — 50.
- IORGA, N. : *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*. Cu o comunicare făcută la Academia Română. București, Cartea Românească și Pavel Suru, 1921. XVI — 428 p. + 1 f. pl. (Academia Română).
- IORGA, N. : *Un observator englez asupra românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu*. „[Analele] Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria III, XIV(1933), mem. 4, 25 p.
- LĂCUSTEANU, N. B. : *Amintiri din trecut*. Craiova, 1896, p. 7 — 13.
- MÎRȚU, FLAMINIU : *Un izvor narativ extern, privind mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu... ; în : Studii și comunicări*. Istorie—Științele naturii, Pitești, 1968, p. 151—159 (Muzeul din Pitești).
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. : *Pandurul Constantin Pupăzan*. „Oltenia”, Craiova, I (1940), p. 28 — 29.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S. : *Știri noi cu privire la 1821*. „Revista istorică română”, X(1940), p. 360 — 365.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S. : *Documente*. „Oltenia”, Craiova, II (1941), p. 65 — 74.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S. : *O scrisoare necunoscută a lui Tudor Vladimirescu*. „Studii”, VIII(1955), nr. 2, p. 75 — 80 cu facs.
- PAPACOSTEA, VICTOR : *O listă de întemnițați olteni*. „Buletinul Comisiunii Istorice a României”, VIII(1929), p. 15 — 25.
- PAPACOSTEA, VICTOR : *Revoluția din 1821 privită de un misionar catolic*. „Revista istorică”, XV(1929), nr. 1 — 3, p. 8 — 13.
- PARTENIE, P. : *O însemnare despre Zavera lui Tudor*. „Neamul românesc literar”, II(1910), p. 143 — 144.
- PĂRVAN, VASILE : *O importantă scrisoare despre G. Lazăr*. „Convorbiri literare”, XXXVI (1902), p. 1144 — 1147.
- POPESCU, CHIRIAC : *Memoriu spre a servi la istoria lui Tudor Vladimirescu*. „Românul”, 1862, nr. 299 — 300, 304, 307, 308, 312 — 314, 316, 317.

- POPESCU, MIHAIL : *Contribuțiuni documentare la istoria revoluției din 1821*. „Revista arhivelor”, II(1927 – 1929), nr. 45, p. 170 – 219.
- ROMANESCU, M. : *Contribuții la cunoașterea lui Tudor Vladimirescu*. „Balcania”, V(1942), nr. 1, p. 3 – 32 + 5 p. facs.
- SAMARIAN, P. : *Ceva din trecut. Documente inedite din timpul lui Tudor*. „Pământul”, Călărași, II(1933), nr. 32 – 34, p. 2.
Reproduse de N. Iorga, în : „Revista istorică”, XII(1933), nr. 46, p. 160 – 165.
- SOLOMON, IOAN : *Biografia Polcovnicului... istorisită de sine însuși și scrisă de P. Georgescu*. Craiova, 1862.
Reeditată de N. Iorga sub titlul : *Din vremea lui Tudor Vladimirescu (1821)*. Amintirile colonelului Ioan Solomon, după ediția din 1862. Vălenii de Munte, 1910, VI – 63. p.
- SONTAG, F. : *Informații despre ecoul în Transilvania al mișcării revoluționare conduse de Tudor Vladimirescu*. „Revista arhivelor”, serie nouă, X(1967), nr. 2, p. 325 – 332.
- ȘTEFULESCU, AL. : *Scrisoarea autografă a lui Tudor Vladimirescu către Grigorașco Olteanu*. „Amicul poporului”, Tîrgu Jiu, 1902, p. 223.
- TOCILESCU, GR. G. : *Două memorii inedite asupra mișcării române de la 1821 cu istoria haiducului Jianu*. „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I(1883), vol. II, p. 382 – 415.
- VIANU, AL. : *O scrisoare necunoscută a lui Tudor Vladimirescu de la începutul răscoalei*. „Studii”, XIV(1961), nr. 3, p. 591 – 594.
- VÎRTOSU, EMIL : *Tudor Vladimirescu. Glose, fapte și documente noi (1821)*. București, Editura Casei Școalelor, 1927, 187 p. + 10 pl. Bibliografie la p. 39 – 67.
- VÎRTOSU, EMIL : *Însemnări despre 1821*. „Arhivele Olteniei”, Craiova, IX(1930), p. 269 – 276.
- VÎRTOSU, EMIL : *Activitatea departamentului Criminalion din București în timpul răzvrătirii de la 1821. Însemnări în preajma lui 1821 ; câteva documente*. „Arhivele Olteniei”, IX(1930), p. 453 – 458 ; X(1931), p. 84 – 88.
- VÎRTOSU, EMIL : *1821. Date și fapte noi*. București, Cartea Românească, 1932, LXI – 253 p. + 12 pl.
Bibliografie la p. XXXVII-LXI.
- VÎRTOSU, E. : *Tot despre 1821*. „Revista istorică”, XX(1934), p. 27 – 29.
- VÎRTOSU, EMIL : *Versuri inedite despre 1821* [de Gh. Peșacov]. „Revista arhivelor”, III(1939), nr. 8, p. 341–349.
- VÎRTOSU, EMIL : *Mărturiile noi din viața lui Tudor Vladimirescu*. București, Cartea Românească, 1941, XVI – 135 p. + 10 pl.
- VÎRTOSU, EMIL : *Un călugăr admirator al lui Tudor Vladimirescu : Arhimandritul Ghenadie Pîrvulescu 1805 – 1873*. „Revista arhivelor”, VI (1945), nr. 2, p. 240 – 255.
- VLADIMIRESCU, TUDOR : *Pagini de revoltă*. Prezentate de Emil Vîrtosu. București, 1936, 79 p.
Ediția a doua revăzută și adăugită, București, 1944, 160 p.
- VLADIMIRESCU, TUDOR : *Din proclamațiile și scrisorile lui... În : Texte privind dezvoltarea gândirii social-politice în România*. Vol. I. [București], Editura Academiei, 1954, p. 108 – 111.
Cu o schiță bibliografică.
- ZILOT ROMÂNUL : *Din scrierile inedite ale lui... Jalnica cântare a lui Zilot*, întru care să cuprind revoluția românilor supt Tudor Slugerul Vladimirescul i zavera, supt Aleco Beizadea Ypsilant, i stăpînirea turcească supt Chehaia Beu și oareșice din domnia românească întoarsă iar la români de la grecii fanarioți supt domnul Grigore Ghica V. Vd. Alecutiță de un patriot și aferisită fraților săi patrioți spre știință și spre povățuire la anul de la Hristos 1823. „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, VI(1891), p. 89 – 115.

SINTEZE ȘI ALTE LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

1. GENERALE

- AARON, F. : *Manual de istoria principatului României*, de la cele dintii vremi istorice până în zilele de acum. București, 1839, p. 187 — 193.
- BĂLCESCU, N. : *Opere*, tomul I, partea I—II. Scrieri istorice, politice și economice, ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane. București, 1940, p. 34, 80, 111, 123, 197 — 198(I); p. 24 — 25, 101 — 103, 106(II).
În scrierile : [Table istorice]; Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum : Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor ; Românii și fanariozii ; Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri : Question économique des Principautés Danubiennes ; Mersul revoluției în istoria românilor.
- BARNOSCHI, D. V. : *Originile democrației române*. Cărvunarii. Constituția Moldovei de la 1822, Iași, 1922, p. 78 — 85.
- BOBULESCU, C. : *Fețe bisericesti în război, răzvrătiri și revoluții*, 1930, p. 68 — 73.
- BODIN, D. : *Elemente naționale și influențe străine în revoluțiile din sud-estul Europei de la începutul secolului al XIX-lea*. „Revista istorică română”, XV(1945), fasc. 2, p. 138—148.
- CALMUSCHI, CONST. : *Relațiuni politice ale țărilor române cu Rusia*. Galați, 1911, p. 152 — 168.
- DRĂGHICIU, post. MANOLACHI : *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*. Până în zilele noastre. Vol. II, Iași, 1857, p. 117 — 155.
- ERBICEANU, CONSTANTIN : *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*. București, 1888, p. XLIX—LIII.
- ERBICEANU, CONSTANTIN : *Note asupra istoriei bisericesti a românilor pentru secolul al XIX-lea*. „Biserica ortodoxă română”, XXVIII (1904), p. 641—652, 739 — 746, 889—892, 1 002 — 1 015.
- ERBICEANU, C. : *Priviri istorice și literare asupra epocii fanariote*. „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii istorice, seria II, XXIV(1901), 34 p.
- GEORGESCU-BUZĂU, GH. I. : *Spiritul revoluționar dinainte de 1848 în Țara Românească și Moldova*. „Viața românească”, I(1948), nr. 2, p. 124 — 144 ; nr. 3 — 4, p. 273 — 299 ; nr. 7, p. 183 — 225.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. : *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand I*. București, Cugetarea-Georgescu Delafras, [1943], p. 404 — 411. Bibliografie la p. 411.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. : *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*. [București], Editura pentru literatură, 1966, p. 114 — 119. Bibliografie la p. 121.
- IONESCU-GION, G. I. : *Istoria Bucureștilor*. Bucuresci, 1899, p. 6, 209, 333, 397 — 398, 604, 608.
- IORGA, N. : *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*. Zweite Band (bis zur Gegenwart). Gotha, Perthes, 1905, p. 239 — 246.
- IORGA, N. : *Histoire des États Balcaniques à l'époque moderne*. Bucarest, Librairie C. Sfetea, 1914, p. 186 — 207.
- IORGA, N. : *Histoire des relations russo-roumaines*. Iassy, 1917, p. 253 — 264.
- IORGA, N. : *Istoria țerii prin cei mici* (comunicație la Academia Română). „Revista istorică”, VII(1921), p. 48 — 80.

- IORGA, N. : *Istoria armatei românești*, vol. II (de la 1899 până în zilele noastre), București, 1919, p. 209 — 214.
- IORGA, N. : *Istoria românilor prin călători*, vol. III. De la 1800 până în zilele noastre. București, 1922, p. 103 — 148.
- IORGA, N. : *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Deuxième édition revue et augmentée, illustrée de plusieurs portraits. Bucarest, 1922, p. 212 — 218.
Vezi și versiunile engleză (London, 1925) și italiană (Milano, 1928).
- IORGA, N. : *Entre la Turquie moderne et les empires chrétiens de récupération*. „Revue historique du sud-est européen”. XV (1938), p. 142 — 168, 227 — 269.
- IORGA, N. : *Istoria românilor*, Vol. VIII Revoluționarii. București, 1938, p. 261 — 276.
- N. IORGA : *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VIII. Les révolutionnaires, Bucarest, 1944, p. 309 — 329 (Académie Roumaine).
- Istoria orașului București*. Vol. I [București, 1965], p. 168 — 179 (Muzeul de istorie a orașului București).
- Istoria poporului român*. Sub redacția acad. Andrei Oțetea. București, Edit. științifică, 1970, p. 221 — 231.
- Istoria României*. [Vol.] III. Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste. București, Editura Academiei, 1964, p. 850 — 906.
- Partea a doua. Capitolul VIII. Mișcarea revoluționară din 1821 de acad. A. Oțetea. *Istoria României*, Compendiu. București, Edit. didactică și pedagogică, 1969, p. 271 — 277.
Capitolul Mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, prolog al revoluției burgheze, de prof. univ. Miron Constantinescu.
- KOGĂLNICEANU, M. : *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*. Rostit în 24 noembrie 1843, „Propășirea”, Iași, I(1844), p. 292 — 296, 297 — 303.
- LOVINESCU, E : *Istoria civilizației române moderne*. I. Forțele revoluționare. București, [1924], p. 48 — 49.
- LUPAȘ, I. : *Istoria unirii românilor*. București [1938], p. 202 — 212.
- MINESCU, CONSTANTIN N. : *Istoria poștelor române*. Originea, dezvoltarea și legislațiunea lor. București, 1916, p. 117 — 140.
- ONCIUL, DIMITRIE : *Din istoria României*. București, f. a., p. 53 — 56.
- OȚETEA, ANDREI : *Contribution à la Question d'Orient*. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite de envoyés du roi de Deux Siciles à Constantinople (1741 — 1821). Bucarest, 1930, p. 324 — 337 (Académie Roumaine).
- PĂTRĂȘCANU, LUCREȚIU : *Un veac de frământări sociale*. 1821 — 1907, București, Edit. politică, 1969, p. 61 — 109.
- ȘOLMESCU, IOAN N. : *Istoria generală a românilor din amândouă Daciile*, tom. III, București, 1889, p. 329 — 463.
- ȘTEFULESCU, ALEXANDRU : *Încercare asupra istoriei Tîrgu-Jiuului*. București, 1899, p. 212 — 220.
- ȘTEFULESCU, ALEXANDRU : *Gorjul istoric și pitoresc*. Tîrgu-Jiu, 1904, p. 357 — 358.
- TAFRALI, O. : *Istorie politică și militară*. I. Istoria generală politică în legătură cu războiul. II. Istorie politică și militară a neamului românesc, ediția a doua, București, 1922, p. 139—141.
- URECHIA, V. A. : *Istoria românilor*. Tom. XIII, Revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu. 1821 — 1822. Bucuresci, 1901, 400 — IV p. + 2 pl.
- XENOPOL, A. D. : *Istoria românilor*. Vol. V. Epoca Fanarioșilor. 1711 — 1821. Iași, 1892, p. 444—491.
- XENOPOL, A. D. : *Istoria partidelor politice în România*. Vol. I. București, 1911, p. 47—57.

XENOPOL, A. D. : *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Ediția a III-a revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I. Vlădescu. Vol. X, Istoria țărilor române de la pacea de la București pînă la răsturnarea fanarioților. 1812 — 1821. București, Cartea românească, 1930, 312 p.

2. SPECIALE.

- Amintiri istorice*. VIII. Zaverșii la Ploiești. Eteriștii la Joldești. „Fraternitatea”, [1885], nr. 33, p. 28.
- BĂLAN, TEODOR : *Refugiații moldoveni în Bucovina (1821 și 1848)*. București, Cartea Românească, 1929, XXXII — 148 p.
- CASELLI, D. : *Zlătarii pe vremea zaverei din 1821*. „Gazeta municipală”, II(1933), nr. 97, p. 1,5, 7.
- CIOBANU, VALERIU : *A .S. Pușchin și literatura română*. În : *Relații româno-ruse în trecut*. Studii și conferințe [București], 1957, p. 107 — 139.
Cap. II, Pușchin și răscoalele din Principate.
- FILITTI, JEAN C. : *Grecs et Roumains en 1821*. „Ελληνικά”, VII (1934), p. 209 — 220.
- FLORESCU, GEORGE D. : *Ataial tnrormntării lui Alexandru N. Șuțu Voevod la 20 ianuarie 1821*. „Urbanismul”, IX(1932), p. 441 — 455.
- GÖLLNER, CAROL : *Refugiații din Țara Românească la Sibiu în anul 1821*. În : *Studii și comunicări*. Sibiu, 1856, p. 13 — 62 (Muzeul Brukenthal).
- IANCOVICI, SAVA : *Complotul împotriva lui Alexandru Șuțu Vv. (febr. 1820)*. „Revista arhivelor”, XLVII (1970), vol. 32, nr. 1, p. 75 — 85.
- ION, ION C. [LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU] : *1821*. Caracterizare generală. „Viața românească”, XIX(1937), nr. 11, p. 49 — 61.
- LUNGU, BASILE, J. : *Les Grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1820*. Paris, 1935. 193 p.
- MEITANI, GEORGE : *Aciunea diplomatică a Europei față de Principatele Române între anii 1821 și 1834*. București, 1903, II — 64 p.
- OȚETEA, ANDREI : *Marile puteri și mișcarea revoluționară din 1821 în țările românești*. „Revista Fundațiilor”, XI(1944), nr. 9, p. 522—541.
- OȚETEA, A. : *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi*. „Studii”, XI(1958), nr. 3, p. 77 — 92.
- SCURTESCU, N. V. : *Anulu 1821 în fața istoriei romane*. „Columna lui Traian”, II(1871), p. 107—109.
- VIANU, AL., și S. Iancovici : *O lucrare inedită despre mișcarea revoluționară de la 1821 din țările române*. „Studii”, XI(1958), nr. 1, p. 67 — 91.
- VÎRTOSU, EMIL : *Iordachi Gotescu și întmplările anului 1821*. „Viața românească”, XXI(1931), nr. 9—10, p. 248—264.
- VÎRTOSU, EMIL : *În jurul anului 1821*. „Adevărul literar și artistic”, XI(1932), nr. 600, p. 4.
- VIZANTI, ANDREI : *Veniamin Costaki. Mitropolitul Moldovei și Sucevei*. Epoca, Viața și operele sale. (1768 — 1846). Iași, 1881, p. 61—70, 133—134.
- XENOPOL, A. D. : *Primul proiect de constituțiune a Moldovei din 1822*. Originile partidului conservator și ale celui liberal. „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii istorice, seria II, XX(1898), 61 p.
- XENOPOL, A. D. : *Răsturnarea domniilor fanariote*. Studiu istoric. I. Eteria grecească. II. Tudor Vladimirescu. III. Restabilirea domniilor pămîntene. „Arhiva”, Iași, II(1890—1891), p. 14—22, 65—73, 129—143, 200—220, 260—268.

a) Eteria

- BEZVICONNĂI, GHEORGHE G.: *Eteria*. „Din trecutul nostru”, III(1935), nr. 25–27, p. 1–60.
- BOB, VASILE FABIAN: *Moldova la anul 1821*. „Amicul poporului”, Sibiu, III(1870), nr. 2, p. 14–16.
- CAMARIANO, NESTOR: *Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala de la 1821*. În: *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II. București, Editura Academiei R. P. R., 1960, p. 74 – 103.
- CAMARIANO, NESTOR: *L'activité de Georges Olympios dans les Principautés Roumaines avant la révolution de 1821*. „Revue des études sud-est européennes”, II(1964), nr. 3–4, p. 433 – 446.
- CORFUS, ILIE: *Case arse în București în timpul uciderii ultimilor eteriști*. 19–21 august 1821. „Revista istorică română”, XVI(1946), p. 284 – 288.
- DIAMANDI-AMINCEANUL, V.: *Aromânul Riga Percu și revoluția grecească de la 1821*. „Adevărul literar și artistic”, IV (1929), nr. 126, p. 3.
- DVOINCENKO, EUFROSINA: *Pușchin și refugiații Eteriei la Chișinău*. Cu 9 reproducții după desene de Pușkin. București, 1939. 15 p. cu ilustr.
- GIOGA-SINEFACHE, NICOLAE: *În legătură cu originea etnică a lui Iordache Olimpiotul (Gheorghe Nicolae)*. „Revista istorică română”, VII(1937), p. 388 – 392.
- IANCOVICI, SAVA: *Cîteva date necunoscute despre Stoian Inge Voivoda*. „Studii”, XIII (1960), nr. 1, p. 121 – 126.
- IANCOVICI, S.: *Date noi despre Bimbașa Sava*. „Studii”, XIII (1961), nr. 5, p. 1187 – 1201.
- IANCOVICI, SAVA: *Cine este Gheuca Haiducul din 1821?* „Studii și articole de istorie”, XI (1968) p. 211 – 220.
- IORGA, N.: *La révolution grecque sur le Danube*. Quelques renseignements nouveaux surtout de source romaine. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, VIII (1921), nr. 8 – 9, p. 91 – 100.
- NISTOR, ION: *Călugărița Elisabeta Sturdza*. Un episod din timpul Zaverii. „[Analele] Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice,” seria III, XXIII (1940), mem. 5, 14 p.
- OȚETEA, ANDREI: *Mișcarea eteristă în Moldova*. În vol.: *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875 – 1919)*. București, 1944, p. 363 – 372.
- OȚETEA, A.: *Eteria*. O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei. „Studii”, XVII(1964), nr. 6, p. 1237 – 1252.
Versiune franceză în: „Balkan Studies”. Salonic, VI (1965), nr. 2, p. 247 – 264.
- OȚETEA, ANDREI: *Sfînta Alianță și insurecția eteristă din 1821*. „Revista română de studii internaționale” [I] (1967), nr. 1 – 2, p. 155 – 170.
- PIPPIDI, ANDREI: *Nicolas Soutzo (1798 – 1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines*. „Revue des études sud-est européennes”, VI(1968), nr. 2, p. 313–338.
- POMESCU, A.: *Un călător apusean în București pe vremea Eteriei grecești*. „Gazeta municipală”, VII(1938), nr. 323, p. 1 – 2.
- POPESCU, IOAN: *Eteria grecească în Principate*. „Revista Societății Tinerimea Română”, VI(1898), p. 247 – 265, 323 – 335.
- SCHWARZFELD, dr. E.: *Evreei sub zaveră*. „Calendar pentru israeliți”, VII(1884 – 1885), p. 13 – 34.
- SCHWARZFELD WILHELM: *Zavera sau Eteria de la 1821*. „Analele Societății istorice Iuliu Barasch”, III(1889), nr. 1 – 2, p. 196 – 199.
- VÎRTOSU, EMIL: *Despre „Tragodia” vornicului Alecu Beldiman*. „Arhiva românească” p. 137 – 158.

b) Tudor Vladimirescu. Mișcarea revoluționară de sub conducerea sa.

- ADĂNĬLOAIE, NICHITA : *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*. București, 1956, 187 p. (Societatea de științe istorice și filologice din R. P. R.).
- ADĂNĬLOAIE, N. : *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*. „Studii”, XIV(1951), nr. 3, p. 551 — 570.
- ANDREI, P. : *Domnul Tudor*. „Pentru apărarea Patriei”, IV(1958), nr. 6, p. 18 — 19.
- ALEXI, THEODOR : *În preajma expoziției. Amintiri rețmprospătate. Domnul Tudor — Cuza Vodă*. Brașov, 1906, 84 p.
- ARICESCU, C. D. : *Moartea lui Tudor Vladimirescu*. „Foaie pentru mințe, inimă și literatură”, Brașov, XXII(1859), p. 143 — 147.
- ARICESCU, C. D. : *Sabia lui Tudor Vladimirescu*. „Columna lui Traian”, III(1872), nr. 6, p. 45.
- ARICESCU, C. D. : *Încă sabia lui Tudor Vladimirescu*. „Columna lui Traian”, III(1872), nr. 9, p. 70
- ARICESCU, C. D. : *Despre sabia și sigiliuțu lui Tudor Vladimirescu*. „Columna lui Traian”, IV(1873) p. 172 — 173.
- ARICESCU, C. D. : *Istoria revoluțiunii române de la 1821*. Craiova, 1874, XXX—392 p. +3 f. pl. + 1 f. portr.
- ARICESCU, IULIA : *Considerațiuni asupra revoluției lui Tudor Vladimirescu*. București, 1924, 72 p.
- BĂLAȘA, D. : *Localizarea „Mănăstirii” Drăgășanilor în legătură cu lupta dintre panduri și turci de la 29 mai 1821*. „Studii”, XXI, (1967), nr. 2, p. 352 — 356.
- BĂNESCU, N. : *Moștenirea lui Tudor Vladimirescu*. „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XI(1911), partea a II-a, p. 334 — 339.
- BERINDEI, DAN, TRAIAN MUTAȘCU : *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*. București, Editura militară, 1962, 225 p. + 9 pl.
- BODIN, D. : *Tudor Vladimirescu*. Conferință în : Figuri revoluționare române. Cinci conferinți ale Universității Libere. București, Cartea Românească, 1937, p. 43 — 71
- BODIN, D. : *Tudor Vladimirescu la București*. „Revista istorică română”, XIII(1943), p. 17 — 36.
- BODIN, D. : *Premise la un curs despre Tudor Vladimirescu*. București, 1944, 39 p. Extras din „Revista istorică română”, XIV(1944), p. 15 — 38.
- BODIN, D. : *Tudor Vladimirescu și Constantin Samurcaș*. În vol. : *În amintirea lui Constantin Giurescu... (1875 — 1918)*, București, 1944, p. 157 — 165.
- BOGDAN-DUICĂ, G. : *Tudor Vladimirescu*. „Patria”, Cluj, III(1921), nr. 55 (15 martie), p. 1.
- BOGDAN-DUICĂ, G. : *Gheorghe Lazăr*. București, 1924. „[Analele] Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Literare, seria III, I(1924), p. 94—96.
- BOGDAN-DUICĂ, G. și G. POPA LISSEANU : *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*. București, 1924, p. 216 — 217.
- BOROȘ, IOAN : *Răscoala lui Tudor Vladimirescu și refugiații în județul Caraș-Severin*. „Transilvania”, Sibiu, LII (1921), nr. 5, p. 359 — 377.
- BURLĂNESCU, ALIN : *În amintirea domnului Tudor Vladimirescu cu prilejul Serbării Naționale din Novaci, Gorj—unde actualmente strănepotul său Teodor Vladimirescu se găsește subprefect*. Tirgu-Jiu, 1902, 7 p.
- CALLIMACHI, SCARLAT : *Despre răscoala lui Tudor Vladimirescu*. București, 1937, 32 p. (Cărticica poporului).

- CALLIMACHI, SCARLAT și PAVEL CHIRTOACĂ : *Tudor Vladimirescu*. Conferințe ținute în ziua de 19 martie 1946 la Ateneul Român, organizate de Cercul de Studii și Documentare al Secțiunii Centrale de Educație Politică a P. C. R. București, Editura Partidului Comunist Român, 1946, 38 p. (Luptători pentru libertatea poporului român).
- CAMARIANO, N. : *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hétairie avant la révolution de 1821*. „Balkan Studies”, Salonic, VI (1965), p. 139 — 164.
- CAMARIANO, NESTOR : *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*. „Studii”, XX (1967), nr. 6, p. 1163 — 1175.
- CÂNDEA, VIRGIL : *Aspectele diplomatice ale mișcării revoluționare din 1821*. În : Virgil Căndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița : *Pagini din trecutul diplomației românești*. București, Editura politică, 1966, p. 218 — 231.
- COLUMBEANU, S. : *Caracterul exploataării feudale a țăranimii în deceniile anterioare răscoalei lui Tudor Vladimirescu (1800 — 1820)*. „Studii”, XIV(1961), nr. 3, p. 171 — 587.
- CECROPID, DIMITRIE ; *Omagiul lui Tudor Vladimirescu, eroul redeșteptării naționale, din partea Societății institutorilor și institutoarelor din România*. București, 1914. 68 p.
- COMARTIN, G. și A., PETRIC : *Situația economică și socială a țărilor române în preajma mișcării revoluționare de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu*. „Probleme economice”. 1966, nr. 10, p. 98 — 109.
- CONSTANTINESCU, A., C. N. COMAN : *Date noi privind participarea unor bulgari la răscoala din 1821 în Țara Românească*. „Romanoslavica”, IV(1960), p. 239 — 249.
- CONSTANTINESCU, G. : *Domnul Tudor la mănăstirea Motru*. „Amicul poporului”, Tg. Jiu, I(1898), p. 47 — 50.
- CONSTANTINESCU, N. A. : *Revoluția lui Tudor Vladimirescu din 1821*. Povestire istorică. București, 1921. 80 p.
- CORIVAN, N. : *Tudor Vladimirescu și istoricii români : A. D. Xenopol, N. Iorga, E. Vrătosu, I. C. Filitti, D. Bodin, A. Ofețea*. Iași, 1946, 18 p. (Institutul de Istorie națională A. D. Xenopol).
- CRISTACHE-PANAIT, IOANA : *Orașul București și răscoala poporului din 1821*. București, 1960, 60 p. (Muzeul de istorie a orașului București).
- DRÎMBĂ, dr. D. : *Hotarnicul Tudor Vladimirescu*. București, 1941, p. 581 — 590.
- DURAK, preotul V. GR. : *Ilarion, episcop al Argeșului 1820 — 1821, 1828 — 1845*. Tesă pentru licență. București, 1900. 2—39 p. (Universitatea din București. Facultatea de teologie).
- ECONOMU, general V. : *Tudor Vladimirescu, figură ostășească*. „România militară”, LXXVI(1939), nr. 7 — 8, p. 120 — 125.
- ERBICEANU, C. : *Istoricul zaverei în Valachia*. „Biserica ortodoxă română”, XXIII (1899), p. 416 — 433, 547 — 557.
- FILITTI, IOAN C. : *Tudor Vladimirescu*. (Rostul răscoalei lui). București, 1937, 8 p.
- FLORESCU, P. : *O pagină din istoria legăturilor de amiciție româno-iugoslave din trecut*. (Din sursă iugoslavă). „Timocul”, III(1936), nr. 7 — 8, p. 17 — 19.
- GALACTION, G[ala] : *Tudor Vladimirescu*. „Lamura”, II(1920 — 1921), p. 714 — 716.
- GĂRLEANU, S. I. : *Răscoala populară condusă de Tudor Vladimirescu (1821)*. București, Editura științifică, 1966, 104 p. + 1 h. (Colecția „Orizonturi”). Reeditată în l. maghiară și germană, 1968.
- GEORGESCU, IOAN : *Istoria lui Tudor Vladimirescu*. Ce trebuie să știe poporul despre el ? Sibiu, Editura Asociațiunei, 1921, 96 p. (Biblioteca populară a Asociațiunei, XI, nr. 98).
- GHEORGHIU SMARA, SMARANDA : *În jurul morții lui Tudor Vladimirescu*. „Arhivele Olteniei”, Craiova, XII(1933), p. 138 — 140.

GORUNEANU, lt. col. : *O corespondență de la Craiova*. Un sfat tinerilor camarazi. „România militară”, XLIV(1901), vol. II, p. 730 – 734.

Ion Caleteanu și Glogoveanu, ofițeri în oastea lui Tudor.

GUȘIȚĂ, M. : *Cu privire la Tudor Vladimirescu*, „Arhivele Olteniei”, Craiova, VIII(1929), p. 378 – 379.

HANEȘ, PETRE V. : *Scrisorile și proclamațiunile lui Tudor Vladimirescu din punct de vedere al formei*. „Preocupări literare”, II(1937), p. 58 – 70.

Reprodus în : P. V. Haneș : *Studii de istorie literară*, București, Minerva, 1970, p. 172 – 184.

HAȘDEU, B. P. ; *Discursul de deschidere... la serbarea pe cîmpia Cotroceni în memoria lui Tudor Vladimirescu*. „Columna lui Traian”, II(1871), p. 83 – 84.

HASDEU, B. PETRICEICU : *Oltenescele. Patru discursuri. Originele Craiovei. Hristu și Tudoru Vladimirescu*. Craiova, Editura librăriei S. Samitca, 1884, p.131–155.

HASNAȘ, dr. N. și N. ANDRIESCU : *În amintirea centenarului mișcării lui Tudor Vladimirescu*. Album istoric, artistic și p toresc al Gorjului. Tirgu-Jiu, 1921, 9 p. + 56 f. pl. (Liga culturală. Secția Tirgu-Jiu).

HELIADÉ-RĂDULESCU I. : *La înmormîntarea repositului Ioanne Văcărescul*. Oratio funebra. Pronunțiată... la 5 martie. București, 1863, p. 14.

Închinare lui Tudor Vladimirescu. Extrase din : V. A. Urechia, Ion Ghica, C. D. Aricescu, Șt. O. Iosif, G. Coșbuc, Bucura Dumbravă. [București], Cartea Românească, [1921], 64 p. (Pagini alese din scriitorii români, nr. 15 – 16).

IONESCU-GION, G. I. : *Portrete istorice*. București, 1894, p. 9 – 24.

IORGA, N. : *Iordache Olimpotul, vînzătorul lui Tudor Vladimirescu*. „Analele Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria II, XXXVIII (1916), mem. II, 13 p. + 2 pl.

I [ORGA], N. : *Un prétendent bulgare dans l'armée des paysans de Tudor Vladimirescu en 1821*. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud orientale”, III(1916), p. 39 – 40.

IORGA, N. : *Părinții și satul lui Tudor*. „Lamura”, II(1921), p. 710 – 713.

IORGA, N. : *Tudor și ardelenii*. „Transilvania”, Sibiu, LII (1921). nr. 5, p. 346 – 347.

IORGA, N. : *Un apărător al săracilor : „Domnul Tudor din Vladimir”*. București, Cartea Românească, 1921, 128 p. (Biblioteca Societății Steaua nr. 13).

IORGA, N. : *Comemorarea lui Tudor Vladimirescu*. „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii istorice, seria II, XLI(1922), p. 357 – 365.

IORGA, N. : *Drama lui Tudor într-o nouă lumină*. „Revista istorică”, XIV(1928), nr. 1 – 3, p. 27 – 33.

LĂZĂROIU, ION : *De ce n-a ajuns Iancu Jianu cumnatul lui Tudor Vladimirescu?* „Magazin istoric”, II(1968), nr. 3, p. 87.

LUGOȘIANU, O. : *Însemnări din bătrîni*. „Revista Tinerimea română”, serie nouă, 1899, vol. II, p. 120 ; 1900, vol. IV, p. 176.

LUPAȘ. I. : *Cîteva cuvinte despre revoluția lui Tudor Vladimirescu*, „Calendarul Amicul Poporului”. Sibiu, LXII(1922), p. 69 – 72.

LUPAȘ, I. : *Cum e înfățișat Tudor Vladimirescu în publicațiuni istorice recente ?* În : I. Lupaș : *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. V. Sibiu, Cluj, Cartea Românească, 1945–1946, p. 180 – 203.

MACIU, V. : *Însemnătatea istorică a lui Tudor Vladimirescu*. „Studii”, IV (1951), nr. 3, p. 138 – 148.

MACIU, VASILE : *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu*. În : *Studii și articole de istorie*, vol. II, București, Editura Academiei R. P. R., 1956, p. 188 – 224.

MĂNESCU, MANEA : *Cauzele răscoalei condusă de Tudor Vladimirescu*. Încercare de sociologie istorică. Ploiești, 1946, 40 p.

- MARINO, ADRIAN : *Momentul 1821 și ideea democratică*. „Lumea”, III(1965), nr. 10, p. 21 — 22.
- MARTINESCU, PERICLE : *Revoluția de la 1821 în lumina cercetărilor de azi*. „Revista Fundațiilor”, XII(1945), nr. 4, p. 872 — 878.
- METZULESCU, dr. A. : *Steagul lui Tudor Vladimirescu*. „Oltenia”, Craiova, II(1941), p. 134 — 138.
- MISSAILU, G. : *Mișcarea din 1821*. Discursu cititu pe câmpia Cotroceni cu ocasiunea serbarii naționale în memoria lui Tudor Vladimirescu. „Fóia societății Romanismulu”, II(1871), p. 51 — 72.
- MISSAIL, G. : *Evenimentele de la 1821 și cauzele ce le-au provocat*. „Revista română”, II(1962), p. 419 — 442, 649 — 685; III(1863), p. 158 — 190, 224 — 263, 531 — 581.
- MOISIL, CONSTANTIN : *Caracterul revoluției lui Tudor Vladimirescu*. „Transilvania”, Sibiu, LII(1921), nr. 5, p. 385 — 387.
- MOISIL, CONSTANTIN : *Din epoca lui Tudor Vladimirescu*. „Cronica numismatică”, I(1921), nr. 11 — 12, p. 69 — 72.
- NEAȘU, IOAN : *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*. În : *Studii și referate privind istoria României*. Partea a II-a, București, Editura Academiei R. P. R., 1954, p. 1 003 — 1 043. + 1 h.
- NEAȘU, I. : *Lista cu numele pandurilor și căpeteniilor lor care au participat la răscoală sub conducerea lui Tudor Vladimirescu* (compența lor socială, completată cu date biografice) și un extras statistic nominal cu compența socială a 116 căpetenii de panduri. În : *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, București, Editura Academiei R. P. R., 1957, p. 391 — 451.
- NEAȘU, I. : *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*. „Studii”, XI(1958), nr. 2, p. 91-114+1 h.
- NEAȘU, IOAN I. : *Luptele locuitorilor din Oltenia cu turcii în ultima fază a răscoalei din 1821*. „Studii”, XV(1962), nr. 5, p. 1 205 — 1 218.
- NEAȘU, IOAN I. : *Unele precizări cu privire la prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821)*. În : *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. București, Editura Academiei R. P. R., 1965, p. 393 — 395.
- NEAȘU, IOAN I. : *Prima luptă a pandurilor români cu turcii la Drăgășani (29 mai 1821)*. „Studii”, XVIII(1965), p. 1 091 — 1 096.
- [NICOLĂESCU] PLOȘOR, [C. S.] : *Cîteva rînduri despre Tudor Vladimirescu*. „Arhivele Olteniei”, Craiova, XIII(1929), p. 533 — 534.
- NISTOR, ION I. : *Tudor Vladimirescu și Sînta Alina*. [Analele] Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, seria III, XXII (1940), p. 607 — 631.
- OBEDEANU, CONST. : *Tudor Vladimirescu în istoria contemporană a României* (Cu 15 stampe). Craiova, Scrisul Românesc, 1929, 57 p.
- OȚETEȘA A. : *Români ardeleni și nemți (austriaci) în oastea lui Tudor Vladimirescu*. „Apulum”, Alba Iulia, II(1943 — 1945), p. 251 — 256.
- OȚETEȘA, ANDREI : *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești. 1821 — 1822*. București, Cartea Românească, 1945, II — 411 p. 42 f. pl. (Institutul de studii și cercetări balcanice).
- OȚETEȘA, acad. A. : *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*. „Studii”, III, (1956), nr. 2 — 3, p. 125 — 133.
- OȚETEȘA, acad. ANDREI : *Țărani români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*. „Studii”, IX(1956), nr. 6, p. 51 — 74.
- OȚETEȘA, A. : *O nouă istorie a mișcării din 1821*. „Studii”, X(1957), nr. 2, p. 201 — 212.
- OȚETEȘA, A. : *Legenda expatrierii lui Tudor Vladimirescu după pacea de la București (1812)*. „Revista arhivelor”, II(1959), nr. 2, p. 77 — 83.

- OȚETEA, acad. ANDREI : *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu. „Lupta de clasă”*, XLI(1961), nr. 5, p. 41 — 58.
- OȚETEA, A. : *L'insurrection de 1821 dans les Principautés Danubiennes. „Revue roumaine d'histoire”*, I(1962), nr. 1, p. 77 — 98.
- OȚETEA, acad. A. : *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție ? „Studii”*, XX(1967), nr. 4, p. 667 — 679.
- PAPACOSTEA, VICTOR : *La participation de l'écrivain albanais Vechilhardji à la révolution de 1821. „Balcania”*, VII(1945), p. 187 — 191.
- PAPAZO[G]LU, maior D. : *Evenimentele insurecțiunii elene și resculara lui Tudor Vladimirescu certnd drepturile românilor, în anul 1821. București, 1873, 30 p.*
- PAPAZOGLU, lt. col. D. : *Stindardul lui Tudor Vladimirescu. „Observatorul”*, Sibiu, 1882, nr. 41, p. 161.
- PETRESCU, G. D. : *Tudor Vladimirescu. Conferință... ținută la serbarea centenarului eroului. „Analele Dobrogei”*, V(1921), p. 248 — 260.
- POTRA, GEORGE : *Petrache Poenaru, ctitor al învățământului în țara noastră. București, Editura științifică, 1963, IX—394 p.*
- Problemele tratatului „Istoria României” : Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu. „Studii”*, XIII (1960), nr. 5, p. 191 — 198.
- RADU, MIRCEA : *Răscoala din 1821 și logica istoriei. „Romanoslavica”*, X(1964), 243 — 274. *Revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu. București, Minerva, 1900. 61 p. (Biblioteca populară Minerva, nr. 6).*
- ROMANESCU, MARCEL : *În jurul lui Tudor Vladimirescu. „Arhivele Olteniei”*, Craiova, XXI(1942), nr. 119 — 122.
- ROMANESCU, MARCEL ; *Tudor Vladimirescu, stilp al dreptății sociale. În : Oltenia, Craiova, Ramuri, 1943, p. 343 — 352.*
- ȘĂINEANU, CONSTANTIN : *Tudor Vladimirescu și opera sa. Edițiunea a III-a. București, Ralian și Ignat Samilca, 1906, 32 p. + 1 pl.*
- SAVU, ALEXANDRU : *115 ani de la mișcarea democratică a lui Vladimirescu. „Era nouă”*, I(1936), nr. 2 p. 1—8.
- Schiță istorică asupra răscoalei lui Tudor. „Anuarul Prințipatului Țării Românești”*, 1842, p. 31 — 36.
- Societatea „Romanismul” și Tudor Vladimirescu. „Transilvania”*, Brașov, IV(1871), p. 166—167. *Vezi și „Columna lui Traian”*, II(1871), p. 90, 94, 101, 114.
- ȘOTROPA, VIRGIL : *Zavera din 1821 și regimentul năsăudean. „Anuarul Institutului de istorie națională”*, Cluj, V(1926—1927), p. 135 — 145.
- SPINEANU, I. D. : *Tudor Vladimirescu și epoca sa (Conferință...), „Lectura”*, Turu—Severin I(1986), nr. 7, p. 246 — 259.
- Stégulu lui Tudor Vladimirescu. „Transilvania”*, Sibiu, XIII(1882), p. 106 — 107.
- TĂTĂRĂSCU, ȘTEFAN : *Gîndurile și faptele lui Tudor Vladimirescu. București, 1931, 31, 36 p.*
- TEODORESCU G. DEM. *Viața și operele lui Eufrosin Poteca (Cu citeva din scrierile-i inedite). București, 1883, p. 8 — 9.*
- TOCILESCU, GR. C. : *Mișcarea din 1821. „Columna lui Traian”*, II(1871), p. 87 — 88, 92 — 93, 96—97.
- Tudor Vladimirescu. „Românul”*, I(1911), nr. 138, p. 1—2.
- VELCU, ANTON D. : *Sabia lui Tudor Vladimirescu. „Cronica numismatică și arheologică”*, XVIII(1944), nr. 129, p. 222—231.
- VIANU, AL. : *Negocierile ruso-turce cu privire la Principatele Române (noiembrie 1821 — martie 1821). „Analele româno-sovietice”*, istorie, XVII(1963), nr. 2, p. 105—117.

- VÎRTOSU, EMIL : *Tudor Vladimirescu*. „Revista Fundațiilor”, XII(1945), nr. 8, p. p. 343—348.
- VÎRTOSU, EMIL : *Despre Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1821*. București, Casa Școalelor, 1947, 127 p. + 10 f. pl.
- VOICU, ȘT. : *116 ani de la revoluția lui Vladimirescu*. „Viața Românească”, XXVIII (1936), nr. 12, p. 57—62
- VOINESCU, colonel I. : *O aruncătură de ochiu asupra evenimentelor de la 1821*. „Revista Carpaților”, I(1860), vol. II, p. 130 — 155.
Reprodus în „Foae pentru minte inimă și literatură”, Brașov, XXIII(1860), p. 177—180, 190—192, 198—199, 205—206, 213, 214.
- Zavera și Tudor Vladimirescu*. Brașov, Adolf Albrecht, [f. a.], 8 p. (Biblioteca Junimea, nr. 1).

UN ILUMINIST ROMÂN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA — PAUL VASICI

DE

GRIGORE PLOEȘTEANU

În secolul trecut Transilvania a dat culturii românești o serie de personalități remarcabile, luminători și luptători ai neamului, care și-au înscris pentru totdeauna numele și faptele în istoria noastră. Ne gândim la V. Pop, Gh. Lazăr, G. Barițiu, E. Murgu, T. Cipariu, S. Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian, D. Bojinca, A. Tr. Laurian și la mulți alții.

Un loc aparte ocupă în acest panteon iluministul Paul Vasici, intelectual erudit, medic, gânditor, naturalist, scriitor, om al școlilor, popularizator de cunoștințe enciclopedice și mai presus de toate un înflăcărat patriot. Apreciat în mod deosebit de G. Barițiu și I. Vulcan, mai târziu de N. Iorga, a fost pe nedrept dat uitării pentru câteva decenii. Îl „redescoperă” V.L. Bologa, E. Pocrean, D. Bădărău, iar în ultimii ani acad. Em. Pop, I. Breazu, Tr. Herseni, S. Izsac, A. Stoiacovici, C. Rusu, N. Cordoș, I. Kovács, P. Teodor, I. Negru și alți cercetători¹. Cu toate acestea nu sînt cunoscute în suficientă măsură unele aspecte ale vieții sale, activitatea desfășurată în preajma și în timpul revoluției de la 1848, contribuția deosebită pe care a adus-o la dezvoltarea învățămîntului românesc etc. Sintetizînd contribuția predecesorilor și aducînd date noi, oferite de

¹ Dintre lucrările apărute pînă în 1968 menționăm : V.L.Bologa, *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, în *Biblioteca medico-istorică*, II, Cluj, 1927 ; Em. Pop, *Doctorul Pavel Vasici*, în *Contribuțiuni la istoria medicinei în R.P.R.*, Edit. Medicală, Buc., 1955, p. 327—354 ; idem, *Cuvinte comemorative despre un medic progresist român : dr. Pavel Vasici*, în *Istoria medicinei. Studii și cercetări*, Edit. Medicală, Buc., 1957, p. 143—150 ; Tr. Herseni, *Începuturile psihologiei românești și „antropologia lui Pavel Vasici—Ungureanu*, în „*Revista de psihologie*”, VI (1960), nr. 1, p. 117—128 ; S. Izsac, *Studii și cercetări de istoria medicinei și farmaciei din R.P.R.*, Edit. Acad., 1962, p. 147—157 ; I. Breazu, *Doctorul Pavel Vasici*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, ser. Philologia, fasc. 2, 1964, p. 33—44 ; A. Stoiacovici, N. Căliman, *Aportul lui Christoph Wilhelm Hufeland și Pavel Vasici la popularizarea cunoștințelor medicale prin „Macrobiotica*”, în *Chipuri și momente din istoria educației sanitare*, Edit. medicală, Buc., 1964, p. 93—101 ; Gr. Ploșteanu, *Din publicistica economică a lui Paul Vasici*, în „*Probleme economice*”, nr. 7/1966, p. 135—137 ; C. Rusu, *Pavel Vasici, gînditor trairinat*, în *Anuar. Inst. de ist.*, Cluj, II, 1966, p. 351—360 ; N. Cordoș—I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a sec. XIX*, în *Acta Mus. Nap.*, III (1966), p. 291—316 ; N. Cordoș, P. Teodor, *Activitatea economică a doctorului Pavel Vasici*, *ibid.*, IV (1967), p. 561—580 ; G. Em. Marica, I. Hajos, C. Mare, C. Rusu, *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, Edit. politică, Buc., 1968.

manuscrite, de corespondența inedită, periodice și lucrări contemporane, încercăm conturarea personalității lui Paul Vasici, una dintre figurile proeminente ale culturii și științei românești din veacul al XIX-lea.

Paul Vasici s-a născut la 18 aprilie 1806 în Timișoara, într-o familie neînstărită². Era al doilea fiu al pandurului Vasilie Ungureanu, originar din părțile Albei inferioare, pe vremea aceea gradat („huszarus”, „corporalis”) în comitatul Timiș, și al Anei, menționată mai târziu ca agricultoare („ruricola”, „oecologa”)³. După absolvirea claselor elementare la școala românească din cartierul Maiere, frecventează între anii 1819—1824 gimnaziul din Timișoara, fiind un elev eminent⁴. Rămas orfan, primește sprijin material, după cum recunoaște în dedicația *Antropologiei*, din partea fratelui mai mare, Andrei, care îl îndeamnă să urmeze filozofia la Szeghedin și Oradea: „După ce am gătat școalele cele mici, iară prin ajutorul tău am fost trimis a mă înfrumuseța și cu științele filosoficești, care, arătându-mi lumina cea firească, mi-au dat ocașie a mă hotări spre cea mai adâncă și mare știință...“⁵. Atras de medicină, se înscrie în 1827 la Universitatea din Pesta, ca să poată fi „săracilor spre mîngăiere, bolnavilor spre ușurare, patriei spre apărare și neamului spre folos și bucurie, sau a împlini datorința doctorească”⁶.

În capitala Ungariei, unde activa un tineret universitar cu vederi antif feudale și antiabsolutiste, se dezvoltă în acești ani în rîndul studenților și intelectualilor români, care „zbeuseră, la academiile de drept sau la universitatea din Pesta, în spiritele lor toate ideile revoluționare ale epocii”⁷, o mișcare națională progresistă. Z. Carcalechi, Ioan Trifu-Maiorescu, C. Leca, E. Murgu, D. Bojinca, T. Aron, E. Poteca, Șt. Neagoe, prin studii, polemici, traduceri publicate la tipografia din Buda și în „Biblioteca românească”, apără poporul de calomnatori și se străduiesc să-l lumineze, cultivînd o literatură variată în limba română. Sorbind ce era mai prețios în știința și cultura vremii, înfrîurit puternic de ideile iluminismului european și românesc, Vasici își subordonează talentul și cunoștințele nobilului țel de ridicare a neamului asuprit. Debutează în publicistică cu două manuale medicale: *Antropologia* (1830) și *Dietetica* (1831). Anul 1831, în care termină cursurile facultății, îi oferă întîiul prilej de a lua contact direct cu masele de țărani ce trăiau în mizerie, fiind trimis în comitatul Maramureșului, unde izbucnise holera. Timp de zece săptămîni s-a dedicat îngrijirii și salvării bolnavilor, cîștigînd, prin devotamentul și înțelegerea de care a dat dovadă, un mare prestigiu⁸.

Revenit la Pesta, își dă examenul de doctorat, susținînd în 4 august 1832 teza „Disertatio inauguralis medica de peste orientali”, tradusă în românește și publicată cu titlul „Cuvîntare încununătoare medicască

² Arh. stat. Timișoara, fond. Parohia ort. srbă—Timișoara Cetate. Registru botezați 1300—1308.

³ Ibidem, fond. Liceul Piarist, 1, 1802 1827, f. 95, 140.

⁴ Ibidem, f. 95, 102, 111, 120, 130, 140.

⁵ P. Vasici, *Antropologia sau scurtă cunoștință despre om și despre însușirile sale*, Buda, 1830, Dedicatie, p. IX—X.

⁶ Ibidem.

⁷ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 526—527.

⁸ *Biografia lui dr. Paul Vasiciu*, în „Observatorul”, IV (1881), nr. 77, p. 309.

despre ciurma răsăritului". Ca doctor în medicină, obstetrică și chirurgie se întoarce la sfârșitul lunii august 1832 în orașul natal, începînd să profeseze medicina. Activitatea samariteană a unui bun specialist nu trece neobservată și concetățenii vor să-l aleagă protomedic al Timișoarei. Întîmpină însă opoziția unor elemente ale burgheziei străine, ceea ce îl determină să candideze pentru postul de medic al carantinei de la Jupalnic. Numit în această funcție la 16 martie 1834, va fi timp de 35 de ani unul din cei mai merituoși funcționari ai statului austriac, fără a uita însă niciodată menirea pe care o avea, de a servi cu devotament poporul român. În aprilie 1836 este avansat ca director al carantinei de la Timiș, lângă Brașov.

Cunoscînd limbile germană, maghiară, sîrbă și latină, Vasici era în vremea aceea, așa cum și-l închipuie N. Iorga, „un om cu firea poetică, o minte largă în stare să grupeze original multele sale cunoștințe din ramuri deosebite și pe lângă aceasta înzestrat cu darul și dorința de a scrie frumos, lin, înflorit, pe înțelesul românilor săi, cărora voia să le folosească”⁹. G. Barițiu, punînd bazele presei românești din Transilvania, găsește în Vasici, care devine cel mai „diligent” colaborator al „Foi pentru minte, inimă și literatură” încă de la înființarea ei, iar din 1843 și al „Gazetei de Transilvania”, un ajutor prețios în opera de luminare a maselor și de combatere a obscurantismului¹⁰.

Influențat de atmosfera Brașovului, centru economic, cultural și de întîlniri politice al tuturor românilor, ca și de revoluționarii din principate, Vasici ajunge la convingerea fermă că adevăratul patriotism nu se poate mărgini „precum se mărginesc provinciile, cu cordoane și străji”¹¹. În consecință, depune o susținută activitate pentru stringerea legăturilor între provinciile românești, iar la 1848 este un exponent de seamă al ideii și planurilor de unitate politică.

După înăbușirea revoluției a continuat activitatea publicistică, la „Gazeta Transilvaniei”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și îndeosebi la „Telegraful român”, fiind redactorul responsabil al periodicului sibian, în anii 1853—1856, și interimar în 1861—1862¹². În același timp depune eforturi susținute, în calitate de referent, apoi de inspector al școlilor greco-răsăritene, pentru ridicarea învățămîntului românesc din Transilvania.

Vasici a participat activ și la frămîntările politice ale burgheziei române. La congresul din 1/13—4/16 ianuarie 1861, este ales între cei cărora le-a fost „concrezută cauza națională și confesională română”¹³. În 1863—1864, ia parte activă la lucrările dietei de la Sibiu care a votat egala îndreptățire a românilor, iar în decembrie 1865 refuză, împreună cu alți 28 de fruntași, să recunoască dreptul dietei de la Cluj, convocată „în trăsăturile ei generale pe baza art. XI din anul 1791, prin urmare pe baza unei instituții care, fiind întemeiată pe sistema politico-națională numai

⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, Buc., 1907, p. 306.

¹⁰ „Observatorul”, IV (1881), nr. 76, p. 310; cf. V. Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Edit. științifică Buc., 1966, p. 52.

¹¹ Ax. Banciu, *Din scrisorile doctorului Pavel Vasici către Iacob Mureșanu*, în „Țara Birsei”, IX (1938), nr. 46, p. 446.

¹² Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 1 003, f. 108 v, și 1 015, f. 309 v.

¹³ „Protocolul ședințelor Conferinței naționale românești ținute din 1 13 pînă în 4/16 ianuarie 1861, la Sibiu” Brașov, 1861, p. 23.

de trei națiuni, nu recunoaște pe națiunea română de factor politic al țării”, de a hotărî despre uniunea Transilvaniei¹⁴.

Anii 1865—1869, când s-a aflat la Cluj, au însemnat pentru Vasici mai ales un „timp de dureri“. Evenimentele legate de încheierea pactului dualist austro-ungar l-au dezamăgit profund. Pensionat la 1 mai 1869, revine în orașul Timișoara. Socotind că, „în timpul acesta atît de critic și nefavoritor pentru poporul român, este numai sănătatea și școala ce-l pot feri de perire“¹⁵, se dedică pînă la sfîrșitul vieții unei vaste munci de educație medicală, igienică și pedagogică. Rîvna de o viață pentru lumina-rea neamului îi este recunoscută de Academia Română, care la 2 iunie 1879 îl alege membru activ al secției științifice¹⁶. Pleacă la București și revede „ideala țară și nescatele-i comori din poesii și cîntece, țara cultă și vitează, liberă și fericită, frumoasa Românie“¹⁷. Este marea lui bucurie, înainte de sfîrșitul vieții. Cu satisfacția datoriei împlinite, fericit „căci văzură ochii mîntuirea neamului“, Paul Vasici moare la 30 iunie (3 iulie st.n.) 1881.

Iluminist provenit din popor și legat de interesele și nevoile acestuia, P. Vasici s-a arătat animat încă de pe băncile universității de dorința ridicării românilor din starea de înapoiere în care fuseseră ținuți secole de-a rîndul : „Cel mai mare îndemn din lăuntru-mi—mărturișește el—a fost totdeauna ca să poci folosi în ce chip iubitei mele nații“¹⁸. Activitatea de luminare prin răspîndirea științei, culturii și ideologiei înaintate în acea perioadă de criză a orînduirii feudale are semnificația unei lupte duse împotriva urmărilor pe plan social-cultural ale dominației sistemului feudal și a iobăgiei¹⁹. În același timp, Vasici a făcut pași înainte în procesul de încetățenire a științei la români, răspunzînd interesului crescînd al noii clase burgheze pentru știință și cultură laică.

În prima lucrare, tipărită cu titlul *Antropologia sau scurtă cunoștință despre om și despre însușirile sale* (1830), Vasici expune, după prelegerile profesorului său S. Schordann, cunoștințele contemporane referitoare la structura și funcțiile organismului omenesc. Volumul este important prin faptul că tînărul student își aducea, pe urmele dr-ului Vasile Popp, contribuția la crearea terminologiei științifice medicale autohtone. *Antropologia* este primul manual de anatomie, fiziologie și psihologie scris în limba română²⁰. Începînd cu această lucrare, sesizăm, ceea ce se va accentua nota particulară a scrisului lui Vasici: amprenta filozofică și finalitatea lui etico-morală²¹: „Caută-te dar, omule, înțeleaptă făptură—îndeamnă Cuvîntul înainte. Nu fi îndestulat că trăiești în această lume, ci caută cum ? și pentru ce vețuești într-însa?“²². Omul armonios dezvoltat

¹⁴ „Gazeta Transilvaniei”, XXVIII (1865), nr. 95, p. 387—88.

¹⁵ „Higiena și școala”, I (1876), nr. 1.

¹⁶ „Analele Acad. Române”, s. II, t. I, Buc., 1880, p. 199.

¹⁷ „Familia”, VII (1881), nr. 47, p. 304.

¹⁸ P. Vasici—Ungureanu, *Macrobioțica sau măiestria a lungi viața*, t. I, Brașov, 1844, p. 11.

¹⁹ Vezi V.I. Lenin, *Opere complete*, vol 2, Edit. politică, București, 1960, p. 513.

²⁰ Tr. Herseni, *op. cit.*, p. 126.

²¹ G. Em. Marica . . . , *op.cit.*, p. 59.

²² P. Vasici, *Antropologia*, p. XIII.

tat, sănătos trupește și sufletește, echilibrat și moral, este idealul pentru care va milita întreaga lui viață Paul Vasici.

Cunoștințe medicale, igienice și biologice cuprinde și *Dietetica sau învățătura a păstra întreaga sănătate, a domoli boalele, a se feri de primejdia morții și a se mîntui dintr-însa* (1831), scrisă la îndemnul și cu cheltuiala lui S. Vulcan. Medicul iluminist combate superstițiile, credințele deșarte, vrăjitoriile, șarlatanismul, oferind cititorilor o „grădină cu alese flori înfrumusețată“ din care ei să extragă „ca niște albine cu sărguință mierea sănătății”²³.

Pe linia preocupărilor de răspîndire a științei se înscriu numeroasele și variatele articole, aforisme, dialoguri, publicate în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, dintre care menționăm: „Bătălia a trei surori!“, „Despre veninuri și înveninări“, „Regule dietetice“, „Vinarsul-Rachiul în privința istorico-politico-medica“, „Aforismi sau regule practice pentru păstrarea sănătății și a vieții culese din cei mai renumiți medici“ etc. etc. Alte materiale popularizau noțiuni de științe naturale, botanică, zoologie. Mai importante sînt articolele grupate sub titlul „Idei rapsodice”(1840—1842). Autorul acestui mic tratat de științe naturale, deși este încă tributar creaționismului, recunoaște existența legilor obiective în natură, subminînd astfel ideologia mistico-idealista²⁴: „și în toate acestea a universului trupuri, tot acelea legi, tot aceia armonie se află. Frumoasă natură, numai în tine este înnodată cauza și efectul. Numai a tale legi sînt nestrămutate“²⁵.

Publicistica lui Vasici, foarte diversă ca tematică, este străbătută de idei înaintate, vîdind poziția progresistă a iluministului și umanistului, interesat de realitățile concrete ale societății transilvănene din vremea sa. Îl preocupa soarta „bietului fărăn muncitor“, care cîștigul „abea-l vede vreodată cu ochii“, probleme de filozofie și morală — în concepția lui resimțindu-se puternice influențe kantiene²⁶ —, cultură, educație, familie.

Are certe semnificații iluministe articolul *Au trecut vremea de demult*, în care Vasici arată foloasele lecturii și cheamă pe toți românii să citească foile redactate de Barișiu, ce au ca scop „a-i prefăce într-un trup“, și pe cele din principate, pentru a putea cunoaște „timpul de acumă“²⁷. Situuindu-se pe o poziție profund democrată, combate discriminarea națională și confesională: „Apoi fie el român sau turc, grec sau țigan, neamț sau ungur, aibă legea creștinească, evreie sau mahomedană, este totdeauna vrednic a fi de noi iubit și cinstit“²⁸. Folosind arsenalul ideologic al iluminismului francez, Vasici a dus o remarcabilă campanie pentru acordarea și respectarea drepturilor cetățenești, pentru educarea și emanciparea femeii. Pledoaria lui poartă titlul: „Spre înaintarea și statornicia casniciei fericiri sau chemarea și volnicia femeilor“²⁹. Arătîndu-se nemulțumit de situația deplorabilă în care femeile „drept cetățean, încă foarte puține au,

²³ P. Vasici—Ungureanu, *Dietetica sau învățătura a păstra întreaga sănătate, a domoli boalele, a se feri de primejdia morții și a se mîntui dintr-însa*, Buda, 1831, p. IX—X.

²⁴ *Antologia gîndirii românești. Secolele XV—XIX*, Edit. politică, București, 1967, partea a II-a, p. 610.

²⁵ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, III (1840), nr. 15, p. 113.

²⁶ G. Em. Marica . . . , *op. cit.*, p. 60.

²⁷ „Foaie pentru minte . . .“, II (1839), nr. 8, p. 63—64.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A. Marino, *Începuturile mișcării feministe*, în „Lumea“, II (1964), nr. 50, p. 20—21.

ha cele mai multe sînt tratate tocmai ca și în orient“, a cerut să se facă femeia „părtașe dreptului natural și cetățean, la care dînsa ca și bărbatul are asemenea parte de la natura ei“³⁰.

În anii 1845—1846, Vasici a publicat alte două lucrări în volum : *Macrobiotica sau măiestria a lungi viața* (1844—1845) și *Nepuțința și a ei totală vindecare cu mijloace simple, cercate prin experiență și aprobate de mulți pătimiși* (1846). Prin *Macrobiotica*, traducere adaptată la nevoile românilor a ediției a V-a (Viena 1825) a lucrării cu același titlu a iluministului german Ch.W. Hufeland³¹, își aduce aportul său cel mai important la dezvoltarea literaturii și terminologiei medicale românești³². Cu bogatele însemnări și note aparținînd lui Vasici, cele două tomuri ale *Macrobioticii*, apărute la Brașov, pot fi considerate un remarcabil eseu, avînd deosebite calități științifice, educative și literare.

Paul Vasici a acordat o atenție constantă problemelor limbii literare și literaturii române, manifestînd preocupări similare cu ale altor contemporani, ca I. Maiorescu, T. Cipariu, G. Barițiu, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi. Latinist moderat, s-a declarat în dezacord cu extremiștii, care cereau eliminarea cuvintelor de origine nelatină din limba română : „Apoi pentru ce cuvintele ce au și alte nații cu noi să le zicem străine, dacă or căpătat dreptul cetățean la nația noastră“³³. A cultivat limba română în poezie și proză, creînd, sub influența împrejurărilor dramatice ale vieții sale și a lecturilor, o literatură de factură preromantică, sentimental-meditativă. A elogiat adevărul, virtutea, viața familială modestă și cinstită și a condamnat desfrîul, goana după bogăție, podoabe, modă, moravurile nobilimii decăzute și unele aspecte ale moralei burgheze. A fost un deschizător de drumuri în literatura Transilvaniei, cultivînd între primii la noi poemul în proză, schița, povestirea și ca autor al celei dintîi nuvele țărănești din literatura ardeleană, *Ruja*³⁴.

În anii premergători revoluției, Paul Vasici a desfășurat o susținută activitate pentru strîngerea legăturilor economice, politice și culturale între cele trei țări române. Funcțiile pe care le-a îndeplinit i-au înlesnit legăturile cu intelectualii și oameni politici de dincolo de Carpați. A cunoscut încă în perioada studiilor universitare la Pesta studenți originari din principate, apoi ca medic la Jupalnic, la hotarul Banatului cu Țara Românească, a avut „ocazii dese de a face cunoștință cu cei mai renumiți bărbați din România“, care călătoreau spre țările din apusul Europei sau veneau la Băile Herculane și treceau prin carantină³⁵. Contactele rodnice s-au înmulțit la Timiș, unde Vasici s-a aflat ca director al carantinei, între 29 iulie 1836 și 5 septembrie 1850.

³⁰ „Foaie pentru minte . . .”, IV (1841), nr. 1, p. 5—6.

³¹ A. Stoiacovici, N. Căliman, *op. cit.*, p. 93—101.

³² V.L. Bologa, *Brașovul, vechi centru medical românesc*, în „Fraților Alexandru și Ioan I. Lepădatu”, Buc., 1936, p. 128; cf. N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Edit. științifică, Buc., 1962, p. 69.

³³ „Foaie pentru minte . . .”, III (1840), nr. 9, p. 69; în 1860 Vasici va prezida lucrările Conferinței filologice de la Sibiu.

³⁴ I. Breazu, *op. cit.*, p. 42.

³⁵ „Observatorul”, IV (1881), nr. 77, p. 309.

Stimulat de marii comercianți brașoveni I. Iuga, G. Iuga, R. Orghidan, G. Nica, G. Ioan, V. Lacea, N. Voinescu, M. Fluștureanu, F. Ciureu, N. Ciureu și alții, s-a hotărât „a face tot... pentru înlesnirea trecerii persoanelor și a mărfurilor“ dintr-o parte într-alta a Carpaților. În paginile „Gazetei de Transilvania“ militează pentru ușurarea comerțului între țările române și în acest scop pentru construirea de drumuri bune și facilitarea corespondenței, pentru „o organizație mai de suferit la carantină, prin care în interesul comerțului să se ridice acele nesuferite greutăți, cât adică suferă obșteasca sănătate“³⁶.

Cînd se deschideau „separațiile“ la carantină, Vasici îl informa imediat pe Barițiu, ca acesta să publice știrea în „Gazetă“. Cităm dintr-o scrisoare trimisă redactorului brașovean: „Am dat pentru slobozirea boilor și am nădejde că va avea rezultat bun, bine ar fi să mai publicați prin gazetă cum că au încetat boala și că ar fi bine să se sloboadă boi, căci s-ar mai ușora chiria și ar porni negoțul cu bucate“³⁷. Așa ne explicăm mulțimea informațiilor referitoare la carantina și Pasul Timișului, apărute în „Gazeta de Transilvania“ pînă la 1848.

Paul Vasici le era cunoscut cărturarilor din Țara Românească și Moldova, ca autorul *Antropologiei*, *Macrobioției* și al zecilor de articole din „Foaie pentru minte...“, dintre care unele au fost reproduse în „Curierul românesc“ — *Ideii rapsodice* și *Scrisoare către G. Barițiu* în „Curierul de ambele sexe“³⁸. Cu I. Maiorescu, I. Heliade-Rădulescu, A. Florian, Gr. Alexandrescu, A. Tr. Laurian, N. Bălășescu purta corespondență. Pe Vasici îl interesau în mod deosebit problemele culturii naționale, viitorul principatelor, soarta românilor din Transilvania. Contactul cu literații din „țară“ a lăsat urme în conștiința și activitatea sa: „În armonioasă amicie cu dînsul (I. Popasu—n.n.) și cu D<omnul> Barițiu, care se așezase la Brașov, de o parte—mărturisește el—și în legătură cu d<omni> profesori și bărbați distinși, care treceau din România încoace, a căror cunoștință mi-era scumpă, de altă parte, puteam sta eu cu mîinile în sîn și cu toată delicata pozițiune ce aveam să păzesc fața de oficiul meu, a nu lua parte la toate ce atingeau cultura națională preste tot < ? >“³⁹.

Ajungînd tot mai cunoscut în cercurile științifice și intelectuale, în mai 1843 este ales membru corespondent al Societății de medici și naturaliști din Iași⁴⁰. În același an participă la lucrările celui de-al IV-lea Congres al medicilor și naturaliștilor maghiari din Timișoara⁴¹. În 1846, cînd se proiectează Școala agricolă a Moldo-Vlahiei, este solicitat ca examinator al profesorilor „cu științe și caracter național“⁴².

În a doua jumătate a anului 1845 este invitat să facă parte din Asociația literară a României, care pe lângă țelul mărturisit de „a înlesni pro-

³⁶ „Gazeta de Transilvania“, X (1847), p. 170.

³⁷ Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 1 003, f. 9.

³⁸ I. Lupu, N. Camariano, Ov. Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, 1790—1850, partea a II-a, Buc., E'it. Acad., 1966, p. 787—807.

³⁹ *Biserica și școala*, III (1879), nr. 32, p. 249.

⁴⁰ N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ion Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui (1811—1911)*, Buc., 1912, p. 477—481.

⁴¹ Din 1856 este numit membru al Societății de științe naturale din Sibiu, iar pe la sfîrșitul vieții participă și la lucrările Societății științelor naturale din Ungaria de sud.

⁴² „Gazeta de Transilvania“, IX (1847), nr. 59, p. 234—235.

gresul literar în toată românimea⁴³ avea și scopuri politice nemărturisite. Prin decretul din 25 iunie 1846, autoritățile îi permit să primească numirea, cu condiția ca „manuscrisele ce avea a trimite spre tipărire să fie supuse mai întâi la revizia cenzurii austriace⁴⁴. În 1847 Vasici este cunoscut oficial, alături de Cipariu și Barițiu, ca membru al asociației⁴⁵.

Vasici a adus o mare contribuție la stringerea legăturilor cultural-politice între revoluționarii de pe ambele versante ale Carpaților. Cu toată supravegherea strictă a autorităților, a expedit colete cu cărți, a trecut corespondență secretă și persoane dintr-o parte într-alta a munților. Din corespondența cu A.Tr. Laurian cunoaștem că Vasici trecea și răspindea în Transilvania cărți și publicații, între care „Magazinul istoric pentru Dacia”, pe acesta nu numai sub forma volumelor tipărite, ci și ca broșuri necenzurate, îndeosebi pe acelea care puneau accent pe problemele unității și independenței naționale. În semn de recunoștință, a primit în anii 1845—1848 cite un exemplar gratuit din fiecare număr al „Magazinului”⁴⁶.

Pentru încrederea pe care o aveau în el revoluționarii munteni și pentru serviciile pe care le-a adus, este elocventă scrisoarea pe care i-o trimite la 14 noiembrie 1846 A. Tr. Laurian și din care cităm : „Marea încredere în deosebita d-voastră bunătate, care o am câștigat... m-a îndemnat a vă supăra în deosebite rinduri cu însărcinări care poate că abia ași fi putut aștepta de la un amic cunoscut și încercat, ca să mi le împlinescă. Iertați-mi, domnule doctor, această îndrăzneală și binevoiați a primi a mea mulțumire, ca de la un adevărat estimator al lăudabilului caracter al d-voastră. Noi avem puținii români adevărați, și către aceia pe carii îi cunoaștem de adevărați îndrăznim poate mai mult decît ar cere buna cuviință. Știu, domnule doctor, cite greutăți v-au cauzat însărcinările mele în anul trecut și în acesta și ași vrea să nu abuzez de bunătatea d-voastră, dară împrejurările pentru folosul românilor nu mă iartă să fac altmintea. Lucrurile care le trimit în Transilvania nu poci să le espeduesc pe la Turnu Roșu, că de acolo mi le trimit înapoi sau le confiscă și n-am acolo o persoană care să știe desvolta lucrul înaintea pedanților de angloați”⁴⁷. De asemenea, corespondența cu A. Florian și I. Maiorescu, informatorii lui Vasici asupra evenimentelor din principate, ne mărturisește indubitabil că acesta din urmă a înlesnit, în anii premergători revoluției și în 1848, legăturile dintre revoluționarii din cele trei țări române⁴⁸.

⁴³ *Anul 1818 în Principatele Române*, t. I, Buc., 1902, p. 52.

⁴⁴ C. Rudneanu, *Bănăneanul dr. Pavel Vasici*, în „Luceafărul” (Timișoara), VI (1939), nr. 10—12, p. 32.

⁴⁵ P. Teodor, *G. Bariț și Principatele Române pînă la 1848*, în *Anuar. Inst. de ist. Cluj*, VI (1963), p. 88.

⁴⁶ Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 996, f. 149, cf. P. Teodor, *Din nou despre „Magazinul istoric pentru Dacia” în Transilvania*, în *Acta Mus. Nap.*, III (1966), p. 513.

⁴⁷ Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. 996, f. 153—153 v.; cf. C. Bolea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, Edit. Acad., 1967, p. 293—294. În același an, la 3 august 1846, Laurian îi solicitase o intervenție la vamă: „Domnule Doctor! Noi vă trimitem aici 150 Ecsemplare Nru 5 T II și alte 150 Ecsemplare Nru 6 Tom II din Magazinul istoric, și 100 Ecsemplare Schneller Ueberblick der Geschichte der Romänen. Aveți bunătatea de le primiți și le espediați mai departe observînd formele cuvînite” (Ms. rom. 996, f. 150).

⁴⁸ Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. 992, f. 182, 192, 208 v ș. a.; N. Bănescu, *op. cit.*, p. 523.

Rînduielile feudale împiedicau dezvoltarea firească social-economică, politică și națională a Principatelor Române. Sarcina înlăturării obstacolelor revenea revoluției burghezo-democratice, care izbucnește și în țările românești la 1848.

Vasici nu participă la evenimentele de seamă ale revoluției din Transilvania datorită situației în care se găsea, fiind „legat cu cătușe de fier” de postul său de la Timiș⁴⁹. În clipe grele de frământare interioară, îl îmbărbătează cu cuvinte profetice George Barițiu : „În această epocă d-ta ești chemat a face în alt mod mari servicii națiunii noastre”. Într-adevăr, directorul carantinei de la Timiș, de lângă Brașov, la hotarul dintre Transilvania și Țara Românească, a adus servicii inestimabile revoluționarilor și cauzei revoluției, fiind în această epocă și unul din cei mai de seamă exponenți ai ideii de unitate. Aflîndu-se într-o situație delicată — ordinele veneau atît de la autoritățile austriace, cît și de la cele maghiare —, a acționat întotdeauna în așa fel încît să folosească în cele din urmă cauzele naționale. Cînd guvernul din Cluj prigonește și urmărește „intelligenții” români, pentru activitatea lor revoluționară, el le facilitează trecerea peste munți.

Și în Țara Românească pătrunde într-un mediu prielnic suflul revoluției europene. Medicul progresist se dovedește a fi un atent și priceput observator politic. „Evenimentele din Franța se văd a nu fi făcut la boeri nici o impresie, sau că doară se prefac”, îi scrie Vasici lui Barițiu la 25 martie 1848⁵⁰. Directorul carantinei îl informează totodată despre ultimele întîmplări, simptomatice, din capitala Țării Românești : „Un student de la Radu Vodă anume Vernescu face alocuție la tovarășii săi pentru revoluția din Franța și Iancu Manu îl duce la poliție și îi dă 50 de nuiiele bune fără nici o cercetare. În cancelaria vistieriei se deprind vreo cîțiva scriitori cu descriere <a> unei poezii, ce iarăș circulase prin București și aceștia se scot din slujbă și se palmuesc de Iancu Manu. Iată strofa din tîiu : «Un tiran cu nas mare/Și la suflet mic/ A strîns la obșteasca adunare/Spre a țării perzare/Tot oameni de nimic », «Poliția a oprit a purta stilette și a fuma țigări pe uliț », «Consulu franțez luă insignile regești și pusă celi ale republicii », un «scandal și mai amar » izbucni la Departamentul justiției etc.⁵¹. Toate acestea i se par autorului scrisorii menționate : „Frumoasă lucruri și bune a da peste cap guvernului”⁵².

Peste cîteva zile, în 1 aprilie, Vasici îi furniză „vești” noi din București, concluzionînd, în pofida unor aparențe și a afirmației prietenului lor comun, „cum că în capitală nu e nimic”, că „orizontul politic în România pe zi ce merge se tulbură tot mai tare”. El nu dă „nimic pe tronul lui Bibescu mai mult”⁵³.

Corespondența purtată de Vasici cu Barițiu în anii 1848—1849—din care se păstrează doar o mică parte, la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România—ne dezvăluie că cel dintîi l-a ținut la curent în permanență pe redactorul „Gazetei de Transilvania” cu evoluția situației din Principatele Române. Vasici îi transmitea și acte oficiale, emantate la

⁴⁹ „Observatorul”, IV (1881), nr. 78, p. 313.

⁵⁰ Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. 1 003, f. 12.

⁵¹ Ibidem, f. 12—13.

⁵² Ibidem, f. 13.

⁵³ Ibidem, f. 14.

București și primite pe aceleași căi, cunoscute de amîndoi. Cu siguranță că o parte din știrile și informațiile din și referitoare la Țara Românească care apar în foile brașovene provin din corespondența sosită de la Paul Vasici.

Cu toate măsurile „aspre“ luate de „stăpînire“, la 9 iunie 1848 izbucni revoluția în țară. Chiar de la început o seamă de intelectuali transilvăneni trec Carpații, pentru a propaga noua constituție. Este un bun prilej pentru acela care dorește dintotdeauna „din suflet emanciparea și libertatea fraților noștri din România“, de a servi cauza revoluției. Se pune și problema participării voluntare a grănicerilor transilvăneni, a ajutorului armat pentru revoluție. Vasici avea relații foarte bune cu anumiți ofițeri, care puteau fi folosite în asemenea împrejurări. Dar acesta nu este singurul motiv pentru care Maria Heliade-Rădulescu — soția revoluționarului— îi scrie la 19 iunie/1 iulie lui George Barițiu: „Am văzut că este de trebuință să ne întîlnim și să-ți comunic cele ce știu și cele ce trebuie să facem cît mai în grab... Bani sînt, statul nostru nu este dator și prin urmare ori domnia ta, *ori domnul Vasici trebuie să meargă în țară*, să se înțeleagă cu Eliade și cu Golesco, să primească bani și să sboare de unde poate să invecie armata în ajutorul fraților“⁵⁴. Este recunoașterea locului ocupat de cunoscutul doctor în cadrul generației pașoptiste. Într-ajutorarea armată nu se va realiza. Paralel guvernul revoluționar din București desfășoară acțiuni diplomatice pentru încheierea unor înțelegeri cu conducătorii revoluției maghiare, ca și cu Cabinetul liberal austriac. Importante misiuni oficiale îndeplinește în această direcție Ioan Maiorescu, sprijinit activ de Paul Vasici. Documentele confirmă că acesta din urmă a intervenit pe lângă guvernul Ungariei, în scopul încheierii unei alianțe între cele două revoluții. Într-o scrisoare trimisă de la Mănăstirea Poiana, la 27 iunie 1848, arhimandritul George Poenaru îl încunoștințează pe Nicolae Bălcescu că „d<omnul> director al carantinei Timișului lucră neobosit pentru românii acesteia țeri. Guvernul Ungariei... are mare încredere într-însul. Le-a arătat scortea românilor acestor principate și a explicat în multe rînduri prea lămurit că, la întîmplare de vreo armie... ce ar obrăznicii a păși în țerile moldo-românesce, pricinuieste atît Transilvaniei, cît și Ungariei lovituri de moarte și trebuie să iea măsurile cuvenite și spre multă siguranță a lor, și *ar trebui o alianță cu aceste principate*, ba la vreo nevoie ce ar amenința țeara vreun demon de dușman, să dea tot ajutorul, și au prins bucuros, îmi zise d<omnul> Vasici. Toate aceste le lucră, ca să aibă seire din vreme și a fi pregătite și întocmite lucrurile, ca cînd se va trimite din partea guvernului nostru vreun comisar din acest principat, în orice privire prietenească, să fie ca și făcute și de grab hotărîte. Așa bunul nostru român d<omnul> director Vasici lucră“⁵⁵. Din aceeași sursă aflăm că Ioan Maiorescu va duce „la guvernul Ungariei niște hîrtii ale domnului Vasici, numai în privirea mai sus-zisă“⁵⁶. În acele împrejurări Vasici, crezînd în posibilitatea obținerii unui sprijin austriac pentru revoluția din Țara Românească, a intervenit și pe lângă Comandamentul general din Transilvania. După întrevederea de la Sibiu a lui Ioan Maiorescu cu generalul Pfers-

⁵⁴ C. Bodea, *op. cit.*, p. 325.

⁵⁵ *Anul 1848...*, t. II, Buc., 1902, p. 149.

⁵⁶ *Ibidem*.

mann, comandantul trupelor austriece în absența baronului Puchner, împreună cu adresa guvernului provizoriu pornesc „îndată cu eștafeta la Viena ... și relațiunile domnului director Vasici, dintre care a doua ... cred că va folosi mult”⁵⁷. Dar Austria nu era interesată în sprijinirea revoluției muntene. În zadar își făcea iluzii Vasici, ca și alți conducători ai intelectualității române. Între timp, pe ascuns primii voluntari transilvăneni trec granița. În urma convorbirilor dintre Ioan Maiorescu, A. G. Golescu și „românii luminați” din Brașov și, desigur, cu avizul expertului Vasici, guvernul din București este sfătuit în iulie 1848: „Să se dea ordine secrete comandanților de la hotarele Transilvaniei, ca tinerii transilvani carii vor arăta bilete cu literele A, Z, N, K, deși nu vor avea pașapoorturi, să fie primiți în România”⁵⁸. Activitatea diplomației oficiale a Țării Românești, ca și străduințele revoluționarilor n-au putut zadărnici intervenția trupelor otomane și țariste. După înăbușirea revoluției, în septembrie o parte din conducători se retrag în Transilvania. Vasici dă acum dovadă de multă dibăcie „să nu aducă în pericol pe o mulțime de persoane, a căror unică crimă era că își iubiră națiunea, patria și libertatea”⁵⁹. Potrivit afirmațiilor lui Barițin, s-ar putea întocmi „un catalog al acelor persoane, pe care Vasici le-a scăpat prin consiliile sale de daune cumplite, pe mulți și de închisori”⁶⁰. Ion Heliade-Rădulescu, Cezar Bolliac și alții trec prin carantina Timișului cu pașapoarte false. Pe Heliade îl scapă în septembrie 1848 de urmărirea agenților țariști, ascunzându-l într-o chilie a locuinței sale. Tot Vasici intervine pentru ușurarea situației foștilor comisari revoluționari din județul Muscel, Nicolae Florescu, Apostol Aricescu și Constantin Brezoianu, prinși, arestați la Blaj și maltratați. Cu venerație își va aduce aminte C. Brezoianu în 1881 de „binefacerile făcute românilor din România” de către doctorul de la Timiș⁶¹. După proclamația comandantului general Puchner din 18 octombrie 1848, nu mai primește oficial decât ordinele autorităților austriece. Era necesară multă perspicacitate pentru a se acomoda „în afacerile sale foarte îngreunate”. Reacționarii nu-i vor ierta atitudinea manifestată în numeroase ocazii. La două săptămâni după reinstalarea guvernului reacționar la București, într-o corespondență expediată din capitală contelui Medern — reprezentantul extraordinar al Rusiei la Viena — generalul Duhamel cere o intervenție energetică pentru suspendarea rămîinerii în Transilvania a refugiaților revoluționari și ca primă măsură înlăturarea urgentă a doctorului Vasici de la direcția carantinelor din Timiș, ca unul care patronase cele mai multe legături revoluționare de o parte și de alta a Carpaților⁶². Această sesizare nu l-a împiedicat însă ca, în toamna anului 1848, să-și continue activitatea secretă, fiind agent activ și intermediar între refugiații munteni, în majoritate liberal-moderați, și aderenții lor din principate. Dar se sesizaseră deja și cele mai înalte autorități austriece. Printr-o notă din 13 noiembrie, inclusă în scrisoarea din 16 noiembrie 1848, expediată de la

⁵⁷ „Transilvania”, XL (1877), nr. 15, p. 174.

⁵⁸ Ibidem, p. 175.

⁵⁹ „Observatorul”, IV (1881), nr. 78, p. 313.

⁶⁰ Ibidem, nr. 80, p. 321.

⁶¹ Ibidem, nr. 83, p. 336.

⁶² C. Bodea, *op. cit.*, p. 186—187.

Schönbrun, prințul Alfred Windischgraetz atrage atenția comandamentului suprem din Transilvania că „le nommé Vasitsch, directeur de la quarantaine de Temesch, sur la route de Bucarest à Constandt a été un des agents les plus actifs et l'intermédiaire des relations clandestines entre les réfugiés Valaques et leur adhérente dans la principauté”⁶³. La începutul lunii februarie pătrund în Transilvania, în 3 februarie prin Pasul Bran și în 4 februarie prin Pasul Timiș, primele trupe țariste. După victoriile lui Bem și ocuparea Sibiului în 11 martie 1848, ele sînt însă nevoite să se retragă pe la Timiș, dincolo de granița Transilvaniei. Acum Vasici are un incident cu generalul Engelhardt, care îl putea costa viața. Generalul îi pretinde directorului carantinei să strîngă de prin sate care necesare trupelor. Refuzînd, a fost lovit și amenințat cu moartea. Cunoaștem acest episod al vieții sale, nu numai din biografia publicată postum, ci și din „Gazeta Transilvaniei”, în care se scrie că „fu bătut de generalul Engelhardt cu piciorul, batjocorit față cu o lunie și amenințat cu eșafodu în 21 martie 1849”⁶⁴.

Au urmat peregrinările prin Țara Românească. Autoritățile nu-i uită atitudinea sa demnă. La Cimpina primește ordinul de a pleca la Timișoara. Trece prin București; fiind urmărit în permanență, „nu era singur un minut”⁶⁵. La Timișoara, bunul său amic Petru Cermena, comandantul cetății, îl sfătuiește să părăsească orașul, care va fi asediat. Se îndreaptă spre Vișeș la fratele Andrei, cu gândul de a-și adăposti acolo familia. Aceasta însă rămîne închisă în cea mai importantă cetate a Banatului, și Vasici pleacă la Buzias, apoi la Jupalnic, unde rămîne pînă la jumătatea lunii mai 1849. După respingerea trupelor austriece din Banat, de către generalul Bem, se îmbarcă pe vaporul Mercur și călătorește împreună cu Simion Bărnăușiu și Vasile Maiorescu pînă la Giurgiu. Ajunge la București și apoi trece din nou în Transilvania. La 21 iunie 1849 sosește la Timiș, unde îl găsește înfrîngerea revoluției⁶⁶.

Nu putem încheia acest capitol, fără a aminti un argument în plus în favoarea ideii că la 1848 Paul Vasici a fost un înflăcărat adept al unității politice. Ne referim la relațiile sale cu bănățenii. Călătoriile în regiunea natală, corespondența purtată cu Petru Cermena, Andrei Vasici, Atanasie Sandor, articolele referitoare la Banat, publicate în „Gazeta de Transilvania”, informațiile privind relațiile româno-sîrbe, pe care le-a furnizat în permanență lui Barițiu, atestă interesul deosebit pe care l-a manifestat față de situația românilor bănățeni⁶⁷. Aceștia, într-un secol cînd „au venit la maturitate și își cunosc interesele”, scrie Vasici, revendică egalitatea națională. Ei n-au vrut „în Banat și nicăeri a domni peste alte națiuni”, dar, „precum ei nu pretind a li se supune alt popor”, tot așa nu mai acceptă asupra străină⁶⁸.

⁶³ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la istoria românilor în Transilvania în anii 1848—1849*, vol. I, Sibiu, 1944, p. 37—38.

⁶⁴ „Gazeta Transilvaniei”, XVII (1854), nr. 44, p. 175, n. 5.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Vasici și-a revăzut familia la 19 septembrie 1849.

⁶⁷ Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. 1 003, f. 5 v, 6, 7 ș.a.; cf. G. Bariț, *Părți alese...*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 132.

⁶⁸ Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. 1 003, f. 17—20.

Cîteva scrisori primite de la P.Cermena⁶⁹ în anii 1848—1849 susțin certitudinea pe care o avem că Vasici făcea legătură între românii din acea parte a țării, comitetul din Sibiu și unii conducători ai revoluției din Țara Românească. La 18 decembrie 1848 comandantul cetății Timișoara îl roagă: „Vorbește cu Bariț despre Banat și scrieți-mi cît mai curînd. Serie-mi din țară. Vorbit-ai cu Tell și Magheru”. Informat în permanență de evoluția situației politico-militare⁷⁰, Vasici se face purtătorul de cuvînt al intereselor românilor bănățeni. La începutul anului următor, Cermena încerca să-l convingă de importanța unirii romanilor din monarhie „pentru fericirea națiunii”. Nu era însă necesar. După înfrîngerea revoluției de la 1848—1849, Vasici face parte, alături de Ioan Majorescu, Iacob Mureșanu și alții, dintr-o societate secretă, care, potrivit unui raport al șefului poliției din Brașov, înaintat la 26 decembrie 1849 prin guvernatorul Transilvaniei Cabinetului vienez, avea tendințe de unitate daco-românească⁷¹. Membrii asociației, urmărind formarea unui guvern care să unească cele trei țări române într-un stat unitar, nu puteau să uite nici Banatul, provincie istorică românească. „Dorințele românilor sînt: uniunea și libertatea tuturor românilor și în, și afară de Austria sau așa-numita Dacoromânia”, scrie simbolic în 1850 acela care, dincolo de profesiunea sa nobilă de medic, a fost și un mare patriot⁷².

În perioada de reacțiune absolutistă, care a urmat înfrîngerii revoluției, Vasici continuă colaborarea cu articole și corespondențe la „Gazeta Transilvaniei”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, iar în anii 1853—1856 redactează „Telegraful român”. Scrisul iluministului își trage seva din viața social-economică, politică și culturală a Transilvaniei.

Ocupînd o poziție relativ înaltă, ca funcționar al guvernului din Sibiu, era conștient că, pentru aceasta, el ca și ceilalți intelectuali români ajunși în aparatul de stat și în administrația imperială datorează credință neștrămutată națiunii, care le-a dat acest drept. De aceea, scrie Vasici „amplouaiatul român are datoria sfîntă a iubi pe români”, iar deviza lui trebuie să fie „caracter nepătat, iubire de dreptate, activitate nepregătită pentru îmbunarea sorții țaranului”⁷³.

Fiind redactor responsabil al „Telegrafului român”, Vasici a folosit periodicul sibian ca un instrument de răspîndire a ideilor înaintate, pentru propagarea ideologiei democrat-burgheze, proslăvirea mării revoluții franceze din 1789 și a principiilor ei, pentru susținerea drepturilor „veșnice și neînștrăinabile” ale omenirii în general și ale românilor din Transilvania îndeosebi⁷⁴. Sînt remarcabile articolele-pledoarii *Drepturile oamenilor*, în care a criticat neajunsurile societății contemporane lui și

⁶⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. II, p. 502—510; I.D. Suci, *Știri românești privitoare la revoluția sîrbilor din 1848*, în „Rev. ist. rom.”, vol. XVII (1947), fasc. I—II, p. 122—124.

⁷⁰ I.D. Suci, *op. cit.*

⁷¹ C. Bodca, *op. cit.*, p. 128, n. 3.

⁷² Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. 1 003, f. 17 : cf. I. D. Suci, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Edit. Acad., 1968, p. 154.

⁷³ „Gazeta Transilvaniei”, XIV (1851), nr. 50, p. 211.; în același an i se lipărește broșura *Populă ră invățătură despre profilaxia, cunoștința și tratarea ciumei vitelor*, o traducere după „faimosul veterinar” — D. Slamal.

⁷⁴ Analiza „Telegrafului român” constituie obiectul unei lucrări în manuscris.

a pretins statului să asigure cetățenilor condiții optime de dezvoltare, dreptul la o viață sănătoasă, la cultivare și la libera desfășurare a puterilor innăscute, „fără a privi la aceia dacă acela s-a născut pe pat de pene sau de paie, dacă-i avut sau sărac”⁷⁵. Prin combaterea abuzurilor regimului absolutist habsburgic, demascarea asupra naționale, respingerea cenzurii și a „ciomăgirii” presei, apărarea drepturilor sfinte ale națiunii române și sprijinirea Unirii Principatelor, prin lupta nobilă pentru cultivarea limbii literare și a tradițiilor populare, și-a câștigat un loc de frunte în ziaristica transilvăneană⁷⁶.

Ne oprim din nou asupra publicisticii sale economice, prin care a susținut necesitatea unor măsuri radicale în favoarea țărănimii, care continua să sufere de pe urma rămășițelor feudale, și a popularizat cunoștințe înaintate.

Vasici sesizează că, în condițiile de creștere a nevoilor materiale și spirituale, ca și a năzuinței poporului spre o viață mai bună, „lipsa mijloacelor cu care să acopere mulțimea aceea de trebuințe, încă se dă pe față din zi în zi tot mai mult”⁷⁷. Agricultură, ocupația principală a românilor, „tratată după rutina moștenită de la moși și strămoși”, nu putea oferi mijloacele necesare traiului, deoarece proprietatea de pământ era „parcelată și mică”; a sporit populația și totodată au crescut și datoriile către stat. Soluția oferită de Vasici era aceea a perfecționării agriculturii, luându-se ca model popoarele dezvoltate ale Europei. Învățătorii, preoții luminați și proprietarii cu posibilități materiale erau îndemnați să popularizeze metodele și experiențele înaintate ale agriculturii europene. Vasici socotea oportună traducerea scrierilor economice aparținând lui A. Thaer, J. Nepomuk von Scherz, A. Young, J. Sinclair etc., promotori ai unei agriculturi științifice și raționale, adversari ai metodelor feudale de exploatare în agricultură⁷⁸.

Susținând modernizarea agriculturii, dezvoltarea ei pe calea capitalistă, redactorul „Telegrafului român” îndemna la întemeierea unor „societați agronomice”, „însoțiri” care ar fi avut ca scop „să răspîndească lumina”. Societatea urma să facă „încercări și experimente noi sau cu plante și vite... ori alte animale neobișnuite, ori cu mașini și instrumente noi, sau cu metode noi de a cultiva plantele și vitele și de a întrebuița mașinile și instrumentele”⁷⁹. Un rol superior ar fi îndeplinit școlile și institutele agronomice.

Silită de imperative economice și politice, curtea din Viena, prin patentele din 2 martie 1853 pentru Banat, Ungaria, Croația și Slovenia și din 21 iunie 1854 pentru Transilvania, a încercat reglementarea problemei agrare. Patentele urbariale transformau proprietatea feudală în proprietate de tip capitalist⁸⁰. Situația țăranului român a rămas însă

⁷⁵ „Telegraful român”, II (1854), nr. 77, p. 305.

⁷⁶ Pentru preocupări de lingvistică, I. Breazu, *P. Vasici și problemele limbii*, în „Cerc. de lingv.”, X (1965), nr. 1, p. 53–65; G. F. Tepelea, *Problema unității limbii literare în discuția periodicilor transilvane din preajma Unirii (1855)*, în „Limbă și literatură”, XIII, 1967, p. 138 și urm.; Vasici îndrumător în cercetări de folclor (I. Talos, *Începuturile interesului pentru folclorul românesc în Banat, în Studii de ist. lit. și folclor*, Edit. Acad., 1964, p. 217–219).

⁷⁷ „Telegraful român”, I (1853), nr. 9, p. 33.

⁷⁸ V. Malinschi, *Studii agrare*, Edit. Acad., Buc., 1968, p. 33–35.

⁷⁹ „Telegraful român”, I (1853), nr. 10, p. 37.

⁸⁰ *Din istoria Transilvaniei*, ed. a 2-a, vol. II, p. 144.

în continuare grea, datorită lipsei acute de pământ. Deși „Telegraful român” salutate măsurile din 1853—1854, Vasici a sesizat și ineficacitatea lor. Pământul care se află „în mâna românului plugar este atât de îngust, încît un părinte înzestrat de la natură cu o familie ceva mai numeroasă nu este în stare a îngriji deajuns nici măcar pentru fii săi”⁸¹. Salva-tore putea fi numai o legislație radicală, o reformă agrară avansată.

Și alte piedici continuau să frîneze progresul economiei, și printre ele Vasici enumeră : privilegiile magnaților, limitarea proprietății claselor neprivilegiate, drepturile de servitute și robote pe care le aveau domnii de pământ asupra țăranilor, numeroasele poveri etc. Se impunea înlă-turarea acestor practici : „o condițiune de căpetenie pentru înflorirea agriculturii este ca să se înlătureze toate pedicile acele care opresc pe țăran cu totul au în parte de a-și putea cîștiga moșia de pământ pe veci”⁸². Vasici con-tinuă în acest sens linia preconizată de N. Bălcescu, care vedea în împro-prietărire cheia rezolvării problemelor sociale ⁸³.

Preocupările doctorului Vasici pentru exploatarea rațională a pământului sînt evidențiate și de articolele tipărite în anii 1852—1858 în calendarele tipografiei arhidiecezane din Sibiu, strînse în broșura *Cunoștințe practice despre grădini și cultivarea lor* (1867). Avînd ca introducere un studiu despre plante, lucrarea expune sistematic cunoștințe de gră-dînit, pomicultură-legumicultură și viticultură.

Din aceeași grijă plină de înțelegere față de țăranul român din Transilvania izvorăște în bună măsură și interesul manifestat de Vasici, în articolul *Românii din Transilvania și meseriile*, pentru meserii și indus-trie. Prin îndeletnicirile meșteșugărești și industriale, acesta putea evita să ajungă „datorită lipsei de pământ” iarăși „la un soi de iobăgie silit fiind a lucra la altul în parte sau și pe mai puțin, numai ca să nu piară de foame”⁸⁴. În calea practicării meseriilor, „ultrareacționarele” bresle puneau numeroase piedici. De aceea Vasici cere desființarea lor.

În principat, cu toate că la sfîrșitul anului 1851 habsburgii au elaborat o instrucțiune provizorie prin care în meserii și negoț se proclamă libera concurență, se făceau simțite în continuare rămășițele sistemului feudal. Vasici demască arbitrariul și condamnă pe calomniiarii străini care susțineau că românii nu sînt capabili să dezvolte meșteșugurile și indus-tria. Dimpotrivă, apărînd interesele tinerei burghezii românești, el o îndeamnă să practice „comerțul și industria . . . după întreaga lor extin-dere”, deoarece astfel „mai tare se putea îmbunătăți starea neamului și a vindeca boala sărăciei”⁸⁵. Era convins că în primul rînd de dezvoltarea industriei depinde progresul unei națiuni : „Deci după cu cît mai tare ne va înflori industria, cu atît mai lesne vom merge înainte întru toate și atunci nu va da națiunea de atîtea greutăți în dezvoltarea spirituală și în cultivare, nelipsindu-i cele materialnice”⁸⁶. În împrejurările în care Transilvania era o provincie a Imperiului habsburgic și Austria

⁸¹ „Telegraful român”, III (1855), nr. 2, p. 5.

⁸² Ibidem, p. 6.

⁸³ N. Cordoș, P. Teodor, *op. cit.*, p. 575.

⁸⁴ „Telegraful român”, I (1853), nr. 11, p. 41.

⁸⁵ Ibidem, V (1857), nr. 38, p. 150.

⁸⁶ Ibidem.

nu era interesată în dezvoltarea ei armonioasă, dezideratele doctorului Vasici nu s-au putut realiza⁸⁷.

Utilizând lucrările lui A. Smith și Fr. List, Vasici a răspândit — prin serialul de articole intitulat „Economia națională” — și remarcabile cunoștințe de organizare economică a societății⁸⁸. Considerînd nesatisfăcătoare situația din imperiu, a cerut ca „învățătura despre economia națională să ajungă a fi o avere de obște a poporului”⁸⁹. A sesizat și unele contradicții ale alcătuirii social-economice capitaliste europene, ca cea dintre muncă și capital, limitîndu-se însă a preconiza, și în această direcție, „un așezămînt întemeiat pe principiul asociațiunii, împreună cu o aruncătură potrivită de dare asupra averii, venitului și poate asupra clironomie și stătătoare în strînsă legătură cu lățirea lucrărilor publice”⁹⁰.

Paul Vasici, fără a fi avut o concepție economică originală, are meritul incontestabil de a fi adaptat și popularizat învățătura economică europeană la realitățile concrete ale Transilvaniei.

Revoluția de la 1848 a produs un reviriment pe linia laicizării și lărgirii bazelor învățămîntului de toate gradele. Se manifestă un spirit „înnoitor”, dar cresc și tendințele de germanizare din partea regimului absolutist, ca și opoziția bisericii, care patrona majoritatea școlilor din Transilvania, față de laicizarea și orientarea lor spre necesitățile practice⁹¹. Românii, care aveau cele mai puține școli și cel mai mare număr de neștiutori de carte, dau o luptă susținută pentru cîștigarea libertății de învățămînt. Încă în punctul 13 al moțiunii de la Blaj din 4/16 mai 1848 se ceruse „înființarea școalelor române pe la toate satele și orașele, a gimnaziilor . . .”⁹².

Revoluția a determinat curtea din Viena să facă unele concesii. Sprinjinul statului rămîne însă în continuare slab. Animator al deșteptării poporului și pe această cale, Vasici a acordat o atenție deosebită școlii încă înainte de revoluție. În toamna anului 1850 este numit referent la Comisia școlară din Sibiu, iar din 26 noiembrie 1855 consilier școlar și inspector al tuturor școlilor greco-răsăritene din Transilvania.

Din „rîvna cea fierbinte de a ajuta națiunii ... și pe terenul acesta”, depune o muncă asiduă, care nu peste mult timp va da roade. Mai întîi trebuie să remarcăm ideile profund democratice de care era călăuzit acest reprezentant al burgheziei progresiste în ascensiune. Este semnificativ că încă în 1854 cere ca învățămîntul de toate gradele să fie gratuit: „Tot învățămîntul nu numai în școlile populare, ci și în cele mai înalte . . . în toate așezămintele pentru industrie, arte și științe ar fi să se împărțească fără de plată adică pe spesele statului și ale comunităților”⁹³. Mai mult, statul trebuie să ajute și părinții „cel puțin într-atîta în toate împrejurările ca pruncii să nu sufere lipsă la trebuințele

⁸⁷ Gr. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 135.

⁸⁸ N. Cordoș, P. Teodor, *op. cit.*, p. 579.

⁸⁹ „Telegraful român”, II (1854), nr. 78, p. 309.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 79, p. 313.

⁹¹ *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, 1963, p. 467.

⁹² G. Barițiu, *Părți atese . . .*, vol. II, p. 123.

⁹³ „Telegr. rom.”, II (1854), nr. 77, p. 305.

cele neapărate ale vieții”. În concepția lui Vasici școala are o importanță funcție socială, un rol deosebit în formarea culturii și trezirea conștiinței naționale. O valoroasă idee este aceea că progresul școlii se leagă organic de recunoașterea și asigurarea libertăților economice și politice ale poporului : „Școala populară în interesul cel adevărat al cuvîntului există și prosperează numai acolo unde e recunoscut și poporul de rînd în drepturile sale și unde prin urmare se simte trebuința de a-l ridica și pe el la gradul de cultură ce-l cere starea și condițiile vieții lui”⁹⁴. Datorită faptului că numărul școlilor românești era foarte mic, necorespunzînd necesităților, referentul susținea crearea unui cît mai mare număr de lăcașe de instrucție și educație. Era o lipsă acută îndeosebi de școli reale legate de practica vieții, în cele existente situația fiind deficietă : „Pînă acum direcțiunea tinerimii noastre în privința învățămîntului s-a făcut de tot unilaterală, pentru că ea se apleacă numai la învățături speculative, necunoscînd cele reale mai mici de nume, acele de care poporul nostru, precum s-a arătat de repetate ori în coloanele acestui jurnal („Telegraful ...” — *n.n.*), are cea mai mare trebuință”⁹⁵.

O atenție deosebită a acordat Vasici și învățămîntului mediu orășenesc. Cunoaștem sprijinul pe care l-a dat la înființarea gimnaziului din Brașov și la recunoașterea acestuia de către Ministerul de Culte și Instrucțiune din Viena.

Un alt merit care îi revine este acela că, într-o epocă de deznaționalizare, a căutat pe cît a putut, prin minimalizarea și dejucarea ordinelor primite, ca și prin reclamații la guvernii, să ferească școala românească de acest pericol⁹⁶.

Din 1856 renunță la redacția „Telegraful român” și se dedică cu totul învățămîntului. Acum începe vizitele la școlile din întreaga Transilvanie. „De la 1856 încoace — scrie în 1860 în „Amicul școlii” —, adică din timpul acela în care mi s-a lărgit sfera activității, am mers cruciș prin toată Transilvania, m-am suit în munți, m-am pogorit în văi, am cercetat pe cît m-au îngăduit puterile școlile din satele cele mai îndepărtate, pe căi nesilnice, ca și cele din orașe și cetăți ...”⁹⁷.

Inspecta școlile, uneori pe neașteptate, se interesa de înzestrarea lor materială, asista la ore, examina elevii, ținea conferințe cu învățătorii, le arăta aspectele pozitive, dar mai ales negative din activitatea lor, le cerea mereu să nu uite „de greaua, dar frumoasa și înalta lor chemare, ce o au ca unii în a căror grijă s-a încredințat tezaurul cel mai scump al neamului, tinerimea”. În locurile unde nu existau școli, aduna oamenii și notabilitățile și îi îndemna să contribuie după posibilități la ridicarea de școli. Unde comuna era prea săracă, îndemna ca împreună cu altele, „cu puteri unite”, să edifice o școală.

După prima inspecție făcută în 1856 își dă seama cît de precară era situația învățămîntului românesc și, pentru a combate această stare, care l-a mîhnit profund, se folosește de coloanele „Telegrafului român”, iar mai tîrziu de „Amicul școlii”.

⁹⁴ Ibidem, XI (1863), nr. 14, p. 32 ; C. Rusu, *op. cit.*, 356.

⁹⁵ Ibidem, II (1854), nr. 27, p. 105.

⁹⁶ A. Bîrseanu, *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*, 1902, p. 126, 263, 303, 346.

⁹⁷ „Amicul școlii”, I (1860), p. 143.

În seria de articole „Împărtășiri pedagogice” atacă întregul sistem de învățămînt, criticînd indirect aspru curtea din Viena, care era răspunzătoare de această situație. Vasici arată că, deși s-au făcut unele progrese de la 1818 înainte, totuși nu-și poate reține durerea „cum că îndeobște înaintării învățaturii poporului se pun în drum atîtea piedici”. Printre acestea figurează: incapacitatea celor mai mulți învățători, insuficiența lor retribuție, lipsa de cărți, nesupravegherea școlilor de către inspec-tori, nepăsarea preoților și a parohilor, nefrecventarea școlii de copii de vîrstă școlară, *lipsa fondurilor din care să se poată înființa și susține școala și cumpăra cărți pentru copii săraci* (subl. ns.) și altele⁹⁸.

Vasici știa care sînt cele mai profunde piedici și pe unele le și explică. Motivînd de ce nu frecventau cei mai mulți copii de vîrstă școlară școlile, în acele comune unde existau, susține că în Transilvania „sînt multe ținuturi foarte sărace în care părinții copiilor au lipsă de cele mai trebuincioase mijloace ale vieții, de hrană sănătoasă și de îmbrăcăminte ... și fiindcă cerințele pentru susținerea vieții trupești sînt cele mai înbulzitoare, pîinea și îmbrăcămîntea nu se pot înconjura, sînt siliți și înșiși copiii săracilor să ajute la lucru, să-și cîstige ceva, pentru aceea aceștia vor lipsi adeseori de la școală”. Alteori copiii nu puteau fi trimiși la învățatură pentru că erau „goi”! Deoarece statul nu dădea ajutoare eficiente, cere comunelor să îngrijească „și de creșterea săracilor”.

În articolele menționate face și cîteva propuneri constructive: școlile să fie înzestrate cu cele necesare bunei lor funcționări, preoții și protopopii însărcinați cu supravegherea învățămîntului să-și îmbunătățească activitatea, învățătorii să fie retribuiți etc. Consilierul școlar socotește utilă și înființarea unui institut pentru pregătirea învățătorilor. În legătură cu modul în care erau predate cunoștințele le cere acestora să instruiască oameni legați de viață, întrucît: „Școala elementară este numai o școală pregătitoare obștească a întregii vieți populare... Pentru aceea aci trebuie înzestrați pruncii pentru viață, pentru nu numai de a ști, ci a și putea ceva, adică a avea o dexteritate în cele ce au învățat”⁹⁹.

Cu toate greutățile de ordin politico-ecclesiastic întîmpinate, Vasici n-a abandonat lupta aprigă pentru crearea de școli cît mai bune și dotarea lor cu cele necesare, pentru salarizarea învățătorilor, predarea după metodele cele mai bune, creșterea numărului elevilor etc. Rezultatele obținute erau încurajatoare. Dacă în anul 1858 numărul școlilor populare gr. r. a ajuns la 691, în 1859 el crește la 767¹⁰⁰. Între anii 1858—1861 în multe locuri s-a îmbunătățit și situația materială a dascălilor. Astfel, de exemplu, în toate comunele „tractului” Sighișoarei s-au introdus salarii pentru învățători. În aceeași perioadă școlile erau frecventate de 40% din copiii de vîrstă școlară, ceea ce reprezintă un record pentru acele timpuri¹⁰¹.

În 1861 desființîndu-se instituția consilierilor școlari, Vasici este pus în disponibilitate. Urmărilor negative nu întîrzie să se arate, pentru că nu se mai îngrijea nimeni cu atîta pasiune și dragoste de învățatura

⁹⁸ „Telegr. rom.”, V (1857), nr. 2, p. 5—6.

⁹⁹ Ibidem, nr. 23, p. 98.

¹⁰⁰ „Amicul școalei”, I (1860), p. 160; cf. I. Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna*, ed. a 2-a, Sibiu, 1911, p. 305.

¹⁰¹ „Gaz. Trans.”, XXXII (1861), nr. 76.

copiilor : „Școlile din cîte apucaseră a se înființa în cei zece ani — scrie Barițiu în *Părți alese din istoria Transilvaniei* — cădeau cu regegiune uimitoare”¹⁰². Toate publicațiile românești cer reactivarea consilierului școlar. Aceasta are loc în octombrie 1862, dar de acum încolo Vasici întâmpină o opoziție crescîndă din partea bisericii, pe tema „autonomiei școlare”.

Dieta Transilvaniei din anii 1863—1864 i-a oferit un bun prilej pentru a cere guvernului să sprijine dezvoltarea învățămîntului românesc, să înființeze școli reale în care „limba învățămîntului pretutindenea... să se îndrepte după cerințele populațiunii”¹⁰³. Cu aceeași ocazie, pretinde introducerea limbii române la gimnaziul din Sibiu și la Academia de drept din Cluj. La aceasta din urmă statul trebuia să se îngrijească ca un număr de profesori să fie români și obiectele să se predea și în limba română.

În 1863 Vasici a reluat călătoriile de inspecție la școlile din întreaga Transilvanie, constatînd cu durere că învățămîntul a regresat foarte mult. În rapoartele înaintate guvernului arată că situația puținelor școli existente era dezastruoasă, ele fiind părăsite sau neglijate și semănînd mai mult cu niște ruine, iar marea majoritate a comunelor nici nu aveau lăcașe de instrucție și educație. Guvernul însuși a fost nevoit să recunoască, în ordinul din 16 noiembrie 1864, că „starea școalelor populare gr.r., atît cea din afară cît și cea din lăuntru, înfățișează icoana cea mai tristă”¹⁰⁴.

În urma străduințelor deosebite ale doctorului Vasici și ale colaboratorilor săi, între anii 1850—1865 s-au ridicat, de către comune, peste 339 de școli populare, iar după propria lui afirmație mai mult de 600¹⁰⁵. Credem că este îndreptățită apropierea acestei laturi a activității sale de cea desfășurată de marele istoric Gheorghe Șincai.

Progresul științific și cultural realizat în a doua jumătate a veacului trecut impunea crearea unor instituții culturale moderne care să corespundă trebuințelor românilor transilvăneni. De aceea se înmulțesc preocupările „inteligentei” în această direcție. Dintre fruntașii revoluției de la 1848, I.Maioreșcu și S.Bărnuțiu se pronunțau pentru înființarea unei universități românești „care ar lega pe toată ... românimea într-un corp literar”. Cei mai mulți erau preocupați de crearea unei societăți literare cu scopuri culturale largi¹⁰⁶. Între aceștia un loc important ocupă și P.Vasici.

Imediat după revoluție ar fi dorit și el o universitate sau academie românească, în anii următori însă împrejurările politice au devenit potrivnice intereselor românești. În 1852 Vasici și G.Dorgo îi scriu lui I.Maioreșcu că proiectele de acest fel n-au șanse de a fi realizate, fiindcă „nu sîntem mai mult în anii 1848, 1849, 1850 și 1851, ci 1852”, iar ideea academiei și universității, „deși a fost odată ideea tuturor românilor,

¹⁰² G. Barițiu, *op. cit.*, vol. III, 1891, p. 138.

¹⁰³ „Amicul școalei”, IV (1873), nr. 39, p. 302—303.

¹⁰⁴ Ibidem, VI (1865), p. 57; cf. Gh. Tulbure, *Mitropolitul Șaguna*, Sibiu, 1938, p. 346.

¹⁰⁵ „Higiena și școala”. II (1876), nr. 11, p. 170.

¹⁰⁶ V. Curticăpeanu, *Intemeierea societății „Astra” și rolul ei în cultura poporului român*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 6, p. 1 441.

ca un ce neapărat de trebuință pentru ei, astăzi mutându-se circumstățile, nu mai poate fi”¹⁰⁷. Vasici dorea în acel moment o societate care ar fi avut nu numai scopuri culturale, ci și de altă natură: „Am vrut să ieșim cu câte o carte bunicică pentru popor și să avem un punct de reuniune, când vedem că precipitul crește între confesiuni pe zi ce merge tot mai tare și ne amenință cu totala dezbinare”. Este știut că el a fost unul din cei mai activi dușmani ai disensiunilor profesionale dintre conducătorii politici români. Nu este de mirare deci că accentuează rolul societății de a uni pe intelectualii români: „Am cugetat a înființa ceva ce ar putea ține măcar numai inteligența în dorita frățietate”¹⁰⁸.

În 1852 A. Iancu, Ax. Sever și S. Balint puneau temelia viitoarei asociații literare, depunând o sumă de 2 500 fl. la Sparkassa din Sibiu, pe numele lui Vasici. În actul de fundație, el figurează între cei aleși să compună statutele și să facă demersurile necesare pentru ca „societatea să intre în viață”¹⁰⁹. Proiectul nu s-a realizat, iar suma depusă la casa de păstrare din Sibiu a fost ridicată peste doi ani de către A. Mureșeanu, cu învoirea lui Vasici și a donatorilor.

În 1861, în noile condiții legate de introducerea așa-numitului „regim liberal”, se înființează „Astra”. Medicul progresist are, alături de G. Barițiu, T. Cipariu, Ax. Sever, un rol însemnat la prima dezbatere organizată a asociației¹¹⁰. La 23 octombrie/4 noiembrie 1861 adunarea inaugurală a asociației îl înscrie între cei nouă membri fondatori¹¹¹.

În cadrul comitetului „Astrei” Vasici depune o susținută muncă organizatorico-administrativă, propune „stipendiile” pentru studenți, întocmește majoritatea recenziilor la cărțile intrate spre premiere, își aduce contribuția la organizarea unor importante manifestări, ca de exemplu, expoziția națională română din Brașov din 16/28 iulie 1862. Când activitatea de consilier școlar îl obligă să părăsească Sibiu, lipsa lui este resimțită. În ianuarie 1863 Ion V. Rusu îl informa pe T. Cipariu că „lucrul s-a îngreunat foarte, după ce dl. Vasici s-a depărtat de aici”¹¹².

În anii 1861—1867, în cadrul „Astrei” nu s-a acordat o prea mare atenție medicinei și igienei. Desfășurarea unui program precis se datorează lui Vasici, care publică în revista „Transilvania” seria de articole: *Despre medicina cu respect la poporul român*, continuată cu titlul *Despre medicina cu privire la români* (1868—1870)¹¹³. Trecând timpul când știința era proprietatea exclusivă a unei „caste”, Vasici cere ca medicul să coboare în mijlocul poporului cu medicina și igiena, spre a contribui astfel la sănătatea și fericirea nației.

La adunarea de la Blaj din iulie 1878 este ales președinte al secției de științe naturale. Dat fiind faptul că locuia la Timișoara și posibilitățile lui materiale erau reduse, nu mai are contacte dese cu conducerea

¹⁰⁷ Bibl. Acad. R.S.R., Ms. rom. nr. inv. 24 375, f. 269.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 272.

¹⁰⁹ „Transilvania”, XLII (1911), nr. 4, p. 328.

¹¹⁰ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 1 443.

¹¹¹ *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 56.

¹¹² Șt. Manciulea, *Timotei Cipariu și „Astra”* (extras), p. 72.

¹¹³ V.L. Bologa, *Medicina și igiena în activitatea Asociației transilvane pentru literatura și cultura poporului român pînă la Unire*, 1918, în *Studii de istoria medicinei*, Cluj, 1968, p. 33.

„Astrei” și nu mai aduce în acești ultimi ani o contribuție substanțială la activitatea asociației în Transilvania.

Pactul dualist austro-ungar și repercusiunile pe care acesta le-a avut asupra situației românilor din Transilvania l-au tulburat adânc, întărindu-i convingerea iluministă, exclusivistă, depășită de realități, că numai școala, cultura și sănătatea pot contribui la bunăstarea poporului român. Retras la Timișoara, își reia activitatea de practician și totodată acționează cu folos, ca inspector școlar și deputat eparhial pentru ridicarea învățămîntului în Banat, iar ca medic și naturalist pentru răspîndirea științei. În 1870 tipărește manualele *Catechismul sănătății* și *Catechismul antropologic*, urmate în 1877 de broșura *Difteria și vindecarea ei naturală*, serie articole în ziarele „Lumina”, „Luminătorul” (Arad), „Observatorul” (Sibiu) etc. Constatînd un mare regres „în sfera școlară” în Banat și dorind să-și valorifice îndelungata experiență de medic și om al școlilor, ia inițiativa unei noi publicații: „Higiена și școala”.

A redactat-o singur, în anii 1876—1880, la un înalt nivel științific, dar păstrînd caracterul popularizator. În paginile revistei, considerată prima publicație cu conținut medical din Transilvania, au fost cuprinse teme de medicină, igienă, biologie, pedagogie, metodică, istorie, fizică, geografie ¹¹⁴.

Vasici s-a preocupat în mod deosebit în ultimii ani de viață de științele naturii și a cerut deseori introducerea lor în școală. Mai mult, „voind a preveni unei lipse mult simțite de un manual”, a alcătuit *Istoria naturală pentru școlălele elementare*, premiata de consistoriul din Arad în 1878, dar a cărei primă parte, recent descoperită de noi, a apărut abia în 1882 ¹¹⁵. Acest tratat, „rezultatul muncii sale de ani”, urma să-i învețe pe elevi „știința de a cunoaște, a deosebi de laolaltă, a împărți, a numi și a descrie corpurile pămîntului, ca produse ale naturii”. Editat de consistoriul diecezan gr. or. din Arad, manualul pomenește de „creator”. Totuși *Istoria naturală* cuprinde numeroase pagini ce ilustrează gîndirea materialistă și evoluționistă a autorului ¹¹⁶.

Meritul cel mai important în acest domeniu și apogeul gîndirii lui Vasici le reprezintă adoptarea și popularizarea darwinismului ¹¹⁷. Astfel, reproducînd în revista „Higiена și școala” cuvîntarea pe care voia să o țină în iulie 1878, cu ocazia alegerii lui ca președinte al secției de științe naturale a „Astrei”, prezintă, după cărțile lui Haeckel, progresul științelor naturale și contribuția capitală pe care a adus-o Darwin, cu opera sa *Despre îscarea speciilor*. Expune filogenia animalelor în contrast cu „dogma lui Cuvier” și explică cum „din această teorie purede, cu intențitoare necesitate logică, consecința că și nobilul «homo sapiens» nu poate fi alta decît un ram... în pomul vieții al tuturor animalelor, că el așadar

¹¹⁴ Cf. V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania*, Edit. didactică și pedagogică, Buc., 1966, p. 128—131, și I. Negru, *Despre prima revistă românească de sănătate din Transilvania*, „Higiена și școala”, în „Munca sanitară”, 1967, nr. 10, p. 624—632. Pentru contribuția lui Vasici la organizarea și dezvoltarea Preparandiei din Arad, vezi V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, *Preparandia din Arad*, Edit. didactică și pedagogică, Buc., 1961.

¹¹⁵ P. Vasici, *Istoria naturală pentru școlălele elementare*, p. I, Arad, 1882.

¹¹⁶ Cf. capitolele „Patrumane”, „Bimanul (omul)”, „Nervii”.

¹¹⁷ Em. Pop, *op. cit.*, p. 347.

nu a ieșit de-a dreptul din mîna creatorului, precum ne învață Moise, ci cu încetul din o specie mai inferioare prin « selecțiunea naturală » și continuă perfecțiune”¹¹⁸. Prin teoria revoluționară a lui Darwin „s-a schimbat întreaga sistemă a istoriei naturale, s-a dat omului locul cuvenit în natură”. Primul adept și popularizator ardelean al darwinismului a salutat și intuit, într-o atmosferă refractară ideilor evoluționiste, că această învățătură, „combătută, va străbate cu razele sale lumea nepreocupată, precum și a străbătut înainte cu 400 de ani sistema cosmică a lui Kopernic, în contra sistemii lui Ptolomeu . . .”. Vasici l-a citat pe Darwin și în discursul *Vegetarianismul sau nutrițiunea din punct de vedere istoric, anatomic-fiziologic, dietetic, sanitar, economic, moral, estetic și social*, pe care l-a rostit la Academia Română și l-a analizat în lucrarea *Darwinismul*, publicată postum de revista „Transilvania”.

Cu moartea lui Paul Vasici, dispărea unul din cei mai de seamă iluminiști, democrați și patrioți transilvăneni, care pe parcursul a mai bine de jumătate de secol a luptat cu condeii și cu fapta pentru prosperitatea și fericirea națiunii române.

¹¹⁸ „Higiena și școala”, III (1878), p. 128.

**CONTRIBUȚIA MADOSZ-ULUI LA
CONCENTRAREA FORȚELOR ANTIFASCISTE SUB
ÎNDRUMAREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN
(1933—1937)**

DE

LADISLAU BÁNYAI

În anii crizei economice mondiale din 1929—1933, măsurile de constrângere economică luate împotriva intereselor muncitorimii, țărănimii și ale unor pături mijlocii, știrbirea drepturilor democratice, ațîțarea la ura șovină pentru devierea nemulțumirii maselor muncitoare au luat un caracter tot mai ascuțit. Au fost promulgate legi pentru reprimarea mișcării greviste și totodată guvernele au statornicit metoda de a folosi formațiunile fasciste, mai ales Garda de fier și organizațiile cuziste, pentru diversiuni antimuncitorești, antidemocratice, șovine, antisemite.

În același scop, guvernele burghezo-moșierești au pus la cale concedieri masive din întreprinderile și instituțiile de stat, în unele începînd cu muncitori din rîndurile naționalităților conlocuitoare, sub pretextul unor „examene de limbă“. Teroarea fiscală și jandarmerească s-a înăsprit peste tot, luînd un caracter deosebit de brutal în comunele locuite de țărani aparținînd naționalităților conlocuitoare.

La măsurile ce loveau în existența ei și la teroarea autorităților, muncitorimea a răspuns cu un val de greve, care a luat proporții tot mai mari. Lupta muncitorimii a fost însoțită de manifestații de protest ale șomerilor, ale salariaților publici și de nenumărate acțiuni ale țăranilor, fără deosebire de naționalitate.

Pornind de la această situație, Congresul al V-lea al Partidului Comunist Român, ținut în 1931, a stabilit ca în organizarea luptei împotriva regimului de exploatare și de asuprire să se acorde o deosebită atenție maselor maghiare din Transilvania, pentru a le scoate de sub influența conducerii reacționare a Partidului Maghiar din România.

La 30 septembrie 1932 a apărut la Cluj, cu sprijinul partidului comunist, gazeta țărănească „Falvak Népe“ (Lumea satelor), sub redacția lui Demeter János, cu următoarele obiective : lupta maselor populare maghiare alături de masele populare române, pentru satisfacerea revendică-

rilor lor democratice, combaterea oricăror forme de asuprire națională și de ațîțări șovine, demascarea izolaționismului naționalist al Partidului Maghiar și a demagogiei revizioniste horthiste, realizarea egalității în drepturi între poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Articolele gazetei au combătut concedierile de muncitori, execuțiile silite, abuzurile fiscale, teroarea jandarmerească, administrația necinstită a averilor obștești comunale, iar pe plan extern au demască forțele militariste revanșarde, politica războinică și de opresiune colonială a puterilor imperialiste. Gazeta era citită cu mult interes de către oamenii muncii maghiari de la sate și de la orașe.

Încă în primele numere ale gazetei apar scrisorile corespondenților muncitori, țărani, mici meseriași, învățători de la sate, care demască samavolnicile autorităților și uneltirile potentatilor Partidului Maghiar. Gazeta relatează rezistența țăranilor din Săvădisla (jud. Cluj) față de perceptor și de jandarmi și o acțiune de masă din comuna Mociu (jud. Cluj), unde mulțimea compusă din țărani români și unguri a zădărnicit licitația bunurilor sechestrare¹. Se relatează despre lupta comună a țăranilor români și maghiari din județul Mureș, care s-au apărat cu securi și furci în fața execuțiilor silite în contul impozitelor². O scrisoare din județul Ciuc demască manoperele necinstite ale conducătorilor județeni ai Partidului Maghiar și ale unor funcționari superiori din Ministerul de Agricultură care au delapidat veniturile averilor comunale³. Un articol arăta că țăranimea, încărcată cu poveri peste măsură de suportat, nu mai este în stare să plătească salariul învățătorilor din școlile confesionale cu limba de predare maghiară, că statul nu contribuie cu nimic la întreținerea lor, iar păturile avute maghiare nu simt nici o obligație față de acești învățători⁴.

La sfîrșitul anului 1932 în Ungaria a fost instalat ca prim-ministru Gömbös Gyula, care avea vechi legături cu Hitler și Mussolini, propagînd el însuși un program profascist și fătîș revizionist. Gazeta „Falvak Népe” a dezvăluit caracterul acestui program insistînd asupra intereselor comune ale românilor și maghiarilor. „Aceste două popoare — scria gazeta — trăiesc aici în bune relații și sînt legate unul de celălalt prin necazurile comune și prin lupta pentru pîinea de toate zilele și pentru un viitor comun mai bun”. Totodată gazeta protestează împotriva faptului că „afaceriști ca Stelian Popescu, ziare ațîțătoare ca «Universul» și bătăuși profesionali de stradă și spărgători de geam” se erijează în „apărători ai patriei”⁵.

Cu toate piedicile puse în calea acestei gazete din partea aparatului de stat, cu toate mașinațiile proprietarilor tipografiilor și ale agenților reacțiunii române și maghiare la sate, fiecare număr s-a vîndut și a fost dat din mină în mină, unele numere ajungînd la zece mii de exemplare.

O dată cu răspîndirea tot mai largă a gazetei, a crescut și campania autorităților reacționare pentru împiedicarea apariției ei; tot mai multe exemplare au fost înapoiate de la poștă cu indicația „refuzat primirea”, ca după aceea să vină reclamația aceluiași abonată că nu primesc gazeta.

¹ „Falvak Népe”, 14 octombrie 1932.

² *Ibidem*, 26 octombrie 1932.

³ *Ibidem*, 4 noiembrie 1933.

⁴ *Ibidem*, 30 septembrie 1933.

⁵ *Ibidem*, 25 noiembrie 1933.

Correspondenții și cititorii gazetei au fost hărțuiți de poliție și jandarmerie. La sfârșitul lunii februarie 1933 apariția gazetei a fost interzisă, pentru faptul că s-a solidarizat cu lupta eroică de la Atelierele C.F.R. „Grivița“.

Paralel cu „Falvak Népe”, în decembrie 1932 a apărut la Deva, în regiunea tradițională a marilor răscoale țărănești, gazeta „Horia”, sub forma unei chemări către țărani, exprimând protestul împotriva execuțiilor silite și a terorii jandarmeriei.

O manifestare semnificativă pentru hotărârea de luptă a țărănimii alături de clasa muncitoare a constituit-o întrunirea țărănească convocată de gazeta „Horia” la 8 ianuarie 1933. Protestând împotriva impozitelor mari și împotriva prețurilor ridicate ale produselor industriale față de produsele țărănești, vorbitorii țărani au făcut apel la toți cei ce muncesc de orice naționalitate să se unească contra politicii antipopulare a guvernului. „Să nu ne mai vrăjbm — spunea un vorbitor —, sîntem așa de mulți și totuși slabi. A bătut ceasul să schimbăm lucrurile”⁶.

În ianuarie 1933 guvernul a semnat „Acordul de la Geneva”, prin care marile bănci internaționale au primit asigurări de stoarcere a datorriilor contractate și a dobînzilor cămătărești. Acordul prevedea între altele reducerea salariilor, suspendarea temporară a plății salariilor unor categorii de muncitori și funcționari de stat și concedierea a încă 30% din numărul muncitorilor și funcționarilor. Împotriva aplicării acestor măsuri s-au ridicat la luptă mai ales muncitorii de la căile ferate, care formau rețeaua cea mai întinsă a clasei muncitoare din România, precum și petroliștii din Valea Prahovei, în frunte cu comuniștii.

Pentru a înăbuși avîntul de luptă al proletariatului și al altor categorii de oameni ai muncii, guvernul a introdus starea de asediu în întreaga țară. Au fost închise sediile sindicatelor, a fost interzisă presa muncitorească, au fost arestați numeroși militanți ai mișcării muncitorești. Însă actele represive ale autorităților n-au făcut decît să mărească valul de indignare în rindurile muncitorimii fără deosebire de naționalitate.

Luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din februarie 1933 și procesele ce au urmat au stîrnit numeroase manifestații de protest. „Societatea clujeană — se spunea într-un protest inițiat de intelectualii progresiști români și maghiari —, fără deosebire de vederi politice, de origine etnică și de credință, se manifestă în favorul muncitorilor de la « Grivița », cerînd stingerea procesului și eliberarea acuzaților”⁷.

Aceste lupte au fost o înaltă școală de educare revoluționară nu numai a clasei muncitoare, ci și a țărănimii și a altor categorii sociale, indiferent de naționalitate.

O dată cu creșterea pericolului fascismului pe plan intern și extern, Partidul Comunist Român a susținut și a îndrumat diferite grupări și organizații de masă, inițind numeroase acțiuni, în vederea închegării unui larg front pentru apărarea libertăților democratice, a independenței naționale și a păcii, pentru întărirea unității de luptă a oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități.

⁶ „Horia”, 14 ianuarie 1933.

⁷ „Apărarea ceferiștilor” din 23 iunie 1934.

În spiritul Congresului al V-lea al P.C.R., Conferința Comitetului teritorial din Ardeal al P.C.R., ținută în februarie 1933, a luat hotărîrea de a organiza o opoziție democratică puternică în cadrul Partidului Maghiar din România, condus de moșieri și capitaliști. În acest sens a însărcinat „toate organizațiile de partid din Ardeal și mai ales regionala din Brașov (Ciuc, Odorhei, Trei-Scaune), Tîrgu-Mureș și împrejurimi, Bihor ... să demaște trădările Partidului Maghiar față de cetățenii de naționalitate maghiară, demonstrînd maselor largi muncitoare că Partidul Maghiar este partidul magnaților, moșierilor și bancherilor și ca atare ține o strînsă legătură, într-o colaborare de clasă, tocmai cu acei capitaliști și moșieri români care duc o politică de asuprire națională ... Totodată organizațiile de partid trebuie să trateze cu cea mai mare pricepere mișcarea naționalităților oprimate, cu grija să nu cadă în șovinism; trebuie creată prietenia oamenilor muncii români și maghiari, trebuie dovedit că și oamenii muncii români sînt oprimați din punct de vedere economic și cultural. În schimb, oamenii muncii români trebuie să susțină lupta național-revoluționară a oamenilor muncii maghiari, pentru că aceasta servește și interesul lor, fiindcă se desfășoară împotriva puterii burgheziei române”⁸.

Sub influența nemijlocită a mișcării muncitorești intense din jud. Hunedoara și la îndemnul P.C.R. a fost convocată la Deva, la 18 aprilie 1933, adunarea constitutivă a Frontului plugarilor, la care au participat aproximativ 20 000 de țărani, dintre care și mulți țărani maghiari din împrejurimi. Interzisă de autorități, adunarea s-a ținut totuși, în piața Devei, cu toată împotrivirea autorităților, care au mobilizat însemnate forțe militare pentru zădărnicierea acestei acțiuni.

În programul adoptat, care cuprindea revendicările maselor țărănești nevoiașe, printre care anularea datoriilor fiscale, încetarea terorii jandarmerești, se arăta că „interesele plugarilor nu se deosebesc după limbă, neam și religie. Frontul plugarilor cheamă la unire pe toți plugarii cetățeni ai acestei țări ... care trebuie să-și unească lupta cu toate branșele muncitoare ... pentru dobîndirea marilor prefaceri sociale ...”⁹.

Mișcarea cristalizată în jurul gazetei „Falvak Népe”, ca și mișcarea gazetei „Horia”, a contribuit la înjghebarea unei grupări cu o bază largă de mase, nemulțumite de politica reacționară promovată de conducerea Partidului Maghiar. Gruparea, denumită „Magyarpárti Ellenzék” (Opoziția Partidului Maghiar), și-a început activitatea în sînul organizațiilor locale ale acestui partid. Comitetul teritorial din Cluj al P.C.R. raporta la sfîrșitul lunii martie despre constituirea comitetului provizoriu al Opoziției, care „este format din 8 meseriași, 1 țăran, 5 muncitori, un medic, un funcționar, un mic comerciant, 8 studenți (în ultimul an) ... Am editat 2 numere din gazeta «Népakarat», care au fost confiscate de cenzură. Am editat Buletinul opoziției în 2 000 de ex.”¹⁰.

La adunarea constitutivă a opoziției, la 19 iunie 1933, în restaurantul cizmarilor (Csizmadiaszin) din Cluj, au luat parte muncitori, mici meseriași, intelectuali din acest oraș, precum și mulți țărani din comunele

⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 10, dosar 220.

⁹ Vezi Gh. Micle, *Răscola pămîntului*, București, Edit. Frontul plugarilor, 1945.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 27, mapa 26.

apropiate (Mera, Florești, Vlaha, Luna de Sus etc.). Sub conducerea Comitetului de acțiune ales de adunare, Opoziția începe să organizeze comitete de inițiativă în județele Arad, Bihor, Brașov, Ciuc, Cluj, Mureș, Odorhei, Someș, Trei-Scaune, Turda¹¹.

La sfârșitul lunii iunie 1933 a avut loc congresul Partidului Maghiar la Tirgu-Mureș în sala „Transilvania”. Pe lângă invitații oficiali, moșieri, bancheri, avocați, preoți, și cițiva țărani mai înstăriți, au venit mai mult de o sută de delegați ai Opoziției: muncitori, țărani, mici meseriași și intelectuali tineri. Delegații Opoziției au rupt cordoanele oamenilor de pază ai conducerii Partidului Maghiar, întărite cu efective polițieneste, și au pătruns în sală. Ei au cerut cuvântul în numele maselor largi muncitoare. Zbirii conducerii congresului, înarmați cu bastoane și ajutați de agenții siguranței, s-au năpustit asupra lor, împingându-i afară cu brutalitate. Delegații Opoziției, cu alte sute de oameni ai muncii adunați în fața clădirii, s-au strîns în sala „Apollo” într-o adunare de protest, demascînd atitudinea fățarnică a conducerii Partidului Maghiar.

Adunările constitutive ale comitetelor Opoziției s-au transformat în multe locuri în acțiuni de masă, îndreptate împotriva terorii autorităților locale și a elementelor reacționare maghiare.

La inițiativa Partidului Comunist Român, în luna iulie 1933 a luat ființă la București Comitetul național antifascist. Pînă în octombrie 1933 s-au constituit comitete antifasciste în mai multe centre din Transilvania. La Cluj, printre membrii acestui comitet figurau mai mulți oameni de știință români, maghiari și de alte naționalități. Tineretul studentesc a dat mișcării antifasciste de asemenea numeroși militanți. Apelul lor chema la luptă pe tinerii români, maghiari, germani, evrei pentru a se împotrivi încercărilor de învrăjpire șovină. „Organizațiile fasciste — se spunea în acest apel — folosindu-se de deosebirile de neam, vor să ne atîte pe unii împotriva altora, să ne rupă unitatea și astfel să servească interesele fabricanților. La sate fascistii își întemeiază politica tot pe conflictele naționale, mințind pe țărani români că celelalte naționalități sînt cauza tuturor relelor ... vom arăta că adevărata țintă a fascismului, de orice nuanță ar fi el și sub orice emblemă s-ar manifesta, este să apere un sistem intrat în putrefacție și să oprime masele muncitoare de toate rasele și de toate credințele”¹².

Începînd cu 9 septembrie 1933 a apărut la Cluj o gazetă săptămînală a Opoziției cu titlul „Népakarat” (Voința poporului) în cîte 3 000 de exemplare, în care s-au publicat numeroase scrisori ale corespondenților săi relatînd episoade din luptele comune ale țărănilor români și maghiari duse împotriva terorii fiscale, a execuțiilor silite, a brutalităților jandarmerești, din viața mizeră și plină de umilințe a argaților de pe moșiile aristocraților maghiari. Gazeta a combătut propaganda șovină a elementelor reacționare din Partidul Maghiar, care știau să se înțeleagă bine cu cercurile guvernante române în exploatarea și asuprirea maselor muncitoare.

¹¹ Ibidem, fond 27, mapa 29.

¹² „Alte zări” (Cluj), 26 noiembrie 1933.

În noiembrie 1933 guvernul național-țărănesc condus de Al. Vaida-Voievod, organizatorul măcelului de la Grivița și al creșterii terorii fiscale, a căzut, nemaiputînd face față nemulțumirii maselor, la guvern fiind chemat Partidul Național-Liberal.

Cu prilejul alegerilor organizate de „liberali”, conducerea Partidului Maghiar a pus, ca de obicei, în locurile de frunte ale listelor sale electorale aristocrați, bancheri, avocați ai unor mari întreprinderi și a încheiat cu Partidul Național-Liberal un pact electoral, în baza căruia să asigure Partidului Maghiar un număr de locuri în parlament.

Față de această situație, Comitetul de conducere al Opoziției Partidului Maghiar a hotărît, în ședința ținută la 23 noiembrie 1933, să depună în alegeri o listă independentă, pe baza unui program, care accentua că „cele mai largi păături ale populației românești sînt asuprite și ele de guvernele care oprimă minoritățile naționale” și chema la luptă „pentru un astfel de sistem care să curme toate dezbinările și răfuielele agresive dintre popoare, împotriva oricărui soi de fascism, de care se servesc ca unelte de asuprire diferitele elici politice”.

Pe lângă anularea datoriilor țărănești către bănci și cămătari, ștergerea taxelor și amenzilor nedrepte, programul enumera revendicările speciale ale maselor maghiare: susținerea de către stat a unor școli în limba maternă; angajarea salariaților maghiari în întreprinderile de stat fără nici o îngrădire; reprimirea muncitorilor și funcționarilor concediați; rezolvarea definitivă a problemei pensionarilor maghiari; libertatea de funcționare a asociațiilor culturale maghiare și sprijinirea acestora de către stat. Programul demasca totodată uneltirile revanșarde ale puterilor fasciste. „Hitler a reușit să acapareze puterea prin faptul că a arborat lozinca ștergerii tratatului de la Versailles prin puterea armelor. El vorbește acum despre revizuire « pașnice », dar Germania fascistă, sub lozinca dreptului egal la înarmare, pregătește un nou război”¹³.

Apelul electoral al Opoziției a demascat pe „magnații, bancheerii și fabricanții Partidului Maghiar”, care, „credincios trecutului său, se dovedește și acum aliatul partidului guvernamental” care asuprește populația maghiară. „Noi alegeri, noi afaceri, noi operațiuni bănești — spunea apelul —, aceasta este lozinca Partidului Maghiar în alegeri. Conducerea Partidului Maghiar a oferit și în aceste alegeri spre vînzare guvernului liberal voturile maselor ungurești”¹⁴.

Deoarece Comisia centrală electorală a răspuns la cererea Opoziției, înregistrată la 27 noiembrie 1933, că nu este „disponibil vreun semn distinctiv”, aceasta a fost nevoită să se prezinte fără semn în alegeri. De asemenea, teroarea polițienească a împiedicat Opoziția să-și depună listele, delegația acesteia fiind alungată de două ori cu forța publică de la Palatul justiției din Cluj; la fel delegații trimiși la Brașov și Tîrgu-Mureș au fost constrînși să se înapoieze sub escortă, iar la Miercurea-Ciuc delegatul și candidații au fost arestați.

Primul număr apărut după alegeri al gazetei „Népakarat”, din 14 ianuarie 1934, era pe jumătate cenzurat, iar după cîteva zile apa-

¹³ „Népakarat”, 25 noiembrie 1933.

¹⁴ Ibidem, 3 decembrie 1933.

riția gazetei a fost interzisă. Teroarea autorităților s-a îndreptat și împotriva unor redactori, ca Mayer László, Séra Zoltán și Vincze János, cărora li s-au înscenat procese. Gazeta a reapărut în martie 1934 sub alt titlu, la Tîrgu-Mureș. În noua sa gazetă „Székelyföldi Népakarat (Voința poporului din secuime), Opoziția Partidului Maghiar a publicat un program în care a relevat situația gravă a maselor maghiare. „Nu trece o zi — spunea programul — în care să nu citim despre concedierea oamenilor muncii maghiari . . . Stăpînirea partidului liberal, clădită pe starea de asediu și cenzură, a desființat libertățile de organizare, de presă și de întrunire. Stăpînii Partidului Maghiar au dat ei înșiși un sprijin masiv, prin pactele lor, guvernului liberal . . .”¹⁵. Fiind interzisă din nou, gazeta a reapărut de la 1 aprilie 1934 sub titlul „Székelyföldi Néplap (Gazeta populară din secuime).

Opoziția a continuat organizarea adunărilor constitutive, dintre care unele s-au transformat în acțiuni de masă îndreptate împotriva terorii autorităților locale și a reacțiunii maghiare. Astfel, la Ditrău (jud. Ciuc), cînd jandarmii au arestat pe cei doi delegați centrali ai Opoziției, denunțați de către conducătorii locali al Partidului Maghiar, peste o mie de țărani, bărbați și femei, s-au adunat în fața jandarmeriei, protestînd energic și reclamînd ca delegații să fie puși în libertate, ceea ce s-a și întîmplat sub presiunea mulțimii.

O dată cu intensificarea încercărilor vîrfurilor celor mai reacționare ale burgheziei și moșierimii de a lichida rămășițele de drepturi democratice, de a ațîța ura șovină, de a încuraja bandele teroriste fasciste pentru dezbinarea maselor muncitoare, Partidul Comunist Român și-a sporit eforturile de consolidare a unității de acțiune a clasei muncitoare, cu toate detașamentele sale politice și sindicale, de a adînci alianța clasei muncitoare cu țărănimea și de a închea un front larg al forțelor democratice antifasciste. P.C.R. a demascat așa-zisa „Lege pentru protecția muncii naționale”, îndreptată în primul rînd împotriva muncitorilor aparținînd naționalităților conlocuitoare, dar și împotriva muncitorimii române. P.C.R. arăta într-un manifest că, „prin azvîrlirea pe stradă a muncitorilor aparținînd naționalităților asupraite, capitaliștii vor să forțeze pe muncitorii români să primească scăderea salariilor, mărirea orelor de muncă, înrăutățirea tuturor condițiilor de lucru”¹⁶.

Situația țăranilor s-a agravat de asemenea. Într-un raport al Comitetului regional din Cluj al P.C.R., de la începutul lui septembrie 1934, se menționează că „impozitele au fost încasate toată vara cu nemiluita. În cele 4 județe secuiești nu a fost o zi ca în lipsa cetățenilor cel puțin 3—4 case să nu fi fost sparte și lucrurile sechestrare să nu fi fost luate”¹⁷. În asemenea condiții mișcările greviste, demonstrațiile de masă, acțiunile țărănești s-au înmulțit, desfășurîndu-se peste tot sub semnul unității de luptă a oamenilor muncii de diferite naționalități.

Un factor important în întărirea luptei maselor populare maghiare și în cimentarea frăției lor cu poporul român l-a constituit inițiativa

¹⁵ „Székelyföldi Népakarat” din 10 martie 1934.

¹⁶ „Scînteia” din 25 martie 1935.

¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., Microfilm cutia 145 I.C.

partidului comunist de a crea o organizație de masă a oamenilor muncii maghiari. La conferința ținută la Tîrgu-Mureș în zilele de 19—20 august 1934, Opoziția Partidului Maghiar a proclamat transformarea sa într-o organizație politică de sine stătătoare sub numele de „Magyar Dolgozók Szövetsége”, pe scurt Madosz (Uniunea oamenilor muncii maghiari din România).

Hotărîrea de constituire a noii organizații era motivată „prin faptul că mișcarea noastră din interiorul Partidului Maghiar... cu toate că a încercat toate posibilitățile ca să-și pună în viață programul și reorganizarea democratică a partidului, n-a reușit. Cauza acesteia a fost rezistența conducătorilor Partidului Maghiar, care s-au folosit de mijloacele cele mai nedemne contra noastră, spre a-și asigura pozițiile. Plenara, hotărînd dezlipirea, accentuează că rămîne pe baza programului vechi”¹⁸.

Programul de acțiune al Madosz-ului cuprindea, între altele, următoarele obiective: „Madosz-ul luptă împotriva fascismului de orice fel, care stă în slujba învrăjbirii popoarelor și a intensificării pericolului de război; pentru restabilirea libertăților generale democratice; pentru întrebunțarea liberă a limbii materne; pentru înființarea de școli de stat cu personal didactic maghiar în localitățile cu populație maghiară; pentru administrație și justiție în limba maghiară în județele și localitățile cu populație maghiară, pentru administrație și justiție în ambele limbi în teritoriile cu populație română și maghiară; pentru înființarea secției maghiare a Universității din Cluj; pentru reprimirea muncitorilor concediați și angajarea salariaților fără nici o restricție în întreprinderile de stat și comunale; pentru plata impozitelor după venitul efectiv, crescînd în proporție cu venitul și fără discriminare națională; pentru acordarea de pămînt, pășune și pădure țărănimii; pentru acordarea cetățeniei tuturor locuitorilor care se găseau în anul 1921 în România”¹⁹.

În urma condițiilor economice grele, frămîntările țărănimii în această perioadă au luat proporții tot mai mari în întreaga țară. Au izbucnit diferite acțiuni spontane sau organizate, avînd ca obiective principale revendicarea dreptului la pămînt, reducerea impozitelor, încetarea executărilor silite etc.

Sub îndrumarea Partidului Comunist Român, Madosz-ul a contribuit la organizarea unor acțiuni comune ale țaranilor români și maghiari; dintre aceste acțiuni cea mai importantă a fost răscoala țaranilor din Valea Ghimeșului din octombrie 1934.

Valea Ghimeșului din județul Ciuc era una dintre regiunile de foamete sub regimul burghezo-moșieresc, ea fiind locuită în mare majoritate de țărani săraci, români și maghiari, care trăiau din păstorit și din munca sezonieră la pădure. Întreprinderile forestiere (Maramureș, Țara moșilor), ca și în alte ținuturi, exploatau fără milă țărani din regiunile muntoase. În perioada crizei economice aceste întreprinderi și-au oprit în mare parte producția, majoritatea muncitorilor forestieri rămînd fără lucru.

Pe deasupra, țărani săraci care-și luau lemne din păduri, fără autorizație, pentru folosință proprie, erau dați în judecată; închisoarea din

¹⁸ Ibidem, fond. 27, mapa 42.

¹⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 27, mapa 55.

Miercurea-Ciuc era plină de condamnați, care, neputându-și plăti amenzile în bani, erau obligați să le răscumpere prin zile de închisoare.

Țăranii săraci, locuind la mari depărtări de școli, erau amendați cu sutele din cauză că, din lipsă de încălțăminte și haine potrivite, copiii lor erau nevoiți să rămână acasă în timpul iernii. La această situație se mai adăuga și lipsa de școală în limba maternă a țăranilor maghiari.

În toamna anului 1934, miilor de țărani din comunele Văii Ghimeșului li s-au sechestrat hainele și obiectele casnice pentru neplata diferitelor impozite, taxe și amenzi. Executorii umblau însoțiți de jandarmi, care deschideau cu forța casele țăranilor în absența acestora; dacă se întâmpla ca femeile gospodine să protesteze și să se împotrivescă execuției, acestea erau maltratate.

În Valea Ghimeșului, partidul comunist a avut mulți aderenți. Opoziția Partidului Maghiar și după aceea Madosz-ul au constituit organizații locale puternice. „Noi nu mai avem iluzii în politica domnilor din Partidul Maghiar — scria un corespondent din Ghimeș-Făget în gazeta „Székelyföldi Néplap” — și nici în celelalte partide domnești. Ne jupoaie astăzi și ultima piele de pe noi dacă ne lăsăm. Dar nu ne lăsăm; aceasta o demonstrăm și prin organizarea noastră actuală”. Redacția gazetei recomanda într-o notă ca „să convoace în sat o adunare de protest la care să dezbată toți împreună nemulțumirile lor ...”²⁰.

Comitetele regionale ale partidului comunist din Cluj și Brașov au acordat o atenție deosebită manifestărilor tot mai ascuțite ale nemulțumirilor satelor ghimeșene. Cu ajutorul activiștilor partidului comunist și ai Madosz-ului, trimiși la fața locului, în frunte cu Mezei Lajos, la o întrunire a reprezentanților oamenilor muncii din diferite comune a fost ales un comitet comun de acțiune, compus din muncitori și țărani români și maghiari din Ghimeș-Făget, Lunca de Sus și Lunca de Mijloc. Revendicările asupra cărora au căzut de acord erau următoarele: să se deschidă oamenilor muncii posibilități de muncă, să înceteze execuțiile silite, să se restituie obiectele sechestrate, să fie anulate amenzile silvice și școlare, să înceteze teroarea jandarmerească, să se asigure în școlile elementare învățămîntul în limba maternă²¹.

La 15 octombrie 1934, mii de oameni ai muncii din Valea Ghimeșului, români și maghiari, bărbați și femei, au început de dimineață o manifestație de protest în fața primăriilor. Din rîndurile celor adunați s-a alcătuit cîte o delegație care a comunicat autorităților doleanțele mulțimii. În unele locuri, jandarmii au încercat să intimideze pe manifestanți; ei au întîmpinat însă o rezistență dirză și au fost dezarmați de mulțime. Primăriile comunale au fost ocupate de țărani, iar autoritățile locale alungate, împreună cu negustorii speculanți, obiectele smulse de percepatori din casele sărăcimii fiind restituite proprietarilor lor. Țăranii răsculați au ajuns astfel stăpîni peste satele din Valea Ghimeșului, ce se întindeau între munți pe o distanță de 30 km²².

Guvernul, înspăimîntat de acțiunea țăranilor, care putea să se extindă și în regiunile vecine, a luat imediat măsuri represive pentru a

²⁰ „Székelyföldi Néplap”, 17 iunie 1934.

²¹ „Igazság” (Zălău), 17 februarie 1935.

²² „Brassói Lapok”, 19 octombrie 1934; „Dimineața”, 18 aprilie 1935.

înăbuși mișcarea. Unitățile de jandarmi și de soldați, concentrate în grabă din împrejurimi, au operat arestări masive și au început anchetarea la fața locului a sute de oameni, urmată de maltratări; cu acei prilej numeroși organizatori ai luptei țărănimii au fost trimiși în fața tribunalului din Miercurea-Ciuc.

Partidul Comunist Român, Madosz-ul și alte organizații democratice au inițiat acțiuni de solidarizare cu țărani arestați. În semn de protest, la tribunal s-au trimis nenumărate scrisori din întreaga țară cu mii de semnături, prin care se cerea ștergerea definitivă a procesului. Apărarea țăranilor implicați în acest proces a fost asigurată de un grup de avocați democrați, printre care se afla și Ion Gheorghe Maurer.

În fața solidarității manifestate din toate colțurile țării, organele judiciare au fost silit să dea înapoi, cei mai mulți țărani fiind achitați, iar ceilalți condamnați la câteva luni închisoare. Referindu-se la rezultatele obținute, organul central al U.T.C. menționa: „Lupta țăranilor din Valea Ghimeșului . . . a arătat cum trebuie să lupte contra exploatării, asupririi naționale și pentru cucerirea revendicărilor, țărănimea săracă . . . Această luptă arată . . . cum trebuie făurit și încheiat frontul unic de luptă al celor săraci de la țară, fără deosebire de naționalitate, de religie și de convingere politică”²³.

În zadar încercau ziarele reacționare în frunte cu „Curentul” și „Universul” să ațîțe opinia publică românească împotriva „rebelilor unguri”; în zadar a încercat și presa reacționară a Partidului Maghiar, în frunte cu Keleti Ujság, să denatureze evenimentele, comentînd în mod fals, șovin, lupta țăranilor ghimeșeni. Răscoala din Valea Ghimeșului a contribuit la încurajarea luptei țărănimii din întreaga țară, la întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea și la adîncirea unității frățești dintre oamenii muncii de diferite naționalități²⁴.

Lupta împotriva stării de asediu și a cenzurii, pentru interzicerea organizațiilor fasciste, pentru apărarea drepturilor democratice era de un interes comun pentru poporul român și naționalitățile conlocuitoare. Ralierea într-un front comun a tuturor categoriilor sociale și a forțelor politice interesate în lupta împotriva tendințelor de instaurare a unei dictaturi fasciste era un imperativ al vremii.

Rezoluția adoptată de C.C. al Partidului Comunist Român în februarie 1935 privitoare la sarcinile partidului preciza că, „pentru a împiedica măsurile fasciste ale guvernului, care lovesc în toate păturile populației muncitoare ale României, și pentru a tăia drumul dictaturii militar-fasciste ce se pregătește”, e necesară mobilizarea „în jurul clasei muncitoare . . . a tuturor aliaților ei”, crearea în jurul Frontului unic muncitoresc a unui „*larg front popular antifascist*”²⁵.

²³ „Tinărul leninist”, ianuarie 1935.

²⁴ Vezi L. Bányai, *Lupta țăranilor din Valea Ghimeșului*, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, 1955, nr. 3; Titu Georgescu și Ladislau Fodor, *Răscoala țăranilor din Valea Ghimeșului*, București, Edit. politică, 1960.

²⁵ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1934—1937*, București, E.S. P. L. P., 1957, p. 214.

Din inițiativa P.C.R. au luat ființă în 1935 noi organizații de masă legale, dintre care o largă activitate pentru concentrarea forțelor antifasciste a avut-o Blocul pentru apărarea libertăților democratice, începând cu luna mai 1935 și pînă la interzicerea sa în iulie 1936. Blocul democratic, îndrumat de P.C.R., a convocat în mai multe orașe ale țării adunări de protest împotriva reprimării forțelor antifasciste, a propus diferitelor partide și organizații burghezo-democratice inițierea unor acțiuni comune. La 18 mai 1935 a apărut apelul Blocului democratic pentru concentrarea tuturor forțelor democratice și antifasciste din țară.

Îndrumat de Comitetul teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R. în frunte cu Gavrilă Birtaş și Gheorghe Stoica Madosz-ul a realizat relații de alianță politică cu Frontul plugarilor. Programul comun de acțiune, stabilit într-o consfătuire comună a delegaților celor două organizații de masă la 24 septembrie 1935 la Băcia (jud. Hunedoara), a luat poziție „împotriva tuturor tendințelor de a provoca un conflict armat între popoare și de a ațîța ura de rasă prin lozinci false”. Programul revendica pămînt pentru cei care lucrează pămîntul și protesta împotriva silnicilor abuzuri ale perceptorilor, care loveau în țărănimea muncitoare. Cele două organizații s-au ridicat solidar împotriva măsurilor „care răpesc oamenii simpli dreptul la muncă sub pretextul naționalității sau al religiei”. „Vom lupta — spunea programul — pentru dreptul întregului popor din țara noastră de a-și însuși cultura în limba maternă, pe cheltuiala statului”.

Salutînd încheierea acestui acord, consiliul sindical din Tîrgu-Mureș a adresat o scrisoare celor două organizații în care sublinia: „Împreună veți lupta cu mai mult succes pentru punctele stabilite în programul comun, care sînt doleanțele atît ale românilor, cît și ale ungurilor”²⁶.

La 3 noiembrie 1935 s-a ținut o adunare populară a Frontului plugarilor în sala teatrului din Deva, la care au luat cuvîntul delegații Madosz-ului la cererea mulțimii, în limba lor maternă.

În discursul său, dr. Petru Groza a făcut o amplă analiză despre situația internă și externă, subliniind că „s-au pus în funcțiune în toate țările forțe, atît pentru salvarea păcii, cît și pentru aprinderea războiului... Mai ales înarmarea nemaipomenită a statelor fasciste dă un avertisment... În aceste vremuri tulburi fiecare popor, fiecare factor politic și chiar fiecare cetățean trebuie să ia o atitudine hotărîtă. Trebuia să precizăm și noi că Frontul plugarilor este hotărît împotriva războiului și a fascismului care îl făurește și cunoaștem necesitatea imperioasă a concentrării tuturor forțelor democratice.

Primejdia războiului vine prin ațîțarea neamurilor pașnice, unele contra altora, cu lozinci șovine și de ură... Tocmai din aceste motive realizarea noastră cea mai mare de pînă acum este că, în valurile de ură, Frontul plugarilor a găsit drumul conlucrării pașnice cu păturile muncitoare ale celorlalte nații și acest drum a dus la pactul cu Madosz-ul. Fiindcă cheazășia cea mai sigură a democrației și libertății naționale a poporului român este înțelegerea frățească cu celelalte neamuri conlocuitoare.

Frontul plugarilor poate fi mîndru de acest pact, căci în timp ce în toată țara partidele de dreapta fac propagandă de ură între oameni și neamuri, cu atitudinea tolerantă a guvernului, țărani, muncitorii manuali

²⁶ Gh. I. Ioniță și M. Valea, *Activitatea desfășurată de Frontul plugarilor...*, în „Analele Institutului de istoric a partidului”, 1963, nr. 4.

și intelectualii, români și maghiari, din Ardeal au indicat mijlocul unic pentru mîntuirea păcii, înăuntru, cît și în afară : înțelegerea păturilor largi ale celor ce muncesc, fără deosebire de rasă, naționalitate și religie". Hotărîrea adunării a aprobat înțelegerea între Frontul plugarilor și Madosz ca „pildă a colaborării frățești”.

La 26 noiembrie 1935 Blocul democratic, în frunte cu militanții antifasciști Petre Constantinescu-Iași, Athanasie Joja, Scarlat Callimachi, a încheiat un acord cu Partidul Socialist de sub conducerea lui C. Popovici. Frontul plugarilor și Madosz, într-o adresă comună, au scris că „acordul încheiat pentru înjghebarea unui front popular democratic, în temeiul unui program minimal de acțiune comună, își are răsunetul viu în rîndurile organizațiilor noastre, primind cu bucurie hotărîrea dvs., căreia ne asociem, însușindu-ne integral punctele și programul stabilit”.

Blocul democratic și Partidul Socialist au trimis cîte o delegație la Deva la o consfătuire comună cu Frontul plugarilor. Consfătuirea s-a încheiat cu stabilirea unui program comun, care cuprindea între diferite revendicări sociale și politice și revendicarea „egalității de tratament a tuturor naționalităților conlocuitoare”.

După această consfătuire s-au ținut o serie de adunări populare ale Frontului plugarilor cu participarea reprezentanților Blocului democratic și ai Partidului Socialist, care la 6 decembrie 1935 s-au încheiat cu adunarea din Țebea, unde au fost convocați delegații țăranilor din peste 350 de comune, lîngă gorunul lui Horia, în apropiere de mormîntul lui Avram Iancu.

Reprezentanții Madosz-ului au trimis adeziunea lor deplină la această înțelegere, care a contribuit la unirea forțelor antifasciste, la consolidarea unității de luptă dintre oamenii muncii români și cei de alte naționalități din România.

În vederea lărgirii acestei acțiuni, la începutul lunii ianuarie 1936 Frontul plugarilor și Madosz au adresat către Comitetul regional al Partidului Național-Țărănesc din Cluj un apel comun cu următorul text : „Cum încercările de a introduce un regim fascist, punînd prin teroare și dictatură toate greutățile economice existente în sarcina maselor largi ale țăranilor, muncitorilor și micilor burghezi, se întetesc văzînd cu ochii și în țara noastră, cum grupările de « dreapta » organizează și propagă în largă voie ura între rase și între cetățenii aceleiași țări, se impune urgent și imperios concentrarea forțelor din partea celor care apără libertatea și democrația.

Aceste acțiuni se îndreaptă în primul rînd contra organizațiilor plugarilor, muncitorilor manuali și intelectuali de orice naționalitate ... prin sprijinul persecutărilor și chiar atentatelor la viață a fruntașilor acestor mase, cu scopul vădit de a distruge complet toate partidele democratice, exterminînd pe luptătorii libertății. Cu atît mai limpede se prezintă necesitatea ca toate forțele democratice ale poporului să se unească contra dușmanului comun ...

Concursul altor organizații democratice nu poate fi inutil partidului cu mase mari de țărani, iar răspunderea tuturor pentru cauza democrației este gravă în momentele de față. E necesară colaborarea organizațiilor muncitorești cari sînt apărătoare a libertăților democratice, apoi și a partidelor naționalităților ... Prin unirea acestor forțe s-ar închea încre-

derea în sine a maselor amenințate, s-ar închide calea demagogiei fasciste ... Sîntem pentru libertatea democratică, împotriva dictaturii fasciste, a permanentizării cenzurii și stării de asediu, pentru dreptul de organizare politică, fără deosebire de naționalitate sau religie, restabilind dreptul tuturor la muncă, desființînd îngrădirile artificiale ale libertății muncii fără deosebire de neam și părere politică, cu toate consecințele tratamentului egal al tuturor naționalităților conlocuitoare, inclusiv învățămîntul în limba maternă în sarcina statului ...”²⁷.

Acest apel a fost înmînat și unor conduceri județene ale Partidului Național-Țărănesc, de exemplu la Brașov²⁸. Frontul plugarilor, împreună cu Madosz, a trimis o chemare asemănătoare de front comun antifascist către Partidul Social-Democrat, Partidul Socialist Unitar al lui Ghe-lerter, precum și către conducerea centrală a sindicatelor.

Paralel cu aceste acțiuni a avut loc o mișcare antifascistă și în sinul intelectualității universitare. În 1935 se înființează, la Cluj, Frontul studențesc democrat, cuprinzînd studenți români, maghiari și de alte naționalități, care au protestat împotriva diversiuilor șovine și anti-semite, puse la cale de elemente reacționare, și pentru satisfacerea revendicărilor sociale ale studenților, pentru solidaritate între studenții de orice naționalitate.

În 1920, la Universitatea din Cluj abia rămăseseră vreo sută de studenți maghiari, restul plecînd în Ungaria sub influența propagandei revizioniste horthiste. Ulterior însă numărul studenților maghiari la această universitate a crescut an de an, atîngînd în 1932—1933 cifra de 1 000. Numeroși profesori români progresiști au luat apărarea lor față de tendințele de discriminare națională și de actele huliganice teroriste ale bandelor fasciste. Marea majoritate a studențimii maghiare a conlucrat prietenește cu colegii lor români și a fost adeptă a conviețuirii frățești, pe baza libertăților democratice și a drepturilor egale. Mulți dintre ei au devenit militanți ai Madosz-ului și, ulterior, membri devotați ai Partidului Comunist Român.

După declararea politicii revanșarde ca politică oficială a sa, Germania hitleristă devine, alături de Italia fascistă, principalul uneltitor pentru subminarea securității statelor mici din centrul și sud-estul Europei și pentru dezbinarea lor, folosind mai ales disensiunile dintre țările Micii Înțelegeri și Ungaria.

În septembrie 1933, prim-ministrul Gömbös Gyula ajunge la o înțelegere cu Hitler ca Ungaria să-și realizeze planurile revizioniste în conformitate cu programul de expansiune și de dominație al Germaniei naziste. Această înțelegere, precum și alianța strînsă cu Italia fascistă au constituit și după moartea lui Gömbös, survenită în 1936, baza politicii externe a Ungariei.

Partidul Comunist Român a demască caracterul dușmănos al agitației fascistilor români, în frunte cu Garda de fier, a germanilor hitleriști, precum și a revizionistilor maghiari. În hotărîrea din ianuarie 1936 a C.C. al P.C.R. cu privire la sarcinile mobilizării maselor popu-

²⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 27, mapa 73.

²⁸ „Dimineața”, 14 ianuarie 1936.

lare la lupta contra pericolului fascismului intern și extern se arăta : „Independența poporului român este amenințată de statele din blocul fascist central-european, zis bloc revizionist, format sub hegemonia imperialismului german ... Fasciștii români trădează interesele națiunii ... Prin acțiunea lor șovină, ei slăbesc solidaritatea luptei comune a poporului român și a celorlalte naționalități din România contra dușmanului comun : imperialismul fascist și fascismul din România ...”²⁹.

În activitatea sa de propagandă, Madosz-ul a militat pentru strinsa colaborare a maselor largi maghiare din România cu forțele democratice române în lupta pentru realizarea egalității naționale de drepturi, a combătut tendința de izolare națională și a demascat adevăratul sens al demagogiei revizioniste.

La 23 noiembrie 1935 Madosz-ul a adresat un apel către conducerea Partidului Maghiar, cu propunerea de a lupta împreună împotriva tendințelor de instaurare a dictaturii fasciste. Apelul spunea : „Madosz-ul consideră că este neapărat necesară concentrarea maselor maghiare într-o singură acțiune comună în fața primejdiei comune care ne amenință pe toți. În loc de închistare națională... este necesar să căutăm legături cu partidele democratice române și să luăm atitudine alături de Frontul popular, care unește forțele antifasciste ale țării”. Ca bază de înțelegere au fost propuse, printre altele, următoarele puncte : „Lupta împotriva fascismului ațîțător de război și de ură de rasă, împotriva șovinismului ; împotriva partidelor și organizațiilor de dreapta, ostile minorităților naționale ; pentru libertăți democratice, dreptul de organizare și de întrunire, libertate de cuvînt și de presă ; pentru modificarea paragrafelor proiectelor de legi administrative și altele, îndreptate împotriva minorităților naționale ; pentru egalitatea școlilor confesionale cu limba de predare maghiară cu cele de stat, în drepturi și subvenționare, pentru învățămînt de stat elementar, mediu și superior cu limba de predare maghiară ; pentru folosirea liberă oficială a limbii maghiare în scris și oral ; pentru încetarea examenelor de limbă, reprimirea muncitorilor și funcționarilor concediați și retragerea așa-zisei «legi de protecție a muncii naționale» îndreptată împotriva minorităților naționale”.

Adresa a fost înmînată și organizațiilor locale ale Partidului Maghiar de către reprezentanții Madosz-ului, iar textul adresat a fost multiplicat și răspîndit în sute de exemplare. Apelul Madosz-ului a găsit un larg ecou în masele maghiare din România, precum și în unele conduceri locale ale Partidului Maghiar. Conducerea centrală a acestui partid, după ce a încercat să treacă sub tăcere acțiunea Madosz-ului, sub presiunea maselor a fost nevoit să desemneze un delegat al său care să intre în tratative cu reprezentanții Madosz-ului. Delegatul Partidului Maghiar, dr. Zágoni István, cunoscut pentru vederile sale burghezo-democratice, a exprimat acordul său general cu punctele de acțiune comună, propuse de Madosz, respingînd însă ideea de alianță cu alte forțe politice și eschivîndu-se de a se pronunța în problema luptei împotriva fascismului și șovinismului.

Madosz-ul a adresat un nou apel către Partidul Maghiar, în care a insistat asupra necesității luptei „împotriva războiului urzit de fascismul

²⁹ *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1917—1944)*, ed. a 2-a, București, E.P.L.P., 1953, p. 267, 268.

german și împotriva cîrdășiei cu el, deoarece imperialismul german vrea să reinvie prin acest război oprimarea seculară într-o măsură neîntilnită pînă azi". Apelul a insistat asupra necesității reorganizării Partidului Maghiar pe baze democratice, prin efectuarea unor alegeri de jos în sus, includerea reprezentanților muncitorimii, țărănimii, păturilor mijlocii și a intelectualității în organele de conducere, precum și asupra necesității luptei comune „cu partidele române democratice și de stînga”.

Reprezentanții Madosz-ului, Szepesi Sándor, președinte, și Bányai László, secretar general, care au transmis apelul delegatului Partidului Maghiar, au fost nevoiți să constate o atitudine și mai rigidă decît anterior a poziției conducerii Partidului Maghiar. Drept răspuns, în curînd presa reacționară a Partidului Maghiar a denunțat pe de o parte Madosz-ul ca o organizare comunistă, iar pe de altă parte a apostrofat pe aderenții săi ca fiind „maghiarii lui Groza”.

Încă la 16 octombrie 1935, Madosz-ul a adresat o chemare de front comun asemănătoare celei trimise către Partidul Maghiar, Partidului Micilor Gospodari Maghiari (Magyar kisgazda párt) condus de avocatul dr. Réthy Imre. Această grupare politică de caracter burghez-democratic a avut aderenți mai ales printre țărani din județul Odorhei. Opunîndu-se politicii Partidului Maghiar, gruparea a colaborat cu Partidul Național-Țărănesc, dar totodată a dus tratative și cu Madosz-ul, cu care va încheia un acord definitiv în anul 1937, după ce evenimentele interne și externe au justificat poziția consecvent antifascistă a acestuia. Apelul adresat de Frontul plugarilor și Madosz către Partidul Social-Democrat a avut un ecou favorabil în sinul aripii de stînga a acestui partid, realizîndu-se o colaborare mai ales în județele Hunedoara, Cluj, Mureș și Bihor. Conducătorii de dreapta ai Partidului Social-Democrat însă, drept răspuns, au înființat o „secție maghiară”, cu elemente ostile partidului comunist și organizațiilor de masă conduse de el.

În sinul bisericii romano-catolice, care avea credincioși maghiari și germani, unele elemente reacționare au editat un ziar prohitlerist la Oradea, intitulat „Erdélyi Lapok”, propagat și de pe multe amvoane bisericesti. Majoritatea credincioșilor și o parte a preoțimii s-au opus însă acestor încercări de glorificare a „binefacerilor” regimurilor fasciste, căutînd un drum apropiat forțelor democratice, progresiste.

În vara anului 1936, Madosz-ul, într-un apel adresat participanților Congresului catolic, ținut la Tîrgu-Mureș, a protestat împotriva politicii de folosire a credinței religioase pentru susținerea ațîțării fasciste războinice.

„De partea cui sînt credincioșii bisericii — întreba apelul — dacă nu de partea acelora care, din cauza aventurierilor fasciști, pescuitori în apă tulbure, sînt îngrijorați de viitorul copiilor, soțiilor, semenilor lor, de soarta întregii culturi și civilizații pe care omenirea muncitoare a dobîndit-o prin munca ei milenară? Ideea păcii trebuie să ne adune într-o singură tabără pe toți cărora ne este dragă viața maselor. Trebuie să stîrpirăm din rîndurile noastre fascismul dezbinător, în numele viitorului fericit al poporului, al frăției între popoare, în numele păcii”. Conducerea congresului, înalți prelați cu vederi reacționare, magnați și bancheri au chemat însă agenții Siguranței împotriva activiștilor Madosz-ului, care răspîndeau apelul în mijlocul credincioșilor întruniți la Congres.

Paralel cu această acțiune, secția de tineret a Madosz-ului s-a adresat Organizației tineretului protestant din Cluj, chemînd-o la o luptă comună împotriva „valeșilor trupelor de șoc ale lui Hitler și Musolini, care periclitează pacea și așîță o națiune împotriva alteia”.

Victoria forțelor democratice la alegerile parțiale din județele Mehedintși și Hunedoara în februarie 1936 a avut o mare însemnătate pentru zăgăzuirea ascensiunii fascismului. În jud. Hunedoara s-a încheiat un acord oficial de front democratic între Blocul democratic, Frontul plugarilor, Partidul Socialist (Popovici), organizația județeană a P.N.Ț. și Madosz-ul, organizația locală a Partidului Social-Democrat sprijinind de asemenea lista comună democratică. Propunerea Madosz-ului, adresată organizației județene a Partidului Maghiar, de a se alătura frontului comun democratic a fost respinsă de conducerea acestei organizații.

Platforma acceptată de candidatul comun al forțelor democratice, Ghiță Pop, membru al conducerii centrale a P.N.Ț., a cuprins, printre altele, următoarele puncte programatice : „Combaterea restrîngerii și a desființării libertăților publice. Desființarea organizațiilor fasciste, interzicerea formațiilor paramilitare și a înarmării acestor grupări. Libertatea presei și a întrunirilor, combaterea permanentizării cenzurii și a stării de asediu. Apărarea și susținerea libertăților naționale ale poporului românesc, cu respectarea egalității de tratament a minorităților conlocuitoare. Încetarea persecuțiilor politice și amnestierea celor condamnați sau urmăriți pentru apărarea libertăților publice și democratice”.

La alegerile din 18 februarie 1936 lista frontului democratic din jud. Hunedoara, cu toate manevrele și teroarea desfășurată de autoritățile locale și de grupările fasciste, a obținut majoritate de voturi față de listele partidului liberal fundamental și ale partidului fascist al lui Cuza. Această victorie a stîrnit discuții vehemente în multe organizații ale Partidului Maghiar. Președintele organizației din județul Sătmar a acestui partid a protestat în ziarul „Szamos” din Satu-Mare împotriva tendinței „de a lupta pentru idei contrare părerii maselor”. Delegații Madosz-ului prezenți la adunarea Partidului Maghiar din Gheorgheni, care s-au rostit în favoarea frontului comun democratic, au fost aplaudați.

Comitetul executiv al Madosz-ului, întrunit la 29 februarie 1936, sublinia în comunicatul său că, „examinînd situația politică de după victoria asupra coaliției reacționare de dreapta, este convins de justetea deplină a deciziei luate de către frontul comun democratic în sensul susținerii candidaturilor național-țărăniște drept candidaturi ale democrației, pe baza unui program minimal, conținînd și respectarea drepturilor minorităților naționale. Frontul popular realizat în amîndouă județele, invincibil și aducător de biruință, s-a cimentat și pentru perioada de după alegeri, avînd o influență reînviitoare asupra maselor apăsate din întreaga țară. Totodată comitetul executiv își ține de datorie clarificarea în fața opiniei publice a motivelor care, cu ocazia alegerilor din Hunedoara, au adus naționalitatea maghiară din țară la o nouă dezbinare, atît de dăunătoare intereselor sale de existență. Organizația din Hunedoara a Madosz-ului a găsit necesar de a exprima înaintea comitetului județean al Par-

tidului Maghiar necesitatea faptului ca populația maghiară să se manifeste unitar în favoarea candidatului comun al democrației. Cu atât mai mare a fost indignarea produsă de apelul Partidului Maghiar, cu un conținut antidemocratic și invitând populația maghiară la susținerea candidatului liberal, al cărui partid ne-a «bucurat» cu cea mai intolerantă politică față de minoritățile naționale. Grupa reacționară a conducerii centrale a Partidului Maghiar, care împiedică realizarea unității de acțiune în sens democratic și și-a impus teroristic atitudinea asupra conducerii județene, nu privește interesele maselor maghiare legate de soarta democrației țării, ci interesele marelui capital a cărui înflorire în paguba maselor muncitoare este asigurată prin politica de asuprire a naționalităților și prin susținerea grupărilor fasciste”.

A urmat o serie de întruniri organizate de Madosz în centrele județene cu o populație maghiară, popularizînd rezultatul obținut prin alegerile parțiale din Hunedoara și Mehedinți și arătînd agravarea situației internaționale. Autorizații pentru aceste întruniri au fost obținute cu multe greutăți, iar în unele locuri, ca la Cluj, de exemplu, Siguranța a refuzat acordarea unei aprobări. Madosz-ul în aceste localități a găsit mijlocul să mobilizeze mii de aderenți ai săi, organizînd excursii colective, serbări populare etc.

La adunarea generală a organizației Madosz din Tirgu-Mureș, ținută la 8 martie 1936, au participat și delegați din Cluj și jud. Ciuc. După raportul confidențial al autorităților, darea de seamă a delegatului central despre situația politică internațională spunea că „pregătirea de război a statelor fasciste prezintă un pericol pentru pacea și liniștea popoarelor. Madosz-ul are menirea să lupte alături de celelalte organizații politice democratice contra pericolului fascist, pentru apărarea păcii”. Gál Imre, delegat al organizației din jud. Ciuc, „a arătat că a părăsit Partidul Maghiar, convingîndu-se că acel partid nu a făcut eforturi să obțină nici o îmbunătățire a situației păturii țărănești din acea regiune, care se zbate în mizerie, deoarece singurul izvor de cîștig este lemnul, or în prezent pădurile sînt distruse, alt izvor de cîștig nu au, iar impozitele se încasează fără cruțare”³⁰.

Întărirea și unitatea forțelor democratice depindeau în mare măsură de faptul dacă conducerea Partidului Național-Țărănesc, care, prin poziția lui opoziționistă față de guvern, avea o influență asupra unei largi pături mijlocii din orașe și sate, va putea să tragă concluzii juste din victoria electorală obținută de forțele unite ale democrației. Dar șefii Partidului Național-Țărănesc au refuzat de repetate ori acceptarea platformei antifasciste, propuse de P.C.R. Totuși, sub presiunea elementelor democratice din P.N.Ț., care au colaborat în mod fățiș cu organizațiile antifasciste, acest partid era nevoit să accepte pe plan local unele acțiuni comune. Astfel, la adunarea de protest antiguvernamentală, convocată de Iuliu Maniu la Vințul de Jos în iunie 1936, au fost prezenți sute de oameni ai muncii mobilizați de Blocul democratic, Frontul plugarilor și Madosz. Conducătorii național-țărăniști, călcîndu-și acordul prealabil, au dat pe

³⁰ Arhiva Ministerului de Interne, Direcțiunea Poliției și Siguranței generale, nr. 032 187/19 martie 1937.

mai mulți activiști antifasciști în mina Siguranței, aceștia fiind arestați pînă după terminarea adunării.

De asemenea, cu ocazia aniversării a 500 de ani de la răscoala iobagilor români și maghiari, conducătorii național-țărăniști din județele Cluj și Solnoc—Dobîca au acceptat colaborarea Frontului plugarilor și a Madosz-ului la organizarea unei serbări la Bobilna, în ziua de 5 iulie 1937, făcînd însă totul ca să folosească această serbare prin cuvîntările lor în scopuri politicianiste. Ei au obligat pe reprezentatul Frontului plugarilor, profesor dr. Iustin Poruțiu, să-și întrerupă cuvîntarea, iar reprezentantului Madosz-ului, de asemenea prezent la tribună, nu i s-a dat cuvîntul, sub pretextul timpului înaintat. Astfel organizatorii au zădărnicit ca memoria luptei comune a iobagilor români și maghiari din aceste plaiuri să fie cinstită în spirit progresist.

La discursul de încurajare a revizionismului horthist, rostit de Mussolini la Milano în octombrie 1936, Madosz-ul răspunde printr-un manifest. „Stăpînitorii de azi ai Ungariei — spunea manifestul — hoinăresc pe malurile Padovei și ale Rinului atunci cînd popoarele vecine din bazinul dunărean trăiesc alături de noi și fără a căror voință și știință nu ne putem crea un viitor mai bun. Ungaria magnașilor vrea să introducă imperialismul german și cel italian în bazinul Dunării pentru plata cuvenită. Le trebuia prada : pădurea, cărbunele, petrolul, grîul, le trebuia poporul care trăiește aici pentru a-l exploata, și le trebuia, în fine, drumul liber spre Orient, spre cuceriri noi. Dacă reacțiunea fascistă, pentru planurile sale războinice, vrea distrugerea frontierelor actuale, nimicirea stărilor de pace, degeaba încearcă cu noi.

Singurul scop al acestei așa-zise prietenii, anunțate cu toba mare, este de a provoca în masele maghiare istovite iluzia în așteptarea unui miracol, pentru ca aceste mase să vadă în Mussolini și Hitler pe Mesia lor. Pentru ca atunci cînd la Berlin și Roma sună alarma, ele să sară, să sîngereze în slujba poftelor de cucerire germane și italiene”. Există o singură ieșire — glăsuia manifestul — „dacă masele române și maghiare se vor uni strîns în lupta pentru pace și democrație...”.

Adunarea populară convocată de Madosz la Cluj la 6 decembrie 1936 a trimis următoarea telegramă către președintele Comitetului pentru pace, dr. Nicolae Lupu : „Oamenii muncii maghiari din România exprimă voința lor nestrămutată de a se alia mișcării pentru pace, de sub conducerea dvs., în convingerea că nerespectarea angajamentelor internaționale poartă în sine germeii războiului ucigător al milioanele de suflete nevinovate. Vrem pace, alierea României cu toate țările care apără pacea, necesitatea colaborării tuturor popoarelor din bazinul dunărean în fața amenințărilor imperialiste”³¹.

La 3 și 4 ianuarie 1937 a avut loc conferința generală a Madosz-ului, ținută la Brașov. Au fost prezenți 42 de delegați din județele Arad, Bihor, Ciuc, Cluj, Hunedoara, Mureș, Odorhei, Sibiu și din orașul București. După ascultarea și dezbateră raportelor, Conferința generală a hotărît să lărgească conducerea centrală în următoarea componență : Szepesi Sándor

³¹ Ibidem, nr. 121 022/10 decembrie 1936.

președinte, Gál Imre și Kurkó Gyárfás vicepreședinți, Bányai László secretar general, Mezei Lajos secretar.

La 14 februarie 1937 a avut loc o adunare populară, convocată de Madosz, la Oradea. La această adunare a luat cuvîntul Andrei Crăciun, secretar general al organizației național-țărăniste din jud. Bihor, recunoscînd (după nota confidențială a autorităților locale) că acest partid „în cele două guvernări ale sale nu a putut îndeplini întocmai prevederile tuturor punctelor de la Alba-Iulia”.

Delegatul conducerii centrale a Madosz-ului a declarat că schimbarea situației ungarilor din România nu se așteaptă prin intervenția străină-tății, ci aceasta trebuie rezolvată intern. Propaganda revizionistă este tot atît de periculoasă ca și tendințele fasciste din țară. Cheia fericirii noastre este aici în Ardeal și nicidecum în alt loc”³².

La ședința din 12 martie 1937, Comitetul executiv central al Madosz-ului a constatat că „se observă pretutindeni o serioasă întărire organizatorică. Adunările populare organizate la Brașov, Tirgu-Mureș, Cluj, Oradea, Ditrău, Sîndomic-Ciuc (unde delegații centrului au fost arestați de jandarmi) au manifestat într-un mod impunător voința de pace și fidelitate pentru democrație a populației maghiare din aceste ținuturi față de tendințele care ne periclitează dezvoltarea liberă și conlocuirea pașnică cu poporul român. Acestea și-au găsit expresia și în munca noastră în legătură cu alegerile comunale pentru concentrarea forțelor democratice. Cînd guvernul—nesocotind autonomia comunală și județeană—amină din nou alegerile, chemăm cetățenii conștienți ca, cerînd dreptul de liberă exercitare a sufragiului, să se pregătească fără ezitare la alegerea unor consilii, care apără drepturile cetățenilor... Cu revoltă profundă condamnăm spiritul și mentalitatea cu care reacțiunea română ațîță tineretul contra personalităților de frunte și contra minorităților. Am susținut totdeauna ideea de conlocuire pașnică a poporului român și maghiar, ideea derivată de comunitatea intereselor. Sîntem convinși că libertatea cetățenilor țării, respingerea planurilor de asupraire ale imperialismului străin se asigură prin realizarea drepturilor democratice generale și a celor naționale... Pe baza constituției ne îndreptăm contra acelor tendințe care vor să nimicească posibilitatea de a trăi pentru straturile largi ale populației. Madosz-ul fiind, de la început, pentru unitatea strînsă a intereselor minorităților naționale și ale forțelor democratice române, se pronunță împotriva vasalilor maghiari ai fascismului și asigură de solidaritatea lui deplină orice acțiune care se îndreaptă contra acestor tendințe”.

La 20 aprilie 1937 a avut loc la Deva Congresul Frontului plugarilor, la care au participat, ca oaspeți, fruntași ai Partidului Național-Țărănesc, precum și delegați ai Blocului democratic și ai Madosz-ului. La acest congres, conducerea Partidului Național-Țărănesc a fost aspru criticată de către delegații țărani pentru atitudinea sa șovăitoare și chiar fățarnică.

Procesul-verbal al congresului consemnează că „în numele Blocului democratic, dr. Athanasie Joja din București, secretar general al acestei organizații... constată că aici se aud lucruri care nu se aud niciodată în senat sau în parlament... Arată că, masele fiind organizate, ele vor

³² Ibidem, nr. 016 518/15 februarie 1937.

determina partidul național-țărănesc să colaboreze dimpreună cu toate organizațiile democratice”.

Dr. Augustin Almășan, președintele Blocului democratic din Deva, arată și el marea importanță a concentrării forțelor democratice...

Prof. Bányai Ladislau, secretarul general al Madosz-ului, spune că „muncitorii și țăranii maghiari conștienți sînt împotriva demagogiei horthiste, instrument al imperialismului”. Președintele Frontului plugarilor, dr. Petru Groza, în expunerea sa amplă a subliniat: „Dacă partidul național-țărănesc ar fi fost consecvent, nimeni n-ar fi îndrăznit să lovească obrazul lui în parlament... , or din neînțelegerile noastre nu poate profita decît dreapta, decît teroarea”.

În această perioadă, pe plan extern s-au depus eforturi serioase de a mări eficacitatea Micii Înțelegeri ca o alianță defensivă, față de perspectivele sumbre ce se deschideau prin intensificarea politicii expansioniste și agresive a Germaniei hitleriste spre centrul și sud-estul Europei. S-au luat inițiative și pentru apropierea Ungariei de statele Micii Înțelegeri prin încheierea unui tratat de neagresiune față de pericolul comun al agresiunii hitleriste.

În aceste împrejurări se realizează o colaborare rodnică între Madosz și diferite grupări de intelectuali maghiari neangajați politicește.

Lupta comună pentru a bara drumul fascismului, ațîțător al învrăjbirii naționale și provocator al unor conflicte războinice, a fost susținută, alături de colegii lor români, de tot mai mulți intelectuali maghiari din România, mai ales de cei tineri, care urmau exemplul solidarității maselor muncitorești și țărănești. Înăsprirea măsurilor de asuprire de către guvernele reacționare, încercările de a netezi drumul spre instaurarea unei dictaturi fasciste, periclitarea securității tuturor popoarelor din estul Europei au stîrnit adînci frămîntări în rîndurile acestui tineret. Pe lângă revista marxistă „Korunk”, care a apărut sub îndrumarea partidului comunist la Cluj și a susținut toate mișcările progresiste, în paginile ziarelor și gazetelor burghezo-democratice, ca „Brassói Lapok” sau „Fuggetlen Ujság”, găsim tot mai multe articole în această perioadă care exprimă orientări antifasciste.

Acțiunile de mase care s-au declanșat în anul 1937 au contribuit în mare măsură la radicalizarea intelectualității. Conferința generală a Madosz-ului, ținută în Cluj, la 2 mai 1937, a ales ca președinte pe Kurkó Gyárfás, care, în cuvîntarea sa, subliniază necesitatea de organizare în sate a unor acțiuni legale de masă, de pregătire intensă pentru eventualitatea unor alegeri parlamentare și comunale în spiritul unității democratice.

La consfătuirea Comitetului central al Madosz-ului, ținută în 20—21 iunie la Brașov, organizația din jud. Ciuc raportează că la alegerile comunale a învins în mai multe locuri lista democratică inițiată de Madosz. Astfel, cu toată teroarea, la Sîndomic lista democratică a obținut 564 de voturi față de lista susținută de Partidul Maghiar și de autoritățile reacționare locale, care a obținut numai 112 voturi. De asemenea, în luna iulie a avut loc la Armășeni-Ciuc o adunare populară a Madosz-ului cu o largă participare. Jandarmeria, alarmată, a arestat pe delegații condu-

cerii centrale în frunte cu președintele Kurkó Gyárfás și pe membrii conducerii locale, dar, în fața protestelor vehemente ale mulțimii, autoritățile județene au fost nevoite să dispună punerea lor în libertate. În comentariul său la acest eveniment, ziarul burghezo-democrat „Brassói Lapok” atrăgea atenția cititorilor că „Madosz-ul a prins rădăcină într-o comună care cu câțiva ani înainte părea să exprime atașamentul total la Partidul Maghiar... Din acest eveniment trebuie să fie trase concluziile, că agricultorii, cea mai largă pătură socială a minorității naționale maghiare, doresc o reorganizare democratică”³³.

În asemenea condiții a luat naștere ideea unei consfătuiri comune a diferitelor grupuri ale tineretului maghiar din România, care a oferit posibilitatea unei acțiuni democratice cu largi rezonanțe. În vara anului 1937, după îndelungate discuții ale activiștilor antifasciști cu reprezentanții diferitelor curente opoziționiste din sinul Partidului Maghiar, s-a format un comitet de organizare a consfătuirii, pe baza unei platforme minimale. În acest comitet au intrat, alături de militanți comuniști, social-democrați de stînga, aderenți ai Madosz-ului și personalități burgheze de diferite nuanțe. Pentru locul consfătuirii sau cum a fost denumită de atunci, al „întîlnirii”, a fost fixat Tîrgu-Mureș, unde organizația locală a Partidului Maghiar, compusă în majoritate de elemente burghezo-democratice, avea o tradiție de colaborare cu organizațiile muncitorești și cu Madosz-ul, cu ocazia alegerilor orașenești.

Comuniștii în frunte cu Józsa Béla, activiști ai Madosz-ului, social-democrați de stînga și alte elemente progresiste care au animat organizarea „întîlnirii” de la Tîrgu-Mureș erau conștienți că aveau de dus o luptă grea față de unele influențe retrograde, naționaliste, în sinul tineretului intelectual. Într-un document intern al conducerii Madosz-ului datînd din septembrie 1937 se arăta: „Forțele de dreapta se pregătesc să zădărnicească țelurile aripii democratice... Noi ne vom pronunța pentru unitatea de interese cu forțele democratice române, împotriva izolaționismului”.

La 4 septembrie 1937 a avut loc congresul Partidului Maghiar la Sfîntu-Gheorghe, congres care, cu toate iluziile unora din elementele tinere burghezo-democratice, nu a exprimat nici o dorință de a include în conducere reprezentanții maselor largi populare și nici măcar ai intelectualității cu vederi liberale, iar despre colaborarea cu forțele democratice române nu s-a rostit nici un cuvînt. Acest fapt a sporit și mai mult speranțele opiniei publice a naționalității maghiare față de „întîlnirea” de la Tîrgu-Mureș.

Consfătuirea s-a desfășurat în zilele de 2—4 octombrie 1937. Debaterile, conduse de scriitorul Tamási Áron, au fost urmărite cu viu interes de masele largi maghiare, precum și de opinia publică democratică românească. Presa a trimis corespondenți la fața locului și a publicat largi relatări despre desfășurarea „întîlnirii”. Printre cei 187 de invitați, intelectualii antifasciști au fost activi susținători ai ideilor frontului comun al forțelor democratice. Dintre aceștia semnalăm pe Balogh Edgár, Bányai László, Csögör Lajos, Jancsó Elemér, Józsa Béla, Kacsó Sándor, Kovács György, Kovács-Katona Jenő, Méliusz József, Nagy István, Szemlér Ferenc, Vincze János.

³³ „Brassói Lapok”, 10 iulie 1937.

Elementele înaintate au cîștigat mulți aliați printre participanții bine intenționați, nelămuriți pînă la confruntarea pozițiilor. Unele reacțiuni maghiare, neputînd zădărnici tălmăcirea năzuințelor maselor muncitoare, au încercat prin intervenții provocatoare să destrame „Întîlnirea”, sau să-i dea un conținut exclusiv revendicativ. Toate aceste încercări au dat însă greș.

În problemele esențiale, rezoluțiile votate au accentuat solidaritatea cu lupta muncitorimii și țărănimii, rezolvarea problemei naționale „pe baza necesității istorice a conviețuirii libere, frățești cu poporul român”. S-a accentuat că principiul de bază pentru această rezolvare a fost stabilit prin „hotărîrile de la Alba-Iulia, născute din propria voință a românilor ardeleni”.

Congreșul a votat o platformă comună, în ciuda poziției diversioniste a unor agenți camuflați ai reacțiunii, pe baza năzuințelor de pace, a principiilor democratice și a rezolvării problemei naționalității maghiare prin realizarea egalității de drepturi în cadrul statului român.

În curînd însă, accentuarea politicii agresive a Germaniei hitleriste și intensificarea campaniei revizioniste a Ungariei au avut o influență negativă de dezagregare asupra mișcării democratice pornite în sinul tineretului intelectual maghiar din România, a acțiunilor culturale comune în spiritul „Întîlnirii” de la Tîrgu-Mureș. În același sens conducerea reacționară a Partidului Maghiar a început o agitație vehementă împotriva colaborării cu comuniștii și cu aderenții Madosz-ului.

Congresul Madosz-ului, ținut la Brașov în ziua de 14 noiembrie 1937 și la care a participat și un reprezentant al conducerii Frontului plugarilor, a confirmat alegerea lui Kurkó Gyárfás ca președinte. După adunarea plenară, congresul și-a continuat activitatea în secții: secția țărănească condusă de Gál Imre (Ditrău) și Rácz Gyula (Borș, jud. Bihor), secția micilor meseriași, condusă de Kovács Elek (Oradea) și Laczkovits Albert (Sighișoara), secția angajaților secui, condusă de Dózsa Márton (Cluj) și Kiss Gyula (Brașov), secția muncitorească, condusă de Szabó József (Brașov) și Szepesi Sándor (Cluj), secția tineretului, condusă de Székely Árpád (Brașov), secția feminină, condusă de Gergely Lajosné și Torró Jánosné (Brașov), secția culturală, condusă de Balogh Edgár (Cluj) și Méliusz József (Timișoara).

Rezoluția generală sublinia că „dreptul nostru la muncă este știrbit, măsurile excepționale paralizază manifestările elementare ale vieții noastre sociale și culturale. Sîntem conștienți că nu putem obține rezultate palpabile fără realizarea reorganizării democratice a naționalității noastre. De aceea, pe lângă atacurile șovinismului, facem responsabili pentru situația noastră și pe acei conducători care au împiedicat manifestarea liberă a maselor populare în viața noastră internă a maselor populare... Considerăm necesară colaborarea populației maghiare din țara noastră cu partidele democratice române. Alianța noastră cu democrația română aici în Ardeal nu este numai o necesitate politică, ci și una istorică. Niciodată nu era mai mare nevoie de solidaritatea forțelor doritoare de pace, decît astăzi. Vrem să trăim în pace și sîntem împotriva violării tratatelor internaționale. Înțelegerea popoarelor din bazinul dunărean în tabăra statelor care apără pacea și democrația este o problemă vitală pentru noi. Sîntem conștienți însă că remediarea doleanțelor naționalității

maghiare din România nu poate să vină decît din interior. Ne adresăm democrației române, care nu a renegat hotărîrile de la Alba-Iulia, iar în situația mondială grea de astăzi se va considera obligată să lupte pentru traducerea lor în viață. Conviețuirea pașnică și solidaritatea popoarelor fărăi față de toate primejdiile interne și externe se poate asigura numai prin afirmarea drepturilor democratice generale și a drepturilor naționalităților”.

La 22 noiembrie 1937, Comitetul central executiv al Madosz-ului a trimis o adresă către președinția Partidului Maghiar pentru discutarea în comun a participării la alegerile generale; adresa a fost însă respinsă de președinția Partidului Maghiar. Comitetul central executiv al Madosz-ului, în ședința sa ținută la 28 noiembrie la Tîrgu-Mureș, a trimis o nouă adresă, în care sublinia că apărarea drepturilor naționalităților maghiare nu poate fi realizată fără forțele democratice române. „Alegerile actuale—se arăta în acest document—nu înseamnă numai o luptă între partide, ci înainte de toate o luptă hotărîtoare a democrației din țară, și în cadrul acestei lupte, asigurarea existenței naționalității noastre”.

Partidul Maghiar a refuzat din nou propunerea de front comun pentru apărarea, împreună cu partidele democratice române, a libertăților cetățenești, pentru colaborarea pașnică a tuturor țărilor din bazinul dunărean, pentru salvagardarea independenței lor periclitată de către planurile agresive ale puterilor fasciste.

La inițiativa P.C.R. s-a format din nou o alianță democratică compusă din Frontul plugarilor, Madosz și unele organizații locale ale Partidului Social-Democrat, care, pe baza unor puncte programatice proclamate în adunări populare și prin manifeste, a sprijinit pe candidații național-țărăniști, în județele Cluj, Arad, Bihor, Brașov etc. Manifestul comun al Partidului Național-Țărănesc și al Madosz-ului glăsuia: „Acum se decide ce va fi: democrație sau dictatură. Vom fi cetățeni liberi sau sclavi. Vom trăi mai departe sub semnul păcii sau vom fi tîrîți în război. În fața acestei răscruce hotărîtoare, oamenii muncii nu pot sta nepăsători. Stăm sub regimul foamei și al terorii. Salariile au fost scăzute, scumpetea și fiscalul excesiv a adus mulțimea la sapă de lemn. Libertățile cetățenești și libertatea cuvîntului sînt călcate în picioare...”.

În județul Bihor s-a constituit un comitet de coordonare a activității electorale, format din reprezentanții Partidului Național-Țărănesc, ai Frontului plugarilor și Madosz-ului; au fost ținute întruniri comune în orașele Oradea și Salonta, precum și într-o serie de comune, ca Tileagd, Aleșd, Marghita și altele³⁴.

Poziția duplicitară adoptată de președintele Partidului Național-Țărănesc, Iuliu Maniu, și atitudinea șovăielnică a conducerii altor partide burgheze nefasciste au împiedicat însă, în ultimă instanță, consolidarea alianței tuturor forțelor democratice în alegeri. Ducînd tratative cu reprezentanții Frontului democratic și acceptînd sprijinul lor, Iuliu Maniu a încheiat totodată prin surprindere, un pact electoral de „neagresiune” electorală cu Garda de fier. Acest pact, conceput de Iuliu Maniu ca o manevră împotriva regelui Carol al II-lea, care refuza să-l aducă la putere, a

³⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 161. Vezi și Al.Gh. Savu, *Dictatura regală*, Edit. politică, București, 1970, p. 108.

constituit, în fapt, un sprijin moral dat agenturii hitleriste în România și a creat derută în rindurile maselor de alegători.

Madosz-ul a folosit acțiunile electorale pentru lămurirea maselor asupra situației politice interne și externe și mobilizarea lor la lupta împotriva tuturor încercărilor de dezbinare șovină. Forțelor democratice române și maghiare din Transilvania le „revine deopotrivă sarcina istorică de a apăra pacea și libertățile cetățenești, de a asigura dezvoltarea noastră pașnică comună în viitor”—spunea manifestul Comitetului central al Madosz-ului, din 1 decembrie 1937.

În urma miopiei politice a unor conducători ai partidelor burgheze nefasciste, precum și a uneltirilor camarilei regale de a ațîța contradicțiile între partidele care s-au pronunțat pentru menținerea constituției, în alegerile generale din 20 decembrie 1937, voturile au fost fărîmîțate, nici unul dintre aceste partide neobținînd majoritatea necesară formării guvernului. Garda de fier, care a desfășurat o demagogie fascistă deșănțată în timpul campaniei electorale, a întrunit 16,6% din voturi.

Confuzia politică produsă i-a permis lui Carol al II-lea să instaleze, la 29 decembrie 1937, un guvern în frunte cu Octavian Goga, secundat de A.C. Cuza, guvern „de serviciu”, în care au fost incluși și unii membri dizidenți ai Partidului Național-Liberal și ai Partidului Național-Țărănesc și a cărui principală misiune era cea de a netezi drumul spre instaurarea unei dictaturi personale a regelui. Este semnificativ că în ianuarie 1938 se încheia la București, prin mijlocirea ambasadorului Bárdossy, viitorul prim ministru prohitlerist al Ungariei, un pact electoral între Partidul Maghiar și guvernul Goga, cu orientare antidemocratică și cu tendința de supunere față de puterile Axei. Nu a urmat însă nici o alegere. La 10 februarie 1938 a fost instaurată dictatura regală.

FEUDALISMUL BIZANTIN

Istoria Bizanţului continuă să rămână în atenţia cercetătorilor contemporani ca un important capitol de istorie generală prin fondul său de cultură proprie care a intrat în patrimoniul civilizaţiei universale. Unii istorici mai fac apologia Bizanţului prezentându-l ca fiind prelungirea cu un mileniu a Imperiului roman, ca fiind astfel centrul politic salvator al societăţii şi culturii europene în perioada restructurării lumii occidentale de la începutul evului mediu. Alţi istorici caracterizează Bizanţul ca reprezentând decăderea treptată a strălucirii romane pînă la dispariţia sa lamentabilă sub dominaţia otomană. Sînt numeroase tezele şi ipotezele istoricilor cu privire la natura autorităţii imperiale şi structura statului bizantin.

Şi din punctul de vedere al explicării specificului istoric al Bizanţului întîmpinăm o mare varietate de interpretări. Unii oameni ai Renaşterii au considerat Bizanţul ca fiind un imperiu exotic dominat de concepţii orientale. Dintre istoricii moderni, unii au studiat problemele politice, alţii rolul bisericii, alţii cultura Bizanţului. Au fost studiate şi unele aspecte ale istoriei sociale, fără o profundă examinare a mişcărilor populare. Se discută periodizarea istoriei Bizanţului. Nu există concordanţă şi unitate în interpretările propuse de istorici cu privire la stratificarea societăţii bizantine. Problema feudalismului bizantin a suscitât controverse. Discuţiile în această privinţă se poartă într-o animaţie ştiinţifică ce merită atenţia noastră, fiind sugestive şi pentru lămurirea specificului feudalismului românesc.

I. PROBLEMA FEUDALISMULUI BIZANTIN ÎN ISTORIOGRAFIE

După ce Imperiul Roman de Apus a încetat de a mai exista, Imperiul Roman de Răsărit a dăinuit timp de încă 1 000 de ani pînă la cucerirea Constantinopolului de către turci. Istori-ceşte, Imperiul Roman de Răsărit, numit apoi Imperiul Bizantin sau şi numai Bizanţul, apare ca o continuare a Imperiului Roman. Acest fapt, precum şi trăsăturile proprii ale Imperiului Bizantin în comparaţie cu statele feudale constituite în Occident în evul mediu, stau la baza tezelor unor istorici vechi şi noi, potrivit cărora, din punctul de vedere al orînduirii sociale, ar fi existat o deosebire fundamentală între Bizanţ şi Occident. Ei consideră că autoritatea imperială, organizarea de stat şi principalele instituţii ale Imperiului Bizantin ar fi rămas neschimbate în cursul evului mediu, în timp ce Occidentul a cunoscut transformările social-economice care au determinat constituirea regimului feudal.

Între bizantiniştii care neagă existenţa feudalismului bizantin menţionăm ca pe cel mai reprezentativ din istoriografia contemporană pe Franz Dölger. Acesta consideră că regimul social al Imperiului Bizantin a rămas neschimbat din antichitate. Într-un articol publicat în 1933 şi într-o lucrare editată în 1953, el neagă trecerea de la sclavagism la feudalism, susţi-

nind că în Bizanț a persistat proprietatea de tip roman, alături de obștea țăranilor liberi, și că parecii, adică țăranii dependenți, n-au avut alt regim decât acela al colonilor romani¹. Cu toate că a putut să constate că pe marile domenii lucrau țăranii obligați să presteze claca², Dölger a continuat să nege existența feudalismului bizantin, respingând însăși teza succesiunii formațiilor sociale. Abia în 1956, sub influența rezultatelor obținute de alți cercetători, Dölger a început să recunoască, cu multe rezerve, existența unor aspecte feudale ale societății bizantine³. Cu argumente diferite au negat existența feudalismului bizantin și unii istorici francezi, ca Louis Bréhier⁴ și Paul Lemerle⁵, precum și istoricii greci N.G.Svoronos⁶ și I.Karayannopoulos⁷.

Existența feudalismului bizantin n-a fost însă întru totul negată de vechea istoriografie burgheză. Unii istorici din secolul al XIX-lea au recunoscut că societatea bizantină a avut anumite trăsături feudale. Menționăm în acest sens pe A.Rambaud⁸ și A.F.Gfrörer⁹. Istoricii ruși F. Uspenski¹⁰ și A.Vasiliev¹¹ au relevat unele aspecte feudale ale Imperiului Bizantin. Acești istorici au identificat însă feudalizarea cu descentralizarea statală și cu împărțirea pământurilor statului la marii proprietari prin mijlocirea proniilor.

Această orientare referitoare la cercetarea structurii societății bizantine a avut adepți și în istoriografia burgheză mai recentă. Astfel, existența unor forme de feudalism bizantin a fost recunoscută în 1936 de cunoscutul bizantinist francez Charles Diehl¹², în 1946 de istoricul danez J.Danstrup¹³, în 1942 de bizantinistul grec D.A.Zakythinos¹⁴, în 1956 de istoricii americani K.Setton și P.Charanis¹⁵. În concepția generală a acestor istorici, a constituit o trăsătură feudală faptul că marea aristocrație bizantină a îngrădit puterea monarhiei, constituindu-și autonomii provinciale foarte slab subordonate împăratului prin raporturi de vasalitate.

Cel care a aprofundat cercetările cu privire la structura feudală a societății bizantine este bizantinistul iugoslav G.Ostrogorski. Acesta consideră că trăsătura principală a societății feudale este cullivarea domeniilor prin munca țăranilor aserviți. El recunoaște existența unor

¹ Fr. Dölger, *Die Frage des Grundeigentums in Byzanz*, în *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, V, 1933; același, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Speyer am Rhein, 1953, p. 217 și urm.

² *Zum Gebührenwesen der Byzantiner*, în *Études dédiées à la mémoire d'A. Andréades*, Athènes, 1940.

³ Într-o însemnare publicată în *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 49 (1956), p. 498.

⁴ *La civilisation byzantine*, Paris, 1950, p. 152 și urm.

⁵ *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes*, în *Revue Historique*, vol. 219 (1958), p. 72.

⁶ În articolul *Sur quelques formes de la vie rurale à Byzance: petite et grande exploitation*, publicat în *Annales*, XI (1956), no. 3, p. 326—335.

⁷ Recenzind studiul lui G. Ostrogorsky, *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles, 1956, I. Karayannopoulos a publicat în *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 50 (1957), I, p. 168—182, obiecțiuni ferme împotriva existenței unui regim feudal în Bizanț.

⁸ *L'Empire grec du Xe siècle*, Paris, 1870.

⁹ *Byzantinische Geschichte*, III, Graz, 1877.

¹⁰ *Очерки по истории Византии*, I, Moscova, 1917, p. 9.

¹¹ *On the question of byzantine feudalism*, în *Byzantion*, VIII (1933), p. 584—604, în care autorul republică o parte din rezultatele cercetărilor sale anterioare din lucrarea *Dominația latină în Orient*, editată în limba rusă la Petrograd în 1923.

¹² Ch. Diehl—Georges Marçais, *Histoire du moyen âge III. Le monde oriental de 395 à 1081*, Paris, 1936, p. 564.

¹³ *The State and landed property in Byzantium to c. 1250*, în *Classica et mediaevalia*, VIII (1946), p. 229 și urm.

¹⁴ *Le processus de la féodalisation*, în *L'Hellénisme contemporain*, II (1948).

¹⁵ Vezi pentru aceștia studiul lui E. H. Kantorowicz, *Feudalism in the Byzantine Empire*, în *Feudalism in History*, Princeton, 1956.

importante analogii între Occident și Bizanț în ceea ce privește dezvoltarea istorică a societății¹⁶. Formulată în 1951 și mai pe larg dezvoltată în 1954 și 1956, concepția lui G. Ostrogorsky a fost întâmpinată cu obiecții de către unii istorici, care au negat existența feudalismului bizantin¹⁷, dar orientarea științifică a cercetărilor sale referitoare la structura feudală a societății bizantine a exercitat o influență pozitivă asupra studiilor de bizantinologie, după cum s-a putut constata în primul rând din lucrările publicate de bizantiniiști iugoslavi Iadran Ferluga¹⁸ și B. Ferjuncici¹⁹.

Sub aspecte mai variate, cercetările privitoare la feudalismul bizantin au fost aprofundate de către bizantiniiștii sovietici. Școala sovietică de bizantinologie, în ansamblul ei, a publicat studii concludente referitoare la existența relațiilor feudale în societatea bizantină. Cu privire la perioada începuturilor relațiilor feudale în societatea bizantină, istoricii sovietici nu sînt însă de acord între ei. Unii cercetători susțin că orînduirea sclavagistă a început să se destrame, în Bizanț, în secolul al III-lea, ca urmare a luptelor sociale și a „barbarizării” progresive a imperiului și că începînd din secolul al III-lea se constituie treptat relațiile feudale, pe care clasa guvernantă le-a folosit, în propriul său interes, pentru a menține Bizanțul ca stat centralizat, puternic din punct de vedere economic și politic. Între susținătorii acestei teze figurează, în primul rând, cu cercetările ei remarcabile, bizantinista E.E. Lipsiț, care a argumentat pe baza izvoarelor că, în secolele IV—V, colonatul bizantin a fost foarte asemănător cu șerbia de mai tîrziu a parecilor din perioada feudalismului dezvoltat²⁰.

Într-o altă interpretare, susținută mai ales de Z.V. Udalțova și A.P. Kajdan, perioada începuturilor relațiilor feudale se situează în secolele IV—VI, cînd s-au răspîndit în Bizanț *emfiteuza*, adică arendarea pe termen lung, precum și *commenda* — darea în posesiune convențională, care aveau să consolideze aservirea țaranilor față de stăpînii pămîntului²¹. În această interpretare se susține că trecerea de la relațiile sclavagiste la relațiile feudale a avut loc în secolul al VII-lea.

În recenta lor sinteză *Istoria Bizanțului*, publicată în trei volume, bizantiniiștii sovietici reexaminează rezultatele anterioare ale cercetărilor lor și prezintă o periodizare a feudalismului bizantin oarecum deosebită de cea propusă în primele lor studii. Astfel, în capitolele semnate de M.I. Siuzumov și K.A. Osipova se susține existența unui feudalism bizantin timpuriu în secolele al VII-lea, al VIII-lea și al IX-lea²²; în capitolele semnate de A.P. Kajdan, K.A. Osipova, R.A. Nasledova și G.G. Litavrin se susține că formarea instituțiilor feudale și dezvoltarea regimului feudal au constituit un proces istoric care a început în secolul al IX-lea și s-a adîncit în

¹⁶ G. Ostrogorsky, *Das Pronoia-System. Ein Beitrag zur Geschichte des Feudalismus in Byzanz und den südslavischen Ländern* (în limba serbo-croată cu rezumat în limba germană), Beograd, 1951; același, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954; același, *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles, 1956.

¹⁷ Să se vadă critica formulată de R. Guiland în *Byzantinostavica*, XVI (1955), p. 352, precum și amplele obiecții exprimate de I. Karayannopoulos în *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 50 (1957), 1.

¹⁸ I. Ferluga, *Византијска управа у Далмацији* [Administrația bizantină în Dalmația], Beograd, 1957; același, *La ligesse dans l'Empire Byzantin*, în *зборник Радова Византолошког Института VII*, (1961),

¹⁹ B. Ferjuncici, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама* [Despoții în Bizanț și în țările sud-slave], Beograd, 1960; același, *Notes sur la diplomatie byzantine*, în *Зборник Радова Византолошког Института X* (1967), p. 251—296.

²⁰ E.E. Lipsiț, *Despre principalele probleme controversate privind istoria feudalismului timpuriu în Bizanț*, trad. rom. în *Probleme de istorie*, 1 (1962), p. 168—196.

²¹ Z.V. Udalțova—A.P. Kajdan, *Unele probleme nerezolvate privind istoria social-economică a Bizanțului* (în limba rusă), în *Вопросы Истории*, nr. 10 (1958), p. 81—86. Vezi și studiul de critică istoriografică semnat de A.P. Kajdan, G.G. Litavrin și Z.V. Udalțova, *Bizanțul și Occidentul oglindite în istoriografia burgheză contemporană*, trad. rom. în *Probleme de istorie*, 3 (1961), p. 115—195.

²² *История Византии* sub sub red. acad. S.D. Skazkin, I—III, Moscova, 1967, vol. II, p. 5—65.

secolele al X-lea, al XI-lea și al XII-lea²³. Feudalismul tirziu din secolele al XIII-lea și al XVI-lea, prezentat din punctul de vedere al relațiilor agrare, este considerat că s-ar fi dezvoltat „pe calea apropierei de tipul relațiilor feudale vest-europene”²⁴.

Această nouă periodizare este mai corespunzătoare dezvoltării istorice a societății bizantine. Socotim numai că trecerea de la colonat la relațiile servile, precum și parțiala aservire a obștilor sătești libere au fost fenomene de lungă durată, apărute sub forme incipiente chiar înainte de perioada pe care acum bizantinii sovietici o caracterizează „feudalism timpuriu”. De asemenea, nu ni se pare pe deplin întemeiată teza privitoare la dezvoltarea relațiilor agrare bizantine după modelul celor vest-europene în perioada denumită a feudalismului tirziu. Considerăm că feudalismul bizantin trebuie cercetat în specificul său, fiind un tip de regim social deosebit de cel occidental.

Mai unitară prin interpretările propuse pentru explicarea feudalismului bizantin apare noua bizantinologie bulgară. Studiile publicate de D. Angelov²⁵, V. Velkov, B. Țvetkova, G. Țankova-Petkova, V. Țăpkova-Zaimova, și P. Tivcev²⁶ pun în lumină lentă destrămarea a relațiilor sclavagiste și extinderea colonatului în secolele IV—VI, premergătoare primelor forme ale structurii feudale în Bizanț, formarea unor relații feudale în secolele VII—X, dezvoltarea regimului feudal în secolele XI—XII, excesele feudalismului în secolele XIII—XIV. Bizantinii bulgari studiază mișcările antif feudale din Imperiul Bizantin, relevă persistența țărănimii libere și rolul deosebit al orașelor în dezvoltarea economiei bizantine. Interesul bizantinilor bulgari pentru studiul feudalismului bizantin se explică prin faptul că în Bulgaria medievală relațiile feudale s-au dezvoltat sub influența regimului social din Bizanț, situație bine lămurită prin cercetările referitoare la istoria statului și dreptului bulgar²⁷. Istoricii bulgari nu caracterizează specificul feudalismului bizantin în raport cu feudalismul occidental.

II. INTERPRETĂRI ROMÂNEȘTI PRIVIND FEUDALISMUL BIZANTIN

Cu privire la structura economico-socială a Imperiului Bizantin, istoricii români au relevat în cercetările lor de bizantinologie unele importante aspecte pe care le reamintim aici, apreciind că rezultatele studiilor românești păstrează în general o valoare științifică actuală pentru dezbaterile ce s-au angajat de către numeroși istorici din străinătate cu privire la feudalismul bizantin. Punem în lumină numai interpretările propuse de autorii care au făcut cercetări aprofundate asupra istoriei Bizanțului.

Menționăm în primul rând concepțiile juste cu privire la specificul structurii feudale din Imperiul Bizantin pe care le aflăm în lucrările lui *Orest Tafrali* (1876—1937). Acest valoros istoric relevă dezvoltarea marii proprietăți bizantine în secolele al X-lea și al XI-lea și arată că excesiva extindere a domeniilor laice și ecleziastice în secolele al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea a avut ca rezultat sărăcirea țărănimii, aceasta fiind, „una din cauzele cele mai însemnate ale slăbirii și decăderii împărăției bizantine”²⁸.

²³ *Ibidem*, p. 103—347.

²⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 97—108.

²⁵ Concepțiile profesorului D. Angelov despre feudalismul bizantin figurează în numeroase studii și articole, precum și în sinteza sa în două volume *История на Византия* [Istoria Bizanțului]. În primul volum publicat la Sofia în 1949, autorul tratează istoria bizantină din anii 395—1204; în ediția a 2-a, din 1959, autorul tratează istoria bizantină numai pînă la 867. Volumul al II-lea, publicat la Sofia în 1963, cuprinde în ansamblu concepția autorului privitoare la feudalismul bizantin.

²⁶ Cercetările speciale ale acestor bizantinii bulgari sînt publicate sau menționate în culegerea *Byzantinobulgarica*, I—II, Sofia, 1962 și 1966.

²⁷ M. Andreev—D. Angelov, *История на Българската феодална държава и право* [Istoria statului și dreptului feudal bulgar], Sofia, 1968.

²⁸ O. Tafrali, *Bizanțul și influențele lui asupra țării noastre*, București, 1914, p. 44—51.

Prin cercetările sale aprofundate privitoare la regimul social al Bizanțului în secolul al XIV-lea, istoricul învederează marile privilegii ale nobilimii provinciale, considerându-le cauza principală a dezmembrării suveranității²⁹. El constată că în secolul al XIV-lea țărani aserviți formau majoritatea populației rurale și că însăși orașenimea era exploatată de nobilime, fapt care a cauzat în anii 1342—1349 răscoala zeloților din Tesalonic. Tafrali consideră că eșecul acestei mișcări a prevestit pieirea societății bizantine, conchizând că luptele sociale au grăbit sfârșitul imperiului³⁰. Istoricul a pus astfel în lumină principalele aspecte proprii ale feudalismului bizantin, fără a-l caracteriza ca atare.

Cercetînd trăsăturile proprii ale „evului mediu bizantin”, *Nicolae Iorga* (1871—1940) a relevat specificul autorității imperiale caracterizat, îndeosebi, prin subordonarea bisericii față de stat și a pus în lumină dezvoltarea nobilimii bizantine în secolele al X-lea și al XI-lea. A susținut că administrația centrală a continuat să existe în Bizanț pînă la căderea imperiului, dar a recunoscut că autonomiile locale și formațiunile politice constituite în Peninsula Balcanică au grăbit sfârșitul statului bizantin³¹.

Constatînd că încă din timpul dinastiei macedonene a început să se dezvolte o proprietate seniorială apărută prin privilegiile care au permis posesanților să domine provincii întregi, marele istoric a arătat că în secolele următoare unele „moravuri feudale” s-au practicat și în Bizanț ca și în Occident³². Relevînd luptele interne purtate de căpeteniile provinciale în secolul al XI-lea, precum și extinderea proprietăților latifundiarilor în secolul al XII-lea, istoricul nostru a caracterizat foarte just dispersarea autorității statale în teritoriile bizantine ca reflectînd „o suveranitate în formă feudală”³³. Fără a fi utilizat deci terminologia istoricilor care au recunoscut existența unui regim feudal tipic în Bizanț, N.Iorga a învederat în cercetările sale trăsăturile principale ale structurii societății bizantine, precum și adîncirea contradicțiilor sociale care au cauzat slăbirea și sfârșitul acestui imperiu. A recunoscut deci existența unui anumit feudalism, fără a-l numi ca atare.

Prin cercetările sale de istorie bizantină, *Nicolae Bănescu* (n.1878) a relevat existența unor autonomii locale în Bizanț, pe care, fără suficiente temeieri, le-a considerat organizate „ca în Occident”. El a susținut însă că începînd din secolul al VI-lea autonomiile locale, sprijinite de căpetenii provinciale, au continuat să se împotrivescă autorităților centrale și comandanților imperiali, chiar și cînd aceștia interveneau pentru apărarea provinciilor împotriva atacurilor barbarilor³⁴. Acest fenomen politico-social s-a manifestat cu o intensitate crescîndă, în secolele XI—XIII, ca o expresie istorică a feudalizării parțiale a societății bizantine. Fără a folosi terminologia istoricilor care au stăruit în studiile lor asupra feudalismului bizantin, Bănescu a cercetat aspectele politice bizantine proprii unui asemenea regim social.

În cercetările sale privitoare la ducatele bizantine din regiunea Dunării³⁵, bizantinistul român a explicat întărirea autorității Bizanțului în provincii prin necesitatea apărării imperiului împotriva răzvrătirilor populațiilor locale, antrenate de către marii stăpînitoresc funciari în opoziția lor ca feudali împotriva autorității imperiale. N.Bănescu a recunoscut că structura politico-administrativă a Bizanțului din secolele XI—XII s-a caracterizat prin dispersarea

²⁹ Idem, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1913, p. 22—27.

³⁰ *Ibidem*, p. 225—255, 272—290.

³¹ N. Iorga, *Y a-t-il eu un moyen-âge byzantin?*, comunicare prezentată la Congresul internațional de studii bizantine din 1927, publicată în *Études Byzantines*, I, Bucarest, 1939, p. 299—311.

³² N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, II, Bucarest, 1934, p. 113—114, 124—125.

³³ *Idem*, op. cit., vol. III, Bucarest, 1934, p. 295.

³⁴ *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, în *Bulletin de la Section Historique (Académie Roumaine)*, tom. XIII, extrait, București, 1927, p. 4, 9.

³⁵ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounaon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946; același, *Un problème d'histoire médiévale: Création et caractère du second Empire Bulgare (1185)*, București, 1943.

autorității, cînd „anarhia domnea în teritoriile dunărene”³⁶. Este și aceasta o constatare justă, care putea fi lămurită prin structura socială a Bizanțului din acea perioadă. Pentru studierea administrației din ultimele cinci secole ale Imperiului Bizantin, cercetările acestui istoric oferă rezultate științifice încă utile celor care examinează specificul feudalismului bizantin.

N. Bănescu a relevat cu temeinicie documentară și unele aspecte sociale ale istoriei Bizanțului. Studiind situația socială a imperiului de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea, el a pus în lumină, socotind-o mai veche, „apăsarea populației sărace din partea celor bogați”, precum și practica funcționarilor abuzivi „care-și strîngeau averi din nedreptate, îmbuibăți, setoși a-și duce, în mijlocul suferinței generale, viața lor de petrecere și desfrîu”. Relevînd indignările patriarhului Athanasios I împotriva nobililor care se făceau părtași furilor, bizantinistul român a deplîns „stoarcerile nemiloase ale săracilor... și nepăsarea față de năpăstuiți”, văzînd în aceste stări de lucruri „lunecarea imperiului în lunga sa agonie” pînă la cucerirea Bizanțului de către turci³⁷. Și această concluzie a lui Bănescu este valabilă pentru cercetătorii care explică sfîrșitul Imperiului Bizantin prin descompunerea sa internă, prin intensificarea luptelor sociale, prin anarhia feudală.

Prin cercetările sale de istorie bizantină, *Gheorghe I. Brătianu* (1898–1954) a recunoscut existența unui regim feudal în Imperiul Bizantin, constatînd că un astfel de regim a triumfat în Bizanț la sfîrșitul secolului al XI-lea și s-a caracterizat prin dominarea societății de către marii posedați funciari, prin dezvoltarea marii proprietăți și prin practica imunităților, care au determinat fărîmișarea puterii politice și slăbirea autorității statului³⁸. Studiînd asemenea fenomene, istoricul constată că sub domnia Paleologilor, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea s-a intensificat procesul aservirii țărănilor, încît pentru această perioadă trebuie să se recunoască existența „unei feudalități bizantine”³⁹. El a relevat apoi faptul că prin feudalizarea societății, economia dirijată n-a mai putut funcționa și rezistența Bizanțului a scăzut în fața presiunii Genovei și Veneției⁴⁰, precum și în fața atacurilor otomane; a pus în lumină și trăsăturile economiei urbane bizantine, specificul acesteia în raport cu economia orașelor occidentale⁴¹.

Istoria socială bizantină a fost cercetată și de *N.A. Constantinescu* (n.1885). Acesta a studiat mai înlîi măsurile fiscale bizantine de la începutul secolului al VIII-lea, susținînd că prin reforma adoptată atunci guvernul imperial a urmărit să elibereze de aservire țărînimea din comunitățile sîtești, impunînd țăranilor proprietari obligația de a plăti un impozit funciar, iar cultivatorilor lipsiți de pămînt plata impozitului personal numit *kapnikon*⁴². Istoricul a considerat că această reformă a suprimat aservirea țăranilor față de stăpînii funciari, apreciere ce nu se dovedește întemeiată istoricește nici pentru anii care au urmat adoptării reformei.

Continuînd cercetările sale, acest istoric a prezentat dovezi convingătoare cu privire la existența comunităților sîtești libere în Imperiul Bizantin din secolul al X-lea; argumentele

³⁶ *Idem, Les duchés...*, p. 99, referindu-se la predecesorii împăratului Alexios I Comnenul (1081–1118).

³⁷ *Patriarhul Athanasios I și Andronic II Paleologul*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. XXIV, Mem. 14, București, 1942, p. 18–27.

³⁸ G.I. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 9–10, 112, 152–153, 167–168.

³⁹ *Ibidem*, p. 263, invocînd ca argument dezvoltarea instituției feudale ce s-a numit *pronoia*.

⁴⁰ Feudalizarea societății bizantine a înlesnit instalarea coloniilor genoveze și venețiene pe teritoriul imperiului, fenomen pe care G. I. Brătianu l-a cercetat și din punctul de vedere al repercusiunilor sale asupra istoriei poporului român, publicînd studiul *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, precum și studiul *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucurest, 1935.

⁴¹ *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire Byzantin*, Paris, 1936.

⁴² N.A. Constantinescu, *Réforme sociale ou réforme fiscale*, în *Bulletin de la Section Historique* (Académie Roumaine), XI (1924), p. 103–105. De același, *Introduction à l'étude de la question agraire* în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 1924, nr. 7–9.

sale se întemeiază îndeosebi pe *Tratatul fiscal*⁴³ din secolul al X-lea, care cuprinde măsuri menite să protejeze mica proprietate țărănească împotriva acaparărilor marilor posedanți funciari. Istoricul recunoaște⁴⁴ totodată că alături de proprietatea țărănească liberă au continuat să se constituie mai ales în secolele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea, întinsele proprietăți ale statului, ale bisericii și ale marilor posedanți, socotind însă fără temeii că marile proprietăți erau cultivate prin munca țăranilor fără pământ, cultivatori liberi, așezați pe marile domenii.

Cu toate că nu a recunoscut existența unei țărănii aservite în perioada pe care a studiat-o, acest istoric are meritul de a fi pus în lumină masiva supraviețuire a țărănimii libere în perioada dezvoltării relațiilor de aservire din Bizanț; fără a folosi termenul de feudalism, el a relevat deci două importante trăsături proprii regimului social bizantin: menținerea țărănimii libere protejată de autoritatea imperială și existența marii proprietăți funciare.

Bizantinistul *Vasile Grecu* (n.1885) a recunoscut, de asemenea, existența unui feudalism bizantin. Cele patru cronici bizantine publicate de acesta în colecția „*Scriptores Byzantini*”⁴⁵, pun în lumină, cu erudiția proprie editorului, concepția sa istorică privitoare la structura societății bizantine din ultimele secole ale Imperiului. Numeroasele lămuriri ce însoțesc textele editate învederează împrejurări și fapte care reflectă slăbirea statului bizantin din cauza gravelor contradicții sociale. Istoricul dă căderii Constantinopolului sub dominația otomană o explicație justă, socotind că sfârșitul Imperiului Bizantin „se datorește în primul rînd atitudinii nobilimii feudale, care exploatănd crunt pe producătorii direcți, intrase de timpuriu în strînse legături cu neguțătorii italieni ce storceau populația băștinașă și socoteau acum că ajungerea cetății pe mîna turcilor nu le va diminua avantajele materiale”⁴⁶.

Așadar, istoricii români din generația mai veche, cei mai reprezentativi prin cercetările lor de bizantinologie, nu au ignorat existența unui anumit regim feudal în istoria Imperiului Bizantin. Unii dintre ei au evitat utilizarea termenului de feudalism, pentru că, desigur, au socotit că feudalizarea societății bizantine nu se aseamănă cu aceea a societății occidentale din evul mediu, dar toți autorii ale căror concepții le-am menționat au pus în lumină, cu argumente întemeiate pe cercetări proprii, principalele aspecte ale stratificării societății bizantine, care au constituit particularitățile feudalismului bizantin. Pe calea deschisă de studiile acestora, ne-am orientat și noi în cercetările pe care le-am inițiat, încercînd să lămurim specificul feudalismului bizantin.

Noua istoriografie românească și-a îndreptat atenția cu deosebire asupra prezenței stăpînirii bizantine la gurile Dunării, studiînd și instituțiile bizantine de pe teritoriul țării noastre, anterioare constituirii statelor românești, precum și influențele bizantine asupra culturii popo-

⁴³ Editat de *Ashburner* în *Journal of Hellenic Studies* (1915), *Tratatul fiscal bizantin* a fost reeditat de *Fr. Dölger*, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischer Finanz-Verwaltung*, Berlin, 1927.

⁴⁴ N.A. Constantinescu, *La communauté de village byzantine et ses rapports avec le petit „Traité fiscal byzantin”*, în *Bulletin de la Section Historique (Académie Roumaine)*, XIII (1927), p. 1—15.

⁴⁵ Au fost editate de *Vasile Grecu* și publicate de Editura Academiei Republicii Socialiste România următoarele cronici: *Ducas, Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, București, 1958; *Laonic Chalcocondil, Expuneri istorice*, București, 1953; *Critobul din Imbros, Din domnia lui Mahomed al II-lea (1451—1477)*, București, 1933; *Georgios Sphrantzes, Memorii (1471—1477)*, București, 1966.

⁴⁶ Introducerea la ediția *Critobul din Imbros*, *op. cit.*, p. 8—9.

rului nostru din evul mediu și de la începutul epocii moderne⁴⁷. Cercetări aprofundate asupra istoriei interne a Imperiului Bizantin sînt proiectate pentru anii viitori. În așteptarea acestora, interpretările pe care le propunem vor putea stimula și în țara noastră dezbateri referitoare la feudalismul bizantin, asemenea dezbateri fiind utile și pentru cercetările pe care le așteptăm c u privire la specificul feudalismului românesc.

III. SPECIFICUL FEUDALISMULUI BIZANTIN

Istoria Bizanțului trebuie studiată din interior, societatea bizantină avînd o structură proprie și o dezvoltare istorică proprie. Comparațiile ce se fac prin raportarea istoriei Bizanțului la istoria unor țări din Occident sau din Orient prezintă utilitate științifică întrucît asigură cercetătorilor largul orizont de istorie universală necesar oricărei investigații privitoare la trecutul societății omenеști. Se constată însă că prin originile și prin dezvoltarea sa, regimul social al Bizanțului nu justifică asimilarea cu feudalismul occidental.

Istoria Bizanțului prezintă aspecte contradictorii în exercițiul autorității imperiale, în structura socială, în relațiile serviciilor administrative cu populațiile acestui imperiu. Feudalizarea societății bizantine nu se aseamănă cu aceea a societății occidentale. De altfel, nici țările din Occident, constituite istoricește în evul mediu, n-au cunoscut un feudalism unitar. Un asemenea feudalism n-a existat decît în concepțiile și în generalizările istoricilor. Examinat în raport cu celelalte forme de feudalism pe care le-a cunoscut omenirea, regimul social bizantin, care a fost caracterizat ca feudal, prezintă particularități substanțiale pe care ne propunem să le examinăm în lumina ultimelor cercetări speciale publicate de bizantinști, ținînd seama și de rezultatele studiilor bizantine mai vechi.

1. *Caracterul autorității imperiale.* Mulți istorici au considerat autoritatea imperială ca fiind trăsătura principală a regimului politic al Bizanțului, prin care s-ar caracteriza însăși structura acestui imperiu în opoziție cu organizarea politică a lumii occidentale. Au fost relevate îndeosebi continuitatea, fermitatea și autocratismul puterii imperiale⁴⁸. În practica autorității imperiale bizantine se pot identifica, pe lîngă unele elemente tradiționale romane, sensuri din istoria mai veche a Greciei, precum și influențe indirecte din istoria Orientului Antic. Autoritatea imperială a constituit în adevăr un important factor politic care explică și trăsăturile proprii ale regimului social al Bizanțului, dar această autoritate a fost în general îngrădită. Studiul poziției împăraților față de clasele sociale și față de instituțiile Bizanțului ar putea lămurii și unele aspecte proprii ale feudalismului bizantin.

⁴⁷ Rezultate remarcabile pentru studiul societății bizantine din secolele X—XIV sînt puse în lumină prin cercetările de arheologie românească publicate de acad. Emil Condurachi, prof. Gh. Ștefan, Ion Barnea, Radu Vulpe, Petre Diaconu. Dominația bizantină la Dunărea de Jos a fost studiată de Eugen Stănescu. Importante studii reflectînd caracterul feudal al etei bizantine care a influențat arta românească au publicat Virgil Vătășianu, Corina Nicolescu, Ana Maria Musicescu și Teodora Voinescu. Numismatica și sigilografia bizantină au fost studiate de Const. Moisil și Octavian Iliescu. Alte influențe bizantine în cultura românească au fost relevate de Alexandru Elian, Const. C. Giurescu, Ion Coman ș.a. Unele aspecte din istoria socială bizantină au fost învederate de Enric Frances. Receptarea dreptului bizantin în țăile române a fost studiată de Gheorghe Cronț și Val. Al. Georgescu.

⁴⁸ Din bogata literatură istorică privitoare la autoritatea imperială bizantină menționăm trei lucrări: L. Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, Paris, 1949, p. 242 și urm.; A. W. Ziegler, *Die byzantinische Religionspolitik und soz. car. te Cäsaropapismus*, în volumul *Münchener Beiträge zur Slavenkunde*, München, 1953, p. 81—97; O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hiöfischen Zeremoniell*, Ica 1938, retipărită la Darmstadt, 1956, p. 207—216.

Cercetările mai recente prezintă autoritatea imperială ca fiind condiționată de obligația respectării moralei creștine și de slujirea poporului⁴⁹. Sînt socotite îngrădiri ale autocrației imperiale mențiunile frecvente din decretele și măsurile legislative prin care împărații bizantini se declarau făcători de dreptate și inspirați de concepții filantropice⁵⁰. Dar asemenea mențiuni nu au decît o valoare declarativă, fiind știut faptul că împărații se acopereau cu principii religioase și etice pentru a nu fi stînjeșiți de nici un alt factor în exercițiul puterii lor. În realitate, puterea imperială a fost supusă unor importante limitări.

Împărații au trebuit să țină seama în primul rînd de poziția socială și politică a bisericii. Subordonată autorității imperiale, ierarhia bisericească funcționa integrată în aparatul politico-administrativ al statului. Biserica asigura Imperiului Bizantin unitatea ideologică și colaborarea loială a populației ortodoxe în lupta permanentă cu sectele și cu ereziile care contestau însăși legitimitatea autorității politice. Cooperarea statului cu biserica avea un caracter constituțional consacrat prin așa-numitele nomocanoane alcătuite din împletirea legilor laice cu canoanele bisericești. Basilicalele atribuiău autorității imperiale o natură divină, împărații fiind obligați să respecte dogmele și privilegiile bisericii⁵¹. Clerul era utilizat în justiția statului⁵². Încoronarea împăraților era un atribut al bisericii⁵³.

Pentru serviciile aduse puterii imperiale, biserica a obținut imunități care i-au asigurat sporirea proprietăților funciare, constituindu-și un întins domeniu. Feudalitatea bisericească a fost un aspect specific al regimului social al Bizanțului prin faptul că s-a constituit cu sprijinul împăraților. Biserica devenind puternică prin întinsele sale proprietăți, unii patriarhi au putut să ceară citeodată împăraților cu prilejul încoronării acestora să-și ia anumite obligații față de biserică, întemeiate pe jurăminte, fie pentru menținerea și sporirea privilegiilor ei⁵⁴, fie pentru respectarea dogmelor⁵⁵.

În perioada dezvoltării marii proprietăți funciare, a constituit o regulă a dreptului consuetudinar bizantin obiceiul împăraților de a întări prin propriul lor jurămint garanțiile pe care le ofereau în diferite situații unor supuși ai lor⁵⁶. Pe această cale împărații își îngrădeau autoritatea discreționară, garantînd fie respectarea măsurilor de amnistiere sau grațiere adoptate în favoarea unor demnitari condamnați pentru răzvrătire, fie recunoașterea drepturilor și privilegiilor acordate unor aristocrați ori căpeteniilor bisericii, fie menținerea unor dispoziții

⁴⁹ I. Karayannopoulos, *Die frühbyzantinische Kaiser*, în *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 49 (1956), 2, p. 372—384.

⁵⁰ H. Hunger, *Proömion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, în volumul *Wiener byzantinische Studien*, 1, Wein, 1964, p. 114—120.

⁵¹ Βασιλικά (ed. I.D. Zapos, I—V, Atena, 1910—1912), II, 6, 1 și 9. Dintre cercetările recente privitoare la raporturile dintre stat și biserică în Bizanț menționăm: A. Michel, *Die Kaisermacht in der Ostkirche*, Darmstadt, 1959, p. 25—31. Vezi și R. Guiland, *Le droit divin à Byzance*, în volumul *Études Byzantines*, Paris, 1959, p. 207—209, precum și H. G. Beck, *Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz*, în *Revue des Études Byzantines*, XXIV (1966), p. 24.

⁵² Gh. Cronț, *Clericii în serviciul justiției*, București, 1938, p. 4—8.

⁵³ A. Hristofilopoulos, Ἐκλογὴ ἀναγόμενων καὶ στέψας τοῦ βυζαντινοῦ αυτοκράτορος [Alegerea, proclamarea și încoronarea împăratului bizantin], Atena, 1956.

⁵⁴ V. Laurent, *Le serment de l'empereur Andronic II Paléologue au patriarche Athanase Ier, lors de sa seconde accession au trône oecuménique (sept. 1303)*, în *Revue des Études Byzantines*, XXIII (1965), p. 124—139.

⁵⁵ G. Pseudo-Kodinos. Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων [Despre oficialități], ed. J. Verpeaux, Paris, 1966, p. 253—254.

⁵⁶ Cu privire la jurămintele unor împărați din secolele IX—XI menționăm cazurile semnalate în următoarele izvoare: Georgius Monachus, *Vitae imperatorum* (rec. Im. Bekker în C.S.H.B., Bonn, 1838), 795, 3; 797, 13; Leo Diaconus, *Historiae* (rec. C.B. Has în C.S.H.B., Bonn, 1828), VI, 2; Genesius, *Regum libri IV* (rec. C. Lachman în C.S.H.B. — Bonn, 1834), I, 9, 23; Anna Comnena, *Alexias* (ed. B. Leib, I—III, Paris, 1937—1945), I, 9,3; 35,18; 79,1; II, 5,8; 49, 28.

de ordin general, fie aplicarea unor convenții internaționale⁵⁷. Chiar dacă împărații nu și-au respectat întotdeauna jurămintele privind garanțiile pe care le-au dat într-un caz sau altul, totuși jurămintele lor scrise, atestate în izvoare mai frecvent începând din secolul al XI-lea reflectă condiționarea autorității imperiale de către forțele sociale reprezentate prin aristocrația provincială și prin căpeteniile politico-administrative ale statului. O asemenea practică a devenit posibilă prin adâncirea stratificării sociale care a intensificat opoziția feudalilor față de autoritatea imperială.

Autoritatea imperială a fost, de asemenea, îngrădită prin funcția constituțională a senatului⁵⁸, prin instituția coregenților și prin privilegiile demnitarilor deținători de titluri viagere. Trebuie să se țină seama și de faptul că masele populare au fost și în Imperiul Bizantin foarte active în opoziția lor față de aspirarea administrativă și față de aservirea socială. Prin manifestațiile publice, prin mișcările împotriva autorităților constituite, prin atacurile împotriva opresorilor și prin răscoalele țărănești, masele populare au exercitat un control indirect asupra puterii imperiale. Când izbucneau mișcări de felul celor conduse de organizațiile orășenești denumite deme și de partidele politice⁵⁹, însăși curtea imperială se considera în pericol din cauza furiei populare.

Așadar, prin modul numirii împăraților, prin funcția socială și politică a puterii acestora, prin îngrădirile care au moderat exercițiul autorității imperiale, monarhia bizantină n-a fost o instituție feudală. Dimpotrivă, ea s-a opus feudalizării societății bizantine, a luat în propriul său interes apărarea țărânimii și a dirijat corporațiile. Copleșită de puterea crescândă a marilor posedanți funciari, monarhia bizantină a acceptat colaborarea cu aceștia în ultimele secole ale imperiului și în acest fel a contribuit la adâncirea relațiilor feudale. Nedesăvârșirea finală a feudalismului bizantin trebuie deci explicată și prin rolul activ al monarhiei în istoria societății bizantine.

2. *Persistența țărânimii libere.* În izvoarele istorico-juridice din secolele al V-lea și al VI-lea se reflectă nu numai extinderea colonatului, ci și menținerea țărânimii libere mai ales în Peninsula Balcanică și în Asia Mică. Am considerat întemeiată teza potrivit căreia *Νόμος Γεωργικός* (Legea agrară) datează din timpul domniei împăratului Iustinian al II-lea (685–695 și 705–711)⁶⁰. Acest cod rural bizantin atestă existența țărânimii libere ca o categorie socială generală a populației sătești și nu menționează nici supraviețuirea colonatului roman, nici aservirea feudală a comunităților rurale. Vor fi dăinuit unele urme ale colonatului și, desigur, pentru începuturile aservirii feudale se pot invoca mărturii istorice neîndoelnice, dar în istoria societății care a utilizat *Legea agrară* se constată că țărâtimea bizantină liberă, meru supusă responsabilității fiscale colective, a fost predominantă față de țărâtimea aservită, atât din punctul de vedere demografic, cât și prin rolul ei economic și militar.

Cu privire la stratificarea socială a țărânimii bizantine se poate încă discuta, susținându-se de către unii cercetători că și țărânii de pe domeniile statului, indicați în izvoare prin termenul *δημοσιότροι*, ar fi fost tot *πάροικοι*, adică oameni dependenți⁶¹. Dacă țărânii statului aveau numai obligații fiscale, dependența lor nu poate fi identificată cu însăși aservirea

⁵⁷ Vezi studiul lui Spiridon Troianos, *Συμβολή εις τὴν ἔρευναν τῶν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν παρεχομένων ἐνόρκων ἐγγυήσεων* [Contribuție la cercetarea garanțiilor cu jurământ oferite de împărații bizantini], Atena, 1968, p. 130–167.

⁵⁸ Ch. Diehl, *Le Sénat et le peuple de Constantinople aux VIIe et VIIIe siècles*, în *Byzantion*, I/1924.

⁵⁹ Gh. Cronț, *Les deme et les partis politiques dans l'Empire Byzantin aux Ve – VIIe siècles*, în *Revue des études sud-est européennes*, VII (1969), 4, p. 671 – 674.

⁶⁰ Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646*, în *Studii*, XI (1958), nr. 5, p. 45. Ne-am întemeiat pe G. Vernandskij, *Sur l'origine de la loi agraire byzantine*, în *Byzantion*, II (1925), p. 169–180. Vezi și G. Ostrogorsky, *Über die vermeintliche Reformtätigkeit der Isaurier*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XXX (1930), p. 394–396.

⁶¹ Această teză figurează în lucrarea lui Fr. Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Speyer am Rhein, 453, p. 219.

feudală. Comunitățile sătești, reprezentând mica proprietate funciară, s-au menținut, asigurând statului bizantin contingentele armatelor sale. Pentru măsurile privitoare la protecția țărănimii libere, statul bizantin își apăra propriile sale interese, supunând comunitățile rurale responsabilității fiscale colective.

În secolele al X-lea și al XI-lea, țărănimca liberă constituia încă grosul populației rurale. Ca proprietari individuali sau ca membri ai obștilor sătești, țărani liberi plăteau impozitul statului și luptau pentru apărarea libertății lor sociale. Existența lor este atestată în izvoarele istorice⁶². Tratatul fiscal bizantin din secolul al X-lea reglementează din nou solidaritatea fiscală a comunităților sătești libere, fără a aminti de existența oamenilor aserviți⁶³.

Apărarea proprietății țărănești împotriva acaparărilor senioriale a constituit unul din obiectivele principale ale politicii sociale a împăraților Bizanțului. În secolul al VII-lea împărații au protejat proprietatea țărănească din Asia Mică spre a putea recruta țărani în armatele ce trebuiau să oprească invazia arabă. Organizarea temelor militare a avut și scopul de a consolida categoria socială a țărănimii libere⁶⁴. În secolul al X-lea a fost interzisă marilor stăpâni funciari acapararea pământurilor țărănești.

Feudalizarea societății bizantine s-a accentuat efectiv începând din secolul al XI-lea și s-a intensificat⁶⁵ în secolele al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea, când aristocrația funciară și biserica deveniră latifundiare. Dar și în aceste ultime secole ale Imperiului Bizantin s-a mai putut menține, restrinsă, o țărănime liberă în lupta cu marii posedanți. Când pământul țărănilor n-a mai constituit baza lor economică și când din această cauză contingentele armatei bizantine nu s-au mai putut recruta din rândurile țărănimii libere, Bizanțul a pierdut principala bază socială a puterii sale, iar aristocrația a grăbit pieirea statului.

3. *Constituirea domeniului seniorial.* Eforturile autorității centrale pentru frînarea marii proprietăți funciare reprezintă o politică sinuoasă și inconsecvență. Puterea aristocrației funciare, crescînd în secolele VII—IX, a fost frînată în secolul al X-lea, fără a putea fi însă stăvilite în secolele următoare. Ca urmare a stratificării societății bizantine s-a dezvoltat începând din secolul al XI-lea și o aristocrație cu caracter ereditar⁶⁶. Izvoarele istorice din ultimele două secole ale Imperiului Bizantin menționează cazuri de jurăminte ale nobililor bizantini față de împărat, în forme analoage celor cu caracter feudal prestate de vasalii occidentali față de suzeranul lor⁶⁷. Cu toate că astfel de jurăminte nu au constituit un uz general, subordonarea sub această formă a nobililor respectivi față de împărat a avut semnificația unei practici feudale.

Marea proprietate s-a dezvoltat sub privirile îngăduitoare ale aparatului administrativ al statului. Birocrația bizantină n-a respectat măsurile adoptate de împărați pentru a împiedica formarea latifundiilor. Agenții statului urmăreau ei înșiși se devină mari proprietari funciari, după cum latifundiarul căutau să ocupe înaltele funcții ale statu'ui, sau să obțină titluri onorifice în ierarhia aristocrației din jurul curții imperiale. Istoriceste se constată că domeniul seniorial n-a fost un organism economic închis ca în Occident. Economia naturală a avut un rol foarte scăzut în societatea bizantină. Relațiile comerciale legau peste tot proprietatea mare de

⁶² *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, ed. B. Wassiliewsky — V. Jernstedt, Petropoli, 1896, p. 36—37, 50 și 51.

⁶³ N.A. Constantinescu, *La communauté de village byzantine...*, p. 4—15.

⁶⁴ A. Stratos, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα* [Bizanțul în secolul al VII-lea], II, Atena, 1966, p. 704—714.

⁶⁵ Mărturie privind aservirea feudală, în Nicetas Choniates Acominatus, *Historia* (rec. Im. Bekker, în C.S.H.B., Bonn, 1835), p. 482—15—17.

⁶⁶ Vezi în acest sens articolul lui A.P. Kajdan, *Об аристократизации Византийского общества VIII—XII вв.* [Despre aristocratizarea societății bizantine în secolele VIII—XII], în *Зборник Радовак Византолошког Института*, Beograd, 1968, XI, p. 47—53.

⁶⁷ N. Svoronos, *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, în *Revue des Etudes Byzantines*, IX (1952), p. 106—142.

cea mică și d-o orașe. Din punctul de vedere politic, atenția marilor posedanți funciari a fost în general așintită spre curtea imperială, fie pentru a li se conferi privilegiu, fie pentru a frina excesul de putere al unor împărați.

Conceptele juridice folosite pentru exprimarea dreptului de proprietate seniorială au fost, prin adaptare, cele ale dreptului roman. A existat și în bizanț *dualitatea dreptului funciar*, în sensul că unul și același fond rural putea să aparțină unui proprietar și unui posesor. Seniorul avea proprietatea și privilegiile feudale, țăranul aservit avea folosința și obligațiile aferente. Proprietatea bizantină nu mai era o proprietate quiritară. Continuitatea dreptului roman în Imperiul Bizantin trebuie înțeleasă dialectic. Concepțiile juridice și izvoarele dreptului au continuat să fie romane în sensul gnoseologic; adaptate treptat transformărilor sociale în procesul feudalizării lumii bizantine, ele au dobândit semnificații noi. Proprietarul funciar a continuat să stăpânească pământurile și satele sale, însă în sensul feudal al conceptului de *dominium directum*, iar țărăni aserviți au devenit posesori în sensul indicat de *dominium utile*. Înseși elementele de care se ținea seama la fixarea prețului pământului constituie un aspect feudal al proprietății funciare bizantine, întrucât un domeniu transmis prin vânzare-cumpărare de la un proprietar la altul se evalua nu numai după calitățile moșiei, ci și după prezența stabilă a țărănilor aserviți pe acea moșie ⁶⁸.

Izvoarele atestă apariția unor forme de autonomii locale dominate de căpeteniile provinciale, adică de marii posedanți funciari, care s-au manifestat și prin organizarea de trupe proprii după cum relatează Mihail Attaliatul în secolul al XI-lea ⁶⁹. Chiar și când primeau subsidii din tezaurul imperial, unele regiuni cu autonomie locală, având șefi provinciali în centrele orașenești, organizau revolte împotriva politicii fiscale și rebeliuni militare împotriva autorităților imperiale. În realitate opoziția băștinașilor față de autoritatea imperială avea caracter social, fiind antrenată de marii posedanți funciari și susținută de populația supusă asuprașării fiscale. Anarhia feudală s-a manifestat în cuprinsul Imperiului Bizantin prin numeroasele revolte locale ale aristocrației provinciale împotriva autorității imperiale, prin cunoscutele lupte civile de la sfârșitul secolului al XI-lea. Contradicțiile proprii unei astfel de societăți s-au manifestat în ultimele secole ale istoriei Bizanțului prin frecvente și puternice mișcări antifeudale. Se afirmă teza istoricilor care susțin că istoria Bizanțului se caracterizează prin stabilitatea regimului și prin echilibrul claselor sociale.

4. — *Continuitatea vieții orașenești*. Economia bizantină s-a deosebit de economia societății feudale occidentale prin sistemul său monetar monometalic, prin constituirea vieții urbane, prin intervenționalismul de stat în organizarea manufacturilor. Cu restrîngerile suferite prin pierderea unor provincii, Bizanțul a continuat să practice o economie urbană dirijată, după cum rezultă din *Cartea prefectului* de la începutul secolului al X-lea ⁷⁰. Statul reglementa prețurile pieții pentru produsele strict necesare populației orașenești. Viața orașelor era dominată de puterea politică.

Spre deosebire de Occident, unde în evul mediu timpuriu economia orașenească a decăzut, orașul a rămas în Bizanț un factor economic și cultural activ. Meșteșugurile au cunoscut o amplă dezvoltare, iar organizarea lor, pusă sub controlul statului, a asigurat o producție va-

⁶⁸ Cu privire la dualitatea proprietății feudale bizantine considerăm întemeiate interpretările propuse de A.P. Kaĵdan, *Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.* [Relațiile agrare în Bizanț în secolele XIII—XIV], Moscova, 1952, p. 110—114, precum și explicațiile date de G. Ostrogorsky, *Quelques problèmes...*, p. 62. Să se vadă și concepția exprimată în același sens de D. Angelov, atât în articolul său din *Византийский Временник*, XI (1956), p. 146, cât și în studiul din *Исторически Преглед XIII* (1957), nr. 1, p. 40—48.

⁶⁹ Michaelis Attaliates, *Historia* (rec. Im. Bekker, în colecția C.S.H.B., Bonn, 1853), p. 204, 16.

⁷⁰ Folosim ediția J. Nicole, *Le Livre du Préfet*, Genève, 1893. Vezi și studiul lui M. Macri, *L'organisation de l'économie urbaine dans Byzance sous la dynastie de Macédonie*, Paris, 1925.

riată destinată în general straturilor guvernante și populației orășenești. Prin dependența lor față de puterea statală, breslele bizantine s-au deosebit în mod esențial de corporațiile occidentale. Viața orășenească nu a stagnat. S-a intensificat schimbul de mărfuri și s-au extins căile comerciale. Producția de mărfuri, greșit comparată de unii istorici cu producția capitalistă, s-a dezvoltat la început în cadrul relațiilor semisclavagiste, apoi și în munca servilă a oamenilor dependenți.

Orașele bizantine s-au etatizat treptat prin slăbirea magistraturilor orășenești și prin creșterea rolului agenților administrativi ai puterii centrale. Acesta a fost un efect al politicii fiscale și economice a guvernului bizantin. Totodată, într-o măsură apreciabilă, unele așezări urbane începură să se ruralizeze; în secolele al VIII-lea, al IX-lea și al X-lea izvoarele menționează unele forme de economie agrară în orașe și chiar castele de tip feudal⁷¹.

Evoluția vieții orășenești din cuprinsul Imperiului Bizantin a fost deosebită de cea occidentală mai ales în secolele al XI-lea și al XII-lea. În timp ce orașele occidentale se dezvoltau pe baza autonomiei comunale și se bucurau de personalitatea juridică, orașele bizantine suportau o subordonare crescândă față de marii proprietari, fiind conduse de arhonți care făceau parte mai cu seamă din categoria marilor posedanți rurali. Aceștia au constituit o amenințare permanentă pentru orașe, iar rezistența orășenilor împotriva lor nu s-a manifestat sub forme mai active decât în secolele al XIII-lea și al XIV-lea⁷².

Regimul social-politic al Bizanțului se caracterizează așadar prin sincronisme și particularități care reflectă forme de dezvoltare istorică într-un ritm și cu un alt conținut decât cele cunoscute de societatea occidentală. Specificul autorității imperiale, persistența țărănimii libere, constituirea domeniului seniorial și continuitatea vieții orășenești sînt realități istorice ale unei dezvoltări social-politice în forme feudale imperfecte. Examinînd aceste realități istorice, unii cercetători — printre care și bizantinistii români mai vechi — au relevat aspectele lor feudale, dar nu au utilizat termenul propriu de feudalism.

Dacă admitem că feudalismul propriu-zis a fost cel occidental, caracterizat în primele sale faze nu numai prin constituirea marii proprietăți senioriale și prin dependența personală a țărănilor față de stăpînii funciari, ci și prin slăbirea puterii politice centrale cauzată de fărîmițarea suveranității, precum și prin organizarea ierarhiei feudale, atunci ceea ce constatăm în istoria Bizanțului ca fenomene comparabile cu cele ale societății occidentale nu ar constitui decât un feudalism cu alte caractere. Trăsăturile specifice ale acestui regim social bizantin au permis unui erudit bizantinist grec să le caracterizeze „para-feudale”. Într-adevăr, D.A. Zakythinos a apreciat, prezentînd argumente consistente, că instituțiile occidentale ce s-au numit feudale le-au corespuns în Bizanț instituții deosebite care nu au avut „raporturi tipologice imediate cu feudalitatea propriu-zisă”⁷³. Este vorba, în realitate, de un *feudalism nedesăvîrșit*; noi socotim această caracterizare mai potrivită pentru a exprima specificul relațiilor sociale care s-au statornicit și s-au dezvoltat în bizanț⁷⁴.

⁷¹ F. Kirsten, *Die byzantinische Stadt*, în volumul *Berichte zum X. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, München, 1958, p. 39—40.

⁷² E. Frances, *La féodalité et les villes byzantines aux XIIIe et XIVe siècles*, în *Byzantinostlavica*, XVI (1955), p. 86—95. B.T. Goreanov, *Византийский город XIII—XIV вв.* [Orașul bizantin în secolele XIII—XIV], în *Византийски Временник*, XIII (1957). O. Tafarli, Thessalonique... , p. 225—255.

⁷³ D.A. Zakythinos, *Féodalité*, în volumul *Beiträge zur einem Lexicon historischer Grundbegriffe*, Braunschweig, 1959—1960, p. 56.

⁷⁴ Caracterizarea de „feudalism nedesăvîrșit”, dată ansamblului relațiilor sociale din ultimele două secole ale Imperiului Bizantin, aparține bizantinistei sovietice K.V. Hvostova, care semnează capitolul despre relațiile agrare din ultimele secole ale Bizanțului, publicat în *История Византии*, vol. III, Moscova, 1967, p. 97—108.

Caracterele deosebite ale acestui feudalism au determinat pe unii istorici să caute analogii între regimul social-economic al Bizanțului și modul de producție asiatic. Nu examinăm aici interpretările ce s-au propus în această privință. Amintim numai că în 1966 bizantinista de origine greacă Hélène Antoniadis Bibicou a examinat ipoteza analogiilor ce s-au putut face între modul de producție asiatic și regimul economic, social și politic al Bizanțului. Autoarea consideră că, din punct de vedere geografic și climatic, modul de producție asiatic a fost propriu unor regiuni întinse care au avut nevoie de irigații și de mari lucrări hidraulice, pe care le-a organizat puterea centrală. Structura geoclimatică a Bizanțului, caracterizată prin pământuri sărace tăiate de munți sau risipite în nenumărate insule, nu a permis organizarea unor vaste lucrări publice pentru cultivarea solului, iar rețeaua de drumuri exista în Bizanț încă din timpul stăpînirii romane. Din punctul de vedere juridic, modul de producție asiatic s-a constituit în absența proprietății funciare private prin concentrarea stăpînirii pămîntului în minile statului. În Bizanț însă au continuat să existe, alături de proprietățile fiscalului, întinsele pămînturi stăpînite de laici și de biserică, în suprafețe mari și mici, cu dreptul de proprietate privată. Din punctul de vedere politic, despotismul imperial bizantin nu poate fi comparat cu despotismul asiatic, deoarece în Bizanț puterea împăratului era îngrădită de armată, de biserică și de aristocrație. Sintem de acord cu interpretările propuse de această autoare ⁷⁵.

În Bizanț modul de producție feudal s-a constituit deci în condiții deosebite de cele ale societății occidentale. Am încercat să punem în lumină principalele trăsături proprii ale modului de producție feudal specific Bizanțului. În istoria societății bizantine se constată acțiunea acestor legi generale ale dezvoltării istorice care au acționat și în societatea medievală din Apusul Europei și care sînt caracteristice pentru formațiunea social-economică feudală. Particularitățile Imperiului Bizantin privind structura societății sale și funcțiile deosebite ale instituțiilor sale sînt însă realități istorice obiective care reflectă o parte din varietatea formelor prin care s-a manifestat orînduirea feudală în dezvoltarea istorică a omenirii.

Gheorghe Cronț

⁷⁵ În articolul *Byzance et le mode de production asiatique*, publicat în revista „La Pensée”, no. 129, Octobre, 1966, p. 47–72.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ CONSACRATĂ ANIVERSĂRII UNUI SFERT DE VEAC DE LA CONFERINŢA NAŢIONALĂ A P.C.R. DIN OCTOMBRIE 1945

Cu prilejul aniversării a 25 de ani de la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România în ziua de 20 octombrie 1970 a avut loc o sesiune de comunicări științifice, organizată de Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R. și de Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

În prezidiul adunării se aflau prof. univ. Miron Constantinescu, membru supleant al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, Chivu Stoica, președintele Comisiei centrale de revizie, Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice, Ilie Rădulescu, șef de secție la C.C. al P.C.R., Ștefan Voicu, redactor șef al revistei „Lupta de clasă”, dr. Ion Stoian, rectorul Academiei de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu”, dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, și Dan Marțian, din partea Comitetului Municipal P.C.R. București. Printre participanți la lucrări se aflau vechi militanți ai mișcării muncitorești, cadre didactice din învățămîntul superior de specialitate, doctoranzi, cercetători științifici.

În cuvîntul de deschidere, rostit de prof. univ. Miron Constantinescu, s-a relevat semnificația și importanța istorică a Conferinței Naționale, prima manifestare de amploare privind programul și strategia partidului după 23 August 1944, ea deschizînd calea transformărilor democratice în țara noastră. Vorbitorul a menționat intensificarea muncii de partid în acea perioadă și contribuția Conferinței la unitatea partidului, la creșterea rolului Frontului Unic Muncitoresc, la consolidarea regimului democrat popular și la lupta împotriva forțelor și partidelor reacționare.

În continuare, Ion Popescu-Puțuri a ținut comunicarea *Problemele de bază ale perspectivei dezvoltării României în dezbaterile Conferinței Naționale*, în care a subliniat că analiza retrospectivă mai lucidă, prin detașarea în timp, dă o mai mare valoare evenimentului. Elaborarea programului pentru redresarea economiei naționale, unirea tuturor forțelor democratice, canalizarea într-un singur șuvoi a energiilor populare pentru îndeplinirea planurilor stabilite, creșterea influenței P.C.R. în politica internă a României au constituit preocupări ale Conferinței din octombrie 1945. S-a subliniat rolul conferințelor regionale P.C.R., care au constituit un nou prilej de activizare a maselor populare, un larg dialog între cadrele de conducere și masa membrilor de partid. Vorbitorul a subliniat importanța acordată de Conferință problemelor economice, prin aplicarea marxism-leninismului la condițiile specifice ale țării noastre, indicînd soluții pentru industrializarea țării, electrificarea ei, pentru creșterea efectivului clasei muncitoare, forța cea mai înaintată și combativă menită să influențeze toate domeniile vieții social-politice a României, să plaseze țara pe noi trepte ale civilizației. Adoptînd una din pozițiile cele mai în-

aintate în raport cu programele celorlalte partide, Conferința P.C.R., iar ulterior congresele și plenarele partidului au îmbogățit cu noi teze principiile industrializării, schimbării structurii agriculturii, înglobând cuceririle tehnico-științifice în procesul de producție, ceea ce a dus la apropierea României de țările dezvoltate din punct de vedere economic. Toate acestea au avut loc în contextul evenimentelor internaționale, al creșterii prestigiului U.R.S.S., al militariei active din partea țării noastre ca membră a O.N.U., al promovării principiilor colaborării și prieteniei cu țările socialiste, cu toate popoarele lumii, al dreptului fiecărui popor de a-și făuri singur propriul destin.

Gheorghe Țuțui, în interesanta comunicare *Consolidarea organizațiilor partidului în perioada august 1944— octombrie 1945*, prezintă creșterea numerică cantitativă și calitativă a partidului în condițiile trecerii de la munca ilegală la cea legală, când partidul, dintr-o grupare cu relativ puțini membri, devine într-un termen scurt un puternic partid de masă. Autorul insistă asupra procesului de reorganizare a P.C.R. după înfăptuirea insurecției, când apar la suprafață organizațiile sale, cu rol important în organizarea sindicatelor, mobilizarea forțelor democratice la mitinguri și demonstrații, editarea de ziare și broșuri legale, organizații care activează la început cu membri ai vechii gărzi, apoi cu noi membri de partid. Comunicarea relevă carențele și greutățile survenite în acest proces de creștere a P.C.R. în care s-a luat poziție împotriva sectarismului, s-a desfășurat o amplă muncă de lămurire privind calitățile pe care trebuie să le posedă un comunist, a cărui activitate se verifică în munca de zi cu zi pentru îndeplinirea sarcinilor încredințate. Se dau cifre elocvente privind creșterea numerică a membrilor de partid, a organizațiilor sale, modul de organizare, ponderea elementului muncitoresc, procesul de organizare care a urcat o nouă treaptă o dată cu unificarea politică, organizatorică și ideologică a mișcării muncitorești din România.

Dr. Constantin Olteanu, în comunicarea *Problemele vieții și muncii de partid în conferințele organizațiilor regionale ale P.C.R. din august 1945*, discută despre primele manifestări legale ale P.C.R., care au dezbătut în esență aceleași probleme ca și Conferința Națională. Conferințele regionale au subliniat rolul celulelor, organizațiilor de plasă, județ și regiune în mobilizarea maselor muncitorești la refacerea întreprinderilor distruse de război, la antrenarea și mobilizarea clasei muncitoare, a țărănimii și intelectualității la reconstrucția țării. Autorul a vorbit despre rolul acestora la întărirea disciplinei de partid, importanța criticii și autocriticii, ridicarea nivelului ideologic și politic al comuniștilor pentru menținerea unității și purității partidului, intensificarea controlului sarcinilor stabilite, activitatea organizațiilor de partid în rindul naționalităților conlocuitoare, întărirea legăturii P.C.R. cu organizațiile sindicale, de tineret, de femei, conlucrarea cu P.S.D., Frontul plugarilor, pentru consolidarea F.N.D. pe plan regional și local.

Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945 despre primordiatitatea industrializării în opera de dezvoltare a economiei naționale a fost titlul comunicării prof. univ. dr. Ervin Hutira. Referindu-se la faptul că în raportul prezentat de Gh. Gheorghiu-Dej la Conferință se arată că redresarea economiei poate avea loc numai prin refacerea industriei grele, autorul subliniază că toate bogățiile țării, ale solului și subsolului, opera de electrificare pot fi valorificate pe baza dezvoltării industriei grele; acest proces poate contribui la apărarea independenței și suveranității naționale, oferindu-i locul meritat în rindul națiunilor. Autorul s-a referit apoi la situația economică grea, la potențialul economic și industrial înjumătățit, la faptul că, înfrângând împotrivirea reacțiunii, clasa muncitoare a stat în fruntea operei de redresare a economiei. Industrializarea nu a fost un proces lin; au existat lipsuri, greutăți, greșeli. În elaborarea planurilor nu toți factorii au fost luați în considerație, unele ramuri ca: producția de mașini, electronica, industria ușoară au cunoscut un curs mai lent al dezvoltării, iar organizarea muncii în condițiile dezvoltării rapide a tehnicii a rămas în urmă. Congresele al IX-lea și al X-lea ale P.C.R. au elaborat o concepție unitară de largă perspectivă privind dezvoltarea țării pe baza unei structuri îmbunătățite, a unei înalte eficiențe, adoptând căi și metode proprii.

Ocupindu-se de problemele editurilor, a presei, a învățământului și propagandei de partid, comunicarea *Activitatea ideologică a P.C.R. de la 23 August 1944 pînă la Conferința Națională*, alcătuită din conf. univ. dr. Ion Șerbănescu, a trecut în revistă lupta dusă pe tărîmul ideilor între clasa muncitoare, aliații ei și partidele reacționare. Apreciind rolul luptei ideologice, P.C.R. a propus în cadrul F.N.D. un larg proces de clarificare pe baza dezbaterilor și a dialogului viu; a reluat publicarea operelor clasicilor marxism-leninismului, a reorganizat învățământul de partid, creînd școli de cadre, militînd în cadrul unor reviste pentru ideologia partidului împotriva tezelor poporaniste și a altor curente care negau capacitatea revoluționară a poporului. Cunoașterea și prețuirea tradițiilor sociale și naționale ale poporului au fost valorificate de către P.C.R. prin aniversarea unor momente și figuri revoluționare, prin asimilarea culturii democratice universale.

Dr. Gheorghe Surpat, în comunicarea *Lupta de idei în jurul dezvoltării economiei românești 1944—1947*, menționează că P.N.L. — Brătianu și P.N.Ț. — Maniu nu aveau încredere în forțele poporului român și propuneau ca refacerea țării să aibă loc cu ajutorul finanței internaționale. În timp ce P.C.R. milita pentru sprijinirea pe forțele proprii, subliniind rolul factorului intern, declarîndu-se împotriva destinului agrar al poporului român, P.N.L. — Brătianu, renunțînd la lozinca „prin noi înșine”, sau P.N.L. — Tătărăscu sollicitau pentru reconstrucție ajutorul Angliei și al S.U.A., iar P.N.Ț. — Maniu relua teza statului țărănesc. Opunîndu-se industrializării, partidele istorice puneau la temelie statului proprietatea privată și inițiativa particulară, fiind împotriva etatizării, susținînd că guvernul condus de P.C.R. are un program care nu corespunde dorinței maselor. Dezvăluind conținutul real al acestor teze, conducători ai P.C.R. și alte personalități democratice care au desfășurat o amplă activitate în acest domeniu au demonstrat că numai de dezvoltarea forțelor de producție, de industrializare depind puterea și țaria țării, independența și suveranitatea ei.

Referindu-se la colaborarea dintre P.C.R. și P.S.D. pentru întărirea F.U.M., comunicarea *Problema unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare în dezbaterile Conferinței Naționale*, de conf. univ. dr. Aron Petric, prezintă principalele etape ale procesului de fărîrire a partidului unic muncitoresc. Activitatea comună în lupta pentru refacerea economiei, pentru aplicarea reformei agrare a contribuit la apropierea P.C.R. de P.S.D., la înlăturarea neînțelegerilor ce mai existau. Telegramele și moțiunile trimise Conferinței subliniau necesitatea colaborării și a conlucrării în comun. Salaturile reprezentanților P.S.D. și ai sindicatelor la Conferință militau pentru crearea unui singur partid muncitoresc. Citînd din Rezoluția Conferinței Naționale, autorul subliniază că unitatea urma să aibă loc pe baze principiale conform tezelor marxism-leninismului și nu ca o contopire mecanică. În statutul P.C.R. de asemenea se vorbea de necesitatea consolidării F.U.M. și a unificării clasei muncitoare în Partidul Unic Muncitoresc, proces consfințit în februarie 1948.

Comunicarea *Sistemul de alianțe politice sub conducerea P.C.R. în dezbaterile Conferinței Naționale*, susținută de dr. Aurel Petri, evidențiază justetea strategiei și tacticii adoptate de clasa muncitoare pentru realizarea de alianțe și acorduri cu alte partide și grupări în perioada refacerii economiei. Autorul subliniază forța de mobilizare a P.C.R., care a reușit să concentreze în cadrul F.N.D. pe lângă P.S.D., U.T.C., U.P., Frontul plugarilor, P.N.L. — Tătărăscu și P.N.Ț. — Anton Alexandrescu, o largă coaliție de forțe democratice și patriotice interesate în reconstrucția țării. P.C.R. a reușit să cointereneze pe baza unei largi platforme, pe lângă țărănimea muncitoare, micii meseriași și micii negustori, pături mijlocii intelectuale, o parte a burgheziei naționale, iar în toamna anului 1946 să cîștige alegerile.

Paul Radovan, în comunicarea *Statutul P.C.R. adoptat de Conferința Națională*, înfățișează trăsăturile marxist-leniniste ale partidului, faptul că el promovează interesele naționale și sociale ale poporului român. Autorul relevă caracterul internaționalist al P.C.R., care a militat contra urii de rasă și a șovinismului; vorbește despre lupta lui pentru educarea maselor muncitoare, arată drepturile și obligațiile membrilor de partid, care trebuiau să fie exemplu

de conduită morală. Normele de statut nu au fost respectate întocmai, într-o anumită perioadă făcându-se primiri în partid pe bază de liste sau în grupuri, ceea ce a dus la sistarea primirilor în partid și la inițierea unei acțiuni de verificare, cu consecințele ei pozitive și negative. Cu toate că statutul din 1945 a avut și unele carențe și slăbiciuni, provenite și din lipsa de experiență, în ansamblu însă — ca lege fundamentală — a stabilit normele de organizare și conducere având o importanță deosebită în viața partidului.

Cuvîntul de încheiere a fost rostit de prof. univ. Miron Constantinescu.

I. Apostol

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DEDICATĂ ANIVERSĂRII NAȘTERII LUI F. ENGELS

În zilele de 24, 25 și 26 noiembrie 1970 au avut loc la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România lucrările sesiunii științifice consacrate împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Friedrich Engels.

Sesiunea a fost organizată de Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, de Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și de Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

La lucrări au participat oameni de știință, cadre didactice, activiști de partid și de stat, cercetători științifici din țara noastră. Iau parte, de asemenea, oameni de știință și militanți de partid din Austria, Bulgaria, Belgia, Cehoslovacia, Franța, R. D. Germană, R. F. a Germaniei, India, Italia, Japonia, Iugoslavia, Mongolia, Polonia, Spania, Ungaria, Uniunea Sovietică și Venezuela.

Rostind cuvîntul de deschidere a sesiunii, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, a subliniat uriașa importanță a operei lui Friedrich Engels, fondator, alături de Karl Marx, al comunismului științific, conducător al clasei muncitoare internaționale, eminent om de știință, organizator și militant revoluționar, mare prieten al poporului român.

Privind ansamblul operei sale în lumina problematicei contemporane a marxismului și a luptei ideologice, a spus vorbitorul, avem datoria să subliniem natura și valoarea contribuției lui Engels la edificiul marxismului și importanța aplicării materialismului dialectic la diverse domenii ale științei și culturii secolului al XIX-lea. Partidul Comunist Român privește cu bucurie faptul că cea de-a 150-a aniversare a nașterii lui Friedrich Engels este sărbătorită în țara noastră în condițiile izbînzii socialismului și ale construcției societății socialiste multilateral dezvoltate.

Au fost prezentate apoi comunicările: „Engels despre forțele motrice ale dezvoltării istorice și dialectica societății socialiste”, de prof. univ. dr. Constantin Petre și prof. univ. dr. Nicolae Kallos; „Aportul lui Engels la dezvoltarea științei istorice”, de L. I. Golman, șef de sector la Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S.; „Un marxist creator: Friedrich Engels”, de Jaime Encinas, colaborator al revistei „Nuestra Bandera”, organ teoretic și politic al P. C. din Spania (comunicarea a fost prezentată de Ramon Mendezona); „Marxism-leninismul despre baza materială a societății socialiste și unele aspecte ale dezvoltării economiei noastre naționale”, de prof. univ. dr. Ervin Hutira, prorector al Academiei de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.; „Engels și mișcarea

muncitorească franceză”, de Victor Joannes, directorul Institutului „Maurice Thorez” — Paris ; „Engels și gândirea revoluționară în Bulgaria”, de dr. docent Svetoslav Hristov, cercetător la Institutul de filozofie al Academiei bulgare de științe ; „Contribuția lui Engels la crearea economiei politice a clasei muncitoare”, de prof. univ. dr. Barbu Zaharescu ; „Friedrich Engels și mișcarea muncitorească austriacă”, de Fritz Glaubauf, delegat al P. C. din Austria ; „Unitatea și caracterul internațional ale învățăturii lui Marx, Engels și Lenin. Engels și problema Poloniei”, de dr. docent Stanislaw Widerszpil, profesor la Școala centrală de partid de pe lângă C.C. al P.M.U.P. ; „Engels și mișcarea de eliberare socială și națională din România”, de Ion Popescu-Puțuri, director al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ; „Despre actualitatea luptei lui Engels pentru partidul independent al clasei muncitoare germane”, de Rudi Wiederänders, director adjunct la Școala superioară de partid „K. Marx” de pe lângă C.C. al P.S.U.G. ; „Engels și economia politică burgheză contemporană”, de Jacques Nagels, membru al C.C. al Partidului Comunist din Belgia ; „Ideile lui Engels asupra chestiunii locuințelor și dezvoltarea anormală a orașelor latino-americane”, de prof. univ. dr. Fernando Key Sanchez, director al Institutului de inginerie agricolă de la Universitatea centrală din Venezuela, membru fondator al Partidului Comunist din Venezuela ; „Unele aspecte actuale ale metodei de cercetare economică în corespondența lui Engels”, de prof. univ. dr. Emilian Dobrescu și prof. univ. dr. Tudorel Postolache ; „Filozofie și revoluție la tinărul Engels”, de prof. Carlo Augusto Viano, Universitatea din Torino, reprezentant al revistei „Il Calendario del popolo” ; „Conceptul lui Engels despre obiectul filozofiei marxiste și însemnătatea lui actuală”, de dr. Dragotin Lekovic, Institutul de istorie a mișcării muncitorești internaționale — Belgrad.

În ziua de 25 noiembrie au fost prezentate comunicările : „Conceptul marxist-leninist despre proces și revoluția științifică-tehnică actuală”, de prof. univ. dr. Valter Roman ; „Engels despre relativa independență a suprastructurii”, de prof. univ. dr. Schmit Peter, șef de secție la Institutul de științe sociale de pe lângă C.C. al P.M.S.U. ; „Contribuția lui Engels la elaborarea dialecticii și contemporaneitatea”, de prof. univ. dr. Constantin Borgeanu și prof. univ. dr. Calina Mare ; „Engels despre unitatea materială a lumii”, de prof. Feodor Arhiptev, director-adjunct al Institutului de filozofie al Academiei de Științe a U.R.S.S. ; „Caracterizarea economică a capitalismului făcută de Engels și aspectele ei actuale”, de docent ing. dr. Iosif Zavada, prorector al Școlii superioare politice a C.C. al P.C. din Cehoslovacia ; „Engels — unul dintre întemeietorii teoriei căii necapitaliste de dezvoltare”, de Baitazin Hurmetbek, directorul Școlii superioare de partid de pe lângă C.C. al P.P.R. Mongol ; „Unele aspecte ale însemnătății operei lui Engels în epoca noastră”, de Rudi Karsten, reprezentantul C.C. al P.C. din Germania, responsabil cu munca ideologică ; „Engels și lupta împotriva oportunismului de stînga și de dreapta”, de prof. Constantin Boicinski, director adjunct al Institutului de istorie a Partidului Comunist Bulgar ; „Engels și problema țărănească” de Sunil Sen, șeful secției de istorie de la Universitatea „Rabindra Bharati” — Calcutta ; „Puterea de stat și conceptul marxist-leninist de autoritate în viața socială”, de prof. univ. dr. Vasile Nichita ; „Afirmarea principiilor marxism-leninismului și dezvoltarea mișcării comuniste și muncitorești internaționale” de Ștefan Andrei și conf. univ. Mihai Dulea ; „Engels și științele sociale”, de prof. dr. R. Ratkovici, decanul Facultății de științe politice de la Universitatea din Belgrad ; „Abordarea de către Engels a problemei raportului de forțe și a internaționalismului proletar”, de Herman Krüger, reprezentantul Partidului Comunist German ; „Engels și dezvoltarea clasificării științelor”, de acad. Remus Răduleț, vicepreședinte al Academiei Republicii Socialiste România ; „Moștenirea filozofică a lui Engels și criticii săi contemporani”, de prof. M. V. Iacovlev, doctor în științe filozofice, profesor la Academia de Științe Sociale de pe lângă C.C. al P.C.U.S. ; „Definiția dată de Engels ideologiei, științei și socialismului”, de prof. Davor Rodin, prodecan al Facultății de științe politice din Zagreb ; „Contribuția lui Engels la problema contradicțiilor și importanța ei actuală”, de prof. Nikola Trendafilov, Academia pentru pregătirea cadrelor pentru conducerea

socială — Bulgaria ; „Partidul Comunist Român și conducerea științifică a societății”, de prof. univ. dr. Gheorghe P. Apostol.

În ziua de 26 noiembrie au fost prezentate comunicările : „Engels și problemele relațiilor naționale. Actualitatea ideilor marxist-leniniste despre suveranitatea și independența statelor”, de conf. univ. Constantin Popovici de la Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. și conf. univ. Mihai Petrescu, de la Academia de studii economice ; „Engels despre problemele teoretice ale statului în condițiile trecerii de la capitalism la socialism”, de Tibor Erenyi, candidat în științe istorice, șef de secție la Institutul de istorie a partidului, de pe lângă C.C. al P.M.S.U. ; „Despre traducerea și editarea operelor lui Engels în limba mongolă”, de Alga Deseejalbuu, șeful sectorului de traduceri ale operelor clasice marxism-leninismului al Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.P.R. Mongol ; „Importanța teoretico-ideologică a moștenirii lui Engels în lupta împotriva oportunismului contemporan”, de docent M. T. Mescereakov, de la Școala superioară de partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S. ; „Unele aspecte din lupta lui Engels împotriva oportunismului și anarhismului”, de Ivan Harsanyi, șeful catedrei de istorie a mișcării muncitorești internaționale, de la Școala superioară de partid de pe lângă C.C. al P.M.S.U. ; „Engels și gîndirea militară contemporană”, de general-maior Constantin Burada, de la Academia militară ; „Personalitatea și opera lui Engels în presa socialistă și democratică din România”, de Ion Felea și Vasile Niculae, cercetători științifici la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ; „Problema națională în opera lui Engels și contemporaneitatea”, de Seiichi Ishida, membru al C.C. al P.C. Japonez, secretar științific al Institutului de științe sociale ; „Moștenirea lui Engels în munca teoretică a Partidului Socialist Unit din Germania”, de prof. dr. Rolf Dlubek, șeful secției Marx-Engels a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.S.U.G. ; „Evoluția lumii contemporane și gîndirea marxist-leninistă”, de dr. Ilie Rădulescu.

Cuvîntul de închidere a lucrărilor a fost rostit de prof. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

A XVII-A SESIUNE DE VARĂ A CENTRULUI DE STUDII SUPERIOARE DE CIVILIZAȚIE MEDIEVALĂ DIN POITIERS (7 IULIE — 4 AUGUST 1970)

Din 1954 funcționează pe lângă Universitatea din Poitiers (Franța) Centrul de studii superioare de civilizație medievală (CSSCM), care acordă un important sprijin pregătirii absolvenților facultăților din domeniul științelor umanistice dornici de a-și însuși prin studii post-universitare o temelnică metodă de lucru în cercetările lor personale. Totodată la acest centru sînt studiate acele discipline care contribuie la o mai bună cunoaștere a civilizației medievale (de exemplu istoria și științele auxiliare, istoria artelor, literatura medievală, filozofia și muzica medievală etc.).

În afară de pregătirea doctoratului privind civilizația medievală, care se face în cursul anului universitar, tot aici este organizată periodic o sesiune de vară cu participarea unor studenți din diferite țări ale lumii, interesați să afle rezultatele cercetărilor recente în domeniul istoriei evului mediu. În cursul acestei sesiuni, cu sprijinul unor profesori universitari de înaltă calificare se țin conferințe-prelegeri urmate de discuții, se dau îndrumări metodologice, sînt

organizate excursii în oraș și în diferite departamente pentru cunoașterea monumentelor istorice și de artă medievală, sînt prezentate fonduri de arhive, fonduri de manuscrise și cărți rare, sînt vizitate șantiere arheologice etc.

Anul acesta, la sesiunea de vară, care s-a desfășurat între 7 iulie și 4 august și la care au luat parte 30 de stagiați din : Franța, Italia, R.F. a Germaniei, Belgia, Olanda, Spania, Turcia, Cehoslovacia, Polonia, România, Israel, S.U.A., Japonia și Argentina, s-au ținut următoarele conferințe-prelegeri : Bernard Blumenkranz (cercetător principal la Centrul național al cercetării științifice din Paris) : *Les juifs en France du X-e au XII-e siècles ; géographie et démographie historique* ; Federico Udino Martorell (director al Arhivelor coroanei din Aragon-Spania) ; *De la „Marca hispanica” à la Catalogne des Comtes (IX-e—XII-e siècles)* ; Jules Leroy (cercetător principal la Centrul național al cercetării științifice din Paris) : *La renaissance de l’église syriacque aux XII-e — XIII-e siècles* ; Jeannine Auboyer (conservator șef la Muzeul Guimet din Paris) : *L’art d’Angkor du IX-e au XIII-e siècles* ; Ulrich Mölk (profesor la Universitatea din Giessen) : *Le trobar clus : histoire et théorie* ; Ludwig Buisson (profesor la Universitatea din Hamburg) : *La structure des Etats normands du IX-e au XII-e siècles* ; Edmond Rene Labande (directorul CSSCM din Poitiers) : *Approche de Fulbert de Chartes* ; Gérard Troupeau (director de studii la École pratique des Hautes Études din Paris) : *La littérature arabe chrétienne du X-e au XII-e siècles* ; Rene Crozet (director onorar al CSSCM și profesor onorar la Universitatea din Poitiers) : *L’architecture monastique en Aragon et en Navarre* ; Emmanuel Poulle (secretar la École nationale des Chartes) : *Les instruments et les tables astronomiques de XI-e et XII-e siècles*.

Conferințele expuse, urmate de discuții vii, la care au luat parte aproape toți stagiații, s-au impus prin nivelul lor academic și prin noutatea materialelor prezentate. În unele cazuri s-a demonstrat actualitatea tot mai mare a studiilor de geografie istorică, de demografie istorică, de istorie cantitativă (B.Blumenkranz), utilitatea studierii unui număr cît mai mare de probleme în cadrul acelor monografii menite să înfățișeze nașterea și evoluția unor state feudale (F.Udina Martorell), eficiența unei bune periodizări în abordarea unor teme (J.Leroy, G. Troupeau), necesitatea completării expunerilor din domeniul istoriei artei cu proiecții de diapozitive alb-negru, dar mai ales colorate, însoțite întotdeauna de ample descrieri și explicații (J.Leroy, J.Auboyer, R.Crozet). În alte cazuri valoarea conferințelor prezentate a sporit prin judicioasa alegere a textelor literare medievale și a documentelor necesare elaborării unor lucrări sau prin interpretarea lor în cadrul unor seminarii (E.R.Labande, U.Mölk), prin cunoașterea și înțelegerea detaliilor de natură tehnică în cazul instrumentelor de măsurat timpul și spațiul (E.Poulle) și, în fine, prin studiul comparativ al instituțiilor unor popoare, atît în perioada apariției lor în istorie, cît și mai tîrziu, în epoca în care numeroasele contacte bilaterale influențează evoluția lor ulterioară (L.Buisson).

O importanță cu totul deosebită au avut-o acele seminarii cu caracter metodologic organizate în ultimele zile ale sesiunii. Astfel prof. E.R.Labande a prezentat stadiul actual al celor patru teme aflate în șantierul de lucru al catedrei sale (A.Guibertus Novigentanus abbas. *De vita sua* ; B. *Pauper et peregrinus* ; C. *Ut est poeta* ; D. *Histoire des sources*), precum și modul de alcătuire a planului de redactare pentru una din aceste teme a cărei muncă de informare se află în faza finală (*Pauper et peregrinus*). La rîndul său, prof. Pierre Bec (director adjunct al CSSCM) a demonstrat valoarea cercetărilor de filologie comparată în cazul interpretării unor texte literare medievale, cînd istoricul trebuie să cunoască nu numai evoluția formelor și conținutului lor, dar și pronunția lor, care diferă adesea de la o epocă la alta. Cît privește prof. Pierre Gallais (secretarul general al CSSCM), acesta a angajat o largă discuție asupra originilor poemului medieval *Tristan și Izolda*, precum și a influenței literaturii arabe asupra sa. În fine, prof. Carol Heitz (Universitatea din Poitiers) a făcut a amplă expunere asupra principalelor monumente de artă din epoca romană, merovingiană și carolingiană, însoțită de proiectarea unui mare număr de diapozitive, a căror vizionare a fost însoțită de ample explicații.

Conferințele și seminariile care s-au desfășurat în sălile CSSCM au fost urmate de vizitarea monumentelor istorice din orașul Poitiers, dar și a celor din împrejurimile acestuia în cadrul unor excursii, a fondurilor de documente aflate în arhivele departamentale, a manuscriselor și cărților rare (în special a incunabilelor) de la Biblioteca municipală etc. Astfel în Poitiers au fost vizitate, sub conducerea prof. C.Heitz și Y.Labande: abația St.Hilaire le Grand (sec. X—XI), Notre Dame la Grande (sec. XII), Sainte Croix (sec. VI), Catedrala St. Pierre (sec. XI—XIII), Sainte Radegonde (sec. VI), St. Jean de Montierneuf (sec. XI), St. Porchaire (sec. XI), baptisterul St. Jean (sec. IV—VII), palatul conților de Poitou (sec. XII—XIV), un mare șantier arheologic de pe str. Jean Jaurès unde s-au descoperit construcții din secolele VI—X, precum și Hypogée des Dunes (sec. VI). La arhivele departamentale s-au prezentat de către dl. Villard documente pe pergament din secolele VIII—X relativ la proprietățile funciare ale abațiilor Noaille și St.Hilaire le Grand, iar la Biblioteca municipală, dl. Guerin a dat explicații ample asupra unor manuscrise împodobite cu miniaturi din secolele VII—XVI și asupra incunabilelor celor mai interesante aflate în fondul acesteia.

În sfârșit, cele câteva excursii — de cite o zi — organizate cu autocarul pînă la o distanță de aproape 300 km de Poitiers au prilejuit stagiilor cunoașterea unor valoroase monumente de artă din epoca romană pînă în epoca modernă. Astfel au fost vizitate rînd pe rînd localitățile : Le Dorat (abație colegială din sec. VI), Solignac (abație din sec. VII), Saint Léonard de Noblat (abație din sec. XI—XII), Bellac (castel din sec. X, abație din secolul XII), St. Philibert de Grandlieu (abație din sec. IX), Cunault (abație din sec. XI—XIII), Trèves (donjon din sec. XII), Tavant (abație din sec. X—XII), Saumur (castel din sec. XV), Chinon (castel din sec. XV), Chauvigny (donjonuri din sec. XI—XII, biserică din sec. XI) St. Pierre des Eglises (biserică din sec. IX—X), Saint Savin sur Gartempe (catedrală din sec. XI cu fresce din aceeași vreme, pod din epoca romană), Saintes (amfiteatru roman, catedrala St. Pierre în stil gotic sec. XI), Airvault (biserică din sec. XII), St. Genereaux (abație din sec. IX), St. Jouin de Marnes (abație din sec. IX, șantier arheologic cu vestigii din sec. V), Moncontour (castel cu donjon din sec. XI), Verneuil (castel din sec. XVI), Loches (castel cu donjon din sec. XV).

În acest fel sesiunea de vară a CSSCM din Poitiers a permis istoricilor medievaliști participanți ca stagiari să stabilească totodată contacte în probleme de interes comun (de exemplu s-au discutat în cadrul unei mese rotunde principiile de bază pentru alcătuirea unui corpus de inscripții medievale), să cunoască monumentele istorice și de artă din Franța de vest și nord-vest, să audieze conferințe care aduceau rezultatele recente ale cercetării unor probleme și să verifice calitatea propriei lor metode de cercetare.

Constantin Șerban

CEL DE-AL II-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE STUDII SUD-EST EUROPENE (ATENA, 7—13 MAI 1970)

La încheierea lucrărilor primului Congres de studii sud-est europene, care s-a ținut la Sofia, între 26 august și 1 septembrie 1966, propunerea Comitetului național grec de studii sud-est europene, ca următorul congres să aibă loc la Atena, a fost adoptată în unanimitate. Întrunit după această dată, conform prevederilor statutare, Biroul Asociației internaționale

de studii sud-est europene, prezidat de profesorul Franjo Barišić, a considerat că cea de-a doua întrunire internațională poate și trebuie să marcheze un pas înainte în cercetarea multilaterală și interdisciplinară a civilizațiilor din această zonă a continentului european. Prin grija și activitatea dinamică a secretariatului asociației, condus de acad. Emil Condurachi, biroul a sîrșit prin a decide că alegerea unor teme, în cadrul cărora să se înscrie rapoartele, comunicările și discuțiile, va oferi întregii dezbateri științifice un spor de precizie, precum și posibilitatea de a se ajunge la o serie de concluzii fructuoase. Astfel, în timp ce congresul de la Sofia a fost deschis tuturor subiectelor ce se puteau grupa într-o diviziune largă pe discipline — istorie, arheologie, literatură, artă, etnografie, folclor —, congresul de la Atena a fixat de la început 17 teme-cadru, în care congresiștii au fost invitați să-și aducă contribuția.

Alegerea temelor-cadru a constituit, astfel, aportul original al celei de-a doua întruniri internaționale și avantajele s-au făcut resimțite în discuțiile care s-au concentrat, de la bun început, asupra unor subiecte majore. Toate cele 17 teme au dat prilejul unor confruntări utile, atât specialiștilor angajați în cercetarea unor aspecte particulare, cât și dezvoltării în ansamblu a studiului dedicat sud-estului european.

De altfel, cu aceeași intenție de a rialia eforturile specialiștilor și de a concentra atenția lor asupra unor probleme esențiale, congresul s-a deschis cu un raport sintetic privind *Stadiul actual al studiilor sud-est europene (obiecte, metode, surse, instrumente de lucru, locul ocupat în științele umane)*. Prezentat de profesorul Denis Zakythinos, în ședință plenară, raportul a întrunit colaborarea unor remarcabili savanți din țările acestei zone și a beneficiat de aportul prof. univ. D.M.Pippidi, prof. univ. Al. Dima, acad. Emil Condurachi, acad. Al. Rosetti, M.A. Musicescu, El. Costescu și Romulus Vulcănescu, din partea română. Discutarea raportului a fost continuată pe secții în prima zi a congresului.

De la 8 mai și pînă la 13 mai, lucrările s-au desfășurat în patru secții: istorie, drept și economie, lingvistică și literatură, artă, etnografie și folclor, unde au fost supuse dezbaterii rapoarte și comunicări axate pe cele 17 teme-cadru.

În secția istorie, prima temă s-a referit la debuturile civilizației sud-est europene, și anume la *Bazele egeene și anatoliene din cronologia pre- și protoistorică a sud-estului european*. Un raport prezentat de prof. Vladimir Dumitrescu, pentru țara noastră, și altele două, susținute de M. Garașanin și N. Platon, referitoare la Iugoslavia și Grecia, au deschis discuțiile. Prof. D. Berciu s-a ocupat de civilizația de la Hamangia și de problemele genezei și ale cronologiei neoliticului la Dunărea de Jos. Cea de-a doua temă a fost, incontestabil, una dintre cele mai interesante aduse în discuție, atât datorită faptului că ridică o serie de aspecte încă necunoscute ale civilizațiilor din această zonă, cât și intrucît îmbrățișa o îndelungată perioadă: *Oraș și sat în sud-estul european, din antichitate și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea (aspecte sociale, economice și culturale)*. Raportul a fost prezentat, pentru antichitate, de savantul bulgar Velisar Velkov, pentru evul mediu au prezentat corapoarte D. Kovačević-Kojić (Iugoslavia), D. Anghelov (Bulgaria), Mireca Matei (România), Vasiliki Papoulia (Grecia), în timp ce prof. Nikolaj Todorov (Bulgaria) a susținut raportul referitor la epoca modernă. Participarea română a fost bogată: au înfățișat, în comunicări, rezultate prețioase Petre Alexandrescu, Suzana Dimitriu, Maria Coja, Hadrian Daicoviciu, Adelina Piatkowski, Emilian Popescu, pentru antichitate, Radu Popa și Răzvan Theodorescu, pentru evul mediu, Cornelia Papacostea-Danielopolu și Gh. Matei, pentru epoca modernă. A treia temă a supus dezbaterilor *Condițiile cuceririi otomane în Balcani*, pornind de la rapoartele prof. de la Los Angeles, Speros Vryonis, și a prof. ture S. Tekindağ, în timp ce a patra temă s-a referit la *Declinul Imperiului otoman și formarea statelor naționale*, raportul datorîndu-se prof. Halil Inalcik; aici comunicările au fost mai numeroase, din partea română participînd Vlad Georgescu. În sfîrșit, ultima temă din secția istorie a propus discuției poziția *Balcanilor în politica internațională a secolelor XVII—XIX*, pornind de la raportul prof. Ap. Daskalakis (Grecia) și a corapoartelor prof.

Kosev (Bulgaria) și D.Djodjević (Iugoslavia). Din partea română au prezentat comunicări prof. C.C. Giurescu, care s-a ocupat de politica marilor puteri față de țările române în secolele XVII—XVIII, și N.Fotino, care a continuat investigația în secolul al XIX-lea; C.Velichi a vorbit despre relațiile româno-grecești la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În celelalte secții, problemele supuse dezbaterii au avut un evident caracter istoric și ele merita să fie menționate și pe scurt: astfel, în secția drept și economie, o temă-cadru a îmbrățișat chestiunea *Schimburilor și circulației monetare în Balcani în perioada Imperiului otoman* (o comunicare a prezentat Mihai Maxim), o alta *Privilegiile din sud-estul european în perioada Imperiului otoman* (M.Alexandrescu-Dersca a vorbit despre hătișeriturile de privilegii acordate Principatelor Române), iar ultima a tratat *Receptarea dreptului bizantin în dreptul popoarelor balcanice* (Valentin Al. Georgescu s-a ocupat de receptarea legislației bizantine în țările române, analizată în context sud-est european).

În secția lingvistică și literatură au fost tratate temele: *Moștenirile grecești succesive în limbile balcanice* (două comunicări românești, de H.Mihăescu și Lucia Djamo-Diaconiță) și *Formarea limbilor literare în țările din sud-estul Europei*. Numeroase comunicări au fost susținute în cadrul temei *Umanismul în sud-estul european*, de specialiști binecunoscuți, ca A.Pertusi (Italia), V. Velčev (Bulgaria), A. Uçi (Albania), Gr. Cassimatis, L. Droulia sau A. Tachiasos (Grecia) sau Vuk Nedljković (Iugoslavia); din partea română au prezentat comunicări Carol Göllner (reformele lui J.Honterus), Eugen Stănescu (caracterul umanist al istoriografiei române din secolul al XVII-lea) și Virgil Căndea și Al. Dușu, care și-au propus să releve caractere generale ale umanismului din această zonă europeană; M.Vasilie a vorbit despre teatrul român la începutul secolului al XIX-lea, iar Maria Marinescu-Himu despre romanul grec în literatura română. Un justificat interes a stîrnit comunicarea lui L.Vranousis care a avansat ipoteza că *Învățăturile* lui Neagoe Basarab au putut fi scrise, la cererea principelui, de către Manuil din Corint, alegație care solicita o confruntare a versiunii grecești cu cea slavonă. În concluziile dezbaterilor, prof. Mihai Berza a accentuat faptul că dacă uneori s-a acordat o accepție prea largă conceptului de umanism în cuprinsul unor comunicări, ceea ce a făcut să se vorbească de fenomene culturale deosebite între ele și mergînd din evul mediu pînă în veacul al XIX-lea, nu este mai puțin adevărat că discuțiile au contribuit la fixarea problematicii și la trasarea unui program de cercetare pe care Comisia internațională de istoria ideilor în sud-estul Europei este chemată să-l aducă la îndeplinire. A urmat tema *Trăsături comune în literatura epică a popoarelor balcanice* și tema *Romantismul în literaturile popoarelor sud-est europene*, în cadrul căreia, alături de raportul lui Valeriu Rîpeanu, s-a înscris comunicarea prof. Zoe Dumitrescu-Buşlenga.

Ultimele teme au aparținut secției artă, etnografie și folclor: *Muntele Athos ca centru artistic*, *Geneza artei moderne*, *Arta postbizantină* (comunicări române: Virgil Căndea, Vasile Drăguț, G.Cantacuzino), *Arte și meșteșuguri populare*.

Desigur că numai actele congresului, aflate sub tipar, vor putea oferi o imagine completă a participării specialiștilor români la discuții, precum și a amploarei dialogului ce s-a angajat între cercetătorii din Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, Turcia și din țara noastră, la care s-au adăugat numeroși istorici din alte țări. Trebuie menționat cu precădere efortul depus de Comitetul național grec, prezidat de prof. Ch. Frangistas, pentru reușita lucrărilor; activitatea neobosită a secretariatului congresului, condus de cunoscuta istorică Maria Nystazopoulou-Pelekide, a asigurat în modernul edificiu al Școlii de științe politice „Panteios” o perfectă desfășurare a programului, difuzarea din timp a rapoartelor, realizarea unei grăitoare expoziții de cărți, capabile să releve preocupările cercetătorilor din diverse țări. O excursie la capul Sunion și o alta la Delphi sau în Argolida au vorbit congresiștilor despre impresionantele realizări ale antichității, ca și despre interferențele romane sau venețiene de pe acest pămînt de strălucită civilizație.

Cel de-al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene a marcat un pas înainte în studiul acestei zone de intensă civilizație materială și spirituală; faptul a fost subliniat în cuvîntul de închidere rostit de prof. Ch.Frangistas și în cel al delegatului UNESCO, prof. Moënis Taha-Hussein, care a reliefat încă o dată locul ocupat de sud-estul european și de întreaga parte orientală a bazinului mediteranean în istoria civilizației lumii. Propunerea prof. Mihai Berza, făcută în numele Comitetului național român, ca cel de-al III-lea Congres să aibă loc la București a fost adoptată unanim și cu satisfacția deplină a tuturor participanților.

Al. Dușu

CEL DE-AL XLV-LEA CONGRES DE ISTORIE A RISORGIMENTULUI CONSACRAT CENTENARULUI UNIRII ROMEI CU ITALIA

În luna septembrie 1970 națiunea italiană, și împreună cu ea toți adepții ideii de progres social și de eliberare națională, a sărbătorit centenarul unui eveniment de mare răsunet internațional, care marca sfîrșitul unei epoci din istoria Italiei și începutul unei alte perioade în dezvoltarea istorică a acestei țări. Sfîrșitul statului papal și al puterii temporale a papalității a coincis, și a fost chiar o condiție esențială, cu încheierea procesului de unificare a națiunii italiene: Roma, antica și veritabila capitală a Italiei, s-a unit cu regatul italian și a devenit centrul politic al statului unificat. Pream se știe, ca urmare a prăbușirii celui de-al doilea imperiu francez în urma înfringerii lui militare din 1870, precum și ca urmare a proclamării Republicii Franceze, protecția acordată anterior de forțele militare ale lui Napoleon al III-lea papei Pius al IX-lea a fost retrasă, iar trupele generalului Cadorna au pătruns în zorii lui 20 septembrie 1870 prin Porta Pia eliberînd astfel capitala și punînd capăt existenței seculare a puterii temporale papale. Evenimentul a produs un larg ecou atît în Italia, cît și în țările lumii catolice, pentru italieni însă el constituînd o aniversare progresistă, de esență laică, pe care toate forțele politice, democratice ale Italiei contemporane au celebrat-o în cadrul unor manifestări de mare anvergură.

Intrucit, așa cum arată celebra compoziție a pictorului M.Cammarano (Ibersaglieri alla breccia di Porta Pia) amplu răspîndită în zilele lui septembrie 1970, bersaglierii au fost principalii eroi ai luptei de la Porta Pia, Italia a sărbătorit cu același prilej și pe luptătorii din trupele de bersaglieri. Nu numai bersaglierii au fost însă combatanții care au pătruns luptînd la Porta Pia; alături de ei au fost ofițeri și soldați din celelalte arme, între care și mulți luptători din anii 1818 și 1819 și chiar veterani ai Republicii romane din 1849, combatanți din trupele garibaldiene de la 1867 și din anii precedenți. Acest caracter larg al participării militare și populare, al partizanilor celor mai activi ai Risorgimentului italian la alipirea Romei statului italian a fost subliniată în cuvîntarea pe care a ținut-o luni 21 septembrie, în sala Horațiilor și Curiașilor din Capitoliu, profesorul Alberto Ghisalberti, președintele Consiliului de conducere al Institutului pentru istoria Risorgimentului, în deschiderea celui de-al XLV-lea Congres de istorie al Risorgimentului consacrat celebrării centenarului unirii Romei la Italia. Congresul s-a desfășurat sub înaltul patronaj al președintelui Republicii Italiene, Giuseppe Saragat, care a trimis participanților la congres un mesaj de salut, ascultat în pi-

cioare de întreaga asistență. Ceremonia s-a desfășurat cu participarea și luarea de cuvânt a primarului Romei, a reprezentantului Ministerului Instrucțiunii Publice, a conducerii Institutului pentru istoria Risorgimentului. Congresul, desfășurat în zilele de 21–25 septembrie 1970 în saloanele Palatului Braschi din Piazza San Panteleo, cu participarea a peste 300 de delegați din Italia, Franța, Spania, Anglia, Austria, Belgia, S.U.A., țările latino-americane, Iugoslavia, România și alte țări, a avut în acest an ca temă de dezbateri Centenarul unirii Romei cu Italia. Principalele documente ale congresului și baze de discuții au fost comunicările următorilor raportori: can. prof. Roger Aubert (*La Chiesa di fronte al problema di Roma*); prof. Ettore Passerin D'Entrèves (*La fine del potere temporale nella coscienza religiosa e nella cultura del tempo*); prof. Franco Valsecchi (*Il problema di Roma nella politica europea*); prof. Alberto Aquarone (*Le forze politiche italiane e il problema di Roma*); prof. Fiorella Bartocchini (*Il problema di Roma capitale e i Romani*); prof. Vittorio Frosini (*La Questione romana nei suoi aspetti giuridici*); prof. Alberto M. Chisalberti (*L'idea di Roma capitale nel Risorgimento*).

Unele rapoarte au fost prezentate în cadrul unor mese rotunde prezidate de raportori. Astfel, la masa rotundă prezidată de profesorul Ettore Passerin D'Entrèves cu tema raportului său *La fine del potere temporale nella coscienza religiosa e nella cultura del tempo* au participat cu comunicări dinainte anunțate: profesorii Noel Blakiston, Jaques Gadile, Rudolf Lill, Giacomo Martina, S.J. Carlos, M. Rama, Angello Tamborra, Adam Wandruszka.

Micreuri 23 septembrie a avut loc masa rotundă prezidată de profesorul Franco Valsecchi cu tema *Il problema di Roma nella politica europea*, la care au participat cu comunicări de asemenea dinainte anunțate profesorii: Karl O. von Aretin, Max Beloff, Ennio Di Nolfo, Friedrich Engel-Janosi, Pierre Guiral, Jesús Pabon, Dragan Zivojinovic.

Cum era și de așteptat, problema care a format una din temele majore ale rapoartelor și comunicărilor a fost ecoul pe care l-a produs evenimentul de la 20 septembrie 1870 în opinia publică a țărilor lumii catolice și în sinul curiei papale. Dacă în Italia, din motive lesne de înțeles — prevalența sentimentului patriotic asupra celui religios —, sfârșitul statului papal a fost întâmpinat în general cu o rezistență pasivă a grupării de „intransigenți”, dacă în majoritatea țărilor latino-americane compoziția de esență predominant risorgimentală a emigrației italiene și particularitățile de ordin istoric, politic și social-economic ale bisericilor naționale au determinat acceptarea faptului împlinit de la 20 septembrie 1870 fără ecouri prea profunde, dacă, în sfârșit, regimul liberal laic instaurat în Spania după căderea Isabellei a manifestat simpatie și sprijin față de Victor Emanuel — în schimb frământările opoziționiste, lipsite de realism ale cercurilor catolice din Franța, Belgia, Germania și Austro-Ungaria s-au făcut simțite și mai ales auzite, fără însă a schimba cursul evenimentelor în sensul restaurării puterii temporare a papalității. Una din trăsăturile principale ale discuțiilor și mai ales ale raportului prezentat de can. prof. Roger Aubert a fost analiza obiectivă atentă, lipsită de note apologetice sau denigratoare a tuturor nuanțelor manifestate în atitudinea diferitelor cercuri pro și anticlericale din Franța, Belgia, Anglia, Germania etc., ca și a diferitelor tendințe și nuanțe din sinul curiei papale, din poziția cardinalului Antonelli, secretarul de stat sub Pius al IX-lea.

Republica a III-a a avut, firește, anumite dificultăți interne datorită sprijinului dat regatului italian împotriva papalității, dar concluzia care s-a degajat din rapoartele și comunicările meselor rotunde a fost că atât în Franța, cât și în Germania și Austro-Ungaria cercurile intransigenților n-au putut influența în mod eficient guvernele respective în sensul unei intervenții străine pentru restaurarea puterii temporale. Ca și în țările latino-americane, dar într-o măsură chiar mai accentuată, datorită, între altele, prevalenței numerice a protestanților și a procupărilor guvernului nord-american spre alte probleme internaționale și interne, Statele Unite au reacționat pozitiv față de politica lui Victor Emanuel, aprobând faptul de la 20 septembrie 1870. Catolicii intransigenți nord-americani au avut și mai puțin decât în țările latino-americane un cuvânt în determinarea politicii guvernului Statelor Unite.

Așa cum a subliniat încă în cuvîntarea sa inaugurală profesorul Alberto Ghisalberti, ideea Romei capitală a Italiei a fost una din componentele de bază ale ideologiei mișcării risorgimentale. Tema a fost amplu și documentat dezvoltată de savantul italian în raportul său din ultima zi a congresului. „Roma e la vostra metropoli. Voi non potete aver patria se non in essa e con essa. Senza Roma non v'è Italia possibile. Là sta il santuario della nazione... E qualunque s'attentasse a parlarmi d'una Italia senza Roma a centro, o dettarvi legge d'altrove, sarebbe simile a chi volesse ideare vita senza core”.

Aceste cuvînte mazziniene adresate *Ai giovani d'Italia*, cu valoare simbolică și programatică, evocate și analizate în contextul epocii Risorgimentului de profesorul A.Ghisalberti, apar într-o viziune mai largă, sub pana amicului și tovarășului de idei al lui Mazzini din România, Constantin A.Rosetti.

Dezinteresată — din rațiuni de ordin confesional și din cauza conflictului încă neîncheiat cu patriarhia din Constantinopol de destinele puterii temporale a papalității, opinia publică progresistă din România a primit însă cu vie satisfacție evenimentul de la 20 septembrie. Această satisfacție nu-și avea sorginea în deosebiri confesionale, ci în simțămintele de solidaritate cu națiunea italiană, al cărei proces de unificare statală se desfășurase paralel deși mai accelerat — cu al națiunii române. Simbolul Romei fusese și pentru Risorgimentul român un stindard de luptă; sanctuarul națiunii italiene de care vorbea Mazzini era în același timp sanctuarul latinității, iar intrarea italienilor în cetatea eternă a fost salutată de C.A.Rosetti cu cuvintele „Trăiască Italia! Trăiască colonia traiană!”. Ecoul lui 20 septembrie 1870 în România și rolul simbolului Romei pentru români a format obiectul prezentării semnatului acestor rînduri dată spre publicare în actele congresului.

În general prestigioasa manifestare științifică desfășurată la 21-25 septembrie 1970 la Roma s-a caracterizat printr-o atentă, sobră și profundă analiză a evenimentului comemorat și a consecințelor sale de ordin social, politic, religios, pe plan local și mondial.

În prezioasa deschiderii congresului — duminică 20 septembrie —, ziua propriu-zisă a centenarului, Roma a fost teatrul unor ample și impresionante manifestări de masă cu caracter comemorativ, fie la nivelul unor manifestări oficiale, fie sub forma serbărilor populare. 50 de fanfare ale bersaglierilor au cîntat în piețele Romei în amintirea fraților lor căzuți la Porta Pia cu 100 de ani în urmă; Altarul Patriei din Piazza Venezia, Quirinalul și alte edificii publice au fost iluminate cu eleganță și ingeniozitate; becurile electrice care înconjurau clădirea Quirinalului imitau perfect prin lumina lor tremurată luminările aprinse în memoria celor ce și-au jertfit viața pentru unitatea Italiei, pentru ca Roma să devină sanctuarul oficializat al națiunii italiene.

Matei Ionescu

MIRON CONSTANTINESCU, CONSTANTIN DAICOVICIU,
HADRIAN DAICOVICIU, TRAIAN LUNGU, ION OPREA,
ȘTEFAN PASCU, ARON PETRIC, ALEXANDRU PORȚEANU,
GHEORGHE SMARANDACHE,

Istoria României—Compendiu,

București, Edit. didactică și pedagogică, 1970, 728 p.+ 16 pl. + 15 h.

Apărută sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu, acad. prof. Constantin Daicoviciu și prof. univ. Ștefan Pascu, noua realizare a istoriografiei românești reprezintă o expunere cu caracter sintetic a istoriei României din cele mai vechi timpuri pînă astăzi. Pornind de la principiul de neabătut al cercetării și înfățișării procesului istoric în lumina adevărului istoric obiectiv, autorii au pus la îndemina specialiștilor și a publicului larg o sinteză autentică și valoroasă asupra trecutului țării noastre.

Bazată pe cele mai temeinice realizări ale istoriografiei românești din trecut și recente, între care și ale antorilor, această nouă sinteză tratează problemele esențiale ale istoriei României la un înalt nivel științific și totodată într-o formă de expunere accesibilă tuturor celor care, într-un număr tot mai mare, se arată dornici de a cunoaște trecutul țării. Pentru unele chestiuni controversate sau insuficient elucidate a fost rezervat, la sfîrșitul fiecărui capitol, un spațiu aparte, „Probleme și discuții”, destinat înfățișării stadiului de cercetare sau principalelor puncte de vedere care există în istoriografie.

Pornind de la principiul tratării unitare a istoriei României, autorii au înfățișat, într-o expunere cuprinzătoare și firească, evoluția vieții social-economice, politice și spirituale

de pe întreg cuprinsul țării, subliniindu-se astfel convingător unitatea de ansamblu a desfășurării procesului istoric de-a lungul tuturor epocilor istorice. În același timp, conceplnd istoria națională ca o parte integrantă a celei universale, autorii au încadrat istoria României în procesul istoric general și îndeosebi sud-est european, marcînd, cu acest prilej, locul și rolul poporului român în istoria omenirii.

O problemă în care s-au adus puncte de vedere noi, îndeosebi în ceea ce privește limitele cronologice, este aceea a periodizării istoriei României. Potrivit periodizării propuse de autori, fiecărei epoci istorice li corespunde, în ansamblu, o anumită orînduire social-economică, deși există și perioade în care limitele epocii și ale orînduirii nu coincid. Epoca străveche corespunde orînduirii comunei primitive și este cuprinsă între aproximativ 600 000 și 100 î. e. n., iar epoca veche corespunde orînduirii sclavagiste și este cuprinsă între 100 î. e. n. și 271 e. n. cu excepția Dobrogii, unde această epocă durează pînă în secolul al VI-lea e. n. Precedată de epoca de trecere la feudalism, cuprinsă între 271 și secolul al IX-lea, epoca medie începe din acest secol, o dată cu apariția elementelor feudalismului și, punct de vedere nou în periodizarea istoriei României, se

Începe în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Epocii medievale îi corespunde, în ansamblu, feudalismul, orînduirea feudală propriu-zisă începînd din secolul al XI-lea și durînd pînă la revoluția din 1848, moment culminant în procesul trecerii de la orînduirea feudală la orînduirea capitalistă. Epoca modernă începe din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o dată cu apariția relațiilor capitaliste, și se încheie cu desăvîrșirea unității de stat a poporului român, în anul 1918. Epocii moderne îi corespunde, în cea mai mare parte, capitalismul, orînduirea capitalistă propriu-zisă începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea. Epoca contemporană care începe în anul 1918, cuprinde cea de-a doua etapă a orînduirii capitaliste — care durează pînă la 23 August 1944 —, desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice și, de la proclamarea Republicii, la 30 decembrie 1947, orînduirea socialistă.

Expunerea istorică este precedată de un succint capitol privitor la izvoarele istoriei României, înfățișate pe epoci (p. 9—12). Pentru orientarea istoriografică și bibliografică a cititorului, îndeosebi a celui nespecialist, considerăm că ar fi fost utilă și o bibliografie a principalelor sinteze de istorie a României.

Partea privitoare la *epoca straveche*, sau a comunei primitive, tratează evoluția societății omenești de pe teritoriul țării noastre începînd cu constatarea arheologică a prezenței omului, cu aproximativ 600 000 de ani î.e.n., pînă la apariția societății împărțite în clase și a statului sclavagist începător, la începutul secolului I î. e. n. Epocile paleolitică, neolitică, a bronzului și a fierului sînt delimitate cronologic din punctul de vedere al culturii materiale, al structurii și organizării social-politice și al vieții spirituale, îndeosebi pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice din ultimele două decenii.

În partea privitoare la *epoca veche*, sau sclavagistă, este expusă evoluția societății dace de la apariția societății împărțite pe clase și a statului pînă la cucerirea romană, precum și istoria Daciei romane de la cucerirea pînă la părăsirea de către romani și a

Dobrogii în epoca romană și bizantină. Sintetizînd rezultatele săpăturilor arheologice, îndeosebi din ultimele două decenii, autorii au subliniat în capitolul privitor la societatea dacică unitatea și originalitatea civilizației dacice pe întreg teritoriul Daciei, marea înflorire a culturii ei materiale și spirituale. În capitolul privitor la Dacia romană, autorii, referindu-se la caracterul stăpînirii romane, au subliniat, printr-o judicioasă apreciere a realității istorice, cele două laturi inseparabile ale ei: o latură pozitivă constînd în încontestabilul progres al forțelor de producție, în intensificarea schimbului și a circulației monetare, în dezvoltarea așezărilor urbane, în ridicarea nivelului vieții spirituale, dar și una negativă, constînd în frînarea dezvoltării culturii atât de promițătoare dacice și în exploatarea autohtonilor învinși. Privită însă în ansamblul său, sub raport istoric slăplnirea romană asupra Daciei poate fi apreciată ca un fenomen progresist, ea stînd, prin consecințele sale, la baza formării poporului român. Combătînd teoria neștiințifică roesleriană, autorii au demonstrat intensitatea procesului de romanizare a Daciei, ceea ce a făcut ca, în momentul părăsirii ei, ea să fie locuită de o populație daco-romană puternic romanizată.

Partea privind epoca de trecere la feudalism, cuprinsă între părăsirea Daciei din anul 271 și începutul secolului al X-lea, este axată pe tratarea continuității daco-romane și a formării poporului român și a limbii române. Folosînd îndeosebi rezultatele descoperirilor arheologice din ultimele decenii, autorii au adus noi dovezi și argumente concludente care confirmă continuitatea daco-romană pe teritoriul Daciei după părăsirea ei de către romani, faptul că aici a rămas o populație numeroasă care vorbea latinește și care, în secolele următoare, a dat naștere poporului român. Demonstrînd netemeinicia teoriei roesleriene, care susținea că poporul român s-ar fi născut undeva în centrul sau vestul Peninsulei Balcanice, de unde, prin secolele IX—XIII, ar fi emigrat la nord de Dunăre, autorii au subliniat că poporul român și limba română, popor și limbă de caracter romanic, s-au format și s-au

desăvârșit, pînă la începutul secolului al X-lea, în spațiul carpato-danubian de la nordul Dunării de Jos, avînd ca teritoriu-nucleu de formare și conservare ținuturile de deal și de munte ale fostei Dacii romane.

În partea privitoare la *epoca medie*, sau feudală, este tratată, sub forma unei expunerii unitare pentru întreg teritoriul țării, lunga perioadă istorică cuprinsă între secolul al X-lea și a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Autorii arată că indeletnicirile populației băștinașc românești — agricultura, creșterea animalelor, meșteșugurile —, starea socială și organizarea ei politică evoluată, oglindite în existența relațiilor feudale începătoare și a formațiunilor politice existente, dovedesc un stadiu înaintat al dezvoltării societății de pe teritoriul țării noastre în secolele IX—XI, similar societății din statele vecine.

În condițiile cristalizării relațiilor feudale a avut loc formarea statelor feudale românești — Transilvania, Țara Românească, Moldova, Dobrogea —, rezultat al unui lung proces de dezvoltare a formațiunilor politice din secolele precedente. Subliniind însemnătatea formării statelor românești, autorii arată că ea oglindește nivelul de dezvoltare a societății românești și că, în același timp, le-a asigurat condițiile necesare dezvoltării lor social-economice, politice și culturale și efortului impus de lupta de apărare antiotomană. Ținînd seama că în acest capitol este tratată, deși pe scurt, și formarea statului dobrogean, era util ca titlul capitolului (p. 126) să fi fost formulat ca atare, sub o formă generalizată, ca de exemplu „Formarea statelor feudale românești”.

În alte capitole sînt tratate situația social-economică și organizarea țărilor române de la sfîrșitul secolului al XIV-lea la mijlocul secolului al XV-lea, situația politică a acestora în aceeași perioadă, cu sublinierea însemnătății luptei de apărare antiotomane purtate de Mircea cel Bătrîn și a răscoalei de la Bobilna din Transilvania.

De la mijlocul secolului al XV-lea, transformările petrecute în societatea românească și creșterea primejdiei otomane au dus în țările române la manifestarea unor tendințe tot mai

evidente de centralizare a statului și de strîngere a relațiilor dintre ele sau chiar de confederare a lor și la intensificarea luptei de apărare a independenței, în care s-au ilustrat Iancu de Hunedoara, Vlad Tepeș, Ștefan cel Mare. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, intensificarea frămîntărilor sociale — care au culminat cu războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja din 1514 — și a tendințelor anarhice ale unor grupuri nobiliare din Transilvania și boierești din Țara Românească și din Moldova, pe de o parte, și accentuarea ofensivei turcești, pe de altă parte, au avut ca urmare, către sfîrșitul primei jumătăți a secolului, instaurarea dominației otomane asupra țărilor române.

Capitole concise pentru cultura din secolul al XV-lea și din prima jumătate a celui următor încheie istoria țărilor române pînă la mijlocul secolului al XVI-lea.

Dominația otomană, caracterizată ca o frînă în calea dezvoltării țărilor române, este înfățișată, pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca formă de regim economic — plata haraciului și a peșcheșurilor, obligațiile în natură, monopolul comercial — și de regim politic — păstrarea autonomiei în condițiile suzeranității turcești. Instaurarea și agravarea dominației otomane asupra țărilor române a generat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea variate forme de rezistență, care au culminat cu războaiele pentru cîștigarea independenței, în Moldova sub conducerea lui Ioan Vodă cel Viteaz, iar în Țara Românească sub conducerea lui Mihai Viteazul. Necesitatea asigurării independenței Țării Românești, cîștigată în urma războiului antiotoman victorios, i-a impus totodată lui Mihai Viteazul constituirea unui sistem politic și militar puternic, prin unirea celor trei țări române sub cîrmuirea sa. Caracterizînd domnia lui Mihai Viteazul, autorii au subliniat, pe bună dreptate, că „prin tot ce s-a înfăptuit în timpul ei, are importanța unei epoci”, realizîndu-se „cele două mari aspirații ale poporului român: independența țării și unitatea politică a tuturor teritoriilor locuite de români” (p. 202).

În capitolele privitoare la istoria țărilor române în secolul al XVII-lea și la începutul

secolului al XVIII-lea, autorii au înfățișat mai întâi evoluția dominației otomane, care în primele decenii ale secolului al XVII-lea a fost mai puțin apăsătoare decât în ultimele decenii ale secolului precedent, datorită faptului că Poarta se temea să nu provoace un nou război antiotoman, similar celui purtat de Mihai Viteazul, regimul urmînd să se înăsprescă din nou de la mijlocul veacului. Pe plan social a continuat procesul de depozitare de pămînt și de aservire a țărănimii libere, de creștere a obligațiilor feudale și de agravare a situației țărănimii dependente, de creștere a domeniilor feudale și de sporire a puterii social-economice a feudalității, îndeosebi a celei mari. Creșterea însemnătății social-politice a feudalității s-a oglindit pe plan politic intern prin constituirea și predominarea regimului nobiliar, în cadrul căruia, îndeosebi după perioada de întărire a autorității centrale din vremea lui Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe I și Gheorghe al II-lea Rákóczy, o serie de grupări nobiliare și boierești, constituite în „partide”, dominau viața politică și autoritatea centrală din țările române. În aceste condiții, dominația otomană s-a agravat, iar încercările de recuștigare a independenței ale lui Mihnea al III-lea Radu și Dimitrie Cantemir au fost înfrînte de turci.

În această perioadă cultura a înregistrat o serie de progrese, oglindite în caracterul său tot mai unitar pe cuprinsul celor trei țări române, în predominarea limbii vorbite, îndeosebi a limbii române, ca limbă a culturii scrise, în prevalența culturii laice în raport cu cea bisericească, în contactul cu marile curente culturale europene, în realizări remarcabile în variate domenii de creație, în afirmarea tot mai vădită a conștiinței unității de neam a românilor, în progresul învățămîntului.

Ultimul capitol privitor la evul mediu tratează regimul habsburgic în Transilvania și regimul fanariot în Moldova și Țara Românească pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Sînt înfățișate situația social-economică, menționîndu-se progresul în agricultură, minerit și meșteșuguri, dezvoltarea manufacturilor și lărgirea schimbului, rela-

țiile agrare și reformele lui Constantin Mavrocordat din 1746 și 1749, prin care se desființa rușinea și vecinia, organizarea politică a țărilor române în timpul regimului habsburgic și fanariot. Constatîndu-se aspectele negative ale regimului fanariot, oglindite îndeosebi în agravarea dominației otomane și în creșterea fiscalității, sînt în același timp, menționate și unele aspecte pozitive, ca inițierea reformelor lui Constantin Mavrocordat. În Transilvania, împletirea aspirrii sociale cu cea națională a generat apariția, cel mai devreme în această țară, a conștiinței naționale și a luptei de emancipare social-politică a românilor.

Pe plan cultural, în această perioadă au avut loc o serie de importante realizări, ca triumful limbii române literare, accentuarea unității culturale a țărilor române, fundamentarea ideilor privitoare la originea latină și la unitatea etnică a poporului român.

Epocii moderne li sînt consacrate în *Compendiu* aproape 200 de pagini, sintetizare a procesului de formare a României moderne. Merită a fi subliniat încă o dată punctul de vedere al autorilor care așază începutul *epocii* moderne în ultima parte a secolului al XVIII-lea, fixînd însă începuturile *ordnării* capitaliste în timpul evenimentelor revoluționare din 1848—1849. Procesul de destrămare a relațiilor feudale, urmărit pe plan intern, dar în contextul evenimential extern, este reliefat în lucrare și prin aceea că se dă o meritată atenție răscoalei transilvane din 1784—1785, momentului întocmirii importantului *Supplex Libellus Valackorum* și mai ales mișcării revoluționare din 1821, considerată pe drept cuvînt ca prolog sau prima etapă a revoluției burgheze, depășind „cu mult nivelul mișcărilor sociale și naționale anterioare”. Atenția care se dă dezvoltării culturii în primele decenii ale epocii moderne merită o specială subliniere, ca și consacarea unui subcapitol problemei formării națiunii române moderne. Regimului Regulamentului Organic, trăsăturilor fundamentale ale legiurii, care a asigurat condiții pentru crearea României moderne, dar care, totodată, a reprezentat pe planul relațiilor social-agrar un „codice al muncii de clacă”,

și mai ales mișcării revoluționare premergătoare anului 1848, *Compendiul* le oferă un spațiu adecvat și o tratare corespunzătoare. Ne exprimăm doar o rezervă în privința existenței reale a *Asociației patriotice*, contestată, ni se pare cu argumente temeinice, de Gh. Platon.

Revoluția burghezo-democratică din 1848 considerată „parte componentă a mișcării revoluționare europene” și piatră de hotar pentru noua orînduire capitalistă, este dezbătută pe larg în lucrare și de o egală tratare se bucură Unirea Principatelor, care marchează începutul procesului de formare a statului național român. „Necesitate legică” și totodată „problemă europeană”, Unirea apare ca expresie a năzuințelor întregii națiuni, ca punct de plecare pentru „o serie de reforme structurale” și ca „premisă pentru cucerirea independenței naționale”. Reformele realizate în timpul domniei lui Cuza se bucură de o tratare amplă, ca și dezvoltarea României în deceniul următor, de pregătire a cuceririi independenței de stat, etapă istorică care cunoaște totodată începutul mișcării muncitorești și socialiste.

Războiul pentru independență este tratat pe larg, subliniindu-se ca o „necesitate imperioasă” cucerirea independenței, evidențiindu-se consecințele interne și externe ale războiului și relieffindu-se faptul că independența României a reprezentat „un moment se seamă” din istoria sud-estului Europei. Istoria României în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea este cuprinsă în mai multe subcapitole, urmărindu-se cu atenție atât dezvoltarea economică — este momentul unei creșteri mai importante a industriei, al dezvoltării ample a căilor ferate și al creării sistemului bancar —, cât și viața politică internă și externă. Un loc aparte este rezervat mișcării muncitorești și pătrunderii în România a ideilor marxismului. Este îndeosebi marcată organizarea în 1893 a P. S. D. M. R., după cum un subcapitol prezintă răscoala țărănească din 1888. Transilvania i se dă în aceeași perioadă întreaga atenție, subliniindu-se atât momentul culminant al Memorandului — expresie de vîrf a luptei de emancipare a românilor transilvani —, cât

și dezvoltarea mișcării muncitorești și frământările țărănești.

Un capitol prezintă dezvoltarea României vechi și a Transilvaniei la începutul secolului al XX-lea, considerată ca „faza maturizării capitalismului”. Viața social-politică, în cadrul căreia mișcarea muncitorească joacă un rol important, asistîndu-se la o reorganizare a ei, este dominată în primul deceniu de marea răscoală țărănească din 1907, iar în prima jumătate a celui de-al doilea de războaiele balcanice și de împrejurările izbucnirii primului război mondial. Evenimentele politico-militare ale marii conflagrații în care a fost antrenată și România din vara lui 1916 sînt înfățișate pe larg, subliniindu-se deosebita importanță pe care a avut-o Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, „cotitură în istoria întregii omeniri”, în etapa finală a războiului. Încheierii procesului de formare a statului național unitar român și în special unirii Transilvaniei cu România îi este consacrat un subcapitol în finalul căruia se subliniază deosebita însemnătate a desăvîrșirii unității statale, între altele unirea creînd „cadrul statului național unitar care a favorizat afirmarea forțelor revoluționare ale societății românești”.

Dezvoltarea culturii naționale în perioada 1848—1918 — relieffindu-se faptul că „unitatea culturală a națiunii române a precedat înfăptuirea și desăvîrșirea unității politice” — este tratată într-un capitol în care sînt analizate: învățămîntul, știința, tehnica, societățile cultural-științifice, presa, literatura și artele. Ca și părțile anterioare ale *Compendiului*, un capitol istoriografic înfățișează principalele izvoare și lucrări referitoare la perioada 1848--1918.

Epoca contemporană este subîmpărțită în trei părți: cea dintîi cuprinzînd istoria României în anii 1918—1944, cea de-a doua tratînd revoluția populară, iar ultima orînduirea socialistă (de la proclamarea Republicii Populare Române și pînă în zilele noastre). În prima parte, după ce se schițează cadrul general al situației internaționale din anii 1918—1921, se trece la analiza evenimentelor interne. Reforma agrară decretată în 1918, dar a cărei legislație a fost finalizată în 1921, prin care

peste 6 milioane de hectare au trecut în proprietatea țăranilor, și reforma electorală, care, în ciuda îngrădirilor, a reprezentat un pas înainte față de sistemul votului cenșitar, sînt prezentate ca fiind momente importante ale evoluției social-politice, concesiile smulse claselor dominante de masele muncitoare. O deosebită și justificată atenție este acordată mișcării muncitorești, creșterii rîndurilor ei și a puterii ei de deplină, radicalizării ei. Greva generală din octombrie 1920 este prezentată ca un eveniment marcant, drept „cea mai amplă și mai combativă acțiune cunoscută pînă atunci în istoria mișcării muncitorești din România”, care a arătat totodată cît de imperioasă era, în condițiile date, crearea unui partid revoluționar. Cu unele detalii și precizări mai puțin cunoscute este apoi tratat evenimentul cel mai de seamă al primei etape următoare războiului : crearea Partidului Comunist Român, „eveniment epocal în istoria mișcării muncitorești din România”, care „a cheazăuit ridicarea pe o treaptă superioară a luptei revoluționare a proletariatului român împotriva burgheziei și moșierinii”.

Perioadei stabilizării vremelnice și partiale a capitalismului (1922—1928) și perioadei crizei economice din 1929—1933 le este consacrat cîte un capitol, în care expunerea se întemeiază atît pe o prezentare prealabilă a situației internaționale, cît și pe o analiză a situației economico-sociale. Sînt tratate viața politică internă, politica externă — reliefîndu-se trăsăturile pozitive ale politicii externe românești, aflată sub îndrumarea lui N. Titulescu —, dar mai ales activitatea partidului comunist, care, deși scos din 1924 în afara legii, și-a dezvoltat neconștient activitatea, în ciuda unor greutăți exterioare și a unor lipsuri interne. Pe larg sînt prezentate eroicele lupte ale muncitorimii din România din ianuarie-februarie 1933, studiate în contextul dezvoltării lor încă din 1929 și apreciate a fi „punctul culminant al avîntului revoluționar din România în perioada crizei economice”.

Perioada anilor 1934—1938 și cea a dictaturii regale sînt expuse în alte două capitole ale *Compendiului*, în care, urmărîndu-se

schimbările petrecute pe plan internațional în condițiile creșterii pericolului fascist și a agresivității statelor fasciste și ale începutului pentru cel de-al doilea capitol celui de-al doilea război mondial, se tratează evoluția situației interne din România. Viața economică a cunoscut în anii 1934—1940 o intensificare, deși economia românească a continuat să fie dominată în mare măsură de monopolurile străine și în special, din 1939, de capitalul german. Salariul nominal al muncitorilor a înregistrat o creștere, dar salariul real a scăzut, masele populare avînd de suportat pe umerii lor cea mai mare parte a greutăților țării, accentuate în împrejurările izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Pe planul politicii interne, partidele burgheze au continuat lupta pentru putere, în timp ce mișcarea fascistă, sprijinită și din exterior, s-a intensificat. Dictatura regală din anii 1938—1940 n-a putut asigura edificiul șubred al monarhiei, iar Carol al II-lea, urit de popor și lipsit de autoritate politică și morală, a fost silit să abdice (6 septembrie 1940). Politica externă a României — avînd ca exponent pînă în vara anului 1936 pe Nicolae Titulescu — a reflectat o participare activă la viața internațională și stăruința de a preveni o nouă agresiune ; o dată cu începerea războiului, necentențele presiuni ale statelor fasciste au constrîns România, în vara lui 1940, la o aderare la Axa Roma-Berlin. În acești ani, activitatea comunistilor a cunoscut o nouă intensificare, ei reprezentînd forța cea mai înaintată care se străduia să pună stavilă valului amenințător al fascismului și îndeosebi al Gărzii de fier.

În vara anului 1940, România a intrat pînă în 1944 sub dictatura militaro-fascistă, cunoscînd ani grei de apăsare a poporului, de represiune a forțelor antifasciste. Numeroși comuniști, dar și personalități politice burgheze cu vederi antifasciste între ele N. Iorga și V. Madgearu — au căzut victime acțiunilor teroriste legionare. Zdrobind încercarea legionarilor de a acapara exclusiv puterea, generalul Antonescu a preluat singur dictatura (ianuarie 1941). El a aruncat apoi România în războiul antisovietic, „deși scopurile cîrtoșitoare ale acestui război au fost cu totul

străine poporului român”. Partidul Comunist Român a acționat energie împotriva dictaturii militar-fasciste și, în ciuda condițiilor grele și ale represiunii, a reușit să strângă forțe antifasciste și democratice, organizând în 1943 Frontul patriotic antihitlerist, și a pregătit răsturnarea dictaturii.

Ultimul capitol al acestei părți a *Compendiului* prezintă dezvoltarea culturii în România între 1918 și 1944. Învățămîntul, știința, tehnica, presa, literatura, artele, realizările, instituțiile și personalitățile culturale ale epocii sînt prezentate într-o viziune de ansamblu. Multe dintre personalitățile culturale ale acestei perioade, situate pe poziții înaintate, se vor afirma și în orînduirea socialistă.

Urîntoarea parte a epocii contemporane poartă titlatura *Revoluția populară*. Pregătirea insurecției antifasciste din august 1941 și desfășurarea ei, care „a marcat începutul revoluției populare în România”, ca și participarea României la războiul antihitlerist, în care și-au jertfit viața aproximativ 170 000 de ostași, constituie obiectul primelor capitole. Se trece apoi la expunerea desfășurării revoluției populare pînă la desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. Apriga luptă social-politică, desfășurată în grele condiții economice postbelice, crearea Frontului Național Democrat și instalarea guvernului democratic dr. Petiu Groza (6 martie 1945), înfăptuirea reformei agrare și procesul de democratizare a țării, Conferința Națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945, victoria forțelor democratice în alegerile parlamentare din 1946, măsurile economice cu caracter anticapitalist (etatizarea Băncii Naționale, crearea oficiilor industriale, stabilizarea monetară etc.), încheierea tratatului de pace de la Paris (februarie 1947), și în sfîrșit, răsturnarea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Române au fost succesivele evenimente marcante care au creat posibilitatea înfăptuirii sarcinilor revoluției socialiste și prin aceasta au asigurat trecerea la orînduirea socialistă.

În ultima parte a *Compendiului* se expune istoria României de la începutul anului 1948 și pînă în zilele noastre. Făurirea Partidului

Muncitoresc Român, moment hotărîtor al înfăptuirii unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare, organizarea Republicii Populare Române, dezvoltarea procesului de industrializare socialistă a țării — în temeiul actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție și al planurilor inițial anuale, în 1949 și 1950, iar apoi cincinale —, precum și transformarea socialistă a agriculturii, relațiile de producție socialiste generalizîndu-se în 1962 o dată cu încheierea cooperativizării agriculturii, dezvoltarea organizării statului și a democrației socialiste, iată obiectivele capitolelor acestei părți a sintezei. Un capitol reliefează rolul pe care l-a avut și-l are Partidul Comunist Român, în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R. în procesul de construire a societății socialiste, multilateral dezvoltate, ca și rezultatele deosebit de pozitive ale Congreselor IX și X. Politica externă a Republicii Socialiste România — proclamată în 1965 — și dezvoltarea multilaterală a culturii după eliberare constituie ultimele subcapitole ale *Compendiului*.

Anexe întinse și temeinic întocmite — lista domnilor Țării Românești și Moldovei, a voievozilor, principilor și guvernatorilor Transilvaniei, a domnitorilor și regilor României și a președinților republicii, tablele cronologice comparative privind istoria României și istoria universală, indice general, lista figurilor, a planșelor color și a hărților (p. 619—723) — completează textul și îi ușurează cititorului orientarea.

15 hărți minuțios întocmite, consacrate Daciei preromane, romane și de după părăsirea ei de către romani, țărilor române în evul mediu și României din perioada Unirii pînă astăzi, înfățișează teritoriul pe care, de-a lungul a mai mult de două milenii, s-a desfășurat istoria dacilor, a daco-romanilor și a poporului român.

Materialul ilustrativ, selectat judicios, întregeste textul cu piese variate și caracteristice, unele scoase recent la iveală prin săpături arheologice, care înfățișează vestigiile ale creației materiale și spiritual-artistice a înaintașilor, crîmpeie din viața și lupta po-

porului român, figuri ale personalităților care au ieșit din rîndurile sale.

Este neîndoiește că *Istoria României. Compendiu* este o sinteză reușită și că ea a răspuns unei necesități imperioase, aceea ca publicului cititor din păturile cele mai largi să i se pună la dispoziție o lucrare în care să găsească expus procesul dezvoltării societății pe teritoriul României, șirul evenimential al istoriei patriei, lupta poporului pentru li-

bertatea socială și independență, faptele înaintașilor, portretele marilor personalități. *Compendiul* răspunde acestor cerințe, informează și clarifică, difuzează cunoștințele fundamentale asupra istoriei României. Lucrarea corespunde scopului pe care alcătuitoarii ei și l-au propus și ea reprezintă o realizare remarcabilă prin viziunea de ansamblu și prin noi și valoroase idei puse în circulație.

Radu Manolescu și Dan Berindei

* * * *Filozofia istoriei. Studii,*
Edit. politică, București, 1969, 280 p.

Volumul cu acest titlu, apărut în colecția „*Teorie și metodă în științele sociale*” și elaborat sub egida Institutului de filozofie și a Institutului de studii istorice și social-politice ale Academiei de Științe Sociale și Politice, cuprinde un număr de 12 studii elaborate de specialiști din diferite domenii ale cunoașterii: istorici, filozofi, sociologi, toate însă axate pe explicarea și interpretarea diferitelor aspecte pe care le ridică problemele teoretice fundamentale ale istoriei.

Aceste studii au ca punct central problema dacă istoria poate fi considerată o știință sau nu este decît o reflectare a trecutului, mai mult sau mai puțin veridică, fără a avea pretenția deținerii unui statut de știință propriu-zisă. Expunînd și dezbătînd de pe pozițiile materialismului istoric multiplele și variatele aspecte teoretice pe care le ridică istoria, autorii studiilor prezentului volum răspund afirmativ implicit sau explicit, la această controversată problemă. Concepția materialistă asupra istoriei, care călăuzește pe autorii acestor studii, este expusă atît prin analiza unei lucrări fundamentale cum este *Capitalul* lui Karl Marx, cît și prin prezența în toate studiile volumului a judecăților de valoare ale clasicilor marxismului exprimate asupra domeniului istoriei și al filozofiei istoriei.

Urmărind crearea unei imagini cît mai cuprinzătoare asupra preocupărilor actuale

de filozofie a istoriei, lucrarea tratează atît problemele de ontologie sau axiologie istorică adică de filozofie a istoriei propriu-zise, cît și o serie de alte probleme, ca de exemplu aceea a raportului dintre istorie și sociologie.

Astfel, studiul *Despre natura faptului istoric*, al filozofului Al. Tănase, insistă încă de la început asupra însemnătății filozofiei istoriei, care ar trebui să fie pentru orice istoric însăși „logica științei istorice”, și relevă necesitatea ca istoricul să abordeze și o serie de probleme puse de cercetarea istorică ca: necesitatea, cauzalitatea fenomenelor sociale, legitatea desfășurării evenimentelor etc.

Analizînd faptul istoric, studiul încearcă să clarifice natura acestuia stabilind prin ce se deosebește el de celelalte genuri de fapte. Evidențînd complexitatea faptului istoric, autorul extrage de aici o serie de indicații metodologice practice pentru cercetarea istorică, și anume: studierea faptelor istorice sub dublul lor aspect de individual sau trecător și de durabil și participant la general; încadrarea faptului istoric în ambianță istorică generală, în generalitatea timpului etc.

Interesantă ni se pare considerarea de către autor a faptului istoric ca fapt de civilizație sau de semnificație culturală. Un eveniment ca să poată fi apreciat ca un fapt istoric — susține autorul — trebuie să dispună de un minim de semnificație culturală pentru

a juca un rol cît de cît însemnat în civilizația unei epoci, a unei țări, națiunii sau a unei categorii sociale. În lumina acestei corelații dintre faptele istorice și valorile culturale „științele istorice sînt totodată științe ale culturii, iar un popor se realizează istoric numai prin cultura sa” (p. 24).

I. Aluș și Hadrian Daicoviciu, în studiul lor intitulat *Criteriul sociologic în stabilirea faptului istoric*, se opresc asupra contribuției pe care o poate aduce sociologia la determinarea faptului istoric. După părerea autorilor, sociologia poate interveni ca instrument analitic în depistarea modului în care funcționează valorile, respectiv judecățile de valoare, în construcția istorică. Se insistă de asemenea asupra intervenției criteriului sociologic în determinarea faptului istoric, arătîndu-se că numai repercusiunile unui anumit fapt îi pot conferi acestuia caracterul de fapt istoric.

Astfel trăsătura distinctivă a faptului istoric ar fi declanșarea de către el a unor consecințe, repercusiuni sociale. Urmărind în continuare alte aspecte legate de natura faptului istoric, autorii ajung la concluzia că obiectul cunoașterii istorice trebuie să-l reprezinte tocmai faptul istoric concret și individual în legăturile sale multiple, expresie a esențialității procesului istoric.

Tema articolului semnat de Damian Hurezeanu, *Generalul și individualul în istorie*, constituie de asemenea una din problemele care au generat dispute ample în filozofia istoriei. După ce precizează sensurile pe care le dă noțiunilor de general și particular și arată că desprinderea generalului, a însușirilor și trăsăturilor esențiale caracteristice procesului istoric constituie o condiție de bază pentru activitatea istoriografică, autorul analizează modul cum s-a oglindit problema generalului și particularului în gândirea istoriografică și filozofică românească, în special la A.D. Xenopol, N. Iorga și V. Pârvan.

Se relevă apoi că numai epoca capitalismului a dat posibilitatea de a înțelege și analiza generalul și individualul în istorie și legătura dialectică, indisolubilă dintre acestea. În această privință studiul subliniază meritul concepției marxiste de a fi oferit cheia înțelegerii individualului și generalului în istorie

prin elaborarea categoriei de formațiune social-economică, categorie centrală a științelor sociale. În continuare autorul tratează felul în care problema generalului și individualului și-au găsit rezolvarea în literatura economică și istorică mai recentă, arătînd și erorile care s-au făcut în acest sens.

Determinismul istoric — o altă problemă centrală a filozofiei istoriei — constituie obiectul studiului semnat de Nicolae Gogoneață și intitulat *Aspecte specifice ale determinismului în istorie*. Arătînd că determinismul istoric este o realitate, autorul relevă că luarea în considerare a acestui determinism este impusă de necesitatea tratării științifice a istoriei, a explicării evenimentelor istorice, a înțelegerii lor. După părerea sa, determinismul istoric coincide în linii generale cu determinismul vieții sociale, dar are și unele trăsături specifice, care țin de particularitățile obiectului de investigat, de știința istoriei. Autorul își propune apoi să releve modul în care se aplică conceptele determinismului social, așa cum au fost ele definite de clasicii marxism-leninismului, în explicarea evenimentelor istorice și să tragă de aici unele concluzii teoretice-metodologice privind cercetarea istoriografică. Astfel, scoțînd în evidență, așa cum au subliniat de nenumărate ori Marx și Engels, că în dezvoltarea socială interacționează o complexitate de factori, cu toate că în ultimă instanță hotărîtor rămîne factorul economic (relațiile de producție), el conchide că istoria, care nu urmărește generalul pur, ci manifestarea concretă a acestuia printr-o multiplicitate de fapte particulare, trebuie să cerceteze aceste interacțiuni complexe, care explică evenimentele istorice reale, căci altfel ea s-ar confunda cu sociologia generală sau cu materialismul istoric. Studiul relevă apoi evoluția categoriilor cu care operează istoria faptul că ele sînt supuse unui progres care modifică raporturile dintre ele, importanța lor în ansamblul determinismului istoric, și arată că obiectul istoriei îl formează tocmai surprinderea acestei variabilități, sesizarea interacțiunii specifice dintre ele în fiecare epocă istorică. De aici autorul extrage o serie de cerințe pentru cercetarea istorică, și anume: cunoașterea legilor proprii unui tip de socie-

tate, unei orînduirii istorice; necesitatea de a ține seama de condițiile istorice în care au apărut faptele, evenimentele studiate; luarea în considerare a modificărilor care intervin în raportul dintre factorii sociali etc.

În articolul intitulat *Istorie și determinism*, Ion Florea, abordînd alte aspecte ale determinismului în știința istoriei, schițează unele considerații privind problema unității și diversității determinismului social, raportul dintre legitate și cauzalitate în istorie, dintre faptul istoric și legitatea socială. Dialectica raportului dintre unitatea și diversitatea determinismului social este urmărită de autor în acțiunea legilor istorice, categoria cea mai profundă și definitorie pentru conținutul determinismului. În ceea ce privește raportul dintre legitate și cauzalitate în istorie, se relevă că nu există un antagonism, o ruptură între cauzalitate și lege în știința istoriei, ci, dimpotrivă, cercetarea științifică autentică se ridică, prin desprinderea cauzelor esențiale, necesare ale faptelor istorice, spre explicarea lor legică, spre relevarea anumitor tendințe legitice ale dezvoltării lor. În fine, referitor la raportul dintre faptul istoric și legitatea istorică, autorul este de părere că legile sociale constituie criteriul obiectiv, fundamental deși nu unicul, de stabilire a caracterului istoric al diferitelor fapte sociale ale trecutului și de selectare, grupare și ierarhizare a acestora. Întrucît însă legile dezvoltării sociale se realizează prin activitatea oamenilor, definirea faptului istoric trebuie să prindă în ea și specificul său „uman”. De aceea autorul consideră că „istorice sînt acele evenimente, fapte ale trecutului care sînt legate de înfăptuirea legității istorice prin cauzele și consecințele lor, care afectează — pozitiv sau negativ — interesele poporului, adevăratul făuritor al istoriei” (p. 118-119).

În studiul „*Capitalul*” și unele probleme actuale ale teoriei istoriei, Vasile Liveanu relevă că în toate direcțiile de cercetare ale teoriei istoriei *Capitalul* lui Marx conține un tezaur de idei care își păstrează și astăzi actualitatea. Astfel, în *Capitalul* lui Marx sînt sugerate soluții pentru rezolvarea unor probleme teoretice ca: succesiunea modurilor de producție, demografia istorică, timpul istoric,

explicația în istorie etc. Autorul arată, de exemplu, că în ceea ce privește problema succesiunii modurilor de producție *Capitalul* sugerează cel puțin două principii metodologice, și anume că: a) materialismul istoric nu implică recunoașterea unui număr fix de moduri de producție, ci numai cercetarea atentă a faptelor istorice și precizarea modurilor de producție în funcție de dezvoltarea cunoștințelor concreate; b) marxismul admite ideea evoluției poliliniare, adică faptul că de la unul și același mod de producție este posibil din punct de vedere obiectiv să pornească diferite linii de dezvoltare istorică în funcție de condițiile concreate. De asemenea, se relevă faptul că Marx în *Capitalul* deși respinge determinismul geografic, recunoaște, atunci cînd este cazul, influența mediului natural asupra societății, reliefînd că influența favorabilă sau nu a condițiilor naturale asupra dezvoltării sociale depinde de însăși treapta dezvoltării sociale, influența acestora restringîndu-se o dată cu dezvoltarea socială, fără însă a dispărea cu totul.

H. Culea, în articolul său *Explicația în istorie și formele ei istorice*, scoate în evidență particularitățile pe care le prezintă explicația în istorie, alături de raportul cu explicațiile din științele exacte, cit și cu cele din celelalte științe sociale, particularități care derivă fie din specificul realității ontice supuse analizei, fie din poziția cercetătorului față de această realitate sau din forma enunțurilor istorice etc. Autorul demonstrează însă că particularitățile semnalate ale explicației istorice nu împiedică asupra caracterului lor științific și că deosebirea istoriei de toate celelalte științe nu îndreptățeste excluderea ei dintr-o clasificare a științelor în general, a științelor de legi în special. El avansează apoi ipoteza potrivit căreia distribuția fenomenalității social-istorice are loc pe mai multe „palieri”, relativ distincte între ele, fiecare palier de fapte istorice reclamînd tipuri de explicație corespunzătoare. Aceste palieri istorice sînt concepute de autor ca trepte succesive ale unei piramide în care „macrofenomenele”, de întinsă arie spațio-temporală și avînd o structură relativ stabilă, se inseriu pe treptele dinspre bază, iar „micro-

fenomenele”, de mai restrinsă arie spațio-temporală și având o structură mai labilă, se situează mai spre vîrf. În continuare, studiul se ocupă de unele aspecte pe care le ridică problema dacă explicația istorică poate fi fundamentată și pe conceptul de lege, avîndu-se în vedere că cei mai mulți istorici nemarxiști și chiar unii istorici marxiști contestă forma de explicație istorică bazată pe conceptul de lege. Autorul demonstrează că, deși nu există legi istorice propriu-zise, în istorie acționează totuși legi obiective, care sînt pregnante doar în cazul „macrostructurilor” social-istorice, legi care se reflectă științific prin legi istorice-sociologice, istorice-economice etc. Se relevă chiar posibilitatea unei tipologizări, clasificări a legilor statornicite de știința istoriei în: cauzale, tipologice, structurale, funcționale, statistice și dinamice.

Al. Gheorghe, în studiul său *Valoarea metodologică a conceptului de serie istorică*, împărtășește punctul de vedere după care „seriile istorice din planul existenței, ca elemente reale obiective, reprezintă în mare parte forma concretă pe care o îmbracă legitatea, cauzalitatea istorică” (p. 187—188). El relevă mai întîi contribuția originală pe care A. D. Xenopol a adus-o în privința conceptului de serie istorică, concept central în sistemul său de filozofie a istoriei, dar totodată și limitele concepției sale privitoare la seria istorică. Studiul scoate în evidență aspectele metodologice ale conceptului de serie istorică care pot servi fie ca punct de plecare în abordarea faptelor istorice, fie ca punct final în cunoașterea istorică, sau ca un mijloc de reconstituire, de descoperire a unor evenimente, a unor elemente ale lanțului causal care lipsesc. În final, autorul conchide că expunerea faptelor cu ajutorul seriei istorice, în măsura în care exprimă generalul și esențialul din istorie, în forma lor concretă de manifestare, este o necesitate metodologică și consideră că seria istorică îndeplinește în bună parte și cerințele explicației istorice.

În articolul *Valorizare și explicație în cunoașterea de tip istoric*, Liliana Popa dezbate o problemă esențială pentru înțelegerea modului în care se realizează validitatea cunoș-

tințelor despre trecut. Relevînd că cunoașterea trecutului este întotdeauna o cunoaștere angajată, dependentă de ideologia clasei sau a grupului pe care-l reprezintă cercetătorul, autoarea arată că reconstituirea veridică a trecutului a aparținut întotdeauna acelor poziții ideologice care au exprimat în diferite momente istorice direcția progresului social. În acest sens istoriografia marxistă, exprimînd plener și conștient concepția despre lume a clasei muncitoare, clasă interesată în cel mai înalt grad în realizarea progresului social, posedă cadrul ideologic optim pentru reconstituirea veridică a trecutului. Autoarea atrage însă atenția că o poziție ideologică generală, oricît ar fi de deschisă spre adevăr, nu exclude prin ea însăși posibilitatea unor interpretări neveridice, neconforme situațiilor existente de fapt. Astfel, chiar în cadrul istoriografiei marxiste, la nivelul explicării faptelor individuale, a împrejurărilor istorice concrete, există posibilitatea latentă a unor interpretări neconforme cu obiectivitatea sub forma: prezenteismului, conjuncturismului și apologeticii, căci la acest nivel nu mai este posibilă o raportare directă și nemijlocită, ca în cazul explicării macrostructurilor sociale, a marilor mișcări istorice, la sistemul obiectiv de coordonate întruchipat de legile generale ale evoluției sociale.

Studiile semnate de H. H. Stahl, *Sociologie concretă și istorie*, și Andrei Roth, *Sociologie și istorie*, se axează amîndouă pe dezvăluirea raporturilor existente între cele două științe. H. H. Stahl, în studiul său, analizează mai întîi felul în care școala sociologică românească a lui Dimitrie Gusti a socotit că poate rezolva problema relațiilor dintre istorie și sociologie, relevînd atît meritele, cît și limitele concepției sociologice statice a acestuia. Oprindu-se asupra controverselor de fond dintre istorie și sociologie, autorul relevă netemeinicia despărțirii fenomenelor vieții sociale în două domenii, unul aparținînd istoriei și altul sociologiei. Noțiunile de „trecut”, cu care s-ar ocupa istoria, și „prezent”, cu care se ocupă sociologia, sînt, după părerea sa, arbitrare, căci între trecut și prezent nu există un hiatus, ci o necontenită trecere. H. H. Stahl susține că, dacă într-un anumit

moment de dezvoltare a științelor separarea între istorie și sociologie putea fi justificată, astăzi aceste două discipline tind să se contopească în același scop de cunoaștere a legilor vieții sociale, pe baza cercetării simultane a tuturor societăților umane din trecut și prezent. Din acest punct de vedere autorul consideră că istoria și sociologia ar putea fi mai mult decît două științe gemene; ele ar putea fi două compartimente ale unei singure științe generale a legilor sociale, întemeiată pe sinteza informațiilor multiple pe care ni le poate da istoria și investigațiilor directe făcute pe fenomenele sociale actuale.

Andrei Roth caută de asemenea, în studiul său, să lămurească modul în care sociologia marxistă se raportează la știința istorică. El scoate în evidență unitatea care există între sociologia generală și știința istorică. Autorul relevă astfel că toate științele și în mod special științele despre societate, deci și sociologia, au toate, stricto sensu, un caracter istoric, obiectul lor putînd fi științific explicat numai ca parte integrantă a procesului general al dezvoltării societății omenești. Unitatea dintre istorie și sociologie este prezentată de asemenea și în faptul că dintre toate științele sociale, numai istoria și sociologia țintesc la înfățișarea procesului de ansamblu al dezvoltării societății omenești, astfel încît sistemul lor conceptual este în bună parte comun. Andrei Roth scoate însă în evidență și ceea ce deosebește cele două științe, precizînd că strînsa legătură a sociologiei generale cu știința istorică nu înseamnă totuși identitatea lor. În ultima parte a articolului său autorul face o analiză a curentului de gîndire structuralist și a deosebirilor dintre acesta și marxism, ajungînd la concluzia că, negînd unitatea istoriei omenești, structuralismul neagă valabilitatea generală a teoriei marxiste despre societate.

În sfîrșit, ultimul articol, intitulat *Despre noțiunea de filozofie a istoriei* și semnat de A. Bodor, constituie o expunere generală asupra acestei discipline. De aceea considerăm că ar fi fost mai indicat ca el să figureze la începutul volumului, pentru a familiariza

pe cititorul mai puțin informat cu problemele de filozofie a istoriei dezbătute în celelalte studii. După ce trece în revistă cele două categorii în care se pot împărți teoriile privind filozofia istoriei și face un scurt istoric al preocupărilor pentru filozofia istoriei încă din antichitate, autorul arată că filozofia istoriei cercetează trei probleme, și anume: cunoașterea istorică, existența istorică și valorile istorice. Acestea le corespund ca ramuri ale sale: epistemologia istorică, ontologia istorică și axiologia istorică. Făcînd o analiză succintă a acestora, studiul scoate întotdeauna în evidență superioritatea concepțiilor marxiste față de cele nemarxiste privitoare la diferite aspecte pe care le ridică filozofia istoriei.

În concluzie, considerăm că cele douăsprezece studii reunite în volumul *Filozofia istoriei*, dintre care unele au mai fost deja publicate, și a căror prezentare succintă am făcut-o în rândurile de mai sus, au meritul că împlinesc interesul justificat pentru acest domeniu teoretic, precum și necesitatea de a afirma un punct de vedere științific în confruntările actuale de opinii din jurul problemelor teoretice ale istoriei, accentuînd totodată oportunitatea unor investigații materialist-dialectice și istorice mai ample asupra gîndirii filozofice a istoriei.

Lucrarea mai are meritul că subliniază unele idei valoroase asupra filozofiei istoriei enunțate de marii noștri istorici A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan, ca și cele emise de unii sociologi ca Dimitrie Gusti, P. Andrei etc. Sînt relevate de asemenea contribuțiile valoroase ale filozofia istoriei pe care le-au adus unii gînditori și filozofi ai istoriei nemarxiști, ca: W. Dilthey, H. Rickert, W. Windelband, Max Weber, B. Croce, A. Toynbee, Raymond Aron etc. luîndu-se însă atitudine critică față de alte aspecte ale teoriei filozofiei istoriei enunțate de acești gînditori nemarxiști. Deși pe alocuri se observă faptul că nu toate problemele au fost tratate la același nivel, că își fac loc din acest punct de vedere inegalități, existînd pagini care au mai curînd un caracter expositiv, descrip-

tiv, decit unul analitic, iar de-a lungul expunerii unele probleme dezbătute nu-și află încă răspunsurile corespunzătoare, lucrarea aduce totuși o contribuție însemnată la ana-

liza filozofică a problematicii istoriei și în aceasta constă meritul ei principal.

Valeriu Stan

* * * *Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis*, sub redacția lui Witold Biegański, Piotr Stawecki și Ianusz Wojtasik, Varșovia, Edit. Ministerului Apărării Naționale, 1970, 570 p.

După sintezele privind istoria armatei și artei militare polone apărute în 1965—1966 și 1968¹, Institutul de istorie militară din Varșovia, în colaborare cu istorici din Cracovia, Łódź, Poznań și Varșovia, prezintă un nou volum, înfățișând sub forma unei culegeri de articole problemele principale ale istoriei militare polone din secolul al X-lea și până în zilele noastre. După cum se arată și în introducerea lucrării, cele 31 de articole prezentate în ordine cronologică pot fi grupate în cadrul a patru teme: cea dintâi cuprinde perioada medievală și modernă până în anul 1864 (p. 11—192), a doua este consacrată problemelor istoriei militare polone în veacul al XX-lea, până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (p. 193—449), a treia temă tratează perioada anilor de după război (p. 450—476) și, în sfârșit, a patra se ocupă de probleme metodologice (p. 477—535). Mai mult de jumătate din materialele prezentate se referă la evenimentele militare din veacul nostru, un loc important între acestea ocupându-l perioada celui de-al doilea război mondial. Fiecare articol înfățișează la început o bogată bibliografie a temei tratate, astfel că, din acest punct de vedere,

în ansamblul său, volumul realizează o adevărată trecere în revistă a literaturii privind istoria militară a Poloniei până în zilele noastre, fiind de un real folos cercetătorilor și sub acest aspect.

Într-un articol cu caracter de sinteză, Andrzej Nadolski, cunoscut specialist în acest domeniu, prezintă raportul dintre *Săpăturile arheologice și istoria militară a Poloniei la începutul evului mediu*, subliniind contribuția pe care o aduc materialele arheologice la cunoașterea armamentului și a fortificațiilor de toate tipurile, și în același timp legătura care există între istoria militară și arheologie sau „istoria culturii materiale care recurge la metodele arheologice” (p. 12).

Două studii, despre instituția cavalerilor poloni în slujba străinătății în secolele X—XV (A. F. Grabski) și cea a cavalerilor străini în serviciul Poloniei, până la începutul secolului al XVI-lea (W. Puś), examinează amănunțit informațiile cuprinse în izvoarele interne și externe relative la acest subiect. A. F. Grabski, referindu-se la expediția lui Cazimir cel Mare în Moldova, care, după Długosz, ar fi avut loc în 1359, „pentru a ajuta pe fiul domnului decedat, Ștefan”, reia părerea mai veche a lui Z. Spieralski², plasând această

¹ *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864* (Schiță asupra istoriei militare polone până în 1864), 2 vol., Varșovia, 1965—1966; T. Nowak și J. Wimmer, *Dzieje oręża polskiego do roku 1793* (Istoria armatelor polone până în anul 1793), Varșovia, 1968.

² W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii (În legătură cu pretinsa expediție a lui Cazimir cel Mare în Moldova), în „Przegląd Historyczny”, 1961, p. 147—152. Mai recent, St. Kuczynski arată

expediție în anul 1377, ca fiind „organizată în interesul ungarilor și poloniei nu au participat de data aceasta sub ordinea suveranului, ci sub influența lui Ladislau de Opole” (p. 32). Semnalăm această părere deoarece în literatura istorică românească nu a fost adoptată o părere definitivă în această problemă³.

Tadeusz Nowak face o prezentare a „surșelor, problemelor și stadiul cercetărilor” privind *Tehnica rachetelor în Polonia până la mijlocul secolului al XIX-lea*⁴. Vorbind despre Kazimierz Siemienowicz, autorul „cele mai celebre lucrări polone din secolul al XVII-lea, despre rachete” (p. 69), el arată că aportul acestuia la tehnica rachetelor va putea fi definit „numai după un studiu minuțios al tratatelor anterioare referitoare la acest domeniu”⁵ (p. 73), idee născută în ultimul timp, când opera lui Conrad Haas din

că această expediție trebuie plasată totuși în timpul lui Cazimir cel Mare (*Zarys dziejów wojskowości...*, I, p. 180; cf. și „Studii”, XX (1967), nr. 2, p. 369, și *Forțele armate polone în timpul lui Cazimir cel Mare*, art. apărut în 1965 și prezentat de I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicații poloneze*, în „Anuar. Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol”, Iași, V (1968), p. 218).

³ P.P. Panaitescu arată că evenimentul a avut loc în 1377, deci în vremea lui Ludovic de Anjou (*Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Studii”, IX (1956), nr. 4, p. 95 și urm.). C. Cihodaru crede că expediția polonă în ajutorul lui Ștefan, strănepotul lui Bogdan I, nu a avut loc în 1359 sau 1377, ci în intervalul „29 iunie 1367—29 iunie 1370”, sau mai precis în 1369 (*Tradiția letopisețelor și informațiile documentare despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în Anuar. Inst. de ist. și arh. „A.D. Xenopol”, Iași, V (1968), p. 15—18; cf. și bibliografia mai veche a problemei citată la p. 13, nota 5).

⁴ Cf. și T. Nowak, *Polskie wojskowe piśmiennictwo techniczne do roku 1764* (Literatura tehnică militară în Polonia până în 1764), Varșovia, 1964.

⁵ Un astfel de studiu a fost făcut la noi de D. Todericiu, *Preistoria rachetei moderne. Manuscrisul de la Sibiu (1400—1569)*, București, 1969; cf. și idem, *Cercetarea arhivelor, o necesitate a științelor moderne*, în „Revista arhivelor”, XI (1968), nr. 1, p. 107—112.

Sibiu începe să fie tot mai bine cunoscută pe plan universal⁶.

O contribuție însemnată la istoria armatei polone aduce Jan Wimmer, autorul mai multor studii în acest domeniu, privind veacul al XVII-lea⁷. Articolul său privind *Infanteria în armata polonă în secolele XV—XVIII* constituie de fapt o veritabilă istorie a organizării și efectivelor armatei polone din această perioadă, autorul prezentând în paralel evoluția infanteriei și a cavaleriei, raportul dintre ele și față de armatele de mercenari ale vremii, subliniind că efectele scăzute ale armatei polone până în veacul al XVIII-lea se datorau principiului fundamental de completare a efectivelor — voluntariatul (p.80). Referindu-se la relațiile cu țara noastră, el arată că în oastea cu care Ioan Albert a pătruns în Moldova în 1497 se aflau doar 2 000 de pedestrași mercenari, o minoritate în raport cu efectivele întregii oști (p. 82). În 1531, la „lupta împotriva voievodului Moldovei, Ștefan” (de fapt Petru Rareș), a participat o armată de 4 800 de cavaleri și 1 200 de pedestrași, în lupta de la Obertyn forțele moldovene fiind de trei ori mai numeroase (p. 82, 84).

Considerând că „la începutul secolului al XVII-lea armata polonă a repercutat succese tactice care au fost poate cele mai mari din istoria sa”, Jerzy Teodorczyk consacră un documentat articol *Armata polone în prima jumătate a secolului al XVII-lea*. Sunt prezentate pe rând campaniile și bătăliile mai importante, între care și luptele de lângă Hotin din toamna anului 1621, comandanții militari de seamă ai epocii, organizarea oastei polone și tactica ei de luptă, cu inamici diferiți, ca tătarii și suedezii. Se subliniază din nou

⁶ Autorul citează însă numai articolul lui D. Todericiu, *The Sibiu Manuscript*, în „Revue roumaine d'histoire”, 3/1967, p. 350—352.

⁷ *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej u schyłku XVI i pieruszej polowie XVII wieku* (Armata și tezaurul republicii la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea), în „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, XIV (1968), nr. 1, și *Wojsko polskie w drugiej polowie XVII wieku* (Armata polonă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), Varșovia, 1965.

efectivele reduse ale trupelor permanente care luptau cu tătarii (2 000—3 000 de oameni) sau suedezii 3400 de oameni în lupta de la Kircholm din 1605). Autorul remarcă că în timpul luptelor de la Hotin din 1621, în tactica militară polonă, plină atunci predominant ofensivă, apare o nouă tendință, concretizată prin „bătălii defensive în caz de superioritate a inamicului” (p. 104). Această tendință și-a găsit mai apoi o largă aplicare în cu totul alte condiții istorice, în vremea insurecției conduse de Tadeusz Kościuszko.

Figura lui *Tadeusz Kościuszko-comandant și reformator social* (Zdzisław Sulek), inginer militar și artilerist, promotor al unei strategii noi, bazate pe gruparea forțelor și distrugerea treptată a inamicului superior numeric, și problemele legate de *Apărarea teritorială în timpul insurecției conduse de Kościuszko* (Leonard Ratajczyk) constituie o contribuție însemnată la istoria renașterii armatei polone la sfârșitul veacului al XVIII-lea. În legătură cu izbucnirea insurecției, în 1793, L. Ratajczyk menționează planul lui Kościuszko, ca în caz de insucces „toți cu armele în mîini să ne retragem prin Galizia către Valahia... și acolo să așteptăm ca Turcia și Rusia să intre în război” (p. 136). În legătură cu planurile de luptă ale patrioților poloni, Ian Pachofski, în articolul închinat *Artei militare a legiunilor străine (1794—1807)*, amintește ridicarea a 2 000 de voluntari poloni, aparținînd Confederației militare și Uniunii militare polone, „la frontiera turcă în Moldova și în Țara Românească” (p. 150), precum și proiectul strategic al unei diversiuni venite din sud, prin Dalmația și Moldova, pe unde urmau să treacă 8 500 de soldați poloni și francezi cu 60 de tunuri, pentru a produce o răscoală în Galizia (p. 151), proiect aparținînd generalului Ian-Henryk Dabrowski, comandantul legiunilor polone din Italia.

Stirnește interes și articolul lui Janusz Wojtasik asupra *Principalelor concepții privitoare la lupta pentru independență în anii treizeci și patruzeci ai secolului al XIX-lea*, autorul trecînd în revistă „principalele puncte de vedere relative la recucerirea independen-

ței, formulate în literatura militară polonă” din acel timp: concepțiile insurecționale, războiul de partizani, războiul popular, teoria generalului Józef Bem și cea a războiului regulat.

Un alt grup de articole privește istoria militară a Poloniei în veacul nostru. În legătură cu participarea ostașilor poloni la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, M. Wrzosek apreciază că *Formațiile militare revoluționare polone din Rusia în perioada anilor 1917—1920* cuprindeau mai mult de 100 000 de combatanți, care luptau în Armata Roșie sau în unitățile militare polone de pe lângă aceasta.

Perioada dinaintea celui de-al doilea război mondial constituie obiectul de cercetare al mai multor studii, care se referă la politica republicii polone în fața amenințării germane, în perioada 1933—1939 (T. Jedruszczak), la *Atitudinea statului major polon față de problema dezarmării în cursul anilor 1920—1934* (P. Stawecki) sau la *Încercarea de modernizare a forțelor armate ale celei de-a doua Republicii polone în anii 1935—1939* (E. Kozłowski). Stanisław Herbst analizează *Elementele istorice ale planului polonez de război din 1939* cu Germania, pe baza gîndirii militare din perioada anterioară, arătînd că planul prevedea, în cazul unor înfrîngerii, aprovizionarea cu materiale de război „prin România aliată” (p. 24).

O contribuție interesantă la determinarea cauzelor care au dus la înfrîngerea Poloniei de către Germania hitleristă în toamna anului 1939 aduce Tadeusz Jurga în *Încercarea de analiză comparativă a raportului de forțe și de posibilități ale Wehrmachtului și ale armatei polone în 1939*. Autorul stăruie cu cifre și fapte asupra raportului de forțe prevăzut pentru război și asupra celui real, existent la data de 1 septembrie 1939. El arată că raportul operațional de forțe era de 1 la 1,4 în favoarea Germaniei; dar dacă superioritatea acesteia „nu era prea mare în infanterie, ea era enormă în ceea ce privește armele tehnice, mai cu seamă artileria antitanc și blindatele” (1 la 5,2 și respectiv 1 la 5,3). Din punct de vedere economic, Germania era de 15 ori mai puternică și dispunea de rezerve uriașe. Sînt ana-

lizate și posibilitățile armatei polone de a se retrage prin „capul de pod românesc” care urma să se sprijine pe Strei și Nistru (p. 275—279). Decizia pentru apărarea acestui cap de pod a fost luată la 13 septembrie, dar la 17 septembrie armata polonă era deja înfrântă, iar la 26 a lunii silită să capituleze.

Numeroase studii și cercetări din acest volum sînt închinată activității militare polone în anii celui de-al doilea război mondial. *Apărarea Varșoviei în 1939* (M. Cieplewicz), *Originile aviației polone și participarea sa la al doilea război mondial* (I. Koliński), unde se menționează trecerea în România a 172 de avioane, numeroase bunuri materiale și mii de aviatori, în urma dezastrului Poloniei din 1939 (p. 303), formele luptei împotriva ocupanților în orașele polone (M. Stysiac), recucerirea orașelor fortificate: Varșovia, Cracovia, Poznań și Kolobrzeg în 1945 (S. Komornicki) sau *Participarea celei de-a 2-a Armate polone la operațiunile de la Berlin și Praga* (K. Kaczmarek) constituie adevărate contribuții la istoria frământată a celui de-al doilea război mondial. Alte materiale privesc rezistența organizată și forțele militare polone în aceeași perioadă. B. Kobuszewski, M. Stysiak, T. Tarnogrodzki tratează *Rezistența polonă în anii 1939—1945*, iar M. Juchniewicz se ocupă de participarea polonilor la Rezistența europeană. Juchniewicz apreciază că, în România, refugiații poloni au luat parte la mișcarea antifascistă sub conducerea P. C. R. (p. 396). Un grup de feroviarilor poloni au organizat sabotaje încă din primele zile ale intrării României în război, iar în anii 1939—1941, un alt grup clandestin din România, în legătură cu guvernul polon de la Londra, a organizat legături între refugiații poloni și familiile lor din Polonia, precum și transportarea acestora în Franța și Anglia⁸ (p. 397).

⁸ Citează lucrarea lui W. Biegański, *Władze rumuńskie wobec internowania i uchodźstwa polskiego w Rumunii* (Autoritățile românești și internarea refugiaților poloni în România), în *Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945* (Istoria Poloniei contemporane 1939—1945), VIII, 1967, p. 45—84.

Armata populară polonă, crearea, înzestrarea și efectivele ei, formează obiectul studiului lui W. Jurgielewicz, în vreme ce W. Biegański prezintă *Forțele armate polone în Occident, în faza finală a celui de-al doilea război mondial*. Din 30 000 de militari poloni refugiați în România în septembrie-octombrie 1939 (din care 1 490 de ofițeri și 28 600 de soldați) — arată Biegański — la jumătatea anului următor circa 19 000—20 000 au fost încorporați în armata polonă din Franța (p. 371), avînd deci posibilitatea să părăsească teritoriul românesc.

A treia temă prezentă în paginile acestui volum privește istoria armatei populare polone de la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial și pînă în zilele noastre. Articolele lui W. Szota, *Trecerea armatei polone populare la vremurile de pace (1945—1946)*, și S. Gać, *Armata polonă în serviciul poporului 1945—1967*, înfățișează pe larg procesul desăvîrșirii armatei populare polone și rolul ei în cadrul noii orînduiri de stat.

În sfîrșit, ultima temă tratată are un caracter metodologic, cuprinzînd articolele semnate de B. Miśkiewicz, *În legătură cu metodologia istoriei militare*, B. Woszczyński, *Arhivele militare în Polonia*, precum și o prezentare a realizărilor și perspectivelor de cercetare ale Institutului de istorie militară din Varșovia (K. Krzos). Tot aici menționăm și articolul lui J. Kapuścik și W. Podgórski, închinat *Faptelor de arme în literatura polonă*, adevărată frescă a lucrărilor închinată acestui subiect de la începutul evului mediu și pînă în zilele noastre.

Lucrare închinată celui de-al XIII-lea Congres mondial al istoricilor, volumul prezentat face un adevărat bilanț al cercetărilor în domeniul istoriei militare polone. Prin varietatea și bogăția aspectelor tratate, prin seriozitatea documentării, el se impune atenției istoricilor din țara noastră.

C. Rezachevici

PAUL COLES, *The ottoman impact on Europe, Thames and Hudson, London, 1968, 216 p. (cu 119 ilustrații, 16 în culori)*

Interesantă, mai întâi, prin punctul de vedere abordat, lucrarea istoricului englez constituie un aport prețios la cunoașterea mecanismului expansiunii otomane în Europa și a consecințelor declanșate de ea pe tot cuprinsul continentului, între jumătatea secolului al XIV-lea și sfârșitul veacului al XVII-lea.

Bazată pe o bibliografie deosebit de bogată și variată — lipsită însă de coroborarea cu izvoarele și lucrările turcești —, cartea, anunțată ca un eseu, își propune să analizeze, în primul rând, fenomenele produse de aneănțarea și atacul otoman în sud-estul Europei și în bazinul mediteranean, cele două regiuni asupra cărora s-au manifestat în mod deosebit pericolul și cucerirea otomană. Dar, fenomenele care au avut loc în astfel de împrejurări depășind, prin efectele lor, limitele acestui cadru geografic, autorul își lărgiște investigațiile aproape pe toată aria europeană.

În primul capitol, intitulat „Apariția puterii otomane” (p. 11—33), autorul explică geneza forței turcilor, prin influențarea lor de către populațiile autohtone supuse de ei în Orientul Mijlociu, în special iraniene, aflate pe o treaptă mult mai înaltă de dezvoltare.

Dar, așa cum arăta și sociologul turc M. A. Şevki¹, populațiile turcece cuceritoare de păstori-nomazi au fost salvate de o asimilare totală tocmai datorită faptului că ele nu au putut interveni absolut cu nimic în procesul economie al autohtonilor, impunându-se doar ca o pătură militară de stăpâni, suprapusă peste organizarea internă a cuceritorilor și modelându-se după ea.

P. Coles este de părere că *sunnitismul* și concepția musulmană a războiului religios (*djihad*), adoptate de către turci o dată cu venirea lor în Orientul Mijlociu, au fost fac-

tori decisivi ai succeselor lor militare și politice. Totuși autorul subliniază, pe bună dreptate, că motivarea religioasă a acțiunilor militare ale majorității turcilor rămânea pe un plan secund în perspectiva jafului și a extinderii teritoriale. Tulburările politice din cadrul lumii arabe, de la începutul mileniului nostru, au permis turcilor să canalizeze întreaga energie a lumii islamice, sub conducerea lor, împotriva creștinătății. Astfel a avut loc și transferarea centrului lumii musulmane din Siria și Irak, lovite puternic de instabilitate și dezordine, în Anatolia. Turcii osmanlii, stabiliți aici ca vasali ai sultanilor selgiucizi din Konieh, au profitat de slăbirea suveranilor lor, datorită atacurilor mongole, pentru a-și întemeia propria lor putere și pentru a prelua, mai târziu, rolul de conducători ai lumii islamice.

Enumerând meritele lui Orkhan (1326—1362) și ale lui Murad I (1362—1389) în crearea statului și puterii otomane, nu este explicabil faptul că autorul îl omite pe Osman I (1281—1326), întemeietorul statului și imperiului care i-a purtat numele (p. 17).

Principalele succese militare ale turcilor în Balcani, între secolele XIV și XVII — remarcă P. Coles — au fost legate de distrugerea a două însemnate state creștine, Serbia și Ungaria.

Fără a minimaliza rolul acestor state în întârzierea expansiunii otomane către Europa centrală, trebuia totuși evidențiată și contribuția tuturor popoarelor balcanice în acest sens, între care un loc însemnat l-au ocupat țările române, cel puțin în secolul XIV și XV. Este de ajuns să amintim de luptele lui Mircea cel Bătrîn și amestecul său în interregnumul de după moartea lui Baiazid Yıldırım, ca și de renumele dobândit de Ștefan cel Mare după victoria de la Vaslui (1475), fapte consemnate și de către cronicarii otomani ai perioadei: Orudj, Aşikpaşa-zade, Neşri ș.a.

¹ Mehmet Ali Şevki, *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması* (Cunoașterea din punct de vedere social a istoriei otomane), Istanbul, 1968, p. 32 și urm.

În privința lui Iancu de Hunedoara, autorul subliniază, pe bună dreptate, că numai după înfrângerea lui la Kossovopolje, în 1448, a fost posibil pentru Poartă să se concentreze asupra atacului final împotriva statului bizantin. Probabil dintr-o simplă neatenție, anul morții lui Iancu de Hunedoara este trecut ca fiind în 1458, în loc de 1456 (p. 25).

Analizând consecințele cuceririi Constantinopolului de către turci în 1453, autorul relevă faptul că numai după această dată se poate vorbi de Imperiul otoman ca un stat bine organizat și puternic (p. 26). Istoriografia turcă actuală este însă de părere că statul otoman s-a consolidat și a atins perfecțiunea, în toate compartimentele activității sale, la jumătatea secolului al XVI-lea², și deci nu cucerirea Constantinopolului a fost factorul determinant în acest sens, ci propria experiență și influențele căpătate din diverse părți, între care — într-adevăr — modelul bizantin de conducere s-a bucurat de o deosebită prețuire³.

Deoarece — anunță autorul — cuceririle otomane au fost în strânsă interdependență cu evoluția și structura instituțiilor sociale ale Porții, capitolul al doilea este consacrat studierii lor (p. 33—77).

În fond, remarcă P. Coles, istoria este opera nu a unor comitete sau comisii, ci a forțelor sociale vii, care constituie și adevărații factori structurali. Societatea otomană a fost puternic influențată însă de instituția centrală a statului și, sultanatul, cu o triplă rădăcină: militară, legislativă și religioasă, ceea ce a conferit puteri nelimitate suveranilor otomani. Adăugând la această autocrație fragilitatea legăturilor familiale, egalitatea absolută între toți musulmanii, sistemul timariot ai fiefurilor condiționate, autorul conchide că în societatea otomană nu a fost posibilă crearea unei aristocrații teritoriale puternice, care să manifeste tendințe centrifugale, așa cum a fost în Occident.

² Vezi Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Istoria otomană), cilt II, 2-nci baskı, T. I. K. Basımevi, Ankara, 1964, p. 566—579.

³ Vezi Mehmet Fuat Köprülü, *Bizans'ın Osmanlı müesseselerine tesiri* (Influența Bizanțului asupra instituțiilor otomane), Istanbul, 1931.

Întreg aparatul de stat otoman — remarcă pe bună dreptate P. Coles — a fost orientat, încă de la început, către cuceriri teritoriale. Astfel au rezultat cele două principii de guvernare: preponderența organizării militare și, legată de aceasta, asigurarea posibilităților de contact și control asupra popoarelor supuse. Ceea ce au urmărit toți conducătorii Imperiului otoman a fost asigurarea stabilității interne și a agresivității externe. Când acest principiu de bază nu s-a mai putut respecta, a început și decăderea statului otoman.

Sînt interesante în lucrare paragrafele destinate analizei instituției robiei în cadrul Imperiului otoman. Autorul împărtășește părerea că robia la turci era mai puțin aspră chiar și comparată cu șerbia occidentală, deoarece — motivează el — instituția robiei otomane nu a jucat rol economic, ci robii erau folosiți mai mult pentru satisfacerea vanității feudailor și dregătorilor otomani, adeseori ei înșiși ridicați dintre robi (p. 51). Într-adevăr, robii din Imperiul otoman au fost folosiți mai mult în aparatul administrativ, militar și gospodăresc. Dar foarte mulți din ei erau folosiți și pe galere și, într-un număr relativ restrîns, pe unele ciflicuri. Dacă unii din robi s-au bucurat de un tratament mai omenos și au putut atinge demnități înalte, chiar și de mare vizir, aceasta reprezintă o particularitate a instituției otomane a robiei, dar, în general, regimul juridic și condițiile materiale ale robilor în Imperiul turcesc nu au fost deosebite față de cele din alte părți ale lumii⁴.

Constatarea autorului că viața particulară în Imperiul otoman era identică cu a unei armate aflată în cantonament ni se pare cel puțin exagerată (p. 60—61). Statul otoman a fost într-adevăr un stat militarist, organizat pentru neîncetate războaie de cuceriri, dar generalizarea situației păturilor militare feudale și asupra țăranilor musulmani și nemusulmani și asupra păturilor orașenești, angrenate în viața economică, oferă o imagine

Vezi Mihai Dan și S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman (cu câteva date referitoare la țărilor române)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tom IV, p. 6—67.

denaturată a adevăratelor stări din imperiu. Țăranul musulman, ca și cel nemusulman, era inclus și el în organizarea militară a imperiului, dar pentru îndeplinirea unor servicii anexe, de spate sau de pază, și aceasta nu întotdeauna, ci cu schimbul și în funcție de zona geografică a desfășurării campaniei⁵.

Ocupându-se în continuare de analiza cauzelor decăderii otomane, autorul acordă o importanță deosebită — poate mai mult decât necesară — conflictelor religioase din imperiu. Este interesantă constatarea unui paralelism între revolta șiiților din Orientul Apropiat, în special din Iran și Maroc, la începutul secolului al XVI-lea, și reformele religioase din apusul Europei.

Reținem din aceste paragrafe ideea justă că prăbușirea puterii otomane a fost determinată de depășirea sa de către Europa, unde în secolele XVI—XVII s-au produs transformări fundamentale și care au avut ca urmare oprirea războaielor de cucerire ale turcilor, ceea ce a determinat distrugerea echilibrului structural al statului otoman, organizat doar pentru cuceriri.

După primele două capitole introductive, în cel de-al treilea (p. 77—107) se trece la tratarea problemei expansiunii otomane dintre anii 1520 și 1581, adică dintre momentul urcării pe tron a sultanului Suleiman Magnificul și anul încetării ostilităților cu Liga Sfântă. În contextul complicațiilor politice din această zonă, generate de expansiunea otomană, autorul desprinde rolul Ungariei, căreia îi consacră și câteva pagini de prezentare a istoriei sale economice, sociale și politice, stabilind în același timp și legături de interdependență între ele. În acest fel, el este de acord că lovitura decisivă primită de regatul maghiar la Mohács (1526) a fost o consecință a gravelor tulburări interne ce afectaseră statul ungar și care au culminat cu violentul conflict social din 1514.

Reținem din analiza expansiunii otomane în această perioadă faptul că „întărirea stăpînirii administrative” în Moldova, în 1538, a înlesnit mișcările tătarilor din hanatul

crimeean în teatrul balcanic și — am adăuga noi — în estul și centrul Europei (p. 87).

Referindu-se la dominația otomană asupra Ungariei și Transilvaniei, după 1541, autorul consideră că relativa autonomie locală de care s-a bucurat aristocrația maghiară și toleranța religioasă practică de turci i-au determinat pe unguri, ce acceptaseră reforma, să prefere pe turci decât pe habsburgii catolici. În astfel de condiții, habsburgii au dus o politică pentru anexarea Transilvaniei și nu a Ungariei însăși, ceea ce a avut ca urmare situația de intrigi și violență provocate de politica habsburgilor în Transilvania secolelor XVI și XVII.

În sfârșit, tema propriu-zisă a impactului otoman este tratată de-abia în capitoul al patrulea (p. 107—159).

Autorul pornește de la ideea că presiunea otomană asupra Europei a dus la prăbușirea hotarului dintre islamism și creștinism, adică a limitelor dintre două zone cu civilizații și structuri cu totul diferite, ceea ce a avut consecințe deosebit de complexe și numeroase. Totuși, neaprofundarea realităților istorice din zona sud-est europeană în această perioadă a permis autorului emiterea unor concluzii facile și eronate. Astfel, el este de părere că dominația otomană și mai ales transformarea țărilor române în zone de aprovizionare a piețelor Istanbulului ar fi fost factorii determinanți pentru apariția și dezvoltarea relațiilor de tip feudal (p. 114). Considerăm că problema apariției relațiilor feudale pe teritoriul României, ca un rezultat al unor complexe și îndelungate transformări interne, concretizate la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor prin apariția statelor feudale românești, a fost pe deplin elucidată de către istoriografia noastră, și deci nu mai este necesară argumentarea ei și în acest spațiu restrâns.

Este justă constatarea autorului că impasul relativ al expansiunii otomane, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, a dus la începerea procesului de distrugere a sistemului timariot, prin stabilizarea spahiilor pe domeniul, fapt care s-a repercutat grav asupra situației maselor țărănești din sudul Dunării. Abordând caracterul stăpînirii otomane în

⁵ I. H. Uzunçarșılı, *op. cit.*, p. 570—577.

Balcani, P. Coles remarcă și el faptul că popoarele cucerite au fost închise într-un sistem social-politic rigid, lipsite de posibilitatea unei dezvoltări susținute.

În continuare autorul se ocupă de relațiile habsburgilor austrieci și spanioli cu Poarta. Este interesantă, și în același timp discutabilă, opinia lui că Imperiul habsburgic vienez a fost o creație — bineînțeles involuntară — a lui Suleiman Legistatorul; cu alte cuvinte, o consecință a impactului otoman asupra regiunilor Dunării. În ceea ce privește regatul spaniol, autorul ajunge la concluzia că o cauză însemnată a decăderii lui a fost și amenințarea musulmană din Marea Mediterană, prin aceea că ea a determinat concentrarea forțelor asupra pericolului extern și nu în problemele interne acute ale unui stat de curând centralizat.

Impactul otoman a avut consecințe însemnate și asupra evoluției orașelor italiene. Veneția, pentru a înlătura consecințele acestei amenințări, a îmbinat tenacitatea cu șiretenia, ajungând până în situația de informațoare a Porții. Cu toate acestea — remarcă autorul —, o cauză a decăderii sale a fost și expansiunea otomană. Genova, pierzându-și coloniile din bazinul mediteranean și pontic, și-a transferat centrul comerțului în zona iberică. În genere, impactul otoman a conciliat întreaga populație italiană să accepte mai ușor dominația habsburgică.

Deosebit de interesanta problemă „turcii în conștiința europeană” constituie obiectul de tratare al unui paragraf special (p. 145—154).

De la bun început, autorul subliniază faptul că atitudinea europenilor față de turci a fost diferită de la o pătură socială la alta și de la o regiune la alta. Dacă în zona balcanică și în câteva orașe ale Italiei continentale — cel puțin în secolele XIV—XVI — a existat o dispoziție aproape proturcească — afirmă P. Coles —, în centrul și apusul Europei ura și disprețul s-au împletit cu pesimismul.

După căderea Constantinopolului, mai ales, în întreaga Europă s-a declanșat o puternică propagandă împotriva musulmanilor în general și a turcilor în special, arătându-se necesitatea organizării cruciadelor împotriva lor.

Scrierile cardinalului Bessarion în secolul al XV-lea și, în primul rând, ale lui Bartolomeu Georgevici din Croația în secolul al XVI-lea — arată P. Coles — au avut ca urmare influențarea în acest sens a unor păături foarte largi ale popoarelor europene și pregătirea, în acest fel, a concepției despre lume a secolului al XVI-lea. Astfel s-a acreditat ideea unei lupte mondiale dintre creștinism și islamism, război deosebit de cele dintre statele europene, considerate doar ca niște certuri familiale (Alberico Gentili). Impactul asupra Europei a determinat și o mutație în concepția medievală asupra continentului, care dintr-o noțiune geografică s-a transformat într-una valorică a civilizației creștine (Ariosto, Tasso, Erasmus, Ronsard).

Unul din factorii care au făcut dificilă aderența europenilor la noțiunea de creștinătate a fost reforma religioasă din secolul al XVI-lea. Totuși, nici concepțiile protestante în privința turcilor nu au suferit modificări prea mari.

În acest context general de ură și teamă față de osmanlii, în afara unor state cu conducători realiști (Franța, Anglia, statele răsăritene), au fost și glasuri ale unor cunoscători ai realităților otomane, care au încercat să ofere Europei Renașterii și a umanismului o imagine autentică și chiar exagerat pozitivă a Imperiului otoman (Ogier Ghiselin, Philippe du Fresne-Canayc, Jean Bodin ș. a.).

În sfârșit, atrage atenția constatarea autorului că lumea medievală europeană a fost mult mai receptivă la informațiile privind Imperiul otoman decât la cele referitoare la Lumea Nouă. Astfel — arată el, — între 1480 și 1609 numai în Franța au apărut 80 de titluri privind pe turci, față de 40 referitoare la America.

Ultimul capitol, intitulat „Începutul sfârșitului” (p. 159 — 195), analizează pe larg, reluând unele idei și argumente din paragrafele anterioare, cauzele prăbușirii Imperiului otoman.

Paul Coles, enumerând printre germeni de decăderii Imperiului turcesc și slăbirea armatei și administrației statului în frunte cu instituția sultanatului, ca și conservatorismul păturilor conducătoare ale Porții, împreună cu princi-

pala cauză determinată de incompatibilitatea regimului militaro-feudal otoman cu transformările novatoare din Apus, lasă totuși să se întrevadă o anumită confuzie între cauze și efecte.

Subliniind încă o dată conținutul deosebit de interesant și valoros al cărții, evidențiem totodată și faptul că lucrarea istoricului englez capătă o finută științifică și prin anexarea unei

cronologii (p. 197 — 200), a unei bibliografii (p. 200 — 206), a listei ilustrațiilor (p. 206 — 210) și a indicelui (p. 210 — 216).

De asemenea, menționăm și ilustrarea bogată a textului cu reproduceri din miniaturi orientale și apusene, dintre care unele inedite, precum și din xilogravurile, vinițele și tablourile Renașterii.

T. Gemil și I. Ciupercă

ISTORIA ROMÂNIEI

N. HUSCARIU, *Alexandru Constantinescu*,
Edit. politică, București, 1970, 256 p.

În colecția „Evocări”, N. Huscar.u a publicat un reputat studiu consacrat lui Alexandru Constantinescu, militant de frunte al mișcării muncitorești din România. Într-o formă clară și succintă, autorul a reușit să contureze figura aceluia care a oferit, prin tumultul vieții sale, prin abnegația cu care a slujit mișcarea muncitorească, un adevărat exemplu. În lucrare se găsesc pagini de multă frumusețe și de multă vigoare. În prezentarea acestei personalități, autorul a procedat sistematic, încadrându-l în mersul complex și ascendent al mișcării muncitorești.

Într-un prim capitol, autorul se referă la primii ani de viață, la ucenicia în mișcarea muncitorească. Născut în 1872, din părinți cu o situație materială modestă, Alecu — cum i se mai spunea —, după terminarea claselor primare și a cursurilor unui gimnaziu din București, intră apoi ca ucenic la un atelier de tapițerie din apropierea Pieței Anzei, unde se găsea și sala „Sotir”, locul de întrunire al socialiștilor. Aici avea să-și facă ucenicia în mișcarea muncitorească. El sorbea cu nesaț cunoștințele despre socialismul științific, instruindu-se neîncetat și ascultând tot ce se discuta în cercul socialiștilor. Ieșind lucrător, duce o activitate intensă în P.S.D.M.R. În 1895 este ales în comitetul Clubului social-democrat din strada Doamnei, organul de conducere al muncitorilor bucureșteni. Autorul analizează apoi activitatea lui Alecu la diferite ziare, ca „Lumea nouă” sau „România

muncitoare”. Tot în acest capitol se găsesc date cu privire la plecarea lui la Paris, unde a stat pînă în 1904.

În cel de-al doilea capitol, autorul se oprește asupra profilului politic-ideologic al lui Alexandru Constantinescu subliniind că fermitatea convingerilor lui izvoră dintr-o solidă cultură autodidactă marxistă, din studierea aprofundată a realității societății românești. După cum relevă autorul, în disputa dintre curentele din mișcarea muncitorească, Al. Constantinescu s-a situat de partea curentului de stînga. „Străduința de a cerceta realitatea românească în lumina învățaturii marxiste, de a fundamenta, pe această bază, sarcinile care stăteau în fața proletariatului român, la începutul secolului nostru, de a indica mijloacele cele mai adecvate de înfăptuire a lor”, iată coordonata esențială a concepției și activității lui Al. Constantinescu.

Întorcîndu-se din Franța în 1904, Alecu Constantinescu — după cum se arată în capitolul al III-lea — a depus o muncă avîntată pentru organizarea sindicatelor, iar în 1906 este ales secretar al Comisiei generale a sindicatelor, funcție ce a deținut-o pînă în 1909. În capitol se găsesc date foarte instructive asupra activității sale ca unul din conducătorii grevelor, militant de frunte pentru reorganizarea partidului clasei muncitoare (1910) etc. Nevoia de militanți pentru mișcarea muncitorească l-a făcut pe Al. Constantinescu să se ocupe cu o deosebită atenție de organizarea linierului muncitoresc, care a dat din rîndurile sale cadre de bază ale partidului clasei muncitoare. Astfel, la 3 februarie 1908, din inițiativa sa a luat ființă „Cercul ucenici-

lor". La congresul de reorganizare a partidului, el a prezentat sub formă de raport verbal programul economic al partidului, în care erau înscrise principalele revendicări ale clasei muncitoare.

În continuare — în cel de-al IV-lea capitol — autorul îl înfățișează pe Alecu Constantinescu ca propagandist și agitator revoluționar, ca luptător împotriva războiului. Convins că singura alternativă pentru România era neangajarea de partea nici uneia din tabere, Al. Constantinescu a fost unul din organizatorii acțiunilor de masă pentru apărarea neutralității. În cuvântările pe care le rostea la întrunirile muncitorești, în conformitate cu linia P.S.D., el a fundamentat ideea necesității unor reforme de structură ale societății românești pentru ca România „mică” să devină un magnet care să atragă spre ea pe toți românii aflați sub dominație străină.

Anii 1916 — 1921 din viața lui Alecu Constantinescu sînt tratați în cel de-al V-lea capitol din lucrare. Autorul subliniază faptul că Al. Constantinescu, rămînînd sub ocupația germană, a fost promotorul acțiunilor antirăzboinice și antigermane, formînd totodată și un curent de stînga în cadrul P.S.D. Din inițiativa sa la sfîrșitul anului 1916 s-a format Comitetul central de acțiune antirăzboinică și antiimperialistă, sub impulsul căruia au luat ființă în iarna anului 1917 grupuri revoluționare ilegale la Ploiești, Tr. Severin, Brăila. Saluțînd cu entuziasm victoria Revoluției Socialiste din Octombrie, Al. Constantinescu a scris și a tipărit un manifest în care glorifica triumful revoluției. În 1918 el este arestat, iar după eliberare, în dorința de a cunoaște nemijlocit țara revoluției victorioase, pleacă în Rusia Sovietică, unde rămîne pînă la sfîrșitul lunii noiembrie 1918. În martie-aprilie 1918 este condamnat la moarte în contumacie de către Curtea Marțială a Corpului II Armată pentru „crimă contra siguranței statului”, „complot împotriva siguranței statului” și ofensă adusă regelui. Această condamnare l-a făcut să activeze de aici înainte în ilegalitate.

La 5 iulie 1920 a fost arestat și depus la Jilava, de unde a evadat la 2 decembrie 1920.

Fiindu-i viața în pericol, este sfătuit să fugă peste graniță. Despre acest „exil” se tratează în capitolul al VI-lea. A fugit mai întîi în Bulgaria, a trecut în U.R.S.S. — unde a stat pînă în 1923 — și de aici în Franța, pînă în 1935, și apoi iar în U.R.S.S., pînă în 1937, cînd a revenit în țară. În U.R.S.S. el a lucrat ca profesor de limba română și limba franceză la Universitatea comunistă, sectorul român. Munca de profesor a îmbinat-o cu cea de publicist. În cei 12 ani cit a stat în Franța a dus o viață destul de zbuciumată, muncind din greu pentru a-și câștiga existența. Departate de țară fiind, a ținut totuși legătura cu P.C.R.

Despre activitatea sa din 1937 și pînă s-a stins din viață, autorul ne vorbește în capitolul al VII-lea al lucrării. De relevat rejudecarea procesului și achitarea conform legilor în vigoare, pedeapsa fiind prescrisă. În 1940. Însă, alături de ceilalți luptători comuniști și antifasciști, este internat în lagărele Miercurea-Ciuc, Caracal și Tg. Jiu. La 28 martie 1949, în vîrstă de 77 de ani, Alexandru Constantinescu a încetat din viață. Urna sa se află astăzi, alături de cele ale lui Șt. Gheorghiu, M. Gh. Bujor, V. Anagnoste, la Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism.

Lucrarea este însoțită de o antologie a scrierilor sale. O parte a materialelor — selecționate de N. Huscariu — vîd pentru prima dată lumina tiparului. Lectura textelor pune în lumină solida cultură marxistă a lui Al. Constantinescu, profundul atașament pentru cauza proletariatului, spiritul internaționalist de care era animat.

M. Rusnescu

* * * *Satu-Mare. Studii și comunicări*, vol. I, Oradea, 1969, 240 p., 54 planșe și figuri

Publicație a muzeului săptămînear de istorie, volumul de studii și comunicări intitulat *Satu-Mare* cuprinde 19 lucrări din domeniul arheologiei, istoriei evului mediu, istoriei

moderne și contemporane a județului Satu-Mare, ca și de etnografie și artă sătmăreană.

Reflectînd o parte din activitatea științifică desfășurată de lucrătorii muzeului și strădaniile de cercetare și valorificare a izvoarelor legate de trecutul acestui ținut, a tradițiilor satelor sătmărene, volumul *Satu-Mare* este o realizare a instituției.

Seria articolelor este deschisă cu *Lupta de rezistență antifascistă a populației județului Satu-Mare (1940—25 oct. 1944)*, articol semnat de Gh. I. Bodea (Cluj). Închinat aniversării eliberării patriei, articolul prezintă situația județului Satu-Mare în anii de ocupație fascistă, momentele de curaj și eroism de care au dat dovadă grupele de partizani din satele Oașului, întreaga populație a județului în lupta pentru alungarea cotropitorilor fasciști.

Comunicarea *Schimbările cursului Someșului și al Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului*, semnată de Z. Benedek (Carei), precedă capitolul de arheologie care valorifică bogatul material arheologic scos la suprafață prin săpăturile efectuate în ultimii ani în cuprinsul județului.

Așezarea paleolitică de la Turulung, bogatul inventar descoperit aici constituie subiectul comunicării Mariei Bitiri (București) și a lui A. Socolan (Baia Mare).

Săpăturile de la Unimăt-Dilbocici, din zona Tășnadului, atestă una din cele mai nord-vestice așezări din Transilvania, aparținînd culturii „Coșofeni”. Prezentarea primelor cercetări efectuate aici aparține lui Sever Dumitrașcu (Oradea).

În hotarul satului Ciunești aproape de Carei s-a descoperit un complex de morminte care împreună cu inventarul (19 vase și 2 dălți de cupru) întregesc imaginea perioadei de trecere spre epoca bronzului, pentru acest ținut. Comunicarea *Morminte din perioada de tranziție spre epoca bronzului de la Ciunești* aparține lui C. Kocoș (Baia Mare).

Allte două comunicări prezintă câteva descoperiri interesante datate la sfîrșitul epocii bronzului. *Descoperiri funerare din epoca bronzului*, semnată de I. Nemeti (Carei), prezintă nouă complexe funerare descoperite la Bercu, Ciunești, Foeni, Pișcolt, Sanislău, Tiream, aparținînd celor trei faze ale culturii

Otomani. Comunicarea aduce contribuții importante la cunoașterea sfîrșitului epocii bronzului în partea de nord-vest a României. *Depozitul de bronzuri de la Domănești* este prezentat în comunicarea cu același titlu de T. Bader (Satu-Mare). Cele 73 de obiecte care alcătuiesc depozitul, dintre care topoare de luptă, podoabe etc., datate la sfîrșitul epocii bronzului, au putut fi ascunse, eventual, de purtătorii culturii Witenberg, Otomani sau Suci de Sus, atestați aici și de alte descoperiri.

Inventarul mormintelor de la Curtuișeni aparținînd populației locale, dacice, dovedește că acest teritoriu a fost locuit de daci încă la sfîrșitul perioadei hallstattiene, respectiv la sfîrșitul secolului al VI-lea și în secolul al V-lea. Comunicarea *Morminte hallstattiene tirzii de la Curtuișeni* aparține lui Z. Nanasi (Săcuieni).

Studiul lui Șt. Ferenczi (Cluj) *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia* emite părerea potrivit căreia prima linie de apărare romană, granița de nord a Imperiului, pe porțiunea Căței-Tihău, nu putea să urmeze valea șerpuitoare și deci nepotrivită a Someșului, ci se afla la nord de această linie. Afirmția profesorului Șt. Ferenczi se bazează pe condițiile geomorfologice ale regiunii — existența dealurilor Lăpușului și Suplăului — care au oferit posibilități de apărare a frontierei în acest sector.

Analiza celor trei tezaure monetare și a 229 de piese izolate descoperite în partea de nord-vest a României permite lui Gh. Lazin (Deva) să reconstituie *Circulația monetară din nord-vestul României (sec. II—IV)*. Circulația intensă a monedei romane în mediul dacilor liberi atestă, ca și prezența altor obiecte de proveniență romană, legăturile strinse ale populației de aici cu lumea romană.

Un mormînt din secolul al V-lea descoperit în satul Căuaș constituie subiectul comunicării cu același titlu semnată de I. Nemeti, (Carei). Prin ritul de înmormîntare și inventar, acest mormînt aparținea probabil ostrogoților, secolul al V-lea.

Studiul *Despre cetatea de tip italian din Satu-Mare*, semnat de Bela Burai (Satu-Mare), este rodul mai multor ani de cercetări privind

istoria cetății care a existat aici pînă la 1705. Anonymus atestă pentru prima dată existența unei cetăți la Satu-Mare, aparținînd voievodului Menumorut. Cetatea amintită mai tîrziu ca reședință a comitelui a fost probabil distrusă de invazia tătarilor.

Lucrarea face cunoscute date noi despre cetatea care a existat la Satu-Mare între 1543—1705, ca și importanța ei în viața politică și militară a Transilvaniei. Cetatea și orașul Satu-Mare au fost locuri de popas și refugiu pentru mulți domni din Țara Românească și Moldova maziliți de turci sau veniți în ajutorul principelui. Schițele și stampele care însoțesc studiul permit o amplă documentare privind istoria cetății Satu-Mare.

Pe baza documentelor și a mărturiilor participanților la evenimente, comunicarea *Lupta populației din județul Satu-Mare pentru unire (toamna anului 1918)*, semnată de V. B. Ursu (Satu-Mare), prezintă aspecte ale contribuției populației sătmărene la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România, desăvîrșirea formării statului național român. Sînt înfățișate acțiunile revoluționare ale țărănimii din octombrie, noiembrie 1918, înființarea și activitatea consiliilor și a gărzilor naționale, participarea delegațiilor sătmăreni la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie, de la Alba-Iulia.

Date privind istoria mișcării muncitorești din Satu-Mare (1923—1928) este de fapt un studiu amănunțit asupra situației celor 5 000 de muncitori sătmăreni angajați în fabricile și uzinele din Satu-Mare (21 de unități industriale mai importante, particulare și de stat) Acțiunile organizate de muncitorii din Satu-Mare și victoriile obținute în urma acestor acțiuni ocupă un loc de seamă în luptă dusă de clasa muncitoare din România împotriva exploatarei și terorii dezlănțuite de clasa dominantă. Studiul amintit este semnat de P. Buța (Cluj).

Capitolul de etnografie și artă populară cuprinde comunicările: *Contribuții la studiul alimentației populare din județul Satu-Mare*, aparținînd lui I. Iurasciuc (Satu-Mare), care

prezintă procedee populare de preparare a alimentelor, și prezentarea de către I. G. Andron (Negrești) a colecției proprii de artă populară din Oaș. Menționăm de asemenea comunicarea lui A. Toth (Satu-Mare), referitoare la *Metode de cercetare tipologică și stilistică a arhitecturii populare*.

Cele două comunicări care încheie volumul *Satu-Mare* se referă la viața și activitatea pictorului sătmărean Aurel Popp, *O vigoasă personalitate a vieții artistice românești; sătmăreanul Aurel Popp*, de N. Lăptoiu (Cluj), și *Din corespondența A. Popp — E. Isac — N. Tonilza*, de I. Ursu — I. Iurasciuc (Satu-Mare).

Primul volum de studii și comunicări *Satu-Mare*, editat de muzeul sătmărean, prin materialele publicate, este o contribuție de seamă la cunoașterea unor aspecte legate de istoria ținutului, ca și a tradițiilor culturale locale. Studiile și comunicările sînt însoțite de planșe, figuri, hărți, tabele, permițînd specialiștilor o documentare amplă asupra problemelor tratate. Materialele publicate au de asemenea rezumate în limbile franceză, engleză și germană.

Viorica Ursu

VASILE NETEA, *O zi din istoria Transilvaniei. 1 decembrie 1918*, Edit. „Albatros”, București, 1970, 208 p. + 16 f. ilustr.

Studiul semnificațiilor pe care proclamarea unirii Transilvaniei cu România le-a avut în istoria poporului nostru are rădăcini vechi în activitatea autorului lucrării de care ne ocupăm, de la articolul cu același titlu, din 1943, la monografia recentă *Réunion de la Transylvanie à la Roumanie*.

Noua lucrare monografică, în pofida titlului, nu se limitează nici ea la un singur moment istoric, ci îl privește și analizează în perspectivă, de la primele licăriri de conștiință și solidaritate românească, pînă la unirea Transilvaniei la patria-namă.

După un scurt prolog, în care proclamarea unirii la Alba-Iulia e încadrată în contextul

evenimentelor imediate, o primă secțiune urmărește evoluția conștiinței de neam a poporului român începând cu prima unire din 1599, începuturile luptei naționale, momentul 1848, importanța întemeierii statului național prin unirea din 1859, precum și ecoul cuceririi independenței României în rândurile românilor din Transilvania. Un accent deosebit e pus pe prezentarea mișcării memorandiste, a sprijinului frățesc de peste munți, a ecoului în opinia publică internațională.

O a doua secțiune a cărții stabilește coordonatele luptei naționale la începutul secolului al XX-lea. Intensificarea ei e demonstrată printr-o analiză atentă a activității Partidului național român și a Secțiunii române a Partidului social democrat din Ungaria. E subliniată importanța abandonării tacticii pasiviste într-un moment în care „politica de opresiune națională practică de guvernul claselor dominante din Ungaria luase forme din ce în ce mai grave și mai amenințătoare”. Sint relatate în acest sens efectele nefaste ale legii Apponyi, care duceau la deznaționalizarea românilor, ingerințele și abuzurile administrației cu ocazia alegerilor parlamentare, ceea ce a determinat înlăturarea din viața parlamentară a unor conducători ai mișcării naționale, ca Gheorghe Pop de Băsești, președintele Partidului național român, Vasile Goldiș, Vasile Lucaci, Octavian Goga, la ultimele alegeri din 1910. Deși restrâns ca număr, grupul parlamentar român a desfășurat în colaborare cu reprezentanții sârbi și slovaci o intensă activitate de opoziție la toate legile reacționare și șovine, s-a pronunțat în numele maseilor oprimate pentru votul universal, făcându-se purtătorul lor de cuvânt — în limitele concepțiilor burgheze — și ținând totodată un strâns contact cu guvernul și partidele politice din București. E drept că uneori conducătorii P.N.R. „n-au găsit calea cea mai nimerită și nu întotdeauna metodele întrebuintate au fost cele mai judicioase”. De fapt, demonstrează autorul, limitele sînt cele ale burgheziei, iar atitudinea precaută a conduce-

rii P. N. R. din această epocă își are explicația în caracterul draconic al legislației. Ea a fost „dictată de condițiile obiective ale luptei”, chiar dacă la un moment dat, prin conflictul cu tinerimea radicală grupată în jurul „Tribunei” din Arad, era gata să ducă partidul la un pas de sciziune.

În lupta pentru revendicări naționale și sociale, un rol deosebit a avut secția română a P.S.D. din Ungaria.

Izbucnirea primului război mondial va aduce după sine suspendarea a activității politice a românilor din Transilvania. O parte din reprezentanții P. N. R., în frunte cu Vasile Lucaci și Octavian Goga, precum și un mare număr de scriitori și publiciști se refugiază la București. Ei devin exponenții publici ai aspirațiilor românilor din Transilvania, fie în cadrul Ligii culturale, care își schimbă numele în Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor, fie în cadrul altor asociații vechi sau noi. Activitatea lor se manifestă prin organizarea a numeroase întruniri pentru unire printr-o susținută acțiune de presă sau prin publicistică literară și se bucură de sprijinul necondiționat al celor mai înaintate personalități politice sau culturale ale vremii: N. Iorga, B. Delavrancea, N. Filipescu, N. Titulescu, Take Ionescu, C. Mille ș. a. Viața academică și cea parlamentară oglindesc și ele amploarea acestei lupte.

După intrarea României în război, în august 1916, și după un prim marș victorios dincolo de munți, au urmat înfringeri militare determinate de superioritatea inamicului; ele nu au diminuat hotărârea de luptă a poporului român, fapt demonstrat de rezistența eroică de la Mărășești. Cea mai însemnată contribuție în acest timp a transilvănenilor la cauza unirii va fi constituirea unor corpuri de voluntari venite să lupte pe frontul românesc din prizonieri aflați în Rusia. Alături de această acțiune se înscrie, sub semnul aceleiași solidarități cu „românii din vechea țară”, intensă activitate

diplomatică comună desfășurată în anii 1917 — 1918 pe lângă guvernele și cercurile politice din Statele Unite, Franța, Anglia, Italia sau constituirea Legiunii române din prizonierii austrieci de pe frontul italian.

Revoluția din Octombrie și proclamarea dreptului la autodeterminare al tuturor popoarelor au dat un nou impuls luptei naționale a românilor din Transilvania. Principala armă de luptă a acestora, hotărâți să dispună singuri de soarta lor, ca și pentru celelalte popoare din imperiu, devine revoluția.

Cea de-a doua parte a lucrării *O zi din istoria Transilvaniei* de V. Netșea (cap. IV—VII) privește evenimentele din Transilvania din toamna anului 1918 și actul istoric de la 1 decembrie 1918 cu urmările lui.

O însemnătate deosebită s-a acordat hotărârii ferme exprimate prin declarația elaborată de conducerea P.N.R. la 12 octombrie 1918 care contestă guvernului și parlamentului de la Budapesta orice drept de a reprezenta Transilvania. Hotărârea, adusă la cunoștința Camerei ungare șase zile mai târziu, va întruni adevărata entuziasță a populației românești. Ca urmare, la 21 octombrie ia ființă Consiliul național român, cu participare egală a reprezentanților P. N. R. și P. S. D., care își arogă prerogativele puterii de stat în regiunile locuite de români din Ardeal, Ungaria și Banat, prin comitetele public alese și prin constituirea gărzilor naționale ca organe de ordine și execuție. Autorul analizează activitatea celorva dintre aceste comitete locale, subliniind că în manifestele unora dintre ele figurează și principiul egalei îndreptățiri la libertate și la drepturi depline a naționalităților conlocuitoare cu poporul român.

În aceste condiții, tentațiile de ultimă oră ale guvernului Karoly de a păstra Transilvania în cadrul statului ungar, prin concesi, sînt sortite eșecului, iar izgonirea vechiului aparat

de stat devine fapt împlinit. Mănișfestul adresat „căt-re popoarele lumii” de către Consiliul național român, devenit Marele Sfat al națiunii române, protestează împotriva atitudinii guvernului ungar și își exprimă speranța în deplina contopire „de aici înainte în veci” cu „întreg neamul românesc”.

În acest scop, și pentru a proceda conform voinței poporului, Consiliul național român hotărâște convocarea Marii Adunări de la Alba-Iulia. Alegerea delegațiilor urma să se facă „după normele sufragiului universal”. Locul ales reprezenta simbolul glorios al primei uniri realizată de Mihai Viteazul, dar și locul supliciuului lui Horia și al temniței lui Avram Iancu.

Sînt descrise minuțios, în pagini înflăcărâte, pregătirile, legăturile cu românii de peste munți, dorința vie de participare a celor mai diferite păături sociale, înșistîndu-se asupra faptului că pe lângă membrii Consiliului sau delegații aleși s-a deschis drum larg participării populare. Se redau amănunțit dezbaterile pentru stabilirea textului declarației pentru unire, se descrie amănunțit „ziua cea mare” după mărturiile martorilor oculari, se dau informații despre activitatea Consiliului dirigenț.

Ultima secțiune este intitulată semnificativ *Steagurile libertății*. La 18 iulie 1919 autoritățile și armata română și-au extins jurisdicția asupra întregului teritoriu național. Prin tratatul de pace de la Trianon, semnat din partea României de N. Titulescu și dr. I. Cantacuzino, s-a dat o consacrare internațională hotărîrilor de la Alba-Iulia. Un ultim paragraf subliniază că, dacă „nu toate hotărîrile de la Alba-Iulia au fost aplicate în spiritul democratic voit de participanții la istorica adunare”, ele au fost traduse în viață, în întregime, sub regimul puterii socialiste.

Ce aduce pozitiv lucrarea *O zi din istoria Transilvaniei* de Vasile Netea în contextul contribuțiilor științifice prilejuite de semi-centenarul unirii Transilvaniei cu România?

Pe lângă un stil alert și o prezentare concentrată, corespunzătoare scopului urmărit (nu trebuie să uităm că Editura „Albatros” se adresează tinerei generații), o documentare bogată fără a fi obositoare, din care nu lipsesc textele literare, care apropie și încălzesc pe cititorul de toate vârstele și de orice formație intelectuală.

Nicolae Liu

Dr. ARPAD LÖBL, *Vasile Goldiș i nacionalno pitanje - erdeljskobanatskih Rumuna (1885 - 1918)* (Vasile Goldiș și chestiunea națională a românilor ardeleni și bănățeni), în *Zbornik za društvene nauke*, Edit. Matica Srpska, Novi Sad, 1969, fasc. 53, p. 111-126

Menit să facă cunoscută cititorilor iugoslavi, și în primul rând celor din Regiunea Autonomă Voivodina, o pagină din istoria românilor bănățeni, articolul constituie o contribuție reușită la cunoașterea activității politice și publicistice a fruntașului ardelen și bănățean Vasile Goldiș, precum și a condițiilor complexe de la sfârșitul veacului trecut și începutul secolului nostru, în care a trăit și a militat acesta.

Ținând seama de literatura sîrbă și română asupra acestei probleme, autorul folosește în studiul său mai cu seamă material în limba maghiară (ziarul „Napló”, scrierile lui V. Goldiș în limba maghiară).

Făcînd o serie de considerații asupra eurențelor politice printre românii ardeleni și

bănățeni în perioada menționată, autorul arată că în rîndurile acestora se întăreau mișcarea țărănistă și cea socialistă. Pe această linie sînt scoase în evidență elementele „socialiste” și „marxiste” care — potrivit părerii autorului — se pot observa în gîndirea lui V. Goldiș. Acesta a avut prilejul de a se declara public în favoarea concepției materialismului istoric, pentru marxism; în condițiile epocii sale V. Goldiș a fost unul dintre luptătorii cei mai activi pentru drepturile naționale ale românilor în cadrul monarhiei austro-ungare.

Autorul articolului acordă o atenție deosebită rolului pe care V. Goldiș l-a jucat la ziarele „Tribuna” și „Românul” și subliniază opinia militanțului român exprimată în parlamentul ungar că numai o Ungarie democratică și o Românie democratică pot rezolva criza politică și economică survenită după 1900. După cum de asemenea subliniază autorul studiului, V. Goldiș considera că este necesară socializarea mijloacelor de producție. Lupta dusă de V. Goldiș pe linia național-democratică era strîns legată de lupta lui pe plan social. În 1907, V. Goldiș a discutat foarte mult chestiunea națională, demonstrînd că ea apare la un anumit grad de dezvoltare economică. Criticînd politica de deznaționalizare dusă de vîrfurile burgheziei maghiare, V. Goldiș a afirmat în mod deschis că „iredenta apare numai în cazul unei națiuni care suferă în statul său, în timp ce vede că în vecinătate există un stat al națiunii sale înfloritor”.

V. Goldiș a fost receptiv conchide autorul la ideile internaționalismului întrucît acesta constituia o negare a opresiunii naționale, practică pe scară largă de către cercurile guvernante maghiare.

Autorul conchide că V. Goldiș a fost un militant progresist, apropiat poporului muncitor și scopurilor luptei sale, dar că el a căutat să canalizeze această forță de luptă în direcția realizării unui stat național burghez.

S. Iancovici

ISTORIE UNIVERSALĂ

GUY FOURQUIN, *Seigneurie et féodalité au Moyen Âge*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, 248 p., „L'historien”, section dirigée par Roland Mousnier, 2

Cartea lui Guy Fourquin reprezintă o nouă sinteză asupra societății feudale, de proporții reduse, destinată învățămîntului superior.

În „Introducere” (p. 5 — 10) autorul reia discuția cu privire la conținutul termenului de feudalitate și seniorie, reafirmînd punctul de vedere mai vechi al istoriografiei occidentale potrivit căruia noțiunea de feudalitate, în sensul său strict, desemnează raporturile de vasalitate bazate pe deținerea feudului, iar noțiunea de seniorie indică raporturile dintre stăpînii de domenii funciare și populația care trăiește și lucrează pe domenii. Deși conține concepse feudalismul în sens restrîns, autorul recunoaște totuși că nu se poate înțelege feudalitatea fără seniorie, deoarece feudul, ca instituție, avea la bază senioria, care constituia substanța sa materială.

Timpul și spațiul consacrat expunerii sînt limitate la Occident în secolele IX—XV, îndeosebi la Franța, în care s-au constituit relațiile feudale clasice. Limitarea, explicată de autor prin spațiul restrîns impus de profilul publicației, reflectă totodată și un punct de vedere, nefirmat categoric, dar subînțeles, de a circumscrie feudalismul propriu-zis la Europa apuseană. O bibliografie selectivă, delimitată la spațiul și epoca menționată, încheie partea introductivă.

Prima parte „Spre seniorie și feudalitate (de la mijlocul secolului al IX-lea la anul 1000)” (p. 11 — 57), înfățișază procesul formării relațiilor feudo-vasalice și a senioriei rurale. La formarea vasalității sînt tratate îndeosebi relațiile vasalice în epoca carolingiană, felul în care suveranii carolingieni au încercat să le folosească pentru necesitățile cîrmuirii întinsului lor stat și efectele, contrare celor scontate de ei, ale acestei folosiri, care,

în esență, au dus nu la întărirea, ci la slăbirea și apoi la destrămarea și fărîmițarea statului carolingian.

La formarea senioriei rurale, domeniu al cărui stăpîn deținea și atribuții locale cu caracter judiciar, administrativ, fiscal, militar, sînt tratate îndeosebi instituția imunității și cea a dreptului de ban sau a atribuțiilor cu caracter de comandament teritorial decurgînd din autoritatea de stat, preluate treptat de marii proprietari funciari. Populația domeniului în perioada formării senioriei rurale era alcătuită din țărani dependenți, proveniți din coloni și sclavi înzestrați cu o gospodărie; împreună cu micii proprietari liberi aserviți, aceste categorii au stat la baza formării clasei țărănimii dependente, cristalizate la sfîrșitul feudalismului timpuriu. Aceste transformări au dus — arată autorul — la constituirea feudalității propriu-zise, caracterizată prin formarea relațiilor vasalice, avînd la bază beneficiul și feudul. Sistemul atribuirii lor a dat naștere la o „etajare”, adică o ierarhizare a proprietății funciare, care a generat și o „etajare” a puterii social-politice.

Partea a doua, „Epoca clasică (de la începutul secolului al XI-lea la sfîrșitul secolului al XIII-lea)” (p. 59 — 110), înfățișează trăsăturile caracteristice ale feudalității „clasice” din Occident. Ele sînt, potrivit punctului de vedere al autorului, de natură politică, referindu-se la evoluția structurii statale a societății feudale. Astfel în Franța, prima perioadă, cuprinsă între anii 1000 și 1160, este definită ca „timpul castelanilor independenți”, iar a doua, cuprinsă între 1160 și 1240, este caracterizată de trecerea „de la castelanie la principat” și la „monarhia feudală”.

Evoluția structurii politice a statelor feudale din Occident este analizată mai pe larg pentru Franța, mai sumar pentru Anglia, unde feudalismul este considerat „de import”, Germania și Italia. Analiza este făcută concentric, de la nucleul politic local al castelaniei, la cel regional al principatului feudal și apoi la monarhia feudală.

Partea a treia „Omăgiu, feud și seniorie (secolele XI—XIII)” (p. 111—201), constituie o analiză a bazei funciar-umane și instituționale a raporturilor feudo-vasalice, adică a domeniului rural dat ca feud. Într-un capitol separat este înfățișat feudul ca instituție generatoare a raporturilor feudo-vasalice, insistându-se pe larg asupra „dreptului feudal”, care reglementa aceste raporturi. Mai întâi este analizat contractul vasalic cu omăgiul, jurământul de credință și investitura. Apoi sînt înfățișate obligațiile vasalului față de senior, oglindite în fidelitate și concretizate în obligația de „ajutor și sfat”, și ale seniorului față de vasal. Un spațiu destul de întins este acordat structurii feudului, de obicei o concesiune funciară, suprapunerii de drepturi asupra feudului — jus eminens al seniorului și jus utile al vasalului —, complexelor probleme ale transmiterii creditare sau alienării feudului și ale raporturilor care se creau între senior și vasal în aceste împrejurări.

Un capitol separat este consacrat senioriei rurale. Ea consta dintr-un domeniu funciar, al cămii stăpîn deținea totodată și atribute, mai întinse sau mai restrînse, de natură judiciară, administrativă, militară, dobîndite prin uzurparea dreptului de ban. Privită din acest punct de vedere, senioria rurală este analizată ca structură și funcție economică — evoluția rezervelor senioriale și a tenurilor țărănești, modul de exploatare —, ca structură și raporturi sociale — categoriile țărănimii dependente de pe domeniu, evoluția obligațiilor lor față de stăpînul feudal —, ca organism cu atribuții de comandament teritorial.

Ultima parte, a patra, „Destinele variate ale senioriei și feudalității (secolele XIV—XV)” (p. 203—242), este rezervată perioadei finale a evului mediu, care, potrivit punctului de vedere al istoriografiei occidentale, se încheie, cel puțin, pentru Europa de apus, cu sfîrșitul secolului al XV-lea. Secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea au constituit, pentru societatea din Occident și mai ales pentru lumea rurală, o epocă de criză, caracterizată prin depresiune economică, ascuțirea contradicțiilor sociale, criza regimului feudal, epidemii, contracție demografică. Potrivit opiniei autorului, în agra-

varea crizei un mare rol a avut Războiul de 100 de ani, ea fiind mai puternică în Franța și în Anglia și mai atenuată în Italia, Spania sau Germania. A doua jumătate a secolului al XV-lea, care a coincis cu restabilirea păcii, s-a caracterizat, în schimb, printr-un proces de depășire a crizei societății feudale și de refacere economică, care, în lumea rurală, a dus la redresarea senioriei rurale. În același timp, progresele puterii regale în Franța, Anglia, Spania, cu excepția Germaniei sau Italiei, au dus la o slăbire tot mai accentuată a raporturilor feudo-vasalice. De aceea persistența senioriei rurale și, în parte, a unor raporturi feudo-vasalice, deși în declin, l-au făcut pe autor să conchidă că „istoria feudalității nu se încheie cu sfîrșitul evului mediu” (p. 243).

Radu Manolescu

ROBERT FOSSIER, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIII-e siècle*, tome I—II, Paris, Louvain, Nauwelaerts, 1968, 2 vol. : 435 + IV (—VIII) p. + 18 f. pl. + 5 f. h. (I); p. 437—824 (—826) + 4 f. pl. + 5 f. h. (II)

Cartea lui Robert Fossier, teză de doctorat, se înscrie pe linia actualelor preocupări ale istoriografiei franceze privind abordarea sub unghiuri cît mai variate a istoriei regionale. Problemele de demografie, de istorie social-economică, de istorie a instituțiilor politice, de istorie a mentalității oamenilor constituie tot atâtea direcții spre care se îndreaptă investigațiile autorilor unor atare lucrări¹.

Istoria Picardiei, regiune din nord-vestul Franței, este tratată de R. Fossier din cele mai vechi timpuri (din preistorie) pînă la

¹ Vezi în această privință Pierre Goubert, *Beauvais et Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de la France du XVII-e siècle*. Thèse... <Paris, 1958>; Guy Fourquin, *Les campagnes de la région parisienne à la fin du Moyen Âge du XIII-e siècle au début du XVI-e siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1964; Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966.

finele secolului al XIII-lea. La începutul cărții sale autorul se ocupă de principalele etape ale ocupării solului picard de către om. Sînt trecute succint în revistă așezările campiniene (tip de cultură din perioada 5000—1000 î. e. n. care și-a luat numele de la stațiunea arheologică Campigny din apropiere de Dieppe) și așezările galice ai căror ocupanți și-au dus existența lucrînd pămîntul și exploatarea pădurea, îndeletniciri ce au constituit temelia culturii materiale ulterioare. Cetățile, așezările rurale-*vici*, marile domenii galoromane sau barbare au format acele celule ale vieții urbane și sătești, legate între ele printr-o rețea de căi de comunicație, care se regăsesc încă în secolul al XIII-lea. Ocuparea pămînturilor înțelenite, acțiunile de despădurire, diferențierea oamenilor sînt procesele care, după R. Fossier, au desăvîrșit în anii 1125—1225 „geneza regiunii”.

Această continuitate nelnteruptă a omului în regiunea picardă, din perioada preistorică pînă astăzi, considerăm că poate prezenta interes, datorită melodelor de argumentație folosite de autor, și pentru acel sector al istoriografiei noastre care se preocupă de problema continuității poporului român pe teritoriul locuit de el astăzi. Într-adevăr, în lipsă, pentru perioadele vechi, a actelor de cancelarie și a cronicilor, deci a izvoarelor scrise, R. Fossier face apel la vestigiile arheologice și la fotografia aeriană, pentru a dovedi că omul există de mult în Picardia și că așezările lui au continuat pînă în zilele noastre. Acest om a cunoscut, datorită împrejurărilor istorice, diferite ipostaze: a fost întii campinian, apoi gal, galo-roman care s-a amestecat într-o oarecare măsură cu elemente ale popoarelor barbare, pentru a deveni în cele din urmă francez. Așadar, continuitatea unei populații pe un anumit teritoriu poate fi dovedită nu numai cu izvoare scrise, ci și cu izvoare de cultură materială.

O mare atenție este dată de autor în lucrarea sa istoriei rurale, istorie care, după el, nu poate fi fixată în „perioadele tradiționale”. Astfel, în secolele dinainte de anul 900 omul era dependent în mare parte de natură, adică de vînătoare, de pescuit, de activitatea de culegător. În același timp el a

învățat să cultive pămîntul și să crească animale. Acest om minca puțin, nu prea avea unelte, trăia în grupuri mai mult sau mai puțin mari, sub dubla conducere a capului familiei și a unui stăpîn mai bogat. Datorită constrîngerilor familiale, care erau foarte puternice, el era obligat să se încadreze în cîteva tipuri rudimentare de viață social-economică: sistem de exploatare domeniială; servicii prestate la casa sau curtea stăpînului; obligații în natură; sclavagism. Stabilirea sa pe teren era un proces care se desfășura oarecum în cercuri concentrice în jurul unei cetăți, a unui *vicius* sau a unei *villa*, indiferent dacă era vorba de gali, de romani sau de barbari trecuți la creștinism și deveniți sedentari.

În aceste împrejurări, polipticile carolingiene pun deja în lumină elementele unor transformări pe care atacurile normande n-au făcut decît să le grăbească. Faptele cele mai semnificative s-au petrecut între 930 și 1120, perioadă cînd banul a pătruns în cantități din ce în ce mai mari în lumea rurală și cînd s-a operat o evoluție mentală favorizînd inițiativa individuală și eficacitate economică. Autorul arată că s-a creat o structură social-economică, mai bine adaptată noilor realități: s-au creat *seniorțiile banale*, de mari proporții, care înglobau în cuprinsul lor mai multe sate și depășeau astfel cadrul devenit prea strîmt al domeniului. După R. Fossier, într-o atare evoluție, *dreptul de ban* care se dispersează pretutîndeni nu constituie nicidecum o caracteristică a unei societăți în descompunere, ci, dimpotrivă, este o dovadă de vitalitate, de adaptabilitate la noi situații. Așadar, mai mult sau mai puțin, în preajma anului 1000 se situează limita cronologică despărțînd în două viața rurală din Europa medievală. După anul 1000 și cu cît ne apropiem mai mult de 1200, societatea este marcată tot mai puternic de preponderența intereselor economice asupra raporturilor personale, de preponderența relațiilor regionale asupra celor sătești. Stagnarea care caracteriza lumea rurală încă din antichitate face acum tot mai mult loc unui proces dinamic care se desfășoară într-un ritm accelerat. Astfel prețurile cresc, tehnicile se îmbunătățesc, producția și nivelul de viață la rîndul lor se ameliorează.

Este o dezvoltare care, conform părerii lui R. Fossier, a durat pînă în secolul al XIX-lea, cînd transformările survenite au avut din nou caracterul unor adevărate răsturnări.

O altă problemă dezbătută de autor în cartea sa este aceea a notei de originalitate din istoria Picardiei. El arată că pînă în jurul anului 1000 societatea din regiune își desfășura activitatea la nivelul economiei de subsistență și a raporturilor directe ce se stabiliseră între diferitele straturi sociale. O dată cu începutul secolului al XI-lea Picardia dobîndi un loc de primul ordin în Franța medievală. Fură stabilite legăturile strînse cu Île de France, legături la promovarea cărora regele a avut un rol important. De altfel Picardia, împreună cu Île de France sînt singurele regiuni ale regatului în care regele n-a lipsit niciodată din vremea invaziilor barbare pînă în epoca modernă. El a avut în permanență sub controlul său clerul și aristocrația și a fost mereu prezent în cele două regiuni, atît prin călătoriile făcute pe teritoriul lor, cît și prin legăturile de familie și de interese stabilite cu familiile mai importante, ca acelea ale conștilor de Ponthieu, de Vermandois, de Soissons, precum și cu familiile altor seniori locali. R. Fossier susține că eșecul apariției unui principat teritorial independent provine, în primul rînd, din cauza rezistenței opuse de rege la realizarea unui astfel de act, care i-ar fi pus în pericol posesiunile din regiunile Oise și Aisne. Aceasta poate fi considerată ca o trăsătură originală, întîlnită foarte rar la alte regiuni ale Franței medievale. În asemenea situație este foarte explicabilă, după autor, atașarea la coroană a Picardiei înfăptuită de Filip-August între 1186 și 1213, prin folosirea unor împrejurări favorabile familiale sau diplomatice. Desigur, exercitarea autorității regale nu s-a efectuat în mod direct asupra noilor apanaje picarde ale coroanei; lîngă mare erau feude care scăpau acestei autorități, dar care n-au constituit niciodată un real pericol pentru regele Franței, chiar atunci cînd comitatul de Ponthieu a devenit Plantagenet și implicit o bază de operații a regilor Angliei împotriva Capetienilor. R. Fossier arată că regele Franței nu și impunea autoritatea seniorilor picardzi și oamenilor care în calitate de stăpîn al pămîn-

tului: domeniul regal nu era cu nimic diferit de celelalte domenii din regiune. Autoritatea regală s-a impus, orîdecteiori i-a fost posibil, numai acolo unde erau disponibile, adică nelhsuite de către seniorii locali, diferitele taxe asupra traficului de mărfuri. În felul acesta Picardia a avut pentru cancelaria regală o valoare economică cu totul deosebită. Această politică a orientat puțin cîte puțin Picardia spre Paris și de resursele ei economice a profitat din ce în ce mai mult vistieria regală. Spre 1320 — 1330, deși Picardia nu reprezenta, ca întîndere, decît 6% din domeniul regal, ea contribuia prin bogăția sa la dublarea veniturilor acestui domeniu, precum și la triplarea veniturilor guvernului regal propriu-zis. Acestea sînt două elemente foarte importante care și-au dat aportul la progresul economic și la stabilirea politică a unei regiuni care avea ca garant autoritatea regală. În aceeași ordine de idei, Picardia poate fi considerată ca unul din factorii însemnați care au dus la formarea și la întărirea autorității centrale în regatul Franței medievale.

În cartea sa autorul pune în circulație un abundant material documentar și informativ, care provine din bogatele surse folosite: arheologice, acte de arhivă editate și inedite, izvoare narative. La acestea se adaugă numeroase fotografii, din care multe sînt luate din avion, fapt ce atestă marea utilitate a arheologiei aeriene. Indici de nume de locuri și de persoane, indici de materii, numeroase table grafice și crochiuri ale diferitelor subîmpărțiri geografice ale regiunii picarde, precum și hărți, vin să întregească un aparat științific ale cărui întocmire și prezentare pot fi considerate ca un model.

S. Columbeanu

STEVEN, RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek war of Independence*, At the University Press, 1968, X + 455 p.

Cunoscutul bizantinolog englez, care a vizitat recent țara noastră, a consacrat un întreg volum problemei abordate de Nicolae

Iorga în cunoscuta sa *Byzance après Byzance*, folosind în mare măsură cercetările necesare pentru ținerea unui curs la Universitatea din Saint-Andrews, între 1960 — 1961, asupra bisericii constantinopolitane între 1261 — 1821 și a unui curs ținut la *Trinity College*, Cambridge, în 1966, asupra relațiilor patriarhatului cu bisericile protestante în secolele XVI și XVII.

Istoricul acestor probleme a fost abordat destul de rar, mai ales de istorici laici. Savantul englez salută cu această ocazie contribuția „strălucitului” Dimitrie Cantemir, care, alături de Dositei, patriarhul Ierusalimului, a fost printre pușinii istorici care s-au ocupat de aceste probleme, cunoscute mai ales pe baza rapoartelor călătorilor și reprezentanșilor diplomașici străini la Stambul.

Studiul profesorului Runciman îmbrățișează, de fapt, întregul istoric al poporului grec, de la căderea Bizanșului și pînă la cel dintii an al luptei biruitoare pentru eliberarea nașională: 1821. Problemă suficient de pușin cunoscută și care pune o chestiune de mare pregnanșă: aceea a supravieșuirii și revigorării unui grup etnic silit, prin mîndria tiranică și intoleranșă a turcilor, să accepte roșul de cetățeni de zona a doua, supuși în permanenșă unui *capitis diminutio* de fapt și de drept.

În momentul cuceririi Bizanșului de către Mahomet al II-lea, raporturile dintre stat și biserică în cadrul imperiului cunoșteau, structural și conjunctural, un alt profil decit acela din Occidentul Europei. Vicisitudinile părșii occidentale ale imperiului, între 476 — 800, apoi între 962 — 1250, în sfîrșit în timpul captivității avignoneze și al marii schisme, agravaseră un contrast, sporit și ca urmare a deosebirii lexicalo-semantice fundamentale a celor două limbi de cult: greaca și latina. Statul, imperiul, la Bizanș, nu abdicase niciodată de la prerogativele lui, moștenire a vechii Rome. Orielt de restrînșe vor fi ajuns granișele bizantine, autoritatea civilă își va exercita atribușiiile administrative, judiciare și, mai ales, educative, lăsîndu-i patriarhului roștul, adesea deosebit de important și de eficace, de a scruta conștiinșă imperială.

Pe măsură ce năvălirile musulmane, mongole sau turce cotopeau celelalte patriarhate

— Ierusalimul, Alexandria și Antiohia — și ocupau chiar nenumărate eparhii sufragane Constantinopolului, patriarhatul ecumenic de la Bizanș începea să-și vadă interesele devenind, uneori, divergente de ale autorității civile. Și cînd, la 29 mai 1453, Bizanșul, în plină renaștere culturală și artistică, cade pradă turcilor, patriarhatul se va substitui, în mod firesc, împăratului căzut ca un erou pe meterezuri. Și va prelua sarcina salvagădării, în același timp, a ortodoxiei și a neamului grec, devenit, după concepșia musulmană, *milet*, adică o comunitate religioasă condusă de o căpetenie supremă eclesiastică, prin intermediul căreia se transmiteau poruncile autorității musulmane.

În ultimul secol al supravieșuirii Bizanșului, autoritatea imperială și, adesea, și cea eclesiastică, nu concepea altă posibilitate de mîntuire decit în unirea cu Roma. Dar prea multe piedici se ridicau înainte a unirii: concepșia hildebrandiană a ierarhiei catolice, cuceririle făcute de normanzi în Italia bizantină, apoi de occidentali între 1204 — 1261, se adăugau disputei teologice tot mai agravate. Într-adevăr, dacă situașia Occidentului duse în mod inevitabil, în evul mediu timpuriu, la integrarea civilizașiei și culturii în biserică, Orientul izbutise să păstreze altfel de raporturi între stat și biserică, raporturi care au putut cunoaște episodul iconoclasmului, dar care nu puteau prileji un conflict al investiturilor, ca în Occident.

În 1453, deși devenea biserica unui popor îngenunchiat, biserica ortodoxă își reclștiga unitatea teritorială sub stăpînirea unificatoare a sultanilor, care, în primele decenii ale secolului următor, vor anexa domeniului lor și circumscrișiiile celorlalte trei patriarhate, Antiohia, Ierusalim și Alexandria, iar mai tîrziu vor cuprinde și vor reda ortodoxiei și insulele deșinute de puteri catolice: Chio genoveză, în 1566, Ciprul veneșian în 1570, Creta veneșiană în 1669, Tinos în 1715.

Marele sultan Mehmet al II-lea avea sînge de grec și era de cultură greacă. Viziunea sa politică, îndreptată spre visul grandios al moștenirii cezarilor romani, îl îndemna să urmărească pacea și prosperitatea în cuprinsul granișelor imperiului, asigurînd un minim

de drepturi naționalităților conlocuitoare. Evident, plină la limitele unor drepturi politice, pe care raialele nu le puteau revendica într-un stat dominat de fanatismul coranic, fiind de neconceput o critică sau pretenție de control venită din partea unor necredincioși.

Mehmet a dispus deci să fie găsit învățatul teolog George Scholarius, care fusese căpetenia partidului antiunionist, și, la 6 ianuarie 1454, îl întronizează și-l investește ca patriarh ecumenic, după alegerea preababilă a sinodului. Numirile de episcopi făcute de ierarhia patriarhală urmau să fie omologate printr-un berat imperial. Sultanul vedea astfel că înțelegea să respecte ierarhia ortodoxă, patriarhul apărând acum în ipostaza de ethnarh, de căpetenie de *milef*. Căpătând atribuții sporite, juridice, culturale, educative și chiar fiscale, patriarhia va fi silită să-și reorganizeze serviciile, care vor fi însă din ce în ce mai mult supravegheate și suspectate de autoritățile musulmane.

Într-adevăr, succesorul lui Mehmet al II-lea, Baiazid al II-lea (1481 — 1512), nu împărtășea înclinarea tatălui său pentru cultura greacă, ci o disprețuia, în neintelektualismul său fanatic. Selim al II-lea îi ura pe creștini. Soliman al II-lea (1520 — 1566) se preocupa de orice problemă intelectuală, este adevărat. Dar, mai întâi, el purta acum titlul sacru de calif. Apoi, în timpul împărăției lui, cultura greacă suferise un declin vizibil în cuprinsul Imperiului otoman și-și pierduse prestigiul imperial și dominator de pe vremea Bizanțului. Se petrecuse deci o esențială *transformare imagologică*. Pentru turci, grecii deveniseră, și vor rămâne până în secolul nostru, o rasă servilă, nevrednică de privilegiile hărăzite de bunăvoința sultanilor și bună doar pentru funcții diplomatice și economice în subordine.

În același timp, îndată după moartea lui Soliman Magnificul, dinastia osmanlic începe să decadă rapid, mai întâi cu Selim al II-lea Bețivul (1566—1574). Conducerea imperiului este disputată între serai (unde trona mai ales sultana-mamă, validé) și marii viziri, recrutați mai ales din creștini renegați, bosniaci sau albanezi. Lipsa unui plan coerent de organizare a imperiului și a unci autorități cen-

trale suverane și durabile îngăduie fanatismului musulman să se manifeste nestingherit, ceea ce-i silește pe greci să se asocieze, mai ales în jurul patriarhatului, și să înceapă să elaboreze o rețea de intrigi care, de-a lungul multor etape singeroase, va duce fatal la marea răscoală din 1821, care va impune o reconsiderare dramatică a raporturilor dintre greci și turci.

Încă din 1520 sultanul Selim I hotărâse să impună convertirea în masă a grecilor la Islam și prefacerea tuturor bisericilor în moschei. Patriarhul Theolipt I și avocatul Xenakis izbutesc să conjure primejdia, invocând privilegiile lui Mehmet al II-lea. Acestea, potrivit legii coranice, implicau capitularea de bună voie a Bizanțului. Patriarhatul izbutise să grupeze în jurul lui familiile cele mai bogate și mai influente ale Fanarului și să obțină sprijinul cîrmuitorilor semi-autonomi ai Principatelor Române și ai Georgiei. În mod paradoxal, cucerirea Bizanțului în 1453 îngăduise grecilor să-și recapete inițiativa în materie economică și comercială, punînd capăt privilegiilor Genovei și Veneției. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se vor constitui marile dinastii comerciale eline, purtînd nume ilustre, reale, împrumutate sau fictive: Argyros, Lascaris, Dukas, Ypsilanti (înrușiți cu Comnenii Trapezunțului) și, în fruntea tuturor, Cantacuzinii. Mihai Șeitanoglu avea un venit anual de 60 000 de scuzi, de pe urma monopolului negotelui cu blănuri rusești, hărăzit de sultan. Cu toată tragedia sa moarte în 1578, la reședința sa princiară — cu o splendidă bibliotecă — de la Anchialus, politica sa a fost continuată, cu mai puțină ostentație, de succesorii săi, Cantacuzini sau din alte familii fanariote. Educați la universități apusene, mai ales la Padova, dar și în cadrul Academiei patriarhiei (reorganizate sub patriarhul procalvinist Chiril Lucaris de marele învățat Teofil Coridaleu), conducătorii fanarioti vor privi tot mai insistent peste Dunăre, de unde venea sprijin activ pentru patriarhic și pentru Athos și unde puteau găsi posibilitatea investiției în bunuri funciare a capitalurilor strînse de pe urma intensei activități comerciale. În același timp, în Țara Românească și Moldova, elitele

Fanarul urmăreau să găsească baza socială și apoi politică de la care să pregătească și să ducă la bun sfârșit marele țel — *Megali Ideta* — a reconstituirii Bizanțului.

Infiltrarea fanarioților în principate a avut loc tot mai puternic în secolul al XVII-lea, în sectorul cultural, religios, social și politic. În mod paradoxal, în a doua jumătate a acestui secol, elitele fanariote danubiene se împart în două tabere: aceea a familiilor devenite pămîntene (Cantacuzirii, Răseteștili) și aceea a noilor familii, Mavrocordații, Ghiculeștili, care vor să impună un control tot mai puternic al Fanarului asupra principatelor, folosind marea lor trecere la Poartă ca dragoman, medici și negustori. Între 1711—1714, tabăra din urmă triumfă, prin aducerea la bun sfârșit a planului elaborat de Alexandru Mavrocordat Exapoiitul. Paralel cu triumful lor în principate, fanarioții izbutesc să micșoreze și ritmul schimbărilor în fruntea patriarhatului constantinopolitan, ajutându-se astfel ca între 1695 — 1795 să funcționeze 31 de patriarhi, față de 61 cîți se succedaseră între 1595—1695. În sfârșit, imperialismul cultural fanariot se exercită și asupra celorlalte ierarhii ortodoxe din Balcani, obținându-se în 1706 desființarea patriarhatului srb de la Peć, care ființa din 1557, și a mitropoliei de la Ohrida. Biserica srbă și cea greacă sînt astfel articulate în ierarhia patriarhală cirmuită de la Constantinopol de Fanar. Un rol important în încercarea de a supune întreaga Peninsulă Balcanică, prin ierarhia ortodoxă greacă, țelurilor culturale și politice ale elenismului l-a jucat patriarhul Samuel Hangerli, fratele domnului fanariot al Țării Românești Constantin Hangerli. Munte negrul singui a rămas în afară de ierarhia constantinopolitană fanariotă, episcopul Petru Nlegoș izbutind în 1799 să obțina, în calitate de principe-episcop, autonomia de la sultanul Selim al III-lea.

Elitele culturale și politice ale Fanarului izbutiseră astfel, în tot cursul secolului al XVIII-lea, secolul luminilor, să construiască o rețea culturală, economică și politică, menită să promoveze idealurile elenismului și să slujească drept bază de plecare pentru dezlănțuirea revoluției care avea să-l izgo-

nească pe turci din Balcani și să restabilească, în toată splendoarea lui, prăbușitul imperiu bizantin. Neizbutind să-l cointerezeze pe Napoleon în idealurile elenismului, ei își vor pune toată nădejdea în țarul ideolog, Alexandru I, al cărui sfetnic devotat era corfulul Capo d'Istria. Dar, cînd în primăvara anului 1821 se dezlănțuie, mai întii în principate, apoi în arhipelag, revoluția eteristă, pregătită de atîta vreme, marea răfuială dintre turci și fanarioți se va desfășura fără ajutorul efectiv al țarului, silit de Metternich, la Ljubljana, să fie consecvent principiilor conservatoare și legitimiste ale Sfintei Alianțe. Turcii se pot deda astfel la toate fărâdelegile dictate de brusca revelație a vicleniei fanariote. La 22 aprilie 1821, patriarhul Grigore al V-lea, 2 mitropoliți și 12 episcopi greci sînt splnzurați cu mare pompă la porțile patriarhiei din Constantinopol. Fanarul întreg este decimat, postul de mare dragoman este desființat. Holocausta greacă din 1821 va provoca redefinirea raporturilor, atît dintre turci și greci, cît și dintre patriarhatul ortodox din Constantinopol — menținut totuși de turci — și lumea balcanică, în care noile idei naționaliste vor lichida rețeaua ierarhiilor ortodoxe, elaborată cu atîta mîlgă de la Fanar. Patriarhul de la Constantinopol va fi iarăși adus în situația de a opta între țelurile elenismului și cele ale ecumenicității ortodoxe. Optînd pentru cele dintii, el va ajunge curînd să se rezume la a fi episcopul Constantinopolului.

Este însă incontestabil, crede istoricul englez, că, în acea epocă atît de întunecată pentru Balcani, între 1453 — 1821, Constantinopolul a izbutit să mențină vie flacăra elenismului. Fără forța lui morală, credința ar fi fost silită să ingenuche. Suplețea însăși a tradiției ortodoxiei în materie politică, distincția între sfera recunoscută cezarului și sfera recunoscută divinității, a îngăduit Fanarului să-și desfășoare, cu mare abilitate, acțiunea perseverentă și susținută de subminare a ordinii politice otomane. Și, în același timp, prin contacte prelungite cu sectele protestante, mai ales cu calvinismul, a cărui logică subtilă atrăgea spiritul elin și care a fost îmbrățișat, cu tragicele urmări cunoscute, de patriarhul Chiril Lucaris (întii al Alexandriei,

apoi al Constantinopolului), Bizanțul a izbutit să ducă mai departe, cu succes, lupta împotriva catolicismului, folosind, în secolul al XVIII-lea, mitropolia și academia ortodoxă din Kiev, conduse cu mare competență de mitropolitul Simion Movilă, care a făcut din academia sa, după aprecierea istoricului englez, „una din cele mai bune școli din acea epocă”. „Orthodoxă Confessio Fidei”, din 1640, și sinodul de la Iași din 1642, patronat de Vasile Lupu și inspirat de Meletie Syrigos, au jucat un rol important în lupta împotriva ofensivel catolice, al cărui fier de lance erau iezuiții și pe care o patronau atât Habsburgii, cât și Polonia.

Lucrarea profesorului Steven Runciman, clarificând astfel și completând, în lumina cercetărilor recente, problemele anticipate de Nicolae Iorga în *Byzance après Byzance*, rămâne o contribuție indispensabilă pentru înțelegerea a cinci secole de istorie balcanică.

Dan A. Lăzărescu

ALVARO JARA, *Problemas y métodos de la historia económica hispanoamericana*, Caracas, Imprenta universitaria, 1969, 89(—93) p.

Noua lucrare a autorului este publicată în colecția „Escuela de historia”, în care au fost tipărite o serie de studii privind America Latină, semnate de: Pierre Chaunu, Ruggiero Romano, Charles C. Griffin, M. S. Alperóvich ș. a. Lucrarea cuprinde o introducere, cinci capitole și o anexă cu grafice.

În introducere autorul arată că a fost preocupat în tematica lucrării de față de căutarea formelor structurale create de cucerirea spaniolă, cu specială privire la legătura dintre formele sociale și formele războinice, ținând seamă de cele două elemente constitutive de bază ale societăților americane, cuceritori și cuceriiți, trecând apoi la problemele de muncă și salariu, pentru a ajunge în final la actualul program colectiv asupra economiei miniere hispanoamericane. În ceea ce privește metodologia, autorul subliniază că istoria economică

a Americii este o știință nouă, care și-a creat propriile sale sisteme de muncă, cu tendința de a adopta importante inovații folosite în alte țări (spre exemplu menționează lucrările lui Jean-Claude Gardin și Paul Garelli, precum și pe cea a lui V. A. Ustinov, care au arătat importanța folosirii calculatoarelor electronice).

În primul capitol, intitulat „Implantarea regimului seniorial spaniol în Regatul Chile”, se arată că vasta acțiune de cucerire a Americii nu s-a făcut cu ajutorul unei armate statale, ci cu ajutorul unor armate particulare. Statul spaniol a probat în mod practic că cea mai bună formă de a-și apăra interesele sale a fost aceea de a ceda particularilor posibilitatea de a descoperi și stăpâni noile teritorii, pentru ca apoi să le încorporeze coroanei. Retribuțiile sau premiile acordate de monarhie au fost proporționale cu teritoriile cucerite și au fost stabilite prin capitulații. În schimbul primirii acestor beneficii, conchistadorii s-au angajat la o serie de obligații feudale. Mai departe autorul analizează crearea latifundiilor în Chile (exemplu: repartitia latifundiilor între Insoñtorii lui Valdivia). Împotriva rezistenței populației indigene din Chile a fost nevoie să se creeze centre militare de apărare a latifundiilor (*encomiendas*). În 1630 „encomienda” era definită ca o obligație contractuală între rege și „encomendero”, ultimul primind dreptul de a percepe tributul instituit asupra indienilor, precum și obligația de a apăra „provincia” în calitate de feudatar. Autorul ajunge la concluzia că baza structurii societății coloniale spaniole în Chile a fost la fel și în restul Americii (p. 20).

Cel de-al doilea capitol, „Importanța structurală a substratului social indigen”, analizează diversificarea societății indigene și combate falsa concepție a existenței unui mozaic indigen uniform. Subliniază contrastul dezvoltării producției economice din Mexic și Peru cu cel din Chile. Substratul social întâlnit de spanioli în Chile a fost diferit esențial de cel al altor regiuni mai evolute de pe continent. Integrarea indigenilor la obiceiurile și concepțiile economice spaniole ale secolului al XVI-lea i-a silit pe cei dinții să facă un salt cultural de mai multe milenii, ca efect al

conchistei. În Chile, regimul de „encomienda” a înlocuit forma de tribut în natură sau în bani cu cel direct de folosire a forței de muncă a indigenilor, cunoscut ca un serviciu personal.

În următorul capitol, intitulat „Salariul într-o economie caracterizată prin relații de dependență personală”, autorul constată că trăsăturile sociale și economice din Hispano-america sînt următoarele : 1) o societate senioară stratificată în mod solid de conchistă ; 2) legături foarte puternice de dependență personală între servi și stăpînii de latifundii, care asigurau o adîncă inegalitate socială ; 3) polarizarea surselor de bogăție în sectorul spaniol : pămînturi, mine, turme, transporturi, fabrici de produse, comerț ; 4) întreprinderi mărunte în sectorul indigen, cu consecința mărginirii consumului de 90 % pentru populație, care nu aveau acces la piața de desfacere, și 5) tendința la o economie naturală, care permite „manevrarea” în condiții optime a celui mai jos nivel al salariilor și plății arbitrare, după o lungă perioadă de serviciu.

Alt capitol este „Studiul sectorial al economiei”. Ideea de bază a autorului este ca să se studieze sectoarele cele mai importante ale economiei și să se analizeze fenomenele interacțiunii dintre rezultate.

Ultimul capitol al lucrării poartă titlul „Economia minieră și istoria economică hispanoamericană”. Autorul arată că știința istorică din America a acordat deosebită atenție cercetărilor destinate cuantificării și analizei producției metalelor prețioase ale viceregatului Perului, pe toată durata perioadei coloniale. Comisia de istorie a Institutului panamerican de geografie și istorie, îndrumată de Silvio Zavala, a făcut enorme progrese pentru organizarea cercetării și a întoc-

mit un important program privind istoria Americii, însă el nu cuprinde aspectul economiei miniere hispanoamericane, care este abia un unghi al istoriei economice. Autorul propune să se asigure cooperarea grupelor și instituțiilor pentru a putea realiza această importantă problemă. De asemenea mai propune să se stabilească prioritatea urgentării realizării cercetărilor în diferite sectoare. Recomandă folosirea unei metodologii identice pentru studiul istoriei economice hispano-americană, în fostele colonii : Nueva España (Mexico), Venezuela, Nueva Granada (Colombia) și Peru. Tot aci autorul analizează datele din anexa grafică a ciclului producției și exportului aurului și argintului din America Spaniolă pentru a se putea ajunge la o viziune unitară, deoarece, din punct de vedere documentar, izvoarele se repetă și sînt de același tip, adesea cu variante locale, însă asemănătoare în substanță. Ca atare, procedeele de cercetare și utilizare a datelor trebuie folosite în mod identic. El face o comparație între rezultatele statisticii sale cu cele ale lui Hamilton și Chaunu. În ceea ce privește exportul metalelor prețioase, autorul arată că între anii 1503 — 1530 s-a exportat numai aur ; între anii 1531 — 1560 exportul aurului a scăzut la un procent între 62,52 — 59,86 % din totalul cantității de metal prețios exportat ; în fine, între anii 1561 — 1660, exportul aurului a scăzut și mai mult, la un procent între 12,84 — 1,56 %.

Această lucrare constituie o contribuție de seamă în domeniul cercetărilor istorico-economice ale Americii Latine cu aplicarea metodei cantitative și a calculului electronic.

Ioan I. Neacșu

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii”. Revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei de — informare științifică sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de exemplare de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- • • Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. XVII (1626 – 1629), red. respct A. Oțetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei; vol. XXIII (1630 – 1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, 1969, 830 p., 43 lei.
- • • Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XIX (1626 – 1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, 1969, 799 p., 40 lei.
- GRECEANU RADU, Logofătul, Istoria domniei lui Constantin Basărab Brîncoveanu Voievod (1688 – 1714), studiu introductiv, și ediție critică întocmită de Aurora Ilies, 1970, 280 p., 19,50 lei.
- Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, 1601 – 1650, editate de D. Prodan cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, 1970, 998 p. + 1 hartă, 42 lei.
- ILIE CORFUS, Agricultură Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea, „Biblioteca istorică XXI”, 1969, 460 p., 27 lei.
- DICULESCU VLADIMIR, IANCOVICI SAVA, PAPACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA, POP MIRCEA V., Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829 – 1859), „Biblioteca istorică XXII”, 1970, 308 p., 11,50 lei.
- VELICHI CONSTANTIN N., La contribution de l’émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762 – 1859), „Bibliotheca Historica Romaniae 28”, 1970, 21, 279 p., 11,50 lei.
- ILEANA PETRESCU, Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia, „Documente istorice II”, Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 21 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, Études d’histoire transylvaine, „Bibliotheca Historica Romaniae 24”, 1970, 186 p., 7,25 lei.
- • • Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilieci Lenin – Culegere de studii, 1970, 179 p., 7 lei.
- GHEORGHE MAIEI, La Roumanie et les problèmes du désarmement (1919 – 1934), „Bibliotheca Historica Romaniae 32”, 1970, 180 p., 8 lei.

